

.....
265.965

OSZK

6
.....

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ROMMISATI

Rómalak

története

—

MZK

—

—

—

—

—

—

—

—

—

A
váci kegyes-tanítórendi ház
KÖNYVTÁRA.
Nn. betű IV. a. 5. szám.

NYITRAI és TÁRSA
könyvkötészete
Léván.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE.

IRTA

MOMMSEN TIVADAR.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS UTÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDITOTTA

TOLDY ISTVÁN.

HATODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1877.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

OSZK

OSZK

4265.965

R
2

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

NEGYEDIK KÖNYV

A forradalom.

MÁSODIK FELE.

«Aber sie treiben's toll;
Ich fürcht', es breche».
Nicht jeden Wochenschluss
Macht Gott die Zeche.

Goethe.

VII. FEJEZET.

Az itáliai alattvalók lázzadása s a sulpiciusi forradalom.

Amióta Pyrrhos legyőzetésével véget ért az utolsó háború, melyet Itália népe függetlenségeért vívott, vagyis most már majd két század óta Róma principátusa oly szilárdan állt Itáliában, hogy soha, még a legveszélyesebb körülmények sem bírták alapjait megingatni. Hiába kísértették meg a Barkasok hősi nemzetsége, hiába Nagy Sándor és az Achaemenidák utódai az itáliai nemzetet háborúra ingerelni a túlhatalmas főváros ellen; engedelmesen megjelent az minden csatatéren a Guadalquivir és Medserda mentén úgy mint a Tempe szorosában és a Sipylos mellett, és fiatalságának legjobb vérével támogatta urait három világrész uralmának kivívásában. Saját sorsa azonban, bár változott, inkább rosszabbra, mintsem jobbra fordult. Anyagi tekintetben ugyan, általjában véve, nem volt oka panaszra. Ha a kis és közép földbirtokos egész Itáliában meg is érezte az oktalan római gabnatörvényhozás káros következményeit, másfelől virágzott a nagyobb földbirtokosok, s még inkább a kereskedők s tőkepénzesek rendje, miután az itáliaiak, a tartományok pénzügyi kizsák-

Róma és
Itália.

mányolása tekintetében lényegileg egyenlő védelemben és előnyökben részesültek a római polgárokkal, minélfogva a rómaiak politikai túlsúlyának anyagi előnyei nagy részben nekik is javukra váltak. Itália gazdasági és társadalmi viszonyai általában véve nem függöttek közvetlenül a politikai különbségektől; voltak például szövetséges tartományok, melyekben a szabad parasztság elenyészett, mint Etruria és Umbria, s olyanok, melyekben az még meglehetősen s részben csorbítatlanul fenntartotta magát, mint az Abruzzók völgyei, — azonképen, amint hasonló eltéréseket a különféle római polgárkerületekben is ki lehet mutatni. A politikai téren azonban a szövetségesek mind élesebben, mind ridegebben háttérbe szorítottak. Formaszerinti, leplezetlen jogsérelmek ugyan, legalább a főkérdésekben, nem fordultak elő. A községi szabadságot, mely az itáliai községeket a souverainitás neve alatt szerződészerűleg megillette, a római kormány egészben véve tiszteletben tartotta; azon támadást, melyet a római reformpárt az agrárius mozgalom kezdetén azon római uradalmak ellen intézett, melyek szerződések alapján voltak a jobb módu községek kezében, Rómában nemcsak a szigorúan conservatív és a középpárt egyiránt komolyan elleneztek, hanem a római ellenzék is csakhamar abbahagyta. Azon jogait azonban Róma, melyek mint a vezérlő községet megillették s melyeknek őt megilletniök kellett, a hadügy legfőbb vezetését és az összes közigazgatás feletti főfelügyeletet, oly módon gyakorolta, mely a szövetségesekre nézve majdnem oly terhes volt, mint, ha egyenesen jognélküli alattvalóknak nyilvánítottak volna. A római hadijog irtóztató szigorának azon gyakori enyhítései, melyek Rómában a hetedik század folyamában életbe léptették, úgy látszik, kivétel nélkül csak a római polgárkatonákra szorítottak; a leg-

Az alattvalók háttérbeszoritása és bánalmazása.

fontosabbról, a rögtönítelő bíróság útján való kivégeztetésről ezt bizonyosan tudjuk, és könnyen elképzelhetjük, minő benyomást kellett tennie annak, ha, amint ez a jugurthai háborúban megtörtént, tekintélyes latin tiszték a római haditanács ítélete alapján lefejeztettek, míg hasonló esetben a legutolsó polgárkatonának is joga volt ügyét Róma polgári törvényszékeihez felebbezni. Mily arányban vétesenek a polgárok és az itáliai szövetségesek a hadi szolgálatra igénybe, az, igen helyesen, szerződések által nem volt meghatározva; míg azonban hajdan a két fél átlag egyenlő számú katonákat állított ki, most, dacára annak, hogy a népesség arányai a polgárságnak valószínűleg inkább előnyére, semmint hátrányára változtak meg, a szövetségesektől aránytalanul nagyobb szám követeltetett, midőn egyfelől a terhesebb és költségesebb szolgálat túlnyomóan reájok rovatott, másfelől szinte szabálylyá lett, hogy a katonaszedésben két szövetséges essék egy polgárra. Valamint a katonai fővezetést, úgy a polgári főfelügyeletet a függő itáliai községek felett, melyet, a tőle alig elválasztható legfőbb közigazgatási törvényhatósággal együtt a római kormány mindig és joggal, magának tartott fenn, most szintén oly módon terjesztette ki, hogy az itáliaiak majdnem épen annyira, mint a tartománylakosok, védtelesen zsákmányul valának vetve a nagyszámú római hivatalnokok bármelyikének önkénye elé. Teanum Sidicinumban, a legtekintélyesebb szövetséges városok egyikében egy consul a város polgármesterét a piacon a pelengéren megvesszőztette, csak azért, mert midőn a consul neje a férfiak fürdőjében akart fürödni, a municipális hivatalnokok nem kergették ki belőle kellő gyorsasággal a jelenlevőket s mert a fürdőt nem találta elég tisztának. Hasonló esetek fordultak elő Ferentinumban, szintén egyikében a legjobb

jogú városoknak, sőt Cales régi és nagyfontosságú latin gyarmatában is. Venusia latin gyarmatban egy átutazó fiatal, hivatalt nem viselő római diplomata egy szabad parasztot, egy tréfa miatt, melyet hordszékére mert mondani, lekapatott lábáról és gyaloghintójának hord-szíjjaival halálra veretett. Ez esetek a fregellaei felkelés korában említettnek meg alkalmilag; s nem szenved kétséget, hogy hasonló garázdálkodások gyakran fordultak elő, és hogy valódi elégtételt az ily bántalmazásokért sehol sem lehetett kapni, míg ellenben a provocatio joga, melyet nem volt könnyű büntetlenül megsérteni, a római polgárnak legalább tagjait s életét némileg biztosította. Midőn az itáliaiak a római kormány által ily bánásmódban részesítették, azon feszültségnek, melyet az ősök bölcsesége gondosan ápolt a latin és a többi itáliai községek közt, ha nem enyészett is el végkép, de szükségkép apadnia kellett. Róma uralkodó várai és az e várak által féken tartott vidékek most ugyanazon elnyomatásban részesültek; a latin arra emlékeztethette a picentumit, hogy mindketten egyiránt „alávetvék a bárdnak“; az egykori sáfárok és szolgák most a közös zsarnok elleni közös gyűlöletben egyesültek. — Míg az itáliai szövetségesek helyzete ekként egyfelől a türhető függési viszonyból a legnyomasztóbb szolgaságba csapott át, másfelől egyúttal minden reményöktől megfosztattak arra nézve, hogy valaha jobb jogi helyzetre vergőd-hessenek. A római polgárság már Itália meghódításakor elhatárolta magát és a polgárjog adományozását egész községeknek teljesen beszüntette, egyes emberekre nézve szűk korlátok közé szorította. Az ólatin polgárságok sértő módon megrövidítették még azon teljes szabad költözködési jogukban is, melynek alapján, Rómába átköltözött községi tagjaik itt passiv polgárjogot nyertek. Most Róma még

egy lépéssel tovább ment. Midőn 628-ban és 632-ben megindult az izgatás arra, hogy a római polgárjog egész Itáliára kiterjesztessék, maga az átköltözési jog is megtámadtatott, és a Rómában tartózkodó nempolgárok a nép és senátus végzései által valamennyien egyenesen kiutasítottak a fővárosból, — mely rendszabály ép oly gyűlöletes volt illiberalitása, mint veszélyes azáltal, hogy számos magánérdeket megsértett. Szóval, míg azelőtt az itáliai szövetségesek a rómaiakkal szemben részint úgy álltak mint gyámság alá vetett testvérek, inkább védelme, mintsem uralma alatt Rómának, anélkül hogy örök kiskorúságra lettek volna kárhoztatva, részint mint tűrhető bánásmódban részesülő és a szabadon bocsáttatás reményétől teljesen meg nem fosztott szolgák, addig most mindannyian ugyanazon alárendelt és reménytelen helyzetben álltak kényuraik bárdja és vesszeje alatt, s mint szabadalmazott szolgák, legfeljebb azzal kárpótolhatták magokat, hogy az uraiktól szenvedett bántalmakat tovább adják a tartományok szerencsétlen népének.

Természetében rejlik az ily meghasonlásnak, hogy kezdetben, a nemzeti egység érzete és közösen kiállt veszélyek emléke által elnyomva, csak halkan és úgy szólván szerényen lép fel, mignem a szakadás fokonként kitágul s az uralkodók közt, kiknek joga pusztán hatalmukban áll, és az alattvalók közt, kiknek engedelmessége csak addig tart, ameddig félelmök, az erőszakon alapuló viszony a maga meztelenségében napvilágra lép. Fregellae 629-iki fellázadásáig és leromboltatásáig, mely a római uralom megváltozott jellemét mintegy hivatalosan constatálta, az itáliaiak közti forrongás nem volt tulajdonképen forradalmi természetű. A jogegyenlőség utáni vágy csöndes ohajtásból lassanként hangos kérelemmé fokozódott, de minél határozot-

126. 122.

Szakadás.

Fregellaei háború.

125.

Az általános
felkelés ne-
hézségei.

tabban emelte fel szavát, annál határozottabban utasította vissza. Csakhamar beláthatták az itáliaiak, hogy jó szerivel el nem érik vágyaik teljesülését, és aligha hiányzott bennök a vágy annak kierőszakolására; de Róma ekkori helyzetében alig gondolhattak rá, hogy e vágy valóssággá lehessen. Habár az itáliai polgárok és nem polgárok közti számarányt ma már kellőképp meg nem állapíthatjuk, mégis kicsinált dolognak tekinthetjük azt, hogy a polgárok száma nem sokkal volt kisebb az itáliai szövetségesek számánál, és hogy mintegy 400,000 fegyverfogható polgárra legalább 500,000, valószínűleg azonban 600,000 szövetséges esett*). Ily arányok mellett mindaddig, míg a polgárság összetartott és nevezetesebb külelenség nem fenyegette az államot, a temérdek egyes városi és falusi községben

115. 70.

*) E számtételek a 639. és 684. évek censusának számaiból

vannak véve, a fegyverfogható polgárok száma az első évben 394 ezer 336, az utóbbiban 910,000 volt (Phlegon szerint *fr.* 12 Müll., mely tételt Clinton s azok, kik belőle kiírták, hibásan vonatkoztatták

86. a 668-iki becslésre; Livius *ep.* 98. szerint — a helyes olvasás értelmében — 900,000 fő számláltatott meg). Az egyetlen számlálási tétel,

86. mely az e kettő közti időből ránk maradt, a 668-iki becslés, mely Hieronymus szerint 463,000 embert mutatott ki, kétségkívül csak azért lett ily kicsiny, mert a forradalom válságának közepette eszkö-

115. 70.

zöltetett. Miután az, hogy Itália népessége 639-től 684-ig szaporodott volna, nem is képzelhető, és még a Sulla-féle földosztás is legfeljebb pótolni volt képes a háború által okozott hiányokat, a bőven 500,000 fegyverképes emberre tehető különbséget, mely e két szám közt szembeötlik, teljes biztossággal vezethetjük vissza arra, hogy a szövetségesek időközben befogadtattak a polgárság kebelébe. Lehetséges azonban, sőt valószínű, hogy az itáliai lakosság összes száma e vészteljes években inkább apadt; s ha ezen összes hiányt 100,000 fegyverfogható emberre tesszük, ami aligha lesz túlzás, akkor a szövetségesek háborújának idejében Itáliában három nempolgár esett két polgárra.

szétforgácsolt, s nyilvános és magán viszonyok által Rómával ezerszeresen összecsatolt itáliai szövetséges lakosság sehogy sem juthatott közös tevékenységre, és a kormány némi eszélylyel biztosan uralkodhatott a nehézkes és elégedetlen alattvaló népségen, részint a polgárság tömör tömege, részint a tartományokból nyert tekintélyes segéd-eszközei segélyével, részint azáltal, hogy egy községet a másik által tartott féken. Ennélfogva az itáliaiak nyugodtak maradtak mindaddig, míg a forradalom nem kezdte Rómát megingatni; amint azonban ez kitört, ők is azonnal belevegyültek a római pártok mozgalmába és üzelmeibe, hogy az egyiknek vagy másiknak segélyével egyenjogúsítatásukat kivívják. Először a nép, azután a senátus pártjával egyesültek, de egyikkel sem mentek semmire. Meg kellett győződniök róla, hogy a legkülönb emberek ugyan mindkét párton elismerték követeléseik jogosságát és méltányosságát, hogy azonban a legkülönb emberek, úgy az aristokraták mint a populárisok, egyiránt képtelenek valának pártjuk tömegét e követelések teljesítésére bírni. Saját szemökkel látták, amint Róma legtehetségesebb, legerélyesebb, legünnepeltebb államférfiai azon pillanatban, amint az itáliaiak ügyének védőiként léptek fel, híveik által által elhagyattak és emiatt megbuktak. A forradalom és restauráció e harminc évének változatos esélyei közt elég kormány tétetett meg és tétetett le, de bármily változatos volt programjuk, a rövidlátó szűkkeblűség változatlanul kezében tartotta a kormány gyeplőit. Mindenekfelett világosan a legújabb események mutatták meg, mennyire hiába várják az itáliaiak Rómától igényeik figyelembe vételét. Amíg követeléseik még a forradalmi párt vágyaival vegyültek össze és ebben a tömeg oktalanságán szenvedtek hajótörést, még mindig lehetett azt hinni, hogy az oligar-

Az itáliaiak
és a római
pártok.

Az itáliaiak
és az oligar-
chia.

chia csak az indítványozóknak ellensége, nem egyszers-
mind magának az indítványnak, hogy van még lehetőség
arra, hogy az értelmesebb senátus maga fogja e rendsza-
bályt megvalósítani, mely az oligarchia természetével nem
ellenkezett s az államra nézve üdvös leendett. Az utolsó évek
azonban, melyekben a senátus ismét szinte korlátlanul
uralkodott, a római oligarchia szándékait, nagyon is
sajnos világításba helyezték. A remélt enyhítések helyett
659-ben egy consuli törvény hozatott, mely a nempolgá-
roknak szigorúan megtiltotta a polgárjog bitorlását, s az ez
ellen cselekvőket vizsgálattal és büntetéssel fenyegette —
mely törvény tömérdek igen tekintélyes és az egyenjogusí-
tás kérdésében leginkább érdekelt embert a rómaiak sorai-
ból vissza taszított az itáliaiak közé, és mely a maga
jogászai kifogástalanságában és politikai döreségében telje-
sen egy színvonalon áll ama hírhedett aktával, mely alap-
jául szolgált Éjszakamerika elszakadásának az anyaor-
szágtól, és mely épen úgy mint ez, csakugyan közvetlen
okává is lett a polgárháborúnak. Még rosszabbá tette a
dolgot azon körülmény, hogy e törvény megalkotói koránt-
sem tartoztak a megrögzött és javíthatatlan optimaták
sorába, hanem hogy azt épen az eszélyes és köztiszteletben
álló, — bár, az igaz, úgy mint Grenville György, termé-
szettől fogva jogászsza, balvégzete által pedig államférfivá
tett — Mucius Scaevola, ki a maga ép oly tiszteletreméltó
mint ártalmas becsületességével minden másoknál nagyobb
mértékben járult hozzá először a senátus és a lovagság,
azután a Róma és Itália közti háború kitöréséhez, és a
szónok Lucius Crassus, Drusus barátja és szövetséges
társa, és egyáltalán egyike a legmérsékeltebb és legbelátóbb
optimatáknak, vitték keresztül. Azon heves forrongás kö-
zepette, melyet e törvény s a belőle támadt számtalan

A licinius-
muciusi tör-
vény.

95.

Az itáliaiak és
Drusus.

pörök egész Itáliában előidéztek, Marcus Drususban az itáliaiakra nézve ismét fel látszott tűnni a remény csillaga. Ami addig majdnem lehetetlennek látszott, hogy t. i. egy conservatív ember tegye magáévá a Gracchusok reformeszméit és vívja ki az itáliaiak egyenjogusítását, az most bekövetkezett; egy magas aristokratikus származású férfi elszánta magát, hogy egyfelől a kormányt, másfelől az itáliaiakat a sicíliai öböltől kezdve az Alpokig, emancipálja, és teljes buzgalmának teljes megbízható odaadásával e nemeslelkű reformtervek megvalósításának szentelje magát. Valjon, mint mondatik, csakugyan élére állt-e egy titkos szövetségnek, melynek hálózata egész Itáliára kiterjedt s tagjai esküvel*) kötelezték magokat arra, hogy Drusus és a közös ügy védelmében egymást támogatják, erre ma már biztos

*) Az esküformula megvan (Diodornál *Vat.* 128. l.) és így hangzik: „Esküszöm a capitoliumi Jupiterre és a római Vestára, és az örökül ránk szállt Marsra és a termékenyítő napra és a tápláló földre és Róma város isteni alapítóira és nagyobbítóira, hogy barátom lesz és ellenségem lesz az, aki Drusushnak barátja és ellensége; hasonlóképen, hogy sem a magam, sem gyermekeim, sem szüléim életét nem fogom kimélni, csak amennyiben ez Drusushnak és ezen esküt letevő társaimnak tetszik. Ha pedig polgárrá lennék Drusus törvénye által, Rómát hazámként és Drusust legfőbb jóltevőnként fogom tisztelni. Ezen esküt le fogom tétetni annyi polgártársammal, amennyivel csak letétethetem; s ha igazán esküszöm, legyen jó, ha hamisan, legyen rossz dolgom.“ — Egyébiránt tanácsos lesz e jelentést óvatosan fogadnunk; mert vagy azon beszédekből van véve, melyeket Philippus tartott Drusus ellen (amire azon értelmetlen felírás: „Philippus esküje“ mutat, melyet a kivonat készítője tett az esküformula fölé), vagy a legjobb esetben azon büntetőpör okmányaiából, mely utóbb ez összeesküvés ügyében Rómában megindított; és még ez utóbbi feltevés mellett is kétséges marad, valjon az esküformulát a vádlottak magok vallották-e be, vagy pedig úgy kényszerítették az beléjük.

választ nem adhatunk; de ha nem is vett részt ily veszélyes, és római hivatalnoknak csakugyan meg nem bocsátható dolgokban, kétségkívül még sem állapotodott meg általános ígéreteknél, és neve alatt, habár talán tudta nélkül s akarata ellenére, bizonyosan jöttek létre veszélyes szövetezések is. Újjongva fogadta Itália a hírt, miszerint Drusus a senátus nagy többségének beleegyezésével keresztül vitte első indítványait s még nagyobb örömmel ünnepelte kevéssel utóbb Itália minden községe az egyszerre súlyos betegségbe esett tribún felgyógyulását. Midőn azonban Drusus további szándékai napvilágra jöttek, a dolgok más fordulatot vettek; nem merhette fő törvényét előterjeszteni; kénytelen volt azt halogatni, késlekedni s csakhamar végkép meghátrálni. Híre jött, hogy a szenátus többsége ingadozni kezd és vezérét elpártolással fenyegeti; s ezt gyorsan nyomon követve járta be Itália minden községét annak híre, hogy a megszavazott törvény megsemmisítettett, hogy a tökepenzesek korlátlanabbul gazdálkodnak mint bármikor azelőtt, s végre hogy a tribún gyilkos kéz által leszuratva, meghalt (663 őszen).

91.

Készületek az általános felkelésre Rómában ellen.

Marcus Drusussal együtt sírba szállt az itáliaiak végső reménye is, hogy a római polgári kötelékbe szerződés útján felvétessenek. Amire a conservatív és erélyes ember, a legkedvezőbb viszonyok közt még saját pártját sem volt képes rábírní, azt jó módjával egyáltalán nem lehetett elérni. Az itáliaiak csak kettő közt választhattak, a türelmes önmegadás és a közt, hogy azon kísérletet, mely harmincöt év előtt Fregellae lerombolása által csirájában elfojtatott, még egyszer, és pedig, hacsak lehet, egyesült erővel ismételjék, és fegyveres kézzel vívják ki egyenjogúságukat, vagy ha kell, tegyék tönkre Rómát és üljenek be örökségébe. Ez utóbbi határozat természetesen a két-

ségbeesés eltökélése volt; az adott viszonyok közt az egyes városi községeknek a római kormány elleni fellázadása könnyen még sokkal reménytelenebb kísérletnek látszhatott, mint minőnek az amerikai gyarmatoké látszott a britt impérium ellen; minden arra mutatott, hogy a római kormány középszerű óvatossággal és tetterővel képes lesz e második felkelésnek ép úgy véget vetni, mint az elsőnek. De valjon nem épen úgy a kétségbeesés eltökélése lett volna-e az is, ha nyugton maradnak és zsebredugott kézzel lesik a jövőt? Csak észbe kellett venni azt, mikép szoktak a rómaiak Itáliában garázdálkodni akkor, midőn őket senki nem ingerelte, hogy el lehessen képzelni, mi fog bekövetkezni most, midőn minden itáliai város legtekintélyesebb emberei Drususszal valóban vagy állítólag — ami a következményekre nézve egyre ment — oly összeköttetésben álltak, mely egyenesen a most diadalmas párt ellen volt intézve és melyből könnyű volt a felségárulást kimagyarázni? Mindazok, kik e titkos szövetségben részt vettek, sőt azok is, kik csak e részvétel gyanújába foghatók voltak, nem tehettek egyebet, mint hogy vagy megkezdjék a háborút, vagy fejüket önkényt hajtsák a hóhérbárd alá. Ehez járult, hogy a pillanat még aránylag kedvező kilátásokat nyújtott egy egész Itáliára kiterjedő felkelés sikerére. Nem vagyunk pontosan értesülve arról, mennyire vitték keresztül a rómaiak a nagyobb itáliai szövetségek szétrobbantását; de nem valószínűtlen, hogy a marsusok, paelignusok, sőt talán még a samnitok és lucaniaiak is, ekkor még a magok régi, habár politikailag jelentéktelenségbe sülyedt, sőt részben alkalmasint csupán ünnepi és áldozati közösséggé olvadt községi szövetségeik kötelékeiben éltek. E kapcsokban a keletkező félben levő felkelés még most kétségkívül támaszra lelt; de ki mondhatta meg, mikor fognak a

rómaiak, épen ez okból, még e maradványoknak eltörléséhez is hozzálatni? Azon titkos szövetség továbbá, melynek élén állítólag Drusus állt, benne valódi vagy remélt fejét ugyan elvesztette, de maga még fennállt, és erős kiindulási pontul szolgálhatott a felkelés politikai szervezésére, míg annak katonai organisátiója alapul vehette minden egyes városnak saját hadügyét és kipróbált katonáit. Másfelől a rómaiak semmire sem voltak komolyan elkészülve. Hallották ugyan, hogy Itáliában nyugtalan mozgalmak mennek végbe s hogy a szövetséges községek feltünően élénk közlekedésben állnak egymással; de az uralkodó collegium, ahelyett hogy a polgárokat gyorsan fegyverre szólítaná, hagyományos szokás szerint mindössze éber örködésre intette a hivatalnokokat és kémeket küldött szét, hogy pontosabb híreket hozzanak. A főváros annyira teljesen védtelen állapotban vala, hogy egy elszánt marsus tiszt, Quintus Pompeidius Silo, Drusus legmeghittebb barátainak egyike, állítólag tervet csinált rá, hogy egy csapat megbízható emberrel, kik ruháják alá rejtik kardjukat, belopódzék Rómába s ezt egy csinnel hatalmába kerítse. Ekként készítettetett elő a felkelés; szerződések kötettek, a fegyverkezés csöndben és serényen folytattatott, mígnem végre, mint rendesen történni szokott, még valamivel előbb, mintsem a vezérlő emberek akarták volna, a felkelés egy véletlen következtében kitört. A proconsuli hatalommal felruházott Gaius Servilius római praetor, kémjei által megtudván, hogy az Abruzzókban fekvő Asculum (Ascoli) város kezeseket küld a szomszéd községekhez, Fonteius nevű legatusával és csekély kísérettel odament és menydörgő hangon fenyegető beszédet tartott a tömeghez, mely a nagy játékok ünnepelésére épen a színházban volt összegyülekezve. A nagyon is ismert bárdok látása, s a túl komolyan vett fenyegető

A felkelés ki-
törése. Ascen-
lum.

szavak lángragyújtották az elkeseredett gyűlöletnek századok óta felhalmozott készletét; a tömeg a római hivatalnokokat magában a színházban széttépte, és mintha csak az asculumiak egy irtóztató tett által be akarnák vágni minden útját a kibékülésnek, a kapuk a hatóság parancsára bezárattak, az Asculumban tartózkodó rómaiak kivétel nélkül leölettek, és tulajdonuk elraboltatott. Mint a láng az ugaron, úgy harapódzott el most a felkelés a félszigeten. A marsusok vitéz és nagyszámú népe ment elől az Abruzzokban székelő kis, de erőteljes szövetségekkel, a paelignusokkal, marruciniakkal, frentanaiakkal és vestinumiakkal egyesülten; itt a már említett vitéz és ravasz Quintus Silo volt a lelke a mozgalomnak. A marsusok először léptek fel formaszerinti ellenségekként a rómaiak ellen, minélfogva a háborún utóbb a marsus háború neve rajta maradt. Az adott példát követték a samnit s általában mindazon községek, melyek a Liristől s az Abruzzóktól le egészen Calabriáig s Apuliáig feküdtek; úgy hogy csakhamar egész közép és déli Itália Róma ellen fegyverkezett. Az etruskok és umberek ellenben Rómával tartottak, amint már előbb is a lovagokkal tartottak Drusus ellen. Jellemző, hogy e vidékeken a földbirtokos és pénzaristokratia régi idők óta túlnyomó hatalommal bírt s a középosztály végkép elenyészett, míg ellenben az Abruzzóban a paraszttrend tisztábban és épebb erőben tartotta fenn magát, mint bárhol egyebütt Itáliában; a felkelés tehát főképp a paraszttrendből s általában a középosztályból indult ki, míg a municipális aristokratia még most is karöltve járt a fővárosi kormánylyal. Ez könnyen megmagyarázza azt is, hogy a felkelt kerületekben voltak egyes községek, s a felkelt községekben egyes kisebbségek, melyek még mindig híven ragaszkodtak Rómához; amint például

Marsusok és
sabellic.

Közép és déli
olasz Itália.

Római érzü-
letű itáliaiak.

Pinna, a vestinusok városa súlyos ostromot állt ki Rómáért s Campaniában egy loyalisak hadteste, mely a hirpinusok földjén alakult, támogatta az aeclanumi Minatius Magius vezetése alatt a római hadműveleteket. Végre hűk maradtak Rómához a legjobb módú szövetséges községek, Campaniában Nola, Nuceria és Neapolis meg Rhegion görög tengeri városok, valamint a latin gyarmatok, legalább túlnyomó részben, mint például Alba és Aesernia, — ép úgy, amint a hannibáli háborúban a latin és görög városok nagyjában mellette a sabelliek pedig ellene álltak Rómának. Az elődök Itália feletti uralmukat az ország aristokratikus tagozására alapították, és a függés viszonyában egyes fokozatokat állítván fel, a rosszabb helyzetben levő községeket a jobb jogúak által, minden község kebelén belől pedig a polgárságot a municipális aristokratia segélyével tartották féken. Csak most, az oligarchia példátlanul rossz kormányzása alatt tűnt ki, mily erősen és ügyesen illesztették a negyedik és ötödik század államférfiai a köveket, melyekből építettek, egymásba; a gyakran megingatott épület még ezen földindulást is kiállotta. Igaz ugyan, miszerint azzal, hogy a jobb helyzetű városok az első lökésre nem szakadtak el Rómától, még korántsem volt kimondva, hogy miként a hannibáli háborúban, most is hosszú időn át és súlyos veszteségek dacára is szilárdan fognak megállani, anélkül hogy Róma iránti hűségökben ingadoznának; a tűzpróbát még nem állták ki.

A felkelés hatása Rómában.

Az első vérontás ekként megvolt és Itália két nagy táborra szakadt. Az itáliai szövetséges nép általános felkeléséből ugyan, mint láttuk, még igen sok hiányzott; de ennek dacára a felkelés már oly terjedelmet nyert, mely talán magoknak vezéreiknek reményeit is meghaladta, és a felkelők elbizakodás nélkül gondolhattak arra, hogy a

római kormánynak méltányos egyességet ajánljanak. Követeket küldtek Rómába s készeknek nyilatkoztak letenni a fegyvert, ha a polgári kötelékbe felvétetnek; de sikerétlenül. A közérzület, melynek oly régóta nyomára sem akadunk Rómában, most rögtön feltámadni látszott, midőn arról volt szó, hogy az alattvalók igazságos és most már tekintélyes erővel támogatott kívánságának merev korlátoltsággal útját állják. Az itáliai felkelés legközelebbi eredménye az volt, ami a kormány politikájának Afrikában és Galliában szenvedett vereségeit is követte: pörös háború indított meg, melyben a bírák aristokrátiája bosszút állt a kormány azon emberein, kiket, okkal vagy ok nélkül, a veszedelem közvetlen okozóinak tekintett. Quintus Varius tribún indítványára, az optimaták ellentállás dacára, és a tribúni intercessio ellenére különös felség-árulási bizottság alakított, természetesen a lovagrend tagjaiból, mely nyílt erőszakkal küzdött az indítvány mellett, azon összeesküvés megvizsgálására, melyet Drusus hozott létre, melynek szálaí úgy Rómában mint Itáliában messzire elágaztak, melyből a felkelés keletkezett, és melyet most, midőn fél Itália fegyverben állt, az összes elkeseredett és megrémült polgárság kétségtelen hazaárulásnak tekintett. E bizottság ítéletei nagy pusztítást vittek végbe a szenátori közvetítő párt soraiban; más nevezetesebb emberek közt Drusus benső barátja, a fiatal és tehetséges Gaius Cotta is számkivetésbe küldetett, és az agg Marcus Scaurusnak is alig sikerült ugyanezen sorsot elkerülnie. A Drusus reformjaira hajlandó szenátorok elleni gyanú annyira ment, hogy kevéssel utóbb Lupus consul a táborból jelentést tett a senátusnak bizonyos állandó összeköttetések felett, melyekben a táborában levő optimaták állnak az ellenséggel; mely gyanú azonban marsus kémek kézrekerítése által természetesen csakhamar alapta-

Az egyezkedési ajánlatok visszautasítása.

Felségárulási bizottság.

lannak bizonyult. Ennyiben volt oka Mithridates királynak mondania, hogy a pártok viszálya még nagyobb zavarokba dönti a római államot, mint a szövetségesek háborúja. De a felkelés kitörése és a felségárulási bizottság által gyakorolt rémuralom legalább látszatra ismét némi egységet és erőt kölcsönzött Rómának. A pártviszály elnémult; a tehetséges tiszték, pártkülönbség nélkül, mint a demokrata Márius, az aristokrata Lucius Sulla, és Drusus barátai, mint Sulpicius Rufus, felajánlták szolgálataikat a kormánynak; a gabnakiosztás, úgy látszik, ez időtájt, népvégzés által lényegesen korlátoztatott, hogy az állam pénzügyi ereje a háborúra legyen fordítható, ami annál szükségesebb vala, miután Mithridates király fenyegető állásánál fogva az ázsiai tartomány bármely percben ellenség kezére kerülhetett s ezzel a római kincstár legbővebb jövedelmi forrása-
inak egyike bedugulhatott; a törvényszékek, a felségárulási bizottság kivételével, a senátus végzése folytán egyelőre beszüntették tevékenységöket; minden üzlet megakadt és senki sem gondolt a katonaszedésen és fegyvergyártáson kívül egyébre. — Mig ekként a vezérlő állam, a küszöbön álló terhes háborúra minden erejét összeszedte, a felkelőkre azon súlyos feladat várt, hogy harc közben politikailag szervezzék magokat. A paelignusok területén, mely a marsus, samnít, marrucinumi és vestinumi megyék közt középen, tehát a felkelt tartományok szívében feküdt, a Pescara folyó mellett szép síkon levő Confinium városát, Ellen-Rómának vagy „Itália“ városnak szemelték ki, melynek polgárjoga valamennyi felkelt község polgárainak megadatott; s hol a piac és tanácsház helye a kellő nagyságban már ki is pecéztetett. Egy ötszáz tagból álló senátus megbízott az alkotmány megállapításával és a hadügy fővezetésével. Ennek rendeletére a polgárság a szenátori rangúak sorából kiválasz-

Eérlyes hatá-
rozatok.

A felkelés po-
litikai szerve-
zése.

Ellen-Róma.

tott két consult és tizenkét praetort, kik úgy, mint Róma két consula és hat praetora, a legfőbb hivatalnoki hatalommal ruháztattak fel békében és háborúban. A latin nyelv, mely már ekkor a marsusoknál és picenumiaknál a közélet rendes nyelve volt, hivatalos használatban maradt, de a samnit nyelv, mint mely déli Itáliában túlnyomóan uralkodott, egyenjogú társként lépett melléje, és e két nyelv felváltva használtatott az ezüstpénzekben, melyeket római minták és római pénzláb szerint az új itáliai állam nevére kezdtek verni, ezzel tényleg megtörvén azon pénzverési monopoliumot, melyet Róma két század óta gyakorolt. E határozatokból kiviláglik, ami különben már magától is értetik, hogy az itáliaiak most már nem egyenjogúságukat a rómaiaktól kiküzdeni, hanem ezeket megsemmisíteni vagy meghódítani s egy új államot alapítani szándékoztak. De kitűnik belőlök az is, hogy alkotmányuk puszta másolata volt a rómainak, vagy, ami ezzel egyre megy, hogy azon rég megszokott szervezetben állt, mely Itália nemzeteinél emlékezetet meghaladó idő óta hagyományos vala: állami alkotmány helyett városi alkotmány, ösgyűlésekkel, melyek ép oly nehézkesek és semmisek voltak, mint a római comitiumok, egy uralkodó collegiummal, mely az oligarchia ugyanazon elemeit foglalta magába, melyek a senátust képezték, a rómaihoz hasonló végrehajtó hatalommal, melyet a concurráló legfőbb hivatalnokok nagy száma gyakorolt; — az utánczás tökéletes volt még a legapróbb részletekben is, amint hogy például a főparancsnokságot viselő hivatalnoknak consuli vagy praetori címét a győzelem után az itáliaiak hadvezére is az imperator címével cserélte fel. Nem változott meg itt egyéb a névnél, és a felkelők pénzein is ugyanazon istenkép szerepelt, csak felírásukban volt *Róma* helyett *Itália* olvasható. A felkelők Rómája, és pedig

nem előnyösen, csak abban tér el az eredetitől, hogy annak végre is volt városi fejlődése, s hogy természetellenes közbenső helyzete a város és állam közt legalább természetes fejlődés útján jött létre, míg ellenben az új Itália nem volt egyéb a felkelők gyülekezeti helyénél s a félsziget lakói pusztja jogi fictio útján avattattak fel az új főváros polgáiraivá. Jellemző azonban, hogy, habár e téren számos egyes községnek rögtönös összeolvadása egy új politikai egésszé szinte magától rávezethetett volna a modern értelemben vett képviseleti rendszer eszméjére, nemcsak hogy ennek épen nem, sőt inkább az ellenkezőnek akadunk nyomára*) s hogy mindössze a községi szervezés reprodukáltatott, még észellenesebb módon, mint eddig. Talán sehol nem bizonyul be oly világosan mint ebben, hogy az ókor szemében a szabad alkotmány eszméje elválhatatlan kapcsolatban állt a souverain nép személyes fellépésével az ösgyűlésekben, vagy a várossal, s hogy a mai körtársaságilag alkotmányos állam nagy alapeszméje, melyben a nép souverainitása képviselőinek gyűlésében nyer kifejezést, ez eszme, mely nélkül a szabad alkotmány képtelenség volna, teljesen és

*) Ez igen határozottan kitűnik még a mi szegényes ismereteinkből is, melyeket még leginkább Diodornak (538. l.) és Strabonak (5, 4, 2) köszönünk; aminthogy például ez utóbbi világosan mondja, hogy a polgárság választotta meg a hivatalnokokat. Hogy Itália senatusa más módon lett volna megalakítandó és más illetékességi körrel kellett volna birnia mint a római, azt állították ugyan, de be nem bizonyították. Első megalakítása alkalmával ugyan valószínűleg gondoskodtak róla, hogy a felkelt városok némileg egyenlően legyenek benne képviselve; azt azonban, hogy a szenátoroknak rendszerint a községektől kellett volna megbízásukat venniök, semmi hagyomány sem mondja. A senatusnak adott azon megbízatás, hogy készítse el az alkotmányt, szintén nem zárja ki annak a hivatalnokok általi kihirdetését és a népgyűlés általi megerősítését.

tökéletesen az újkor tulajdona. E határvonalat még az itáliai államképződés sem bírta átlépni soha, sem Róma sem Itália alakjában, dacára annak, hogy a bizonyos tekintetben képviseleti senátusokban és a comitiumok háttérbe szorításában az új kor szabad államát némileg megközelíti.

Eszerint Drusus halála után néhány hónappal, 663/4 telén megindult a háború, a sabelli bika harca a római nőstény farkas ellen, amint azt a felkelőknek egy pénze jelképezi. Mindkét fél buzgón készült a harcra; Itáliában nagy készlet fegyvert, eleséget s pénzt halmoztak fel; Rómába a tartományokból, nevezetesen Siciliából hozták a szükséges készleteket s a régóta elhanyagolt falakat, minden eshetőségre, védhető állapotba helyezték. A két fél hadereje körülbelül megfelelt egymásnak. A rómaiak az itáliai hadjuttalékok hiült helyét részint fokozott mérvű katonaszedés által pótolták a polgárság soraiból és az Alpokon innen fekvő kelta vidékek már majdnem teljesen elrómaisodott lakosságából, melyből például csak magában a campániai hadseregben 10,000-en szolgáltak*), részint a numidiaiak és más tengeren túli nemzetek hadjuttalékával, míg a görög s kis-ázsiai szabad városok segélyével hajóhadat állítottak ki**). Mindkét fél, bele nem számítva az őrségeket, vagy 100—100,000 embert állított síkra***), s az itáliaiak a

Hadi készü-
letek.
91/0.

*) Az asculumi, parittyával dobott ólomlövegek bizonyítják, hogy Strabo seregében is nagy számmal harcoltak gallok.

***) Bírunk még egy 676. május 22-kén kelt senátusi végzést, mely három görög, karystosi, klazomenaei és miletosi hajós kapitánynak elismerést és jutalmat ad elbocsáttatásuk alkalmával, az itáliai háború kezdete (664) óta tett szolgálataikért. Ide vág Memnon azon jelentése is, mely szerint a fekete tenger melletti Herakleia két háromemeletes hajót állított ki az itáliai háború számára, melyek tizenegy évvel utóbb gazdag tiszteleti ajándékkal tértek haza.

78.

90.

****) Hogy Appiánnak ez adata nem túlzott, bizonyítják az

legénység jelessége, hadi taktika és fegyverzet dolgában, semmiben sem álltak mögöttük a rómaiaknak. A háború vezetése úgy a felkelőkre mint a rómaiakra nézve azért járt sok nehézséggel, mert a felkelt terület nagy kiterjedésű volt s rajta számos Rómával tartó vár vala elszórva; minek folytán egyfelől a felkelők kénytelenek voltak az erőket szétforgácsoló és időt rabló várháborút nagy kiterjedésű határaik védelmével összekapcsolni, másfelől a rómaiak nem tehetek egyebet, mint a sehol sem öszpontosított felkelés ellen minden felkelt tartományban egyidejűleg viselni a háborút. Katonai tekintetben a felkelt vidékek két részre oszlottak: az éjszakiban, mely Picenumtól és az Abruzzóktól kezdve Campania éjszaki határáig terjedt és a latin nyelvű kerületeket foglalta magában, itáliai részen a marsus Quintus Silo, római részen Publius Rutilius Lupus, mindketten mint consulok, vették át a főparancsnokságot; a déliben, melyhez Campania Samnium s általfában a sabelli nyelvű vidékek tartoztak, mint a felkelők consula, a samnít Gaius Papius Mutilus, mint római consul pedig Lucius Julius Caesar parancsnokoltak. A két fővezér mindenike alatt alparancsnokok álltak, és pedig itáliai részen hatan, római részen öten, oly formán, hogy ezek mindenike egy meghatározott kerületben vezérelte a védelmet és a támadást, míg a consuli seregeknek feladatuk volt, szabadabb mozgásukat megőrizve, döntőleg lépni fel. Róma legtekintélyesebb tisztjei, mint például Gaius Marius, Quintus Catulus és a spanyolországi háborúban kipróbált két consuláris, Titus Didius és Publius Crassus, ez állomások betöltésére önkényt ajánlották fel magokat a consuloknak; s habár az itáliaiak nem

asculumi ólomlövegek, melyeken a többi közt egy huszadik légio is van megnevezve.

voltak is képesek ezekkel hasonlóan ünnepelt neveket szembe állítani, az eredmény mégis bebizonyította, hogy vezéreik katonai tekintetben miben sem álltak a rómaiak megett. — E teljesen decentralisált háborúban támadólag egészben véve a rómaiak léptek fel, de ezek is sehol sem határozottan. Feltűnő, hogy sem a rómaiak nem öszpontosították hadaikat, hogy túlnyomó hatalommal támadhassák meg a felkelőket, sem ezek nem kísértették meg Latiumba betörni és az ellenség fővárosát támadni meg; mi azonban mindkét félen sokkal kevésbé ismerjük a viszonyokat, semhogy megítélhetnők, hogy valjon lehetett volna-e és miként másképp cselekedniök s hogy a hadviselés egységének ezen hiányában mennyi része volt egyfelől a római kormány lanyhaságának, más felől a szövetkezett községek laza összeköttetésének. Az megfogható, hogy e rendszer mellett a dolog elégszer fordulhatott győzelemre és vereségre, de végleges eldöntésre sokáig nem juthatott; és nem kevésbé megfogható az is, hogy az ily háborúról, mely egyes, egyidejűleg hol elkülönítve, hol kombinálva működő hadtestek csatározásainak hosszú láncolatába oszlott fel, mi, a reánk szállt példátlanul hiányos hagyományból többé teljes képet nem alkothatunk magunknak.

Az első támadás, mint magától értetik, a felkelt vidékeken fekvő, Rómával tartó várakat érte, melyek kapuikat gyorsan bezárták és lakóik ingó vagyonát a vidékről falaik közé szállították. Silo a marsusokon uralkodó várra, az erős Albára, Mutilus a Samnium szívébe épített, Aesernia latin városra vetette magát, és mindkettő a legelszántabb ellentállásra talált. Hasonló harcok színhelye lehetett éjszokon Firmum, Hatria, Pinna, délen Luceria, Benevent, Nola, Paestum környéke, mielőtt és mialatt a római hadak a felkelt vidék határain állást foglaltak. A déli sereg, élén

A háború kezdete.

A várak.

Caesar Cam-
pániában és
Samnium-
ban.
90.

Caesarral, miután a legnagyobb részben még Rómával tartó campaniai területen 664 tavaszán összedezte magát s Capuát, Róma pénzügyeire nézve oly fontos uradalmi területével, valamint a jelentékenyebb szövetséges városokat őrséggel ellátta, megkísérté áttérni a támadásra és azon kisebb hadosztályoknak, melyek Marcus Marcellus és Publius Crassus vezetése alatt Samniumba és Lucániába előnyomultak, segítségükre menni. De Caesart a Publius Vettius Scato által vezérelt samnitok és marsusok nagy veszteséggel visszanyomták, mire a fontos Venafrum áttért a felkelőkhöz, és ezeknek a római őrséget kezökbe szolgáltatta. E városnak elpártolása által, mely a Campániából Samniumba vezető katonai úton feküdt, Aesernia elmetsetett, és a már erősen szorongatott vár most kizárólag őrsége és parancsnoka, Marcellus, bátorságára és kitartására látta magát utalva. Sulla ugyan egy pillanatra könnyített Aesernia sorsán egy portyázó menet segélyével, melyet ép oly vakmerő elszántsággal hajtott végre, mint évekkel előbb Bocchushoz való utazását; de a várost ennek dacára, az év vége felé, a tetőpontjára hágott éhség, kitartó önvédelem után megadásra kényszerítette. Lucániában is megverte Marcus Lamponius a római Publius Crassust, és rákényszerítette, hogy Grumentumba zárkózzék, mely hosszú és heves ostrom után szintén elesett. Apuliát s a déli tartományokat a rómaiak különben is kénytelenek voltak magokra hagyni. A felkelés elharapódzott; midőn Mutilus a samnit hadsereg élén Campániába benyomult, Nola polgársága a várost átadta neki s egyúttal kiszolgáltatta a római őrséget, melynek parancsnoka Mutilus rendelkezésére bocsátott, legénysége pedig a győztes seregbe soroztatott. Az egy Nuceria kivételével, mely erősen ragaszkodott Rómához, egész Campánia a Vezúvig elveszett a rómaiakra

A felkelők el-
foglalják
Aeserniát,

Nólát,

és Campánia
legnagyobb
részét.

nézve; Salernum, Stabiae, Pompeii, Herculanium nyíltan a felkelők pártjára álltak; Mutilus a Vezúvtól éjszának terjedő vidékre benyomulhatott és Acerraet erős samnít-lucaniai seregével ostrom alá foghatta. A numidiaiak, kik nagy számmal voltak Caesar seregében, tömegesen át kezdtek menni Mutilushoz, vagy inkább Jugurtha fiához Oxyntasához, ki Venusia átadatása alkalmával jutott a samnitok kezébe és most királyi bíborban jelent meg a samnitok soraiban; úgy hogy Caesar kénytelennek látta magát az egész afrikai hadtestet visszaküldeni hazájába. Mutilus még a római tábornok is meg merte rohanni; de visszaveretett és a samnitok közül, kiket visszavonulások közben a római lovasság hátulról támadott meg, vagy 6000-en maradtak halva a csatatéren. Ez volt az első nevezetesebb siker, melyet a rómaiak e háborúban kivívtak, a sereg imperátorrá kiáltotta ki vezérét s a mélyen elcsüggedt fővárosba is visszatért ismét a bátorság. Kevéssel utóbb ugyan Marius Egnatius a győztes hadsereget, midőn egy folyón át akart kelni, megtámadta és oly alaposan megverte, hogy Caesar kénytelen volt Teanumig visszavonulni s azt itt újjá szervezni; a tevékeny consul erőfeszítéseinek azonban sikerült seregét még a tél beállta előtt ismét harcképes állapotba helyezni és előbbi állását Acerrae falai alatt, melyet a samnitok főerege Mutilus vezetése alatt folyton ostromlott, ismét elfoglalni. — Ezzel egyidejűleg közép Itáliában is megindultak a hadi műveletek, hol a felkelés az Abruzzókból s a fucinaei tó vidékéről veszélyes közelből fenyegette a fővárost. Gnaeus Pompeius Strabo vezetése alatt önálló hadtest küldetett Picenum tájára, hogy Firmumra és Falerióra támaszkodva fenyegetse Asculumot; míg a római éjszaki sereg zöme Lupus consul alatt, a latin és marsus föld határán ott foglalt állást, hol a valeriusi és

Harc a marsusokkal.

salariai töltött úton az ellenség legközelebb állt a főváros-hoz ; a két sereget a kis Tolenus (Turano) folyó választotta el egymástól, mely Tibur és Alba közt metszi át a valeriusi utat és Rieti mellett omlik a Velinoba. Lupus consul türelmetlenül sürgette a döntő ütközetet, nem hajtva Márius kényelmetlen tanácsára, ki ajánlta neki, hogy a szolgálathoz nem szokott legénységet előbb a kis háborúban gyakorolja be. Először a Gaius Perpenna által vezényelt 10,000 főnyi hadosztálya veretett meg teljesen ; a fővezér a megvert tábornokot megfosztotta parancsnokságától és hadtestének megmaradt részét a Márius alatt állóval egyesítette, de ennek dacára sem hagyott fel a támadással, és két részre osztva seregét, melyek egyikét maga, másikat Márius vezette, két egymástól nem messze vert hídon átkelt a Tolenuson. Szemben velök Publius Scato állt a marsusokkal ; táborát azon helyen ütötte volt fel, hol Márius a patakon átkelt, de még ennek átkelése előtt, csupán tábornoszeit hagyván hátra, odébb állt s a folyam mentében feljebb, íedett helyzetben foglalt állást, melyből a Lupus vezetése alatt álló másik római hadtestet, átkelése közben megtámadta, és részben levágta, részben a folyóba ugrasztotta (664. jun. 11.). Maga a consul is elesett s vele 8000 embere. E veszteségért alig lehetett kárpótlásnak nevezni azt, hogy Márius, Scato elvonulását végre észrevevén, átkelt a folyón és az ellenségben némi kárt tevén, ennek táborát megszállta. Ennek dacára ezen átkelés és egy* győzelem következtében, melyet ezzel egyidejűleg Servius Sulpicius hadvezér vitt a paelignusok felett, a marsusok kénytelenek lőnek védelmi vonalukat valamivel hátrább vonni, és Márius, ki a senátus végzése folytán mint fő parancsnok lépett Lupus helyébe, legalább meggátolta az ellenséget további sikerek kivívásában. Quintus Caepio azonban, ki kevéssel

90.

Lupus megve-
retése és ha-
lála.

utóbb, nem annyira egy szerencsésen kiállt csatározása, mint inkább annak folytán, hogy Drusus elleni szenvedélyes oppositioja által a Rómában e percben hangadó lovagok kegyét megnyerte, egyenrangú társként adatott melléje, Silo által, ki elhitette vele, hogy kész neki seregét elárulni, törbe csatlatta magát, és a marsusok és vestinumiak által, katonáinak nagy részével együtt leöletett. Márius, ki Caepio eleste után ismét a sereg egyedüli főparancsnokává lett, szívós ellenállása által meggátolta az ellenséget kivítt sikereinek kizsákmányolásában s lassanként mind mélyebben benyomult a marsusok földére. Sokáig nem bocsátkozott ütközetbe; de midőn végre megtette, meg is verte nyugtalan ellenfelét, kinek többi halottai között a marrucinusok kapitánya, Herius Asinius is a csatatéren maradt. Egy második ütközetben Márius serege és Sullának a déli sereghez tartozó hadteste összeműködve még alaposabban megverték a marsusokat, kiknek e vereség 6000 emberökbe került; e nap dicsősége azonban a fiatalabb tiszté lett, mert a csatát ugyan Márius vívta és nyerte meg, de Sulla tartóztatta fel visszavonulásukban és tette semmivé a menekülőket. —

Míg a fucinaei tó vidékén ekként hevesen és változó szerencsével folyt a küzdelem, azalatt a Strabo alatt álló picenumi hadtest is felváltva győzött és legyőzetett. A felkelők fejei, Gaius Judacilius Asculumból, Publius Vettius Scato és Titus Lafrenius azt egyesült erővel támadták meg, megverték és arra kényszerítették, hogy Firmumba vegye magát, hol Lafrenius Strabot ostrom alatt tartotta, mi alatt Judacilius Apuliába nyomult s Canusiumot, Venusiát és a többi e területen még Rómával tartó városokat rábírta, hogy a felkelőkhöz csatlakozzanak. Római részen azonban Servius Sulpiciusnak egy, a paelignusok felett vítt győzelem folytán lehetővé vált, Picenumba benyomulván, Stra-

Picenumi háború.

bonak segítségére mennie. Lafrenius elől Strabo, hátulról pedig ugyanekkor Sulpicius által megtámadtatott s tábora felgyújtatott; ő maga elesett, hadainak megmaradt része pedig rendetlen futásban Asculumba vette magát. A picenumi tartományban a dolgok állása oly tökéletesen megváltozott, hogy az itáliaiak úgy az egy Asculumra lettek szorítva, mint voltak előbb a rómaiak Firmumra, s a háború ezáltal ismét ostrommá alakult át. — Végre a két déli és közép Itáliában vitt terhes és sokfelé szakadozott háborúhoz ez év folytán még egy harmadik járult éjszakon, miután a dolgoknak a háború első hónapjaiban Rómára nézve oly veszélyes állása számos umbriai s néhány etrusk községet a felkeléshez való átpártolásra ösztönzött, úgy hogy a rómaiak kénytelenek voltak Aulus Plotiust az umberek, Lucius Porcius Catot pedig az etruskok ellen küldeni. Itt azonban a rómaiak sokkal kevésbé erélyes ellentállásra találtak, mint a marsusok és samnitok földjén és határozottan túlnyomó állásban maradtak a haretéren.

Harc Umbriában s Etruriában.

Igy végződött a háború első, terhes éve, katonai úgy mint politikai tekintetben szomorú emlékezeteket hagyva hátra a multa, kétséges kilátásokat nyujtva a jövőre nézve. Katonai tekintetben a rómaiak mindkét hadserege, a marsus úgy mint a campániai, súlyos vereségek által meg volt gyöngülve és lehangolva, az éjszaki sereg kénytelen volt fő gondját a főváros fedezésére fordítani, a Nápoly mellett álló déli sereg összeköttetési vonalai pedig komoly veszélyben forogtak, miután a felkelők a marsusok vagy samnitok földjéről könnyen előtörhettek s magokat Róma s Nápoly közt megfészkelhették; amiért is a rómaiak szükségesnek találták Cumaet legalább egy őrszemek láncza által összekötni Rómával. Politikai tekintetben a felkelés a háború ezen első éve alatt mindenfelé tért nyert; Nola átpártolása

A háború első évének hátrányos összeredményei.

az erős és nagy latin gyarmat, Venusia gyors capitulatioja, és az umber-etrusk felkelés, megannyi aggasztó jelei voltak annak, hogy a római symmachia alapjaiban ingadozik és nem lesz képes ez utolsó próbát kiállani. A polgárság már lehetőleg igénybe vétetett, amaz őrszemláncolatnak felállíthatása végett a latin-campániai határon, már vagy 6000 szabadonbocsátott soroztatott be a polgárkatonaságba, s a hűn maradt szövetségeseiktől már a legterhebb áldozatok kívántattak meg; nem lehetett a hűrt még jobban megfeszíteni, ha mindent kockára tenni nem akartak. A polgárság hangulata hihetetlenül nyomott volt. A Tolenus melletti ütközet után, midőn a consul és számos vele együtt elesett nevezetesebb polgár holtteste a közel csatatérről a fővárosba hozattak és ott eltemették, midőn a hivatalnokok a közgyász jeléül a bíbort s megkülönböztető jeleiket letették, midőn a kormány a főváros lakóinak megparancsolta, hogy tömegesen fegyverkezzenek, sokan teljesen átadták magokat a kétségbeesésnek s már mindent elveszettnek hittek. E túlságos lehangoltság némileg ugyan alább hagyott azon győzelmek után, melyeket Caesar Acer-rae mellett, Strabo pedig Picenum földén vívtak; az elsőnek hírére a főváros népe a katonai öltönyt ismét felcsérelte a polgári ruhával, a másodikéra pedig letette az országos gyászt; de az mégis kétségtelen vala, hogy a mérkőzésben a rómaiak egészben véve a vesztes fél valának, s ami földolog volt, a senátusból úgy, mint a polgárságból kiveszett azon szellem, mely Rómát egykor, a hannibáli háború minden válságain győzelmesen átvezette. Igaz ugyan, hogy most is ugyanazon dacos elbizakodással kezdték meg a háborút, mint akkor, de nem fejezték be vele, mint befejezték akkor; a múlt merev makaességának, szívós kitartásának helyét lanyhaság és gyávaóság foglalták

Róma lehangoltsága.

el. Róma belső ügy mint külpolitikája már a háború első éve után rögtön megfordult és hajlandóvá lett az egyezkedésre. Nem szenved kétséget, hogy ennél okosabbat tenni nem lehetett; de nem azért, mintha a rómaiak a fegyverek közvetlen hatalma által kényszerítettén, kénytelenek lettek volna hátrányos feltételeknek alávetni magokat, hanem azért, miután az, amiért küzdöttek: további fenntartása azon politikai előjogoknak, melyekkel a rómaiak Itália többi lakói felett bírtak, magának a közügynek inkább ártott, mint használt. Megtörténik a nyilvános életben, hogy egy hiba jóváteszi a másikat; itt azt, amit az önfejlés vétkezett, a gyávaság némileg ismét jóvá tette. A 664. év a felkelők által felajánlt egység rideg visszautasításával s a pörös háború megindításával kezdődött, melyben a hazafias önzés szenvedélyes szószólói, a tőkepenészek bosszút álltak mindazokon, kiket azon gyanú ért, hogy a mérsékletnek és az ideje korán való engedékenységnek pártolói valának. Most azonban Marcus Plautius Silvanus tribún, ki ugyanez év december 10-kén foglalta el hivatalát, egy törvényt vitt keresztül, mely a felség-árulási bizottságot kivette a tőkepenészes esküdtek kezéből és más esküdtekre bízta, kiket a kerületek szabadon, minden rendi minősítvény nélkül választottak; minek az lett a következése, hogy e bizottság a mérsékelték ostorából a túlzók ostorává lett, s hogy a többek közt saját megalkotóját, Quintus Variust is, kit a közvélemény a leggonoszabb demokratikus gaztettek, Quintus Metellus megmérgeztetése, és Drusus meggyilkoltatása szerzőjének tartott, számkivetésbe küldte.

90.

Fordulat a politikai perekben.

A polgárjog a hűn maradt és meghódoló itáliaiaknak megadatik.

E sajtáságosan nyíltszívű politikai palinodiánál fontosabb volt azon fordulat, mely most az itáliaiakkal szemben követett politikában beállt. Épen háromszáz éve múlt, amióta Róma utolszor volt kénytelen eltérni, hogy mások szabják

meg neki a béke feltételeit ; Róma most ismét vesztes volt, s miután kívánta a békét, ez csak úgy vált lehetővé, ha ellenfeleinek feltételeit, legalább részben, elfogadja. Azon községekkel, melyek már fegyvert fogtak Róma meghódítására és elpusztítására, a viszály már sokkal jobban elmérgesedett, semhogy a rómaiak rábírhatták volna magokat, hogy nekik a kívánt engedményeket megadják ; s ha megadtak, most a másik fél részéről talán visszautasítottak volna. Ha azonban a mostanig hűn maradt községeknek, eredeti követeléseiket bizonyos korlátozások mellett megadja, ezzel Róma egyfelől megőrizhette az önkénytes engedelkenység látszatát, másfelől meggátolhatta a *confoederatio* különben elkerülhetetlen megerősödését s ezzel előkészíthette ennek bukását. Ekként a római polgárság kapui, melyek a kérelem előtt oly sokáig zárva álltak, most, midőn karddal kopogtattak rajtok, rögtön megnyíltak ; de még most sem egészen és teljesen, hanem még a befogadottakra nézve is kelletlen és bántó modorban. Egy, Lúcius Caesar *) *consul* által keresztül vitt törvény megadta a római polgárjogot mindazon itáliai szövetséges községek polgárainak, melyek addig Rómától még nyilvánosan el nem pártoltak ; egy második, melyet Marcus Plautius Silvanus és Gaius Papirius Carbo néptribúnok indítványoztak, minden Itáliában polgárjoggal és állandó lakással bíró ember elé két havi határidőt szabott, mely idő alatt, ha valamely római hivatalnoknál jelentkezik, a római polgár-

*) A juliusi törvénynek a 664. év utolsó hónapjaiban kellett kiadatnia, miután a kedvező időszakot Caesar a harcmezőn töltötte ; a plautiusi, mint a tribúnok javaslatai rendszerint, valószínűleg közvetlenül a tribúnok hivatalba lépése után, tehát 664 decemberében vagy 665. januárjában vitetett keresztül.

jogot elnyerheti. Ez új polgárokat azonban a törvény, mint a szabadonbocsátottakat, a szavazási jog mezején oly formán korlátozta, hogy a harmincöt kerület közül, valamint a szabadon bocsátottak csak négybe, úgy ők csak nyolcra legyenek beírhatók; valjon e megszorítás személyes volt-e, vagy, mint látszik, örökölhető, azt bizonyossággal el nem dönthetjük. E rendszabály főkép a tulajdonképeni Itáliára szólt, mely ekkor éjszak felé még kevéssel terjedt túl Anconán s Flórencen. Az alpokon innen fekvő kelta tartományban, mely jogilag külföld volt, de úgy közigazgatási mint telepítési tekintetben már régóta Itália részének tekintett, valamennyi latin gyarmat az itáliai községek bánásmódjában részesült. Az itt levő többi, eddig szövetséges helységek közül azok, melyek, nem nagy számmal, a Pónn innen feküdtek, a polgárjogot kapták; a Po és az Alpok közti tartomány pedig, egy törvény folytán, melyet Strabo consul 665-ben indítványozott, az itáliai városi alkotmány alapján szerveztetett, és pedig olyformán, hogy az erre nem alkalmas községek, nevezetesen az Alpok völgyeiben fekvő helységek, egyes városokhoz csatoltattak függő és adót fizető falvakként, ez új városi községek pedig nem a római polgárjoggal, hanem azon jogi fictio alapján, miszerint latin gyarmatok, azon jogokkal ruháztattak fel, melyekkel addig a csekélyebb jogú latin városok bírtak. Itália tehát e korban tényleg csak a Poig terjedt, míg a Ponn túli tartomány elővidéknek tekintett; kétségkívül azért, miután az Appennin és a Po közti tartomány már régóta itáliai módon volt szervezve, míg az éjszakiban, melyben Eporedián és Aquileián kívül polgár- vagy latin gyarmatok nem léteztek, s melyből a benne lakó törzsek különben sem szorítottak ki úgy, mint a déliből, a kelta élet s a kelta megyei alkormány még nagy részben fennálltak. — Bár-

A latin jog az itáliai keltáknak megadatik.

89.

mily tetemesek voltak is ezen engedmények, összehasonlítva a római polgárságnak több mint százötven éven át megóvott merev elzártóságával, mégis semmikép sem foglaltak magokban kiegyezést a valóban felkelt vidékekkel, hanem céljuk csak az volt, hogy egyfelől az ingadozó és elpártolással fenyegető községeket hűségökben megtartsák, másfelől, hogy az ellenség soraiból minél több embert átvonjanak Róma pártjára. Mily kiterjedésben alkalmaztattak e törvények, különösen a legfontosabb közülök, Caesaré, azt pontosan meg nem mondhatjuk, miután a felkelés kiterjedését a törvény kibocsátásának idejében csak általánosságban bírjuk megjelölni. Legfontosabb mindenesetre az volt, hogy az addig latin községek a hajdani latin szövetség maradványai, mint például Tibur és Praeneste úgy, mint különösen a latin gyarmatok is, azon egynehánynak kivételével, mely a felkelőkhöz pártolt, általa a római polgári kötelekbe feivétettek. Ezeken kívül alkalmaztatott még e törvény a Po és az Apennin közt fekvő egyes szövetséges városokra, mint például Ravennára, egy csomó etrusk és a déli Itáliában hűn maradt szövetséges városra, mint Nuceriára s Neapolisra. Az megérthető, hogy egyes, eddig különös előjogokkal bíró községek haboztak, ha elfogadják-e a polgárjogot, hogy például Neapolis kételkedett, ha valjon Rómával eddig fennállott szerződését, mely a polgárokat a szárazföldi hadi szolgálat alól felmentette és görög alkotmányukat, sőt ezen kívül talán még némi urodalmi haszonvételeket is biztosított nekik, felese-
 rélje-e az igen korlátolt új polgársággal; és alkalmasint az ezen kifogások következtében kötött egyezményeknek eredménye volt az, hogy e város, valamint Rhegion és talán még más itáliai görög községek is, addigi községi alkotmányukat és görög hivatalos nyelvöket még a polgári köte-

lékbe történt belépésök után is változatlanul megtartották. De bármiként történt is, e törvények a római polgári köteleket rendkívül megtágították, midőn a siciliai tengerszostól a Poig elszórt számos és tekintélyes városi községet beléje olvasztottak, másfelől pedig a Po és az Alpok közti tartománynak, a legjobb szövetséges jog megadása által mintegy törvényes igényjogot adtak a teljes polgárjog megnyerésére.

Az ingadozó községeknek adott ezen engedményekre támaszkodva a rómaiak megújult bátorsággal fogtak ismét a felkelés elleni harchoz. A fennálló politikai intézményekből a tűz elharapódzásának meggátlására ledöntöttek annyit amennyit szükségesnek látszott ledönteni; s ettől fogva a felkelés legalább nem harapódzott tovább. Nevezetesen Etruriában s Umbriában, hol még csak keletkező félben volt, nem annyira a római fegyverek szerencséje, mint inkább a juliusi törvény által feltűnő gyorsasággal elfojtatt. Az egykori latin gyarmatokban, a Po sűrű lakosságú vidékén, Róma gazdag és most már megbízható segélyforrásokra talált; ezekkel s magának a polgárságnak erejével hozzá láthatott a most már elszigetelt tűz elfojtásához. A két eddigi főparancsnok visszatért Rómába, Caesar mint választott consul, Márius, miután hadviselését mint bizonytalant s lassút megrótták, és a hatvanhat éves embert már vénségében elgyöngültnek nyilvánították. E szemrehányás igen valószínűleg alaptalan volt; Márius, midőn Rómában naponként megjelent a tornázó helyen, jelét adta legalább testi ruganyosságának, mint fővezér pedig, az utolsó hadjáratban, egészben véve úgy látszik, megmutatta, hogy mitsem vesztett egykori jeles tulajdonaiból; de oly fényes diadalokat, minőkkel a politikailag tönkrement ember egyedül rehabilitálhatta volna magát a közvélemény előtt,

A háború második éve.

Etruria s Umbria lecsendesül.

nem mutathatott fel, s így az egykor ünnepelt hadfi, most mint katona is, nagy elkeseredésére, egyszerűen a lomtárba dobatott. Márius helyét a marsus sereg élén ez évnek consula Lucius Porcius Cato foglalta el, ki Etruriában tüntette ki magát, Caesarét a campániai sereg élén pedig alvezére Lucius Sulla, kinek az elmúlt hadjárat néhány legfontosabb sikere volt köszönhető; Gnaeus Strabo, most mint consul megtartotta a picenumi vidéken az általa oly nagy sikerrel viselt parancsnokságot. — Így kezdődött meg 665-ben a második hadjárat, melyet még a télen a felkelők indítottak meg egy merész, a samnit háborúk nagyszabású modorára emlékeztető vállalattal, midőn megkísértették egy 15,000-nyi marsus hadtestet Etruriába küldeni az éjszaki Itáliában forrongó felkelés támogatására. De Strabo, kinek területén e hadtestnek keresztül kellett mennie, útját állta és teljesen megverte; csak kevesen jutottak belőle vissza távol szülőföldjükre. Midőn ezután az időjárás a római seregekre nézve lehetővé tette a támadást, Cato a marsusok földjére lépett és szerencsés csatározásokban nyomult rajta előre, de a fucinaei tó vidékén egy roham alkalmával, melyet az ellenség táborára intézett, elesett, minek folytán Közép-Itáliában a hadi műveletek fővezetése az egy Strabo kezében összpontosult. Ez egyfelől Asculum ostromának folytatásával, másfelől a marsus, sabelli és apuliai tartományok meghódoltatásával foglalkozott. Judacilius, szorongatott szülővárosát felmentendő, a picenumi felkelt néppel megjelent Asculum előtt és megtámadta az ostromló sereget, míg vele egyidejűleg a városi őrség kitört és a rómaiakra vetette magát. E napon állítólag 75,000 római harcolt 60,000 itáliai ellen. A győzelem a rómaiaké lett, de Judaciliusnak mégis sikerült magát, a vele hozott felmentő sereg egy részével, a városba vennie. Az ostrom tovább folyt;

Háború Picenumban.

89.

Asculum ostroma

hosszadalmassá*) tétetvén a hely erőssége s lakosainak kétségbeesett önvédelme által, kikben élénken élt a falaikon belől történt borzasztó hadizenet emlékezete. Judacilius, midőn több hónapnyi vitéz védelem után végre már a capitulatio bekövetkezését látta, a polgárság római érzületü töredékének fejeit nagy kínok közt leölette, azután önkezével oltotta ki életét. Erre megnyíltak a kapuk s az itáliai kivégzéseket a rómaiak váltották fel: a tisztok s a tekintélyes polgárok egytől-egyig megölettek, a többiek koldusbottal kezökben kiűzettek, minden vagyonuk az állam javára lefoglaltatott. Asculum ostroma alatt és eleste után számos római hadtest járta be a szomszédos felkelt vidékeket s azokat egymásután meghódította. A marrucinusok, miután Servius Sulpicius által Teate (Chieti) mellett alaposan megverettek, meghódítottak. Apuliába Gaius Cosconius praetor nyomult be, Salapiát s Cannaet bevette, Canusiumot pedig ostrom alá fogta. Egy samnít hadat, mely Márius Egnatius vezérlete alatt a nemkatonás természetü vidéknek segélyére jött, és a rómaiakat csakugyan vissza is nyomta, sikerült a római hadvezérnek, midőn az az Aufidiuson át akart kelni, megvernie; Egnatius elesett, seregének maradványai pedig kénytelenek voltak Canusium falai mögött keresni ótalmat. A rómaiak ismét előre nyomultak Venusiáig s Rubiig és urává lettek egész Apuliának. A fucinaei tó és a Majella hegy vidékén, a felkelés fő fészken is helyreállították uralmokat; a marsusok Strabo alvezéreinek

és bevétel.

A sabellik és marsusok meghódítottak.

*) E korból még helylyel-közzel ma is találunk Ascoli vidékén ólomlövegeket az illető légio nevével, mely által dobattak, sőt átkokkal is ellátva a „megszökött rabszolgákra“ — melyeket tehát a rómaiak, vagy felírásokkal, mint: „találd a picenumiakat“ vagy „találd Pompeiust“, mely előbbieket a rómaiak, az utóbbiakat az itáliaiak dobták.

Quintus Metellus Piusnak és Gaius Cinnának, a vestinumiak és paelignusok a következő évben (666) magának Strabónak megadták magokat; a felkelők fővárosa Itália ismét Corfiniummá, szerény paelignus vidéki várossá lett: az itáliai senátus maradványai a samnít földre menekültek. — A római déli sereg, melyet most Lucius Sulla vezényelt, ezzel egyidejűleg fogott támadásaihoz, és benyomult az ellenség által megszállt déli Campaniába. 88.

Campánia,
Nola kivételével
meghódol.

Stabiae maga Sulla vette be és pusztította el (665. april 30.), Herculanumot Titus Didius, ki azonban, úgy látszik, e roham alkalmával, maga is elesett (jun. 11.). Hosszabb ellentállást fejtett ki Pompeii. Lucius Cluentius samnít hadvezér eljött a várost felmenteni, de Sulla által visszanyomtatott, és midőn kelta csapatokkal megerősödvé, kísérletét ismételte, főkép a megbízhatatlan népség ingatagsága folytán oly tökéletesen megveretett, hogy tábora elfoglaltatott, s ő maga övéinek legnagyobb részével, amint Nola felé futott, levágatott. A hálás római hadsereg vezérét feldisztette a fűkoszorúval, mely egyszerű kitüntetés római tábori szokás szerint azon katonát illette meg, ki egy csapat bajtársát saját vitézségével mentette meg. Sulla, anélkül, hogy idejét Nolának és más a samnítok által még megszállt campaniai városoknak ostromával töltené, rögtön benyomult a beföldre, a felkelésnek fő tűzhelyére. Aeclanum gyors elfoglalása és irtóztató bűnhődése rémülettel töltötte el az egész hirpinumi vidéket; s ez meghódolt, mielőtt még azon lucaniai hadak megérkeztek volna, melyek támogatására útnak indultak, és Sulla gátolatlanul nyomulhatott előre egészen a samnít szövetség földére. Azon szorost, melyben a samnít honvédség Mutilus vezérlete alatt várt reá, megkerülte, a samnít sereget hátulról megtámadta és megverte; Mutilus elvesztette táborát és sebesülten Aeserniába mene-

89.

Sulla Samniumban.

kült. Sulla a samnit tartomány fővárosa, Bovianum elé nyomult, s azt egy falai alatt nyert második győzelem által megadásra kényszerítette. E földön csak a tél beállta vetett véget a hadjáratnak.

A felkelés
nagyjában el-
fojtva.
89.

A dolgok teljesen megfordultak. Amily hatalmasan, győzedelmesen és gyorsan előre nyomulva kezdte meg a felkelés a 665-iki hadjáratot, oly mélyen megalázva, úgy minden ponton megveretve, oly teljesen reménytelenül fejezte azt be. Egész éjszaki Itália lecsendesedett. Közép Itáliában mindkét tengerpart teljesen, az Abruzzók majdnem egészen, Apulia, Venusia, Campánia pedig Nola kivételével a rómaiak hatalmában voltak, és a hirpinumi terület megszállása elmetszette egymástól azon kéttartományt, mely még egyedül folytatta a nyílt ellenségeskedést, a samnitok s a lucaniaiak és brettiusok földét. A felkelés területe egy óriási tűzvész hamvadó helyéhez hasonlított; a szem mindenfelé hamun, romokon és elalvó üszkőkön akadt meg, itt-ott a romok közt még felcsapott a láng, de Róma mindenütt úrrá lett a tűz felett s veszély már sehonnan sem fenyegette. Kár, hogy e rögtöni fordulat okait felületes hagyományainkból már nem ismerjük fel eléggé. Bármily kétségtelen, hogy Strabo, és még inkább Sulla egyes hadvezérletének s főkép a római haderő erőlyesebb összpontosításának és gyorsabb támadásának volt benne része, mégis a katonaiak mellett kétségkívül politikai okok is járultak a felkelés hatalmának e példátlanul gyors megbuktatásához; akár azáltal, hogy Silvanus és Carbo törvényei elérték céljokat, és az ellenség soraiba bevitték az elpártolást s a közös ügy elárulását, akár, azáltal, hogy, ami oly sokszor történt, a lazán összekapcsolt községek közt kitört a meghasonlás. Csak annyit látunk — és ez is arra mutat, hogy Itália, bizonyára heves belküz-

A samnitok
kítettása.

delmek közepette bomlott fel — hogy a samnítok, talán a marsus Quintus Silo vezetése alatt, ki kezdet óta a felkelésnek lelke volt, és a marsusok meghódolása után, hazájából menekülve ment a szomszéd néphez, most újonnan, tisztán megyei módra szervezkedtek, és miután „Itália“ le volt verve, megkísértették mint „safinok“ vagy samnítok a háborút tovább folytatni*). Az erős Aesernia a samnítok fékentartójából szabadságuk végső fészkeve lett; ezek egy állítólag 30,000 gyalogból s ezer lovasból álló sereget szedtek össze s azt 20,000 rabszolga felszabadítása és besorozása által megerősítették; öt hadvezér lépett e hadak élére, köztük elsőnek Silo és mellette Mutilus. Bámulattal látta Itália a samnít háborúkat kétszázados szünetelés után újra megindulni, s nézte ez elszánt parasztnépet, mely mint az ötödik században, azonképen az itáliai confoederatió felbomlása után most is megkísérté még egyszer, ha nem sikerülne-e tartományi önállását egymagának kidacolnia Rómától. De a legvitézebb kétségbeesés ez elszántsága sem változtatott sokat a dolgok lényegén; habár a samniumi és lucaniai hegyi háború még némi időbe és áldozatokba került, a felkelésnek ennek dacára, tulajdonképen már vége volt. — Időközben ugyan új bonyodalmak járultak a régiekhez, miután az ázsiai ügyek elkerülhetlen szükséggé tették a háború megizenését Pontos királyának Mithridatesnek, minek folytán a bekövetkező évre (666) az egyik consulnak egy consuli sereggel Kis-Ázsiába kellett mennie. Ha e háború egy évvel előbb tör ki, úgy fél Itáliának s a legfontosabb provinciának egyidejű felláza-

A mithridatesi háború kitörése.

88.

*) E korba kell tartozniok azon ritka denároknak, melyekre osk írással van *Safinim* és *G. Mutil* felírva; mert mindaddig, míg a felkelők *Itáliát* fenntartották, egyes vidék mint souverain hatalom saját nevével megjelölt pénzt nem verhetett.

dása leírhatatlan veszélybe döntötte volna a római államot. Most, midőn Róma csudálatos szerencséje az itáliai felkelés gyors bukásában ismét megállta a próbát, ezen újonnan kezdődő ázsiai háború, dacára annak, hogy a vége felé járó itáliaival összefüződött, még sem volt valóban veszélyes természetű, annál kevésbé, miután Mithridates az itáliaiak azon felszólítására, hogy közvetlenül nyujtson nekik segílyt, elbizakodásában tagadólag válaszolt; de ennek dacára szerfelett kényelmetlen vala. Lejárt már azon kor, melyben Róma baj nélkül viselhetett Itáliában s a tengeren túl egy időben háborút; az állampénztárt két háborús év teljesen kiürítette, s a harctéren álló seregen kívül egy újnak alakítása alig látszott lehetségesnek. Rómában tehát úgy segítettek magokon, amint bírtak. A várhegyen és körüle régi idők óta pusztán álló telkek építkezni akaróknak eladtak, s ebből 9000 font arany (2¹/₂ millió tallér) folyt be a háború költségeinek fedezésére. Új sereget nem alakítottak, hanem az, mely Sulla vezérlete alatt Campaniában állt, jelöltetett ki az Ázsiába való áthajózásra, amint a dolgok állása déli Itáliában lehetővé teendi eltávozását; ami az éjszakon Strabo vezénylete alatt működő hadsereg sikerei folytán előreláthatólag csakhamar bekövetkezhetett. —

A harmadik, 666-iki hadjárat ekként kedvező kilátásokkal kezdődött Rómára nézve. Strabo elfojtotta az utolsó ellenállást is, melyre még az Abruzzókban talált. Apuliában Cosconius utódja, Quintus Metellus Pius, Numidia legyőzőjének fia, s úgy erős conservatív érzületére mint katonai képességeire nézve méltó fia apjának, az ellentállásnak Venusia bevétele által vetett véget, mely alkalommal 3000 fegyveres embert ejtett fogságba. Samniumban Silonak ugyan sikerült Bovianumot ismét bevennie; de azon ütközetben, melyet Mamercus Aemilius római tábornokkal

Harmadik
hadjárat.

88.

Venusia bevé-
tele.

vívott, a rómaiak győztek, és ami rájuk nézve fontosabb volt magánál a győzelemnél, azon 6000 halott közt, kiket a samnitok a csatatéren hagytak, maga Silo is elesett. Campániában Sulla a samnitok kezeiből kiragadta azon kisebb helységeket, melyeket még megszállva tartottak és Nolát bekerítette. Lucaniába is benyomult Aulus Gabinius római hadvezér és nem csekély diadalokat vitt benne; de miután egy, az ellenséges tábor ellen intézett támadásban elesett, a felkelők vezére Lamponius, övével ismét majdnem zavartalanul uralkodott a tág és pusztá lucaniai s brettius vidéken. Még Rhegion kézrekerítésére is tett kísérletet, melyet azonban Gaius Norbanus sicíliai helytartó megghiúsított. A rómaiak egyes szerencsétlenségek dacára feltartóztatlanul haladtak céljuk felé; Nola eleste, Samnium meghódolása, s azon lehetőség, hogy Ázsia számára tekintélyes haderőt lehessen rendelkezésre állítani, már közel állónak látszottak, midőn a dolgok a fővárosban oly fordulatot vettek, mely senki által nem sejtve új tápúl szolgált a már szinte elfojtott felkelésnek.

Silo eleste.

Róma borzasztó forrongásban állott. Drususnak a lovagi törvényszékek ellen intézett támadása és a lovagpárt által eszközölt gyors megbuktatása, és a Várius-féle kétélű pörös háború keserű viszály magvait szórták el úgy az aristokratia s a nyárspolgárság, mint a mérsékeltek és a túlzók között. Az események az engedékenység pártját tökéletesen igazolták: aminek ez önkénytes megadását indítványozta, azt most majdnem teljesen kényszerítve kellett megadni; azon mód azonban, melyen ez engedmény megadatott, ép úgy magán viselte az önféjű és rövidlátó irigység bélyegét, mint annak előbbi megtagadása. Ahelyett hogy minden itáliai községnek egyenlő jogot adtak volna, csak új alakba foglalták azok háttérbe szorítá-

Forrongás
Rómában.

A polgárjog
adományozása és ennek
megszorítása.

sát. Számos itáliai község felvétetett a római polgári kötelekbe, de ez engedményen becsületbevágó foltot ejtettek, midőn az új polgárokat körülbelül oly állapotba helyezték a régiék mellé, minőben a szabadon bocsátottak álltak a szabadon születettek mellett. A Po és az Alpok közti községeket a latin jog megadása által inkább felizgatták, mintsem kielégítették. Végre az itáliaiak tetemes, és nem legrosszabb részét, az összes újonnan meghódított felkelt községeket nemcsak ezentúl is kizárták a polgárjogból, hanem még a felkelés által megsemmisített egykori szerződéseiket sem biztosították nekik újonnan jogilag, leglelőbb kegyelmi úton és mint önkényesen visszavonhatókat újították meg azokat*). A szavazási jog dolgában való korlátozás annál

*) *Dediticiis*, úgymond Licinianus (15. l. a 667. év alatt), *omnibus (ci) vita(s) data; qui polliciti mult(a) milia militum via XV. . . cohortes miserunt*; amiben részben élesebb fogalmazásban ismét Livius jelentésével találkozunk: *Italicis populis a senatu civitas data est (epit. 80)*. *Dediticii* a római államjog szerint azon peregrinus szabadok (Gaius I, 13—15. 25. Ulp. 20, 14. 22, 2) kik a rómaiak alattvalóivá lettek és szövetségekbe fel nem fogadtattak. Életüket, szabadságukat és vagyonukat megtartják, és saját alkotmánynyal bíró községekké is alakulhatnak; az ἀπόλιδες, *nullius certae civitatis cives* (Ulp. 20, 14; v. ö. Dig. 48, 19, 17, 1) alkalmasint a jogi fictio segítségével a *dediticiusokkal* egyenlővé tett szabadonbocsátottak (*ii qui dediticiorum numero sunt*, kik csak hibásan és jobb íróknál ritkán neveztetnek egyenesen *dediticiusoknak*: Gai. 1, 12. Ulp. 1, 14. Pál 4, 12, 6) ép úgy mint a rokon *liberti Latini Juniani*; de sem a latinoknak, sem magoknak a *dediticiusoknak* nem kell szükségkép a községi jelleget nélkülözniök. Ez utóbbiak azonban a római állammal szemben annyiban mégis jogtalanok, amennyiben a római államjog szerint minden *deditio* szükségkép feltétlen (Polyb. 21, 1. v. ö. 20, 9. 10. 36, 2), és minden hallgatólag vagy nyilvánosan nekik megadott jog csak *precario*, azaz önkényesen visszavonhatólag van megadva (Appian Hisp. 44), minélfogva a római állam, bármikép

sértőbb volt, miután a comitiumok ekkori szervezete mellett nem volt értelme, és minden elfogulatlan ember szemében a kormány szenteskedő gondoskodásának, melylyel a választó közönség szeplőtlen tisztasága felett örködött, nevetségesnek kellett lennie; mindezen korlátozások azonban veszélyesek voltak annyiban, amennyiben minden demagogra nézve mintegy felhívásul szolgáltak, hogy az új polgárok és a polgárjogból kizárt itáliaiak többé vagy kevésbé igazságos követeléseinek felkarolása segélyével valósítsák meg más természetű céljaikat. Míg ekként a tisztábban látó arisztokratia e kedvezőtlen félengedményeket szükségkép ép oly ki nem elégítőknek találta, mint magok az új polgárok s a polgárjogból kizártak, másfelől fájdal-

A politikai
pörök utó-
hatása.

bánják el előbb vagy utóbb dediticiusaival, jogsérelmet ellenök soha el nem követhet. A jogok e hiányát csak a szövetségi szerződés megkötése szünteti meg (Liv. 34, 57). Ez okból a *deditio* s a *foedus* államjogilag egymást kizáró ellentételekként szerepelnek (Liv. 4, 30, 28, 34. Cod. Theod. 7, 13, 16 és ehez Gothofr.) és nem egyéb azon, a jogászok által széltiben használt ellentét e quasidediticiusok és quasilatinok közt sem, miután éppen a latinok tették a tulajdonképeni értelemben foederáltakat (Cic. *pro Balbo*. 24, 54.). — A régibb államjog szerint, azon kevés községek kivételével, melyek a hannibáli háború következtében nyilvánítottak szerződéseiket elvesztetteknek, Itáliában dediticiusok nem voltak; míg a 664/5-iki plautiusi törvényben is e megjelölés: *qui foederatis civitatibus adscripti fuerunt* (Cic. *pro Arch*. 4, 7) lényegileg az összes itáliaiakat magában foglalta. Miután azonban azon dediticiusok alatt, kik 667-ben utólag kapták meg a polgárjogot, végre is nem érthetjük csupán a brettiusokat és picenumiakat, szabad lesz felvennünk, hogy valamennyi felkelővel, amennyiben fegyvereiket letették, és nem nyerték meg a plautius-papiriusi törvény értelmében a polgárjogot, úgy bántak mint dediticiusokkal, vagyis, ami ezzel egyre megy, hogy a felkelésök által eo ipso semmivé lett szerződéseik (ezért áll Cicero idézett helyén: *qui foederati fuerunt*), meghódolásukkor jogilag meg nem újítottak.

90/89.

87.

masan érezte saját soraiban azon számos és kitünő férfiak hiányát, kiket a máriusi felségárulási bizottság a nyomorba döntött, s kiknek visszahívása csak még nehezebbé vált annak folytán, hogy nem nép-, hanem esküdt-törvényszékek által ítéltettek el; mert bármily könnyen elszánták magokat Rómában valamely népvégzésnek, lett légyen bár bírói természetű, megsemmisítésére új népvégzés által, mégis az esküdtek ítéletének a nép általi megsemmisítését épen az arisztokratia jobb része igen veszedelmes példaadásnak tekintette. Ekként az itáliai válság kimenetelével sem a túlzók, sem a mérsékeltek nem voltak megelégedve.

Még mélyebb elkeseredés rágódott azonban azon öreg ember lelkén, ki megújult reményekkel ment az itáliai háborúba s abból akarata ellenére tért vissza azon öntudattal, hogy ismét szolgálatokat tett a hazának s értök új és érzékeny megbántásokat kapott jutalmul, és azon keserves tapasztalással, hogy ellenségei nem félnek többé tőle, hanem kicsinylik, a bosszú azon maró érzetével lelkében, mely saját mérgéből táplálkozik. Róla is állt az, ami állt az új polgárokról s a kizártakról: dacára annak, hogy tehetetlennek és élhetetlennek bizonyítá magát, népszerű neve mégis iszonyú fegyverre lehetett a demagogok kezében. — A politikai rángatózások ezen elemeihez járult a tiszteletreméltó harci erkölcsöknek és katonai fegyelemnek gyors hanyatlása. Azon mag, melyet a proletároknak a seregbe sorozása rejtett méhében, ijesztő gyorsasággal megtermette gyümölcseit a demoralizáló felkelési háború alatt, melyben Róma kénytelen volt minden fegyverfogható embert, különbség nélkül, a hadi szolgálatra bocsátani, s mely, ami földolog volt, a politikai propagandát közvetlenül bevitte úgy a főhadiszállásba, mint a közember sátrába. Ennek következményei a katonai hierarchia minden köte-

Márius.

A hadi fegyelem hanyatlása.

lékeinek meglazulásában csakhamar meglátszottak. Pompeii ostroma alatt a Sulla-féle ostromló hadtest parancsnokát, a consularis Aulus Postumius Albinust saját katonái, azon hitben hogy általa az ellenségnek elárultattak, kövekkel és bunkós botokkal agyonverték; s a fővezér Sulla mindössze arra intette őket, hogy vitéz magoktartása által az ellenséggel szemben, töröljék el e gaztett emlékezetét. E tett szerzői a hajóhadi katonák votak, kezdet óta legkevesébbé tisztességes fegyverneme a római haderőnek: s kevéssel utóbb a legióbelieknek egy leginkább a városi csöcselékből alakított osztálya követte az adott példát. A piac hőseinek egyike, Gaius Titius által felbujtatva megtámadta a consul Cato személyét. Ezt ezúttal csak a véletlen mentette meg a haláltól; Titius ugyan elfogatott, de meg nem büntettetett. Midőn kevéssel utóbb Cato egy ütközetben csakugyan elesett, saját tisztjei, nevezetesen az ifjabb Gaius Marius, joggal-e vagy nem, azt ma már el nem dönthetjük, vádoltattak azzal, hogy halálát okozták. — E keletkező félben levő politikai és katonai válsághoz a talán még irtóztatóbb gazdasági válság járult, mely a szövetségesekkel vítt háború és az ázsiai bonyodalmak következtében ütött ki a római pénzvilágban. Az adósok, nem bírván el még a kamatok megfizetését sem és hitelezőik által mégis kérlelhetlenül szorongattatván, egy hozzáférhető törvényszéki elnöktől, Asellio városi praetortól részint halasztást kértek, hogy birtokaikat eladhassák, részint előkeresték ismét a régi, elavult kamattörvényeket, és a hajdanában megállapított szabályok értelmében hitelezőik ellen keresetet indítottak a törvény ellenére fizetett kamatok négyszeres összegének visszatérítése végett. Asellio ráadta magát, hogy a tényleg fennálló jogot annak betűje által elnyomja és a kívánt kamatkereseteket rendes módon megindította;

Gazdasági
válság.

mire a sérelmet szenvedett hitelezők Lucius Cassius néptribún vezetése alatt a piacon összegyülekeztek és a praetort, épen midőn papi díszbe öltözötten áldozatot mutatott be az isteneknek, az Egyetértés temploma előtt megtámadták és agyonverték, — mely gatzett miatt még vizsgálat sem indítatott ellenök (665). Másfelől az adósok köreiből jelszóvá lett, hogy a szenvedő tömegben nem lehet másként, mint „új számadó-könyvek“ behozatala, vagyis azáltal segíteni, hogy minden hitelezőnek összes követelése minden adós ellen törvényesen megsemmisíttessenek. Egészen úgy mentek ismét a dolgok, mint a rendek küzdelmeinek korában: a tőkepénzesek az elfogult aristokrátiával szövetségbe lépve ismét pört és háborút indítottak az elnyomott tömeg és azon középpárt ellen, mely a rideg jog enyhítését tanácsolta; a társadalom ismét azon örvény szélén állt, melybe a kétségbeeső adós magával ragadja hitelezőjét; csak hogy egy nagy földművelő város egyszerű polgári és erkölcsi rendjének helyét azóta egy számos nemzetek fővárosának társadalmi szaggatottsága s azon demoralisatió foglalta el, melyben a hercegek a koldusokkal találkoznak; csak hogy azóta a viszonyok terjedelmesebbek, ridegebbek és ijesztő módon nagyszerűbbek lettek. A szövetségesek háborúja, midőn a politikai és társadalmi élet összes forrongó elemeit a polgárságban egymással szemben felzavarta, egy új forradalomnak vetette meg alapját. Kitörésére a véletlen szolgáltatott alkalmat.

Publius Sulpicius Rufus néptribún 666-ban a polgárság előtt indítványokat tett arra, hogy minden senátor, kinek 2000 denárnál (600 tallér) több adóssága van, tanácsnoki állásától megfosztassék; hogy a szabadságukban korlátolt esküdt-törvényszékek által elítélt polgároknak a hazájokba való visszatérés megengedttessék; hogy az új

Asellio meggyilkoltatása.

89.

A sulpiciusi törvények.

88.

polgárok az összes kerületekben osztassanak fel s hasonlókép, hogy a szabadon bocsátottak minden kerületben bírassanak szavazati joggal. Ez indítványok, ilyen ember szájában, legalább részben, meglepők valának. Publius Sulpicius Rufus (szül. 630) politikai jelentőségét nem annyira nemesi származásának, vagy összeköttetéseinek és öröklött gazdagságának, mint inkább óriási szónoki tehetségének köszönte, melyben kortársai közül vele senki sem mérkőzhetett; hatalmas hangja, élénk, nem egyszer a színpadival határos tagjáratatása, s szavai áradatának buja bősége, még ha meg nem győzte is, de magával ragadta hallgatóit. Párthelyzetére nézve eredetileg a senátus részén állt és első politikai fellépését (659) Norbanus bevádolása képezte, kit a kormánypárt halálos gyűlöletével tüntetett ki. A conservatívek közt Crassus és Drusus töredékéhez tartozott. Hogy mi bírta őt közvetlenül arra, hogy 666-ra a néptribúnuságért pályázzon és ennek kedvéért patriciusi nemességéről lemondjon, nem tudjuk; de azért úgy látszik, miszerint azáltal, hogy úgy mint az összes középpárt, a conservatívek által ő is forradalmárként üldözött, még korántsem lett azzá és épen nem törekedett Gaius Gracchus értelmében az alkotmány felforgatására. Valószínűbb, hogy mint Crassus és Drusus pártjának egyetlen nevezetes embere, ki a Várius-féle pörök viharját bántatlanul túlélte, hivatva érezte magát Drusus művének befejezésére és végül az új polgárokra nézve még fennálló megszorítások eltörlésére, amihez a tribúnuságra volt szüksége. Még tribúnusága korából több oly tettét látjuk feljegyezve, melyek nála a daemagogikus törekvéseknek épen ellenkezőjét bizonyítják — így beavatkozása által társainak egyikét megátolta abban hogy a váriusi törvény alapján kelt esküdt-széki ítéleteket népvégzés által meg ne semmisíttesse; és

Sulpicius Ru-
fus.
124.

95.

88.

87. midőn Gaius Caesar, volt aedil, a praetorság átugrásával alkotmány ellenes módon pályázott 667-re a consulságért, állítólag azon szándékkal, hogy később magát az ázsiai háború vezérletével megbízassa, Sulpicius erélyesebben és elszántabban mint bárki más lépett fel ellene. Teljesen Drusus nyomdokait követve ekként, magától úgy mint másoktól mindenek előtt az alkotmány megtartását követelte. De természetesen, úgy mint Drusus, ő sem volt képes az összeférhetetlen dolgokat egyesíteni, s az általa célbavett, magában véve célszerű, de a régi polgárság óriási többségétől jószérivel soha meg nem nyerhető alkotmányreformot szigorúan jogos módon keresztülvinni. Kétségkívül nyomósan esett a latba a Juliusok hatalmas családjával, kik közül nevezetesen Gaius testvére, a consularis Lucius Caesar nagy befolyással bírt a senátusban, és az arisztokratia ezekkel tartó töredékével való szakítása is, mi a haragos kedélyű embert személyesen elkeserítvén, túlvitte eredeti szándékán. Indítványainak jelleme azonban mégis olynemű, hogy szerzőjöknek egyéniségét és addig elfoglalt pártállását semmikép meg nem tagadják. Az új polgárok-nak egyenlővé tétele a régiekkal semmi egyéb nem volt, mint részleges megújítása azon indítványoknak, melyeket Drusus tett az itáliaiak javára, s miként ezek, csak a józan politika követeléseinek tett eleget. A Várius-féle esküdtek által elítélteknek visszahívása ugyan feláldozta az esküdtek ítélete sérthetlenségének elvét, mely mellett Sulpicius csak az imént maga is tetteleg fellépett, de a dolog lényegében leginkább az indítványozó tulajdon pártfeleinek, a mérsékelt conservatíveknek vált javukra, és az indulatos lelkű embernél igen megfogható, hogy első fellépése alkalmával határozottan ellenezte e rendszabályt, utóbb pedig felháborodva azon ellenálláson, melyre talált, azt maga indítvá-

E törvények
irányzata.

nyozta. A senátorok eladósodása elleni rendszabályra kétségkívül az vezetett, hogy az utolsó pénzválság az uralkodó családoknak a külső pompa dacára mélyen megingott gazdasági helyzetét leleplezte; kellemetlen volt ugyan, de magában véve mégis jól értelmezett érdekében állt az arisztokráciának, ha, aminek Sulpicius indítványából következnie kellett, mindazok kiválnak a senátusból, kik nem voltak képesek tartozásaikat gyorsan kiegyenlíteni, s ha a cotteriák gazdálkodása, melynek főtámaszát számos senátorok eladósodása és ennek folytán gazdag társaiktól való függésök képezte, a köztudomásúlag megvásárolható senátori csöcselék kirekesztése által némileg elfojtatik — amivel azonban korántsem akarjuk azt állítani, hogy Sulpicius a curiának ez erőszakos és azt gyűlöletes módon pelengérré állító megtisztítását akkor is indítványozta volna, ha az uralkodó cotteriák fejeivel személyes viszályba nem keveredik. Végre, a szabadon bocsátottak javára hozott rendszabálynak főcélja közvetlenül kétségkívül az volt, hogy indítványozóját az utcák urává tegye; magában véve azonban sem indokolatlan, sem az aristokratikus alkotmányjal összeférhetetlen nem volt. Amióta elkezdtek a szabadon bocsátottakat a katonai szolgálatra alkalmazni, ezek annyiban jogosan követelheték a szavazási jogot, amennyiben ez mindig karöltve járt a hadi szolgálat kötelezettségével. A fődolog azonban az volt, hogy a comitiumok semmissége mellett politikailag igen kevés függött attól, ha e mocsárba még egy csatornával több vezetetik be. A comitiumokkal való uralkodás nehézségei az olygarchiára nézve inkább csökkentek mintsem szaporodtak a szabadon bocsátottak feltétlen befogadása által, kik igen nagy részben személyes és gazdasági függésben álltak az uralkodó családoktól, és helyesen felhasználva új eszközül

szolgálhattak a kormánynak arra, hogy még alaposabban uralkodhassék a választásokban, mint tette eddig. A reformra hajlandó aristokratia irányzataival e rendszabály kétségkívül ép úgy ellenkezett, mint bármely más, a proletárságnak nyújtott politikai kedvezmény; de aligha is volt Rufusra nézve más, mint volt a gabnatörvény Drusus kezében: eszköz a proletárság megnyerésére, hogy ennek segítségével a szándékolt, valóban közhasznú reformjai elleni ellentállást megtörhesse. Könnyű volt előre látni, hogy ez nem lesz csekély, hogy az aristokratia és a nyárspolgárság korlátolt eszű része ugyanazon rövideszű irigységet fogja kifejtteni a felkelés legyőzése után, melyet annak kitörése előtt tanúsított; hogy minden pártok nagy többsége a legnagyobb veszély pillanatában tett fél engedményeket hallgatólag, vagy akár nyíltan is, időszerűtlen engedékenységek fogja nevezni, és szenvedélyesen ellenzendi azoknak bármily nemű kiterjesztését. Drusus példája megmutatta, mire megy az, ki conservatív reformokat csupán a senátus többségében bízva, kísért meg keresztül vinni; s teljesen megmagyarázható volt, hogy barátja és elvtársa megkísérté hasonló terveit e többség ellenében, a daemogogia útján megvalósítani. Rufus ennél fogva nem vette magának azt a fáradságot, hogy a senátust az esküdtszékek csalétkével nyerje meg magának. Jobb támaszra talált a szabadon bocsátottakban és mindenek felett fegyveres kíséretében — mely ellenfeleinek feljegyzései szerint 3000 zsoldosból és egy, a jobb osztályokból került 600 fiatal férfiból alakult „ellensenátusból“ állott —, melylyel az utcán és piacon megjelent. Indítványai csakugyan a leghatározottabb ellentállásra találtak a senátus többségénél, mely időnyerés végett először is Lucius Cornelius Sulla és Quintus Pompeius Rufus consulokat, a demagogia ez esküdt elleneit rábírta,

A kormány
ellentállása.

hogy rendkívüli vallásos ünnepélyeket rendeljenek el, melyek tartama alatt a népgyűlések szüneteljenek. Sulpicius erre egy erős utcai zendüléssel felelt, melyben egyéb áldozatok közt a fiatal Quintus Pompeius, az egyik consulnak fia s a másiknak veje, elesett, és mindkét consul élete komoly veszélyben forgott, — Sulla állítólag csak azáltal menekült meg, hogy Márius saját házát nyitotta meg előtte. Engedni kellett; Sulla ráadta magát, hogy a kihirdetett ünnepélyeket visszavonja, mire Sulpicius indítványai minden további baj nélkül keresztül mentek. De soruk ezzel még semmikép sem volt biztosítva. Habár az aristokratia a fővárosban, megveretvén, megadta magát, most már — először a forradalom kezdete óta — létezett még egy más hatalom is Itáliában, melyet mellőzni nem lehetett: Strabo proconsul és Sulla consul két erős és győzedelmes hadserege. Habár Strabo politikai helyzete kétértelmű volt is, Sulla, ámbár egy pillanatra meghátrált a nyílt erőszak elől, mégis nem csak a senátus többségével állt a legjobb egyetértésben, hanem rögtön azután, hogy az ünnepélyeket visszavonta, el is utazott hadseregéhez Campaniába. A fegyvertelen consult a csöcselék bunkósbotjával, vagy a védtelen fővárost a légiók fegyvereivel terrorizálni végre is egyre ment; Sulpicius feltette, hogy ellenfele, most, miután megteheti, az erőszakkal erőszakot fog szembeállítani és légióinak élén fog visszatérni fővárosába, hogy a conservatív demagogot törvényeivel együtt semmivé tegye. Talán csalódott. Sulla ép annyira kívánta a Mithridates elleni háborút, amennyire idegenkedhetett a fővárostól s politikai huzavonáitól; eredeti közönyössége és azon példátlan nonchalance mellett, melylyel a politikai ügyekkel elbánt, igen valószínű, hogy esze ágában sem volt azon államcsíny, melyet Sulpicius várt tőle, s hogy ő, ha

Zavargások.

Sulla állása.

magára hagyják, Nola bevétele után, melynek ostromával még el volt foglalva, rögtön hajóra szállt volna hadaival együtt, Ázsia felé. Azonban, bármiként állt legyen a dolog, Sulpicius, a vélt csapást magáról elhárítandó, most azon volt, hogy a főparancsnokságot Sullától elvegye, s evégre Máriusszal szövetkezett, kinek neve még mindig eléggé népszerű volt arra nézve, hogy a tömeggel el lehessen fogadtatni azon indítványt, miszerint ő ruháztassék fel az ázsiai háborúban a főparancsnoksággal, s kinek katonai helyzetében és tehetségeiben a Sullával való szakítás esetében támaszra találhatott. Sulpicius figyelmét aligha kerülte el, mily veszélyes dolog ez ép oly tehetetlen mint bosszú- és nagyravágyó embert a campániai hadsereg élére állítani, s mily káros rendellenesség egy rendes főparancsnokságot népvégzés útján magán emberre ruházni; de épen Márius megpróbált politikai tehetségtelensége mintegy biztosítékul szolgált neki arra nézve, hogy nem lesz képes az alkotmányt komolyan veszélyeztetni; ami pedig fődolog volt, Sulpiciusnak saját helyzetét, ha helyesen ítélte meg Sulla szándékait, oly veszély fenyegette, hogy efféle tekintetekre már alig hajthatott. Hogy a megavasodott hős magától is készségesen szolgált mindenkinek, ki neki mint condottierinek hasznát akarta venni, az magától értetődik; a főparancsnokság után, kivált oly háborúban, minő az ázsiai volt, lelke már régóta epedett, s talán nem kevésbé az után is, hogy a senátus többségével egyszer alaposan leszámolhasson. Sulpicius indítványára tehát egy népvégzés Gaius Máriust a rendkívüli legnagyobb, vagy úgynevezett proconsuli hatalom mellett felruházta a campániai hadsereg főparancsnokságával és a Mithridates elleni háború fővezérletével, és két néptribún küldetett a Nola melletti táborba, hogy a hadsereget Sullától átvegye.

Márius Sulla helyébe fővezérré nevezetik.

Sulpicius rosszul számított. Ha volt valaki, aki hivatva Sulla vissza-
 vala az ázsiai háborúban a fővezérletre, az Sulla volt. Ke- hivatása.
 vés évvel előbb a legnagyobb sikerrel parancsnokoskodott
 ugyanazon harterén; bárki másnál nagyobb része volt a
 veszélyes itáliai fölkelés legyőzésében; és reá, mint azon
 év consulára, melyben az ázsiai háború kitört, ruháztatott
 hagyományos módon és vele barátságban és sógorságban
 álló társának teljes beleegyezésével annak fővezérlete. So-
 kat kívántak tőle, midőn azt követelték, hogy az ily viszo-
 nyok közt elvállalt főparancsnokságról, Róma souverain
 polgárságának végzésére lemondjon, és azt átadja egy régi
 katonai és politikai ellenesének, kinek kezében senki előre
 meg nem mondhatta, hogy a hadsereg minő erőszakosko-
 dásokra és visszásságokra fog felhasználtatni. Sulla sem
 elég jámbor kedélyű ember nem volt arra, hogy önkényt
 hajtson ily parancsra, sem oly függő nem, hogy kénytelen
 legyen reá hajtani. Serege, részint a hadügynek Máriustól
 eredt átalakulása folytán, részint azon erkölcsileg laza és
 katonailag szilárd fegyelem következtében, melyet Sulla
 tartott fenn benne, alig volt egyéb egy vezéréhez feltétle-
 nül ragaszkodó és politikai dolgokban teljesen közönyös
 bérenchadnál. Sulla maga blazírt, hideg és világos fejű em-
 ber volt, ki a souverain római polgárságot csöcseléknek, az
 aquae sextiaei hőst tönkrement szemfényvesztőnek s a
 formaszerinti törvényességet phrásisnak tekintette, Róma
 maga pedig őrség nélküli város volt félig romba dőlt falak-
 kal, melyet sokkal könnyebb volt bevenni, mint Nolát.
 Eszerint cselekedett tehát. Összegyűjtötte katonáit — hat Sulla Róma
 légiója volt, vagy mintegy 35,000 embere — és megma- ellen indul.
 gyarázta nekik a Rómából érkezett izenetet, nem mulasztva
 el értésökre adni, miszerint az új fővezér, kétségkívül nem
 ezen sereget, hanem más, újonnan alakítandó hadakat

fogna magával vinni Kis-Ázsiába. A főbb tiszték, kik még mindig inkább voltak polgárok, mint katonák, visszavonultak és csak egy követte közülök a hadvezért a főváros felé; de a katonák, kik régibb tapasztalataik után ítélve Ázsiában kényelmes háborút és kimeríthetetlen zsákmányt reméltek találni, felzudultak; a Rómából érkezett két tribúnt egy perc alatt széttepték és minden oldalról felhangzott a kiáltás, hogy a vezér vezesse őket Róma ellen. A consul haladéktalanul felkerekedett és útközben magához vonva vele egy véleményű társát, gyors menetekben a főváros falai elé érkezett, keveset törődve a Rómából elébe küldött követekkel, kik megkisértették őt feltartóztatni. A rómaiak nagy meglepetve látták, amint Sulla hadai a Tiberis hídjánál s a collinusi és esquilini kapuknál állást foglaltak, s azután amint két legió harcrendben, hadijeleivel élén bevonult a falgyűrűn keresztül, melyből a törvény a háborút száműzte. Annyi gonosz visszavonás, annyi jelentékeny viszály színhelye volt már e város anélkül, hogy római sereg a város szent békéjét valaha megszegte volna; ez most megtörtént, és pedig főképp azon kicsinyes kérdés miatt, hogy két tiszt közül melyik legyen keleten a főparancsnok.

Rómát beveszi. A benyomult legiók egészen az Esquilin magaslatáig mentek előre; s midőn a háztetőkről lehulló lövegek és kövek a katonák sorait megingatták s azok hátrálni kezdtek, Sulla magasra emelt egy égő fáklyát és a legiók üszkökkel kezökben s a házak felgyújtásával fenyegetve a népet, törtek utat magoknak az esquilini vásártérig (nem messze a S. Maria Maggioretól). Itt várt rájuk a Márius és Sulpicius által sebtiben összeszedett katonaság és az először benyomuló hadoszlopokat túlnyomó számával visszaszorította. De ezek segílyt kaptak a kapuktól; Sulla embereinek egy másik osztálya a suburai úton megkerülni készült a védel-

mezőket, mire ezeknek hátrálniok kellett. Tellus temploma előtt, ott hol az Esquilin lejtője kezdődik a nagy vásártér felé, Márius még egyszer megkisérté állást foglalni; felszólította a senátust, a lovagokat s az összes polgárságöt, állják el útját a légióknak, de hiába. Még a rabszolgák közül is, midőn a szabadság ígérete mellett fegyverre szólítottak, csak hárman jelentek meg. A vezetők nem tehettek egyebet, mint hogy a még meg nem szállt kapukon átsietve megmenekültek; néhány óra múlva Sulla korlátlan ura volt Rómának. A légiók tábori tüzei ez éjjelen a főváros nagy vásárterén lobogtak.

Az első eset, melyben a katonai hatalom avatkozott a polgári viszályokba, félreismerhetlenül megmutatta, úgy azt, hogy a politikai küzdelmek azon pontra értek, melyen csak a nyílt és közvetlen erőszak dönti el kimenetelüket, valamint azt is, hogy a bunkós bot hatalma semmivé válik a kardé előtt. A conservatív párt volt az első, mely kardot rántott, s melyen aztán e korban be is teljesült az evangéliom sejtelemmel teljes mondása arról, ki először nyúl a kard után. Ezúttal teljes volt diadala, és tetszéséhez képest maga formulázhatta győzedelmét. Magától értetik, hogy Sulpicius törvényei jogilag semmiséknek nyilvánítottak. Alkotójok és legnevezetesebb hívei elmenekültek s ezek, számra nézve tizenketten, a senátus által, mint a haza ellenségei, törvényes üldözésre és kivégeztetésre kiirattak. Publius Sulpicius ennek alapján Laurentum mellett elfogatott és leöletett, s a tribúnna levágott feje Sullának megküldetvén, ennek rendeletére a piacon ugyanazon szószéken állíttatott ki közszemlére, melyen ő maga még néhány nap előtt ifjusága és szónoki tehetségének teljes erejében állt. A többi száműzöttek üldözőbe vétettek; még az öreg Gaius Máriust is nyomon követték a gyilkosok. Bármikép

Az első Sulla-féle restauráció.

Sulpicius halála.

Márius menekülése.

elhomályosította is a hadvezér dicsteljes napjainak emlékezetét nyomoruságos tetteinek hosszú sora által, most, midőn a haza egykori megmentője azért bujdosott, hogy életét megmenthesse, most Márius ismét a vercellaei győző lett és egész Itália lélekzetét elfojtva, figyelmesen hallgatta csudálatos menekülésének történetét. Ostiában hajóra szállt, hogy Afrikába evezzen; de kedvező szelek és élelmi szerek hiánya folytán kénytelen volt a circei hegyfokon partra szállani és sorsát a véletlenre bízni. Kevesek kíséretében és nem bízva egy ház urában sem, az ősz consularis gyalog, gyakran éhséget szenvedve, ért Minturnae római gyarmat közelébe, a Garigliano torkolatánál. Itt a távolban feltűntek előtte az üldözésére kiküldött lovasok; csak nagy nehezen bírt a partra vergődni, hol egy ott horgonyozó kereskedő hajó rejtette el üldözői elől; de a félnék hajósok csakhamar kikötöttek ismét s mialatt Márius a parton aludt, kereket oldottak. A Minturnae melletti parti ingoványban találták meg végre üldözői, derékig az iszapba süllyedve s fejét egy esomó káka alá rejtve, és átszolgáltaták a minturnaei városi hatóságnak. Itt börtönre vetették és a városi bakót, egy kimber rabszolgát küldtek be hozzá, hogy végezze ki; de a német megijedt öreg legyőzőjének villámló tekintetétől, s midőn a tábornok hangjával rárivallt, ha valjon ő-e az, aki Gaius Máriust meg akarja ölni, a bárdot kiejtette kezéből. Midőn ezt Minturnae hivatalnokai megtudták, elszégyelték magokat afelett, hogy Róma megmentője nagyobb tiszteletre gerjeszti maga iránt a rabszolgákat, kikre szolgaságot, mint polgártársait, kiknek szabadságot hozott; feloldották bilincseit, hajót és úti költséget adtak neki és átküldték Aenariára (Ischia). Sulpicius kivételével a száműzöttek lassanként mindnyájan összetalalkoztak e vidéken; az Eryx mellett úgy, mint az egykori

Karthágónál partra akartak szállani, de a római hivatalnokok által úgy Siciliában mint Afrikában, visszautasítottak. Numidiába futottak tehát, melynek pusztá parti fővényhalmi nyújtottak nekik télire menhelyet. De II. Hiempsal király, ki őket megnyerni remélte s egy ideig úgy is tett, mintha velök szövetkezni akarna, ezt csak azért cselekedte, hogy őket sorsuk felett biztosságba ringassa, s most megkísérté őket személyesen kézrekeríteni. Csak alig sikerült a földönfutóknak lovasai elől megmenekülniök, és egyelőre Kerkina (Kerkená) kis szigetén menhelyet találniok, a tunisi parton. Nem tudjuk, valjon Sulla hálás volt-e szerencsecsillaga iránt azért is, hogy megkímélte őt a kimbelek legyőzőjének megöletésétől; de legalább úgy látszik, hogy a minturnaei hivatalnokok meg nem büntették. — Sulla, a fennálló bajok orvoslására és jövődöbeli forradalmak meggátlására egy csomó új törvényes rendelkezést tett. A szorongatott adósok érdekében úgy látszik, nem történt egyéb, mint hogy a kamat-maximumról szóló szabályok felelevenítették*), ezenkívül egy csomó gyarmat alapítása rendeltetett el. A szövetségesekkel folyt háború alatt csaták és pörök által számban igen megfogyatkozott senátus háromszáz új szenátor felvétele által kiegészítettett, kik természetesen az optimaták szellemében választattak ki. Végre a választás módjára s a törvényhozási kezdeményezésre nézve lényeges változások eszközöltettek. A centuriák comitiumainak 513-ban életbe léptetett szavazási rendje, melynek alapján az öt vagyoni osztály mindenike

Sulla törvényhozása.

211.

*) Amit Sulla és Rufus consulok 666-iki „tizenkéttáblás“ törvénye erre nézve elrendelt, az nem egészen világos; a legegyszerűbb feltevés azonban az, ha benne a 397-iki törvény megújítását látjuk, úgy hogy ezáltal a legnagyobb megengedett kamatláb ismét a töké $\frac{1}{12}$ -része lett a tízhónapos, vagyis 10%-ka a tizenkét hónapos évre.

88.

357.

egyenlő számú szavazatokkal bírt, ismét feleseréltetett a régi serviusi renddel, mely szerint az első adóosztály, mely a 100,000 sesterziusnyi (7600 tallér) vagy ennél nagyobb vagyonnal bírókat foglalta magában, egymaga majdnem a szavazatok felezését bírta. Ezzel a consulok, praetorok és censorok választására nézve tényleg oly census léptettetett életbe, mely a nem vagyonosokat az aktív választási jogból a dolog természeténél fogva kizárta. A néptribúnok törvényhozási kezdeményezési joga azáltal szorított meg, hogy ezentúl minden indítványukat először a senátus elé kellett terjeszteniök és csak ennek helybenhagyása után teheték meg a nép előtt. — Ezen, a sulpiciusi forradalmi kísérlet által előidézett rendelkezései Sulla consulnak, ugyanazon embernek, ki abban az alkotmányos párt védpajzsa és előharcosa gyanánt szerepelt, igen sajátos jelleműek. Sullának volt bátorsága a polgárság és az esküdtek megkérdése nélkül Róma legtekintélyesebb emberei közül tizenkettőt, köztük működő hivatalnokokat és korának leghíresebb hadvezérét halálra ítéltetni s ez ítéletekért a felelősséget nyíltan magára vállalni; mely megsértését az ősidők óta megszentelt provocationális törvényeknek még igen conservatív férfiak is, mint például Quintus Scaevola, szigorúan kárhoztatták. Volt bátorsága a másfél század óta fennálló választási rendszert megdönteni és a régóta elpendült és gyűlölt választási censust ismét helyreállítani. Volt bátorsága a törvényhozás jogát két ősrégi birtokosától, a hivatalnokoktól és a comitiumoktól tényleg elvonni, s azt oly hatóságra ruházni, mely ez irányban formáserint soha sem bírt más joggal, mint azzal, hogy tanácsa kikérhető volt. Alig volt valaha demokrata, ki ily zsarnoki alakban szolgáltatva volna az igazságot, s az alkotmány alapjait ily kiméletlen merészséggel megingatta és

módosította volna, mint e conservatív reformátor. Ha azonban a dolog formája helyett annak lényegét nézzük, egészen más eredményekre jutunk. Sehol, legkevésbé Rómában, forradalom nem ért véget anélkül, hogy egy csomó áldozatot ne kívánt volna meg, kik többé kevésbé az igazságszolgáltatástól kölesönzött formák közt bűnhődnek csak azért, mert legyőzettek. Aki azon pörös következményekről megemlékszik, melyeket a diadalmas párt a Gracchusok és Saturninus bukása után vont le győzelméből, az hajlandó lesz az esquilini piac győzójének megadni azon dicséretet, mely nyíltságát és viszonylagos mérsékletét megilleti, midőn azt, ami végre is nem volt egyéb háborúnál, egyenesen háborúnak tekintette és megvert ellenfeleit mint jogtalan ellenségeket száműzte; másfelől azonban az áldozatok számát lehetőleg kicsinyre szabta és legalább az apró emberek elleni visszataszító dühöngést meg nem engedte. Hasonló mérsékletet tanúsított a politikai szervezés terén. A törvényhozásra vonatkozó újítás, reformjai közt a legfontosabb és látszólag a leggyökeresebb, a valóságban csak az alkotmány betűjét hozta öszhangba annak szellemével. A római törvényhozás, melyben minden consul, praetor vagy tribún bármely tetszése szerinti rendszabályt a polgárság előtt indítványozhatott és vita nélkül szavazás alá bocsáthatott, kezdet óta oktanul volt szervezve és a comitiumok semmisségének növekedtével mind oktalnabbá lett; s csak azáltal vált türhetővé, hogy a senátus tényleg megkövetelte magának az előzetes tárgyalás jogát, és az ily előzetes tárgyalás nélkül szavazás alá bocsátott indítványt politikai vagy vallási intercessio segélyével rendszerint elfojtotta. E védgátakat a forradalom elmosta; minek következtében ama képtelen rendszer következményei teljes kifejlésnek indultak, és minden bőrébe nem férő

fickóra nézve lehetővé tették az államnak törvényes alakban való felforgatását. Mi volt ily körülmények közt természetesebb, szükségesebb, a szó helyes értelmében conservatívabb, mint a senátusnak eddig kerülő úton gyakorolt törvényhozási jogát most formaszertint és nyíltan elismerni? Körülbelül ez áll a választási census megújításáról is. A régibb alkotmány teljesen ezen alapult; az 513-iki reform is, habár a vagyonosok előjogos helyzetét korlátozta, de mégis szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy a 11,000 sesterziusnál (840 tallér) kevesebbre becsült polgároknak semmi befolyást ne engedjen a választásokra. Ez év óta azonban az anyagi téren a viszonyok óriási változáson mentek keresztül, mely még magát a minimális census névszerinti felemelését is igazolta volna. Az új timokratia tehát szintén csak azért változtatta meg az alkotmány betűjét, hogy szelleméhez hű maradhasson, midőn a lehető legszelidebb alakban legalább megkísérté a szégyenletes szavazat-vásárnak mindazzal, ami vele karöltve járt, véget vetni. Végre az adósok javára tett rendelkezések, a gyarmatosítási tervek megújítása bizonyítékul szolgáltak arra nézve, hogy Sulla, habár nem is volt esze ágában Sulpicius szenvedélyes indítványait magáéivá tenni, mégis úgy mint ez és Drusus, és úgy mint a világosabb belátású aristokraták egyáltalában, az anyagi reformokra, magokban véve, hajlandó volt; amiben nem szabad felednünk, hogy e rendszabályokat a kivitt győzelem után és teljesen önkényt indítványozta. Ha ehez hozzávesszük azt, hogy Sulla a gracchusi alkotmány fő alapköveit meghagyta, és sem a lovagi törvényszékeket sem a gabnakiosztást meg nem támadta, igazoltnak fogjuk találni azon ítéletet, miszerint Sullának 666-iki törvényhozása a földolgozokban fenntartotta a Gaius Gracchus bukása óta fennállott statusquot és mind-

össze egyfelől azon hagyományos rendszabályokat módosította korszerűleg, melyek a fennálló kormányt leginkább veszélyeztették, másfelől tőle telhetőleg igyekezett a meglevő társadalmi bajokat orvosolni, amennyire mindkettő a mélyebben rejlő bajok érintése nélkül megtehető vala. E törvényhozás jellemző vonása eleitől végig: az alkotmányos formaszerűség erélyes megvetése, kapcsolatban a fennálló rend benső tartalma iránti élénk érzéssel; világos belátás és dicséretes szándék; de másfelől ugyanoly mértékben bizonyos könyelműség és felületesség, amint nevezetesen nagyon sok jó akarat kellett annak elhívéséhez, hogy a kamat-maximum megállapítása segíteni fog a megzavart hitelviszonyokon, és hogy a senátus előzetes tárgyalási joga hatékonyobbnak fog bizonyulni a jövő demagogiája ellenében, mint bizonyult a múlté ellen az intercessio joga és a vallás.

És a conservatívek derült egén csakugyan nemsokára új fellegek jelentek meg. Az ázsiai viszonyok mind fenyegetőbb alakot öltöttek. Az állam már az által is igen nagy károkat szenvedett, hogy a sulpiciusi forradalom a seregnek megindulását Ázsiába késleltette; most semmikép sem lehetett hajóraszállítását tovább halasztani. Sulla úgy hitte, hogy a háború tartamára egyfelől az új választási rend alapján választandó consulokban, másfelől és főképp az itáliai felkelés végmaradványainak leverésével elfoglalt seregekben biztosítékot fog maga után hagyhatni Itáliában az olygarchia minden új megtámadása ellen. A consuli comitiumokban azonban a választás nem Sulla jelöltjeire, hanem Gnaeus Octaviusra, ki ugyan szigoruan az optimátákhoz tartott, és Lucius Cornelius Cinnára, a leghatározottabb ellenzék emberére esett. Alkalmasint leginkább a tőkepénzesek pártja választotta meg ezt, hogy e választás-

Új bonyodal-
mak.

Cinna.

Strabo.

sal bosszút állhasson a kamattörvény alkotóján. Sulla a reá nézve kellemetlen választást azon kijelentéssel fogadta, miszerint örömmel látja, hogy a polgárok alkotmányos választási szabadságukat felhasználják, és beérte azzal, hogy mindkét consult megeskette a fennálló alkotmány hű megtartására. A seregek közül legtöbb az éjszaki seregtől függött, miután a campaniai sereg legnagyobb részének Ázsiába kellett mennie. Sulla amannak parancsnokságát népvégzés által hozzá hűn ragaszkodó társára, Quintus Rufusra ruháztatta, s addigi vezérért, Gnaeus Strabot lehető kiméletes módon visszahívatta, annál inkább, miután ez a lovagok pártjához tartozott, és a sulphiciusi zavarok alatti passiv magatartása nem csekély aggodalommal töltötte el az aristokratiát. Rufus elment a sereghez és Strabótól átvette annak fő parancsnokságát, de a katonák néhány nappal utóbb agyonverték, mire Strabo ismét elfoglalta az alig elhagyott vezérséget. Őt tartották a gyilkosság szerzőjének; és annyi bizonyos, hogy az tőle ki is telhetett, ki a gaztettnek gyümölcseit szedte és jól ismert elkövetőit csak szóval büntette. Sullára nézve Rufus halála és Strabo hadvezérsége új és komoly veszély volt; de azért nem tett semmit, hogy ezt parancsnokságától megfoszsza. Midőn kevéssel ezután consulsága véget ért, egyfelől utódja Cinna sürgette, hogy induljon el végre Ázsiába, hol jelenléte kétségkívül sürgősen szükséges volt, másfelől az új tribúnok egyike által a nép törvényszéke elé idéztetett; a legeggyűbb ember is beláthatta, hogy új vihar van készülöben ellene és pártja ellen, s hogy ellenei eltávolítását kívánják. Sullának csak aközt volt választása, hogy Cinnával s talán Straboval is szakításra vigye a dolgokat és seregével ismét Rómába menjen, vagy hogy az itáliai ügyeket magokra hagyja és más világrészbe távozzék. Sulla — ha valjon

inkább hazafiságból-e vagy inkább közönyösségből, az ^{Sulla elindul} sohsem lesz eldönthető — az utóbbira határozta el magát, ^{Ázsiába.} a Samniumban hátramaradó hadtestet átadta a megbízható és háborúban tapasztalt Quintus Metellus Piusnak, ki Sulla helyében Alsó-Itáliában átvette a proconsuli főparancsnokságot, Nola ostromának vezetését pedig Appius Claudius propraetorra bízta és a 667. év kezdetén legióival hajóra szállva a hellén kelet felé vitorlázott. 87.

VIII. FEJEZET.

A kelet és Mithridates király.

Keleti viszo-
nyok.

102.

100.

Azon folytonos feszültség, melyben a forradalom a római kormányt örökké megújuló túzlármájával és oltási zajával tartotta, okozta, hogy ez a tartományi viszonyokat általában, főképp pedig az ázsiai keletét szem elől tévesztette, melynek távoli és nem harcias nemzetei nem vették igénybe oly közvetlenül a kormány figyelmét, mint Afrika, Spanyolország és az Alpokon túli szomszédok. Az Attalidák királyságának lefoglalása után, mely egy időre esik a forradalom kitörésével, egy egész emberkoron át alig találunk nyomára annak, hogy Róma bármikép komolyan részt vett volna a keleti ügyekben, kivéve a kilikiai tartomány szervezését 652-ben, melyre Róma a kilikiai kalózok határtalan vakmerősége által kényszerítettet; mely azonban, magát a dolgot tekintve, szintén nem volt egyéb, mint egy állandó állomás rendszeresítése egy kis római hadosztály és hajóraj számára a keleti vizeken. A római kormány csak akkor kezdett ismét némi figyelmet fordítani a keleti eseményekre, midőn a Márius-féle katastroph 654-ben a restauratio kormányát némiképp megszilárdította.

Itt a viszonyok sok tekintetben még ugyanazon állapotban valának, melyben azokat harminc év előtt elhagytuk. Az egyiptomi birodalom két melléktartományával, Kyrenével és Kyrosszal, II. Euergetes halála (637) után részben jogilag, részben tényleg felbomlott. Kyrene a király természetes fiának, Ptolemaeos Apionnak jutott és örökre elvált a birodalom zömétől. Ez utóbbiban az utolsó király özvegye Kleopatra (+ 665) és két fia, II. Soter Lathyros (+ 673) és I. Sándor (+ 666) vitáztak az uralom felett, ami azt eredményezte, hogy Kypros is hosszabb időre elvált a birodalomtól. A rómaiak nem avatkoztak e viszályokba; sőt midőn a kyrenei birodalom 658-ban a gyermektelen Apion király végrendelete értelmében reájok szállt, habár a szerzeményt egyenesen nem utasították is vissza, a tartományt mégis a földolgokban magára hagyták, midőn a birodalom görög városait, Kyrenet, Ptolemaeost, Berenikét szabadvárosokká nyilvánították s nekik még a királyi uradalmak haszonvételét is átengedték. Az afrikai helytartónak e terület feletti fő felügyelete, annak távol fekvése folytán még sokkal inkább pusztán névleges vala, mint a makedoniai helytartó felügyeleti joga a hellen szabad városok felett. E rendszabály következményei, mely kétségkívül a római kormánynak nem a hellenség iránti előszeretetéséből hanem pusztán gyöngeségéből és hanyagságából származott, nagyjában ugyanazok voltak, melyekre hasonló körülmények közt Hellasban találunk: a polgárháború és bitorlás annyira feldúlták a tartományt, hogy midőn 668-ban egy magasabb rangú római tiszt benne véletlenül megjelent, a lakosok őt sürgetve kérték, szedné rendbe viszonyaikat és vesse meg nálók alapját egy maradandó kormánynak. — Syriában is nem igen változtak, legalább nem fordultak a dolgok jobbra ez időköz alatt. A két féltestvér: Antiochos

Egyptom.

117.

89.

81. 88.

Kyrene római birtokká lesz.

86.

Syria.

96. 95. Grypos (+ 658) és kyzikosi Antiochos (+ 659) húsz éves öröködési háborúja alatt, mely haláluk után fiaikra is átszállt, a birodalom, melyért a harc folyt, majdnem üres szavá olvadt, mert a kilikiai tengerei királyok, a syriai sivatag arab seikjei, a zsidók fejedelmei és a nagyobb városok előljáróságai nagyobb urak voltak benne a korona viselőinél. Ez időben a nyugati Kilikiában a rómaiak fészkeltek meg magokat, a nagy fontosságú Mesopotamia pedig véglegesen a párthusok kezébe jutott. — Az Arsakidák birodalmának, főkép turani törzsek betörései következtében a Gracchusok kora körül veszélyes válságon kellett átmennie. Az Arsakidák kilencedike, II. vagy Nagy Mithridates 124—87. (630 ?—667 ?) visszaszerezte ugyan az államnak túlnyomó állását belső Ázsiában, a skythákat visszaverte és a birodalom határait Syria és Armenia felé kiterjesztette; de életének végre felé új zavarok bénították meg uralkodását; és mialatt a birodalom nagyjai, sőt saját testvére Orodes is, a király ellen fellázadtak, s végre e testvére őt megbuktatta és megölette, az addig jelentéktelen Arménia emelkedni kezdett. Ez országot, mely függetlenné nyilváníttatása óta két félre, az éjszakketire vagy a tulajdonképeni Arméniára, az Artaxiadok birodalmára, és a délnyugatira, vagyis Sophenére, a Zariadridák birodalmára volt oszolva, először 94. az Artaxiada Tigranes (uralk. 660 óta) egyesítette egy királysággá, és egyfelől hatalmának e megkétszerezése, másfelől a párthus kormány gyöngesége egész Arménia új királyára nézve lehetővé tették nemcsak azt, hogy a párthusok védensége alól magát kivonja, és az előbb ezeknek átengedett tartományokat tőlök visszaszerezze, hanem azt is, hogy az ázsiai főkirályságot, amint ez az Achaemenidákról a Seleukidákra, és ezekről az Arsakidákra szállt át, Kis-Ázsia. Arméniára ruházza. — Kis Ázsiában végre a tartományok

azon felosztása, mely az Attalidák birodalmának feloszlatása után a rómaiak befolyásával megállapított, nagyjában még változatlanul fennállt; csak hogy Nagyphrygia, miután Gaius Gracchus a Mithridates Euergetes és Aquilius consul közt folyt alkudozásokat leleplezte, Pontus királyától ismét elvétetett és mint szabad tartomány a római ázsiai provinciával egyesítettettt azon módon, amint Hellas volt Makedoniához csatolva (634 körül). A védenc államok, Bithynia, Kappadokia és Pontus királyságok, Paphlagonia és Galatia fejedelemségek, a nagyszámú városzövetségek és szabad városok helyzetében külső változásnak egyelőre nem akadunk nyomára. Bensőleg azonban a római uralom jelleme mindenfelé lényeges átváltozáson ment keresztül. Rómának már eredetileg is nehezen elviselhető uralma részint az elnyomás azon fokozatos növekedése folytán, mely minden zsarnoki uralomtól természeténél fogva elválhatatlan, részint a római forradalom közvetett behatása következtében — ide tartozik a talajtulajdon lefoglalása az ázsiai provinciában Gaius Gracchus által, a római vámok és tizedek s azon embervadászatok, melyeket a római vámszedők mellesleg űztek — oly módon nehezedett Ázsiára, hogy itt többé sem a király koronája sem a paraszt kunyhója nem volt az elkobzás ellen biztosítva, hogy úgy látszott, mintha minden kalász csak a római tizedsedők számára teremne és a szabad szülők minden gyermeke csak a római rabszolgavadászok számára születnék. Az ázsiai, a maga kimeríthetetlen passivitásával ugyan e gyötrelmeket is elviselte; de békességes türésének forrása nem a türelemben és megfontolásban, hanem a kezdeményezésnek azon hiányában rejlett, mely a kelet sajátságát képezi, és e békés tartományokban, ez elpuhult nemzetek

közepette borzasztó dolgoknak kellett történniök, hogy végre akadjon ember, ki megadja a zendülés jelét.

Mithridates
Eupator.

130—63.

Pontus birodalmában é korban az Eupator mellék-
névvel felruházott VI. Mithridates király (szül. 624 körül,
+ 691) uralkodott, ki nemzetségfáját apai részen tizenhatodik ízben az ifjabb Dareios királyig, Histaspes fiáig, nyolcadik ízben a pontusi birodalom alapítójáig I. Mithridatesig vitte fel, anyai ágon pedig az Alexandridáktól és Seleukidáktól származott. Apjának, Mithridates Euergetesnek kora halála után, ki Sinopeban gyilkos kéz által esett el, 634-ben, tizenegy éves korában lett királylyá, de a korona csak bajt és veszélyt hozott fejére. Gyámjai, sőt úgy látszik, saját anyja is, kit apjának végrendelete társává tett az uralkodásban, a királyi gyermeknek élete után törekedtek; beszélük, miszerint, törvényes védőinek gyilkai elől menekülendő önkényt vetette magát a nyomor karjaiba, és éjszakáról éjszakára változtatva nyugvóhelyét, mint földön futó saját birodalmában, hét évig élte hazátlan vadász életét. Így lett a gyermekből erőteljes férfi. Habár róla szóló ismereteink a földolgokban kortársainak írásbéli feljegyzésein alapulnak, mégis a keleten villámgyorsasággal képződő monda a hatalmas királyt csakhamar feldíszítette a kelet Sámsonjának és Rustemjének több vonásával; de ezek is épen úgy hozzátartoznak jelleméhez, mint a felhőkorona hozzátartozik az égbenyúló hegyoroméhoz: a kép alapvonalai mindkét esetben csak gazdagabb színezetben és phantastikusabb alakban jelennek meg, de nem elhomályosítva és a lényeges dolgokban változatlanul. Azon fegyverek, melyek Mithridates király óriási testéhez illettek, bámulatra indították Ázsia s még inkább Itália fiait. A futásban a leggyorsabb vadat is utól érte; mint lovas megzabolázta a legvadabb lovat és váltott lovakon 25 német

120.

mérföldet volt képes nyargalni egy napon; mint kocsis tizenhat lóval hajtott és nem egy díjat nyert a versenyben, — igaz ugyan, hogy veszedelmes dolog is volt ily játékokban a királyt legyőzni. Vadászat közben gyors galoppban nyargalva lóhátról lőtt a vadra és azt mindig eltalálta; de az asztalnál is ritkította párját, — versenylovakokat rendezett s azokon maga nyerte meg a legnagyobb evő és legkeményebb ivó számára kitűzött díjakat — és nem kevésbé a hárem örömeiben, a mint a többi közt görög kedveseinek kicsapongó szerelmes levelei bizonyíták, melyek papírjai közt találtak. Szellemi szükségleteit a legsivárabb babonával, — az álommagyarázat és a görög mysteriumokkal való bajlódás nem egy óráját vették igénybe, — és a hellen civilizáció nyers elsajátításával elégitette ki. Szerette a görög művészetet és zenét, vagyis gyűjtött drágaköveket, értékes szerzőmunkákat, régi perzsa és görög díszpéldányokat — gyűjteménye híres volt — mindig tartott maga körül görög történetírókat, philosophokat és költőket, és udvari ünnepelein a legnagyobb evőn és ivón kívül még egy pár díjat kitűzött annak is, aki a legfurcsább tréfákat csinálja, és legjobban énekel. Ilyen volt benne az ember; s ennek megfelelt a szultán. Keleten, hol az uralkodó és alattvalók közti viszony inkább magán viseli a természeti, mintsem az erkölcsi törvények bélyegét, az alattvaló ebmódra hű és ebmódra csalfa, az uralkodó pedig kegyetlen és bizalmatlan. Mind kettőben még alig haladta meg valaki Mithridatest. Parancsára haltak meg vagy veszték el örök fogságban, valódi vagy állítólagos árulások miatt saját anyja, testvére, saját nejévé lett nővére, három fia és ugyanannyi leánya. Talán még vérlázítóbb ennél az, hogy titkos papírjai közt előre fogalmazott halálítéletek találtak többek ellen legbizalmasabb szolgálai közül. Az is telivér szultáni eljárás

volt, midőn utóbb, csak azért, hogy ellenségeit némi győzelmi jelektől megfossa, egész háremét leölette és legkedvesebb ágyasát, egy szép milesiai nőt azzal tüntette ki, hogy szabad választására bizta, mily halállal akar meghalni. A mérgek és ellenmérgek kísérleti tanulmányozását úgy űzte, mint a kormányzati ügyek egyik fontos ágát és megkísérté saját testét némely mérgehez hozzászoktatni. Korán megtanult árulást és gyilkolást várni mindenkitől és főképp azoktól, kik legközelebb állottak hozzá, és azt gyakorolni mindenkinek, főképp a hozzá legközelebb állók irányában; aminek aztán szükséges, és egész története által tanúsított következménye az lett, hogy minden vállalata végre is megbizottjainak hitszegésén szenvedett hajótörést. Emellett ugyan találunk benne néha a nagylelkű igazságszeretet némely vonásaira is; midőn árulókat büntetett, rendszerint megkímélte azokat, kiket csak a főbűnös iránti személyes viszonyuk tett bűntársakká; de a méltányosságnak efféle rohamaitól a nyers zsarnokok soha sem menttek. Hasonszörű szultántársainak nagy tömegétől Mithridatest határtalan mozgékonyasága különbözteti meg. Egy szép reggelen eltűnt udvarából és hónapokon át mitsem hallatott magáról, úgy, hogy már elveszettnek tartották; s midőn visszatért, ismeretlenül bevándorolta volt egész Elő-Ázsiát, s a földet és népet katonai szempontból mindenfelé kikémlelte. Ide tartozik az is, hogy nem csak egyáltalában könnyen tudott beszélni, hanem hogy azon huszonnégyszemzet közül, mely felett uralkodott, mindenkinek ügyében a maga nyelvén tudott itélni, anélkül hogy tolmácsra lenne szüksége — jellemző vonás a sokféle nyelvű kelet mozgékony uralkodójában. Ugyanily jellemű egész uralkodói működése. Amennyire mi ismerjük, — mert belkormányzatáról hagyományaink, fájdalom, mitsem mondanak,

— mint a szultánok uralkodása egyáltaljában, kincsgyűjtésben állt, hadak összeszedésében, melyeket, legalább fiatalabb éveiben nem maga a király, hanem valamely bérlett görög tiszt vezetett az ellenség ellen, s a törekvésben, új satrapiákat csatolhatni a régiekhez; a kormányzat magasabb elemeinek, a művelődés előmozdításának, a nemzeti oppositio komoly vezérletének és bizonyos sajátzerű genialitásnak, legalább hagyományainkban, nem akadunk Mithridatesben öntudatos nyomaira, és nincs okunk öt még az ozmánok nagy uralkodóival sem egy vonalba állítani, minők II. Muhamed és Suleiman voltak. Dacára a hellen műveltségnek, mely nem igen állt rajta jobban, mint kappadokiai katonáin a római fegyverzet, telivér keleti volt az aljasabb fajtából, nyers, tele érzéki vágyakkal, babonás, kegyetlen, hitetlen, kiméletlen, de annyi erő volt benne és phisikai képességei oly hatalmasak valának, hogy azon dac, melylyel maga körül szétütött, és elpusztíthatlan bátorsága az ellentállásban, gyakran a tehetségnek sőt néha lángésznek színében tüntetik fel. Ha fontolóra vesszük is, hogy a köztársaság haldoklása közben könnyebb volt Rómának ellentállni, mint Scipio vagy Traian korában, és hogy csak az ázsiai eseményeknek Itália belmozgalmaival való összefonódása tette lehetővé Mithridatesre nézve két annyi ideig állni ellen Rómának, mint Jugurtha, azért mégis nem kevésbé igaz, hogy egészen a párthus háborúig ő volt keleten az egyetlen ellenség, melylyel Rómának komolyan meggyúlt a baja, s hogy úgy védte magát ellenök, mint a sivatag oroszlánja a vadász ellen. De ily öserejű ellenállásnál többet, aszerint ítélve amit róla tudunk, nincs is jogunk benne felfedezni. — Azonban, bármiként itéljünk is a király egyénisége felett, annyi áll, hogy a történelemben igen jelentékeny helyet foglal el. A mithridatesi hábo-

rúkbán, Hellas politikai oppositiójának Róma ellen végső mozgalmaival, és ezzel egyidejűleg, egy igen különböző és sokkal mélyebb ellentételeken alapuló fellázadással találkozunk Róma suprematiája ellen, Ázsia népeinek nemzeti reactiójával a nyugat ellen. Mint Mithridates maga, úgy birodalma is teljesen keleti volt, a polygamia s a háremélet az udvarnál s általjában az előkelőknél, teljes virágzásban állt, a nép vallása úgy mint az udvar hivatalos vallása főképe a régi nemzeti istentiszteletben állt; a hellenesség e birodalomban kevesett különbözött az arméniai Tigranidák és a párthus birodalombéli Arsakidák hellenességétől. A kis-ázsiai görögök egy röpke pillanatra elhiheték, hogy politikai ábrándjaik számára támaszra leltek e királyban; de a valóságban ő egészen más ügyért harcolt, mint amely Magnesia és Pydna harctérein eldöntetett. Hosszas fegyvernyugvás után ez egy új bajvívás volt a nyugat és kelet közti óriási párharcban, mely a Marathon melletti harcokból átszállt a római nemzedékekre is, s melynek jövője talán ép úgy ezredékekre fog terjedni, mint múltja évezredekét foglal magában.

A kisázsiai
nemzetiségek.

Bármily világosan nyilatkoznak azonban a kappadoki király egész lényében és működésében az idegenszerű és nem hellen elemek, ép oly nehéz másfelől az itt uralkodó nemzeti elemekre határozottan rámutatnunk, és e tekintetben alig fog valaha sikerülni az általánosságokon túl mennünk és valóságos hű foglalmakra jutnunk. Az antik civilisatio összes körében nincs pont, melyen annyi sok, oly különmemű, oly régi idők óta sokféleképe összefonódott törzsek éltek volna egymás mellett s egymással összekeverve, s melyen ennek folytán a nemzetiségi viszonyok homályosabbak volnának, mint Kis-Ázsia. A sémi népségek Syrián kezdve szakadatlan láncolatban terjednek Kyprosig

és Kilikiáig, s ezenkívül úgy látszik, hogy a keleti parton, a kariai és lydiai tartományokban is hozzájuk tartozik a népesség törzse, míg az éjszaknyugati csücsöt a bithyniaiak, az európai thrákok törzsrokonai foglalják el. A benföld ellenben és az éjszaki part túlnyomó részben indogermán, legközelebbi rokonságban az irániakkal álló népségekkel van tele. Az arméniai és a phrygiai nyelvről*) kicsinált dolog, a kappadokiairól pedig igen valószínű, hogy legközelebb állnak a zendhez; s ha a mysiaiakról írva találjuk, hogy nálok a lydiai és phrygiai nyelvek uralkodtak, ez épen egy sémi-iráni, körülbelül az assyrhoz hasonlítható vegyes népségre mutat. Ami a Kilikia és Karia közt elterjedő tartományokat, nevezetesen a lykiait illeti, erre nézve, dacára a hazai nyelv és írás épen itt nagy bőségben meglevő maradványainak, még mindig hijával vagyunk a biztos adatoknak és csak valószínű, hogy e törzsek inkább az indogermánokhoz, semmint a sémiekekhez számítandók. Miként borult utóbb e népzagyvalékra először a görög kereskedő városok hálózata, később pedig a görög nemzet harcra és szellemi fölénye által előidézett hellenesség, azt fővonalaiban már fentebb előadtuk. — E területen uralkodott Mithridates király, és pedig közvetlenül Kappadokiában a fekete tenger partján, vagy az úgynevezett pontosi tartományban; ott, ahol az iráni nemzetiség, Kis-Ázsiának Arménia felé eső éjszakkeleti szelén, ezzel szakadatlan érintkezésben állván, alkalmasint kevésbé összevegyülten tartotta fenn magát, mint bárhol egyebütt Kis-Ázsiában.

Pontus.

*) E phrygiai nevek gyanánt felhozott szavak: *Βαρυάϊος* = Zeus és egy régi királynév *Μάρις*, kétségkívül helyesen vezettettek vissza a zendre: *bagha* = isten, és a németre: *Mannus*, ind nyelven *Manus*. Lassen, Ztschr. der deutschen morgenländ. Gesellschaft. 10. kötet, 329. s köv. ll.

Itt még a hellenesség sem bírt mélyen gyökeret verni. A part kivételével, melyen több, eredetileg görög telep állt fenn, nevezetesebb több jelentékeny kereskedőváros: Trapezus, Amisos és mindenekfelett Mithridates szülővárosa és székhelye s a birodalom legvirágzóbb városa, Sinope, a tartomány még igen kezdetleges állapotban vala. Nem mintha földje pusztaság lett volna; sőt inkább, valamint a pontosi tartomány még ma is a föld legvidámabb vidékeinek egyike, melyen gabnásföldek, vad gyümölcsfák erdeivel váltakoznak, azonképen kétségkívül Mithridates korában is jól meg volt mivelve s arányosan benépesítve. Tulajdonképeni városok azonban aligha voltak rajta, hanem csak várak, melyeket a földmivesek menhelyül s a király kincstárul használt a befolyó adók őrzésére, amint hogy magában az egy Kis-Arméniában hetvenöt ily kis királyi kastély létezett. Nem akadunk annak nyomára, mintha Mithridates komolyan törekedett volna birodalmában a városi életet meghonosítani; és helyzeténél fogva, melyben, habár önmaga előtt felig meddig öntudatlanul, de tényleg a hellenesség elleni visszahatást képviselte, ez könnyen meg is érthető. Annál nagyobb tevékenységgel törekedett, szintén telivéer keleti modorban, birodalmának határait, mely már magában sem volt kicsiny, habár alkalmasint túloznak, kik annak kiterjedését 500 német mérföldre teszik, minden irányban kiterjeszteni: seregeit, hajóhadait és követeit a fekete tenger partján úgy, mint Arménia és Kis-Ázsia ellen folytonos tevékenységben látjuk. De sehol oly szabad és oly tág tér nem nyílt hódító tervei számára, mint a fekete tenger keleti és éjszaki partjain, melyeknek ekkori viszonyaira nem szabad elmulasztanunk egy pillantást vetni, bármily nehéz, vagy inkább lehetetlen is valóban hű képet alkotnunk róla magunknak. A fekete

Mithridates
országser-
zeményei.

Kolchis.

tenger keleti partján, mely addig majdnem egészen ismeretlen volt és csak Mithridates által nyílt meg a világ előtt a Phasis melletti kolchisi tartományt (Mingrelia és Imereti) a nagyfontosságú Dioskuriás kereskedő várossal együtt elvette hazai fejedelmeitől és pontusi satrapasággá alakította át. Még következménydúsabbak voltak az éjszakai tartományokban véghez vitt vállalatai*). Azon tág, domb- és erdőnélküli pusztaság, mely a fekete tengertől, a Kaukazustól és a kaspi tengertől éjszakknak terjed, természeti mivoltánál, nevezetesen a Stokholm és Madeira égalja közt ingadozó hőmérsékleti különbségeinél fogva, s annak következtében, hogy e vidékeken gyakran sokáig, néha 22 hónapig sőt azon túl is, sem hó sem eső nem esik, kevésbé alkalmas a földművelésre és általában a letelepedésre, és ilyen volt mindig, habár az éghajlati viszonyok kétezer év előtt alkalmasint valamivel kevésbé kedvezőtlenek voltak, mint amiók ma**). Azon különféle törzsek, melyeket a vándorlási ösztön vitt e vidékekre, meghajoltak a természet parancsava előtt, és vándorló pásztor-életet éltek s élnek részben ma is, marha- vagy még gyakrabban lócsordáikkal egy legelőről a másikra vonulva s házi szereiket kocsiházakban hordva magokkal. Ehez alkalmazkodott fegyverzetük és harcmódoruk is: e pusztaságok lakói leginkább lóhátról és mindig

A fekete tenger éjszakai partja.

*) Ezeket itt összefoglaljuk, habár részben a Rómával vitt első és második háború közti, részben azonban mégis már az első előtti időbe esnek (Memn. 30; Justin 38, 7 a. E.; App. *Mithr.* 13; Eutrop. 5, 5) és miután a történeteknek időrendszerinti elbeszélése itt egyáltalán lehetetlen.

***) Igen valószínű, miszerint azon szerfeletti szárazság, mely leginkább napjainkban Krimben és e vidékeken a földművelést általában megnehezíti, nagyban növekedett a közép- és déli oroszországi erdők elpusztulása által, melyek a parti vidékeket hajdan a száritó éjszakkéleti szél ellen némileg megvédték.

felbomlottrendben, bőrből készült sisakban s páncélban és bőrrel bevont pajzsokkal, karddal, lándzsával és íjjal felszerelten harcoltak, — ősei a mai kozákoknak. Az eredetileg itt székelő skythákhoz, kik úgy látszik, a mongol fajhoz tartoztak s erkölceikre és testök formájára nézve Sibéria mai lakosaival voltak rokonságban, kelet felől nyugatnak előnyomulva, sarmata törzsek járultak, a sauromaták, roxolánok, jazygok, kik közönségesen szláv eredetűeknek tartanak, habár azon tulajdonnevek, melyeket jogunk van az övéiknek tekintenünk, inkább a médusokkal és perzsákkal való rokonságra mutatnak, s e népek talán inkább a nagy zend törzshöz tartoztak. Ellenkező irányban thrák rajok özönlöttek e vidékre, főképp geták, kik a Dniesterig jutottak el; s e kettő közé, valószínűleg a nagy germán vándorlás kiágazásaiként, melynek zöme úgy látszik, nem jutott el a fekete tengerig, a Dnieper mentén úgynevezet kelták tolokodtak, valamint ugyanide még a bastarnusok, a Duna torolatáéhoz pedig a peukinusok. Tulajdonképeni állam sehol sem alakult; minden törzs önállóan élt fejedelmei és legidősbejei alatt. Mindezen barbárokkal a legélesebb ellentétben álltak azon görög telepek, melyek a görög kereskedés hatalmas felvirágzásának korában leginkább Miletosból kiindulva alapítottak e partokon, részint mint emporiumok, részint állomások gyanánt az itt nagy fontosságú halászat, sőt még a földművelés számára is, melyre nézve, mint már megjegyeztük, a fekete tenger éjszaknyugati partjain az ókorban kevésbé kedvezőtlenek voltak a természeti viszonyok, mint ma; a talaj használatáért a helleknek itt adót és földbért fizettek a belföldi uraknak, mint a phoenikiaiak Libyában. E telepek közt a legfontosabbak voltak: Chersonesos szabad városa (nem messze Sebastopoltól), a skythák földén a taurusi félszigeten (Krim), mely

A hellenség e
vidékeken.

magát nem előnyös viszonyok közt jó alkotmánya és polgárainak közszelleme segítségével mérsékelt jólétben fenn tartotta; a félsziget átellenben fekvő részén, a fekete tengertől az azovi tengerhez vezető úton, Pantikapaeon (Kertsch), melyet R. é. 457 éve óta örökösödő polgármesterek kormányoztak, kik utóbb bosporusi királyoknak nevezettek: az Archaeanaktidák, Spartakidák és Paerisadák. A gabnatermelés és az azovi tengeren űzött halászat a várost gyorsan virágzóvá tették. Területe Mithridates korában még magában foglalta Krim kisebb keleti felét, Theodosia várossal együtt, a szemben fekvő ázsiai szárazföldön pedig Phanagoria városát és a sindosi tartományt. Jobb időkben Pantikapaeon urai szárazon, az azovi tenger keleti partján lakó népeken s a Kuban völgyén, tengeren, hajóhadaik segítségével a fekete tengeren uralkodtak; de most Pantikapaeon nem az volt többé, ami volt egykor. A hellen nemzet szomorú hanyatlása sehol sem volt mélyebben érezhető mint e végső előőrsén. Athén, a maga virágzásának korában, volt az egyetlen görög állam, mely itt a vezérlő hatalom kötelességeit teljesítette, amire különben elég könnyen rá is juthatott, miután nagy szüksége volt a pontosi gabonára. Az attikai tengeri hatalom bukása óta e tartományok egészben véve magokra maradtak. A görög szárazföldi hatalmak sohasem jutottak annyira, hogy ez irányban komolyan fellépjenek, habár Sándor apja Philippos, és Lysimachos, néha készültek a beavatkozásra; a rómaiak pedig, kikre Makedonia és Kis-Ázsia meghódításával átszállt ama politikai kötelezettség, hogy erős várai legyenek a hellén civilizációnak itt, hol az a védelemre rá szorult, szintén teljesen elhanyagolták amit a haszon és becsület egyiránt megkövetelt. Sinope eleste, Rhodos hanyatlása végkép elszigetelték a fekete tenger északi partján

lakó helleneket. Helyzetöknek, szemben a kóborló barbárokkal, eleven képét nyújtja egy Olbiában (nem messze a Dnieper torkolatától Oczakow mellett) talált felírás, mely körülbelül Mithridates korából való lehet. A polgárság köteles nemcsak évi adót küldeni a barbár királynak udvarába, hanem ezenkívül, ha a város előtt táborozik, vagy csak elvonul is mellette, tisztelkednie kell előtte; hasonló módon kénytelen az apróbb főnököket, sőt néha a barbárok egész hadát ajándékokkal ellátni, és pórul jár, ha ezek a kapottat keveslik. A város pénztára üres, és a templomi kincseket zálogba kell tenni. Ezalatt a kapuk előtt a vad törzsek tolazkodnak feléje: területét elpusztítják, mezei munkásait tömegesen elhurcolják, sőt, ami mindennél nagyobb baj volt, a barbár szomszédok közül a gyöngébbek, a skythák, hogy a még vadabb kelták szorongattatásaitól magokat megóvják, megkísérték a fallal kerített várost hatalmukba keríteni, úgy hogy számos polgár már elhagyni készül szülővárosát és a lakosság már azon töri a fejét, nem volna-e jobb azt teljesen feladni. — Ily állapotokra talált Mithridates, midőn makedoniai phalanxa, a Kaukaszus nyergén átkelve leszállt Kuban és Terek völgyeibe, mialatt hajóhada egyúttal Krim vizeiben megjelent. Nem csuda, hogy a hellenek, miként már Dioskuriasban tették, itt is mindenütt tárt karokkal fogadták a pontosi királyt, s benne a félgörögben és görög fegyverzetű kappadokiai hadaiban, szabadítóikat üdvözölték. Itt kitünt, mit mulasztott el Róma. Pantikapaeon urait éppen akkor a barbárok elviselhetetlen adókövetelésekkel lepték meg; Chersonesos városát a taurusi skythák királya Skiluros és ennek ötven fia keményen szorongatta; szívesen lemondtak amazok öröklött trónjukról, ez régóta megőrzött szabadságáról, hogy utolsó kincseket, hellenségeknek megmenthessék. És nem tették hiába. Mithridates vitéz

Mithridates a
bosporusi bi-
rodalom urú-
vá lesz.

hadvezérei, Diophantos és Neoptolemos és jól fegyelmezett hadai könnyen elbántak a sivatag népeivel. Neoptolemos a pantikapaeoni úton részint vízen, részint a tél folytán, a jégen verte meg őket; Chersonesos megszabadított, a taurusiak várai leromboltattak és a félsziget birtoka célszerűen épített várak segítségével biztosított. A roxolanok ellen (a Dnieper és a Don között), kik a taurusiaknak segítségükre mentek, Diophantos ment; a 80,000 barbár megfutott ennek 6000 főnyi phalanxa előtt, ki fegyvereivel a Dnieperig előre hatolt. Mithridates ily módon egy második, a bosporusinak nevezett királyságot szerzett magának, mely a pontusival össze volt kötve, és mint ez, főképen egy csomó görög kereskedő városra támaszkodott, s mely a mai Krimet foglalta magában a vele szemben fekvő ázsiai földesúccsal együtt és évenként 200 talentumot (314,000 tallér) és 180,000 véka gabonát szolgáltatott a királyi kincs- és magtárakba. Magok a sivatag népei a Kaukaszus éjszaki lejtőjétől kezdve a Duna torkalatáig, legalább nagy részben a pontosi király védenesége alá álltak vagy vele szerződést kötöttek, és ha egyéb nem segítették is, de kimeríthetetlen toborzóhelyül szolgáltak neki seregei számára. — Míg ekként Mithridates lépteit éjszakon a legnagyobb siker követte, egyúttal kelet és nyugat felé is terjeszkedett. Kis-Arméniának lefoglalásánál, mely függő birtokból általa lett a pontusi birodalom kiegészítő részévé, fontosabb volt azon szoros kapcsolat, melybe Nagy-Arménia királyával lépett. Nemcsak leányát Kleopatrát adta nőül Tigranesnek, hanem ennek leginkább az ő segítségével sikerült az Arsakidák uralma alól kivergődni, s ezek helyét foglalnia el Ázsiában. Úgy látszik, hogy oly formán egyeztek meg egymással, hogy Tigranes Syriát és a belső Ázsiát, Mithridates pedig Kis-Ázsiát és a fekete tenger partjait fogja megszállani, mire köleső-

Kis-Arménia.

Szövetség
Tigranesszel.

Paphlagoniát
és Kappado-
kiát meg-
szerzi.

nösen segélyre kötelezték magokat egymásnak, és ez egyesí-
séget kétségkívül a tevékenyebb és tehetségesebb Mithridates
hozta létre, hogy vele hátát fedezze s egy hatalmas
szövetségest biztosítson magának. — Kis-Ázsiában végre,
a király Paphlagoniára és Kappadokiára vetette szemét*).
Amarra Pontos címen támasztott igényt, mint oly tartomá-
nyra, melyet a Pylaemenidák utolsó sarjadéka végren-
deletileg hagyott Mithridates Euergetes királyra; ami ellen
természetesen a törvényes és törvénytelen trónkövetelők
úgy, mint maga az ország, protestáltak. Ami Kappadokiát
illeti, a pontusi uralkodók nem feledték, hogy ezen ország
és a tenger melletti Kappadokia egykor együvé tartoztak,
és szünet nélkül egyesítési terveken törték fejökét. Paphla-
goniát Mithridates, Nikomedes bithyniai királylyal közösen
szállta meg, kivel a tartományt felosztotta s ezáltal őt tel-
jesen a maga érdekeihez láncolta. Hogy a nyilvános jogsé-
relem némileg fedezve legyen, Nikomedes fiainak egyikét
felruházta Pylaemenes névvel és Paphlagonia névleges
uralkodójaként szerepeltette. Még rosszabb úton járt a
szövetségesek politikája Kappadokiában. VI. Ariarathes
király Gordios által, miként beszéltek, Ariarathes sógorá-

*) A következő események időrendjét csak hozzávetőleg hatá-
rozhatjuk meg. Mithridates Eupator, úgy látszik, 640 körül lépett
114. 92. tényleg kormányra; Sulla beavatkozása 662-re esik (Livius *epit.* 70),
92—68. amivel a mithridatesi háborúknak harminc évre (662—691) számított
tartama megegyezik (Plinius *h. n.* 7, 26, 97). A közbeeső időre esnek
a paphlagoniai és kappadokiai öröködési viszályok, amivel valószínű-
leg már összefüggésben áll azon vesztegetési kísérlet (Diod. 631),
melyet Mithridates, úgy látszik Saturninus első tribúnusága alatt
103. 99. 651-ben tett Rómában. Márius, ki 655-ben hagyta el Rómát és nem
sok időt töltött a keleten, Mithridatest már Kappadokiában találta és
alkudozott vele túlkapásai felett (Cic. *ad Brut* 1, 15. Plut. Mar.
31); VI. Ariarathes tehát akkor már meg volt gyilkolva.

nak, Mithridates Eupatornak megbízásából, de minden-
 esetre ennek érdekében, meggyilkoltatott; fiatal fia, Ariarathes a bithyniai király túlkapásai ellen nagybátyjának két értelmű segélyéhez volt kénytelen folyamodni, melynek fejében ez aztán azt követelte tőle, hogy apja elmenekült gyilkosának engedje meg a visszatérést Kappadokiába. Ez szakadásra és háborúra vezetett; midőn azonban a két sereg már csatakeszen állt szemben egymással, a nagybátya előbb találkoztót kért unokaöccsétől s ezen a fegyvertelen ifjút önkezével leszúrta. Erre Mithridates megbízásából Gordios, az atya gyilkosa vette át a kormányt; és dacára annak, hogy a megdühödt nép ellene fellázadt és az utolsó király legifjabb fiát szőlította trónra, ez mégsem volt képes Mithridates túlnyomó haderejének maradandóan ellentállani. A nép által a trónra ültetett fiatal embernek csakhamar bekövetkezett halála a pontusi királynak annál szabadabb tért nyitott, miután benne a kappadokiai uralkodóház kihalt. Névleges uralkodónak, úgy miként Bithyniában történt, egy ál-Ariarathes kiáltatott ki, kinek neve alatt a birodalmat Gordios, mint Mithridates helytartója, kormányozta. Mithridates király ekként a fekete tenger éjszaki úgy mint nyugati partjaira és Kis-Ázsiába messze benyúló uralmával hatalmasabb volt, mint régóta bármely hazai uralkodója Ázsiának. A király segédforrásai úgy a szárazföldi, mint a tengeri háború számára, kimeríthetetleneknek látszottak. Toborzási helye a Duna torkolatától a Kaukazu-
 sig és a káspi tengerig terjedt; thrákok, skythák, sauromaták, bastarnusok, kolchisiak, iberek (a mai Georgiában) özönlöttek zászlói alá, hordái számára leginkább a vitéz bastarnusok között újoncozott. Hajóhada számára a kolchisi satrapia a kenderen, lenen, szurkon és viaszon kívül a legpompásabb, a Kaukazusból vágott építőfát szolgáltatta;

Mithridates
 birodalma.

kormányosokat és tiszteket Phoenikiában és Syriában fogadott. Kappadokiába a király állítólag 600 kaszás szekérrel, 1000 lovassal és 80,000 gyaloggal nyomult be; és e háborúban még korántsem állította ki minden rendelkezésére álló haderejét. Római vagy más nevezetesebb tengeri hatalom nem létezvén, a pontusi hajóhad Sinopére és a Krim kikötőire támaszkodva egymaga uralkodott a fekete tengeren.

A rómaiak és
Mithridates.

A római senátus tétlenül nézve mindezen túlkapásokat és ez imponáns hatalom megalakulását, melynek fejlődése talán két évtizedet tölt be. Elnézte, amint védenc államainak egyike katonai tekintetben nagy hatalommá fejlődött, mely százezernél több fegyveressel rendelkezett; amint szoros szövetségbe lépett a keletnek új, részben az ő segélyével a belső ázsiai államok élére lépett nagykirályával; amint a vele szomszédos ázsiai királyságokat és fejedelemségeket oly ürügyek alatt foglalta el, melyek szinte gúnyként hangzottak a rosszul értesült és távollevő védúri hatalom ellen; amint végre még Európában is megfészkelte magát és mint király a taurusi félszigeten, mint védúr majdnem egészen a makedoniai-thrák határig uralkodott. A senátusban e viszonyok ugyan szőnyegre kerültek; miután azonban a magas collegium a paphlagoniai örökösödési ügyben megnyugodott abban, hogy Mithridates a maga végrendeletére, Nikomedes pedig ál-Pylaemenesére hivatkozott, nyilván való, hogy nem annyira csalódott, mint inkább örömmel kapott minden ürügyön, mely őt a beavatkozástól megkímélte. A panaszok azonban mind sürübbekké és sürgetőbbekké lettek. A taurusi skythák fejedelmei, kiket Mithridates Krimből szorított ki, Rómába fordultak segélyért; s ha volt még a senátusban ember, ki a római politika hagyományos elveiről megemlékezett, annak eszébe

kellett jutnia, hogy egykor egészen más körülmények közt Antiochos király átkelése Európába és a thrák Chersonesosnak hadai által történt megszállása jeladásul szolgált az ázsiai háborúra, és be kellett látnia, hogy a taurusi félszigetnek a pontusi király általi elfoglaltatását most még kevésbé lehet eltérni. Döntő súlylyal végre Kappadokia királyság ismétli egyesítése esett a mérlegbe, mely miatt ezenfelül a bithyniai Nikomedes is, ki egy második, ál-Ariarathes segélyével maga is elfoglalhatni remélte Kappadokiát, és a maga praetendensét most a pontusi által a zsákmánytól elűtetni látta, aligha mulasztotta el a római kormány beavatkozását kikérni. A római senátus elhatározta, hogy Mithridates köteles a skytha fejedelmeknek birtokaikat visszaadni, — a léha kormányzati mód annyira kiszorította már Rómát helyes politikájának kerékvágásából, miszerint most, ahelyett hogy a helleneket védné a barbárok ellen, megfordítva, a skythákat volt kénytelen azok ellen védeni, kik félig meddig földieiek voltak. Paphlagonia függetlennek nyilvánított és Nikomedes ál-Pylaemenese, valamint Mithridates oda utasítottak, hogy az elfoglalt tartományokból takarodjanak ki. Hasonlóképp meghagyatott az ál-Ariarathesnek, hogy pusztuljon Kappadokiából, és miután az ország képviselői a szabadságot, melylyel megkínáltattak, visszautasították, elrendeltetett, hogy a nép szabad választással adjon ismét királyt magának. E végzések elég erélyesen hangzottak; a baj csak az volt, hogy seregküldés helyett Kilikia helytartója Lucius Sulla oda utasított, hogy azon maréknyi haddal, melylyel ott a rablók és kalózok ellen rendelkezett, avatkozzék be Kappadokiában. Szerencsére a rómaiak egykori erélyének emlékezete a keleten jobban képviselte Róma érdekeit, mint mostani kormányuk, és a helytartó erélye s ügyessége helyrepótolta

A senátus beavatkozása.

Sulla Kappadokiában.

azt, ami a senátusban e két irányban hiányzott. Mithridates tartózkodólag viselte magát s mindössze Arménia nagykirályát Tigranest, kinek helyzete a rómaiakkal szemben szabadabb volt az övénél, bírta rá, hogy hadakat küldjön Kappadokiába. Sulla gyorsan összeszedte saját legénységét és az ázsiai szövetségesek hadjuttalékait, álkelt a Tauruson és Gordios helytartót, arméniai segédhadaival együtt kiverte Kappadokiából. Ez hatott. Mithridates mindenben engedett; Gordiosnak a kappadokiai zavarokért magára kellett vállalnia a felelősséget, az ál-Ariarathes pedig eltűnt; a királyválasztás, melyet a pontusi párt hiába igyekezett Gordiosra irányozni, egy előkelő kappadokiaira, Ariobarzanesre esett. Midőn Sulla hadjárata folyamában az Euphrát vidékére érkezett, melynek habjaiban ez alkalommal először tükröződtek vissza Róma hadi jelei, ezúttal először érintkeztek a rómaiak a párthusokkal, kiknek a köztök és Tigranes közt uralkodó feszültség következtében volt okuk a rómaiakhoz közeledni. Mindkét fél érezni látszott, miszerint érdekében áll, hogy e percben, midőn a nyugot és kelet két nagyhatalma először lép érintkezésbe egymással, mitse tegyen, ami a világalomra táplált igényeivel ellenkeznék; de a párthus követnél merészebb Sulla az összejövetelben a kappadokiai király és a párthus követ közt a tiszteleti helyet elfoglalta és megtartotta. Sulla dicsőségét e sokat ünnevelt Euphrát melléki értekezlet még jobban növelte, mint a keleten vítt győzelmei; a párthus követ miatta utóbb fejével lakolt. E pillanatra azonban ez érintkezésnek további következményei nem voltak. A Mithridates elleni senátusi végzések végrehajtása folytatott, Paphlagonia szintén kiűritetett, a skytha főnökök visszahelyezését Mithridates legalább megígérte; s az előbbi statusquo a keleten helyreállítotttnak látszott (662).

A rómaiak és párthusok első érintkezése.

De ez csak mondva volt; a valóságban alig volt nyoma annak, hogy a dolgok előbbi rendje helyreállott volna. Alig távozott Sulla Ázsiából, Tigranes király Nagy-Arméniából rátört Kappadokia új királyára, Ariobarzanesre, őt elkergette és helyébe ismét a pontusi követelőt, Ariarathest ültette a trónra. Bithyniában, hol az öreg II. Nikomedes király halála (663 körül) után ennek fia III. Nikomedes Philopator ismertetett el a nép és a római senátus által jogszerinti királynak, ennek ifjabb testvére, Sokrates trónkövetelőül lépett fel és kezébe kerítette a hatalmat. Világos volt, hogy úgy a kappadokiai, mint a bithyniai belzavaroknak tulajdonképeni okozója senki más, mint Mithridates, habár minden hivatalos részvételtől tartózkodott is. Mindenki tudta, hogy Tigranes csak az ő intésére cselekszik; Bithyniába pedig Sokrates pontosi seregekkel tört be és a törvényes király életét Mithridates zsoldjában álló orgyilkosok fenyegették. Paphlagonia belsejében a hazai fejedelmek ugyan fenntartották magokat; az egész parton azonban a bithyniai határig, Mithridates uralkodott, vagy miután Sokrates támogatása alkalmával e részeket ismét megszállta, vagy miután azokat soha komolyan fel nem adta. A Krimből pedig és az ezzel szomszédos tartományokból a pontosi királynak esze ágában sem volt visszavonulni, sőt mind tovább és tovább hatolt fegyvereivel. — A római kormány, melyhez most Ariobarzanes és Nikomedes királyok személyesen folyamodtak segélyért, Manius Aquillius consulárist küldte Kis-Ázsiába, az ottani helytartó Lucius Cassius támogatására, egy a kimber és sicíliai harcokban, de nem hadsereg élén álló hadvezérként, hanem követként, kipróbált tisztet, s az ázsiai védenc államoknak, és nevezetesen Mithridatesnek meghagyta, hogy őt szükség esetében fegyveres erővel is támogassák. Épen úgy történt

Mithridates új túlkapásai.

91.

Aquillius Ázsiában.

most, mint két év előtt. A római tiszt a reá bízott feladatot azon csekély római hadtesttel, melylyel az ázsiai provincia helytartója rendelkezett, s a szabad phrygiaiak és galataiak hadjuttalékával megoldotta; Nikomedes s Ariobarzanes királyok ismét felléptek ingatag trónjaikra; Mithridates ugyan a segéd csapatok állításának terhe alól különböző ürügyek alatt elvonta magát, de nemcsak hogy nyíltan ellenök nem szegült a rómaiaknak, hanem a bithyniai trónkövetelő Sokratest egyenesen ő ölette meg (664).

90.

A dolgok helyzete béke és háború közt.

Sajátságos bonyodalmak voltak ezek. Mithridates tökéletesen meg volt győződve róla, hogy nyílt harcban mire sem mehet a rómaiak ellen, és ez okból szilárdan el vala tökélve, hogy nem engedi a dolgokat velök szakításra és háborúra jutni. Ha erre nem lett volna eltökélve, a harc megkezdésére a mostaninál kedvezőbb időpontot nem találhatott: ugyanakkor, midőn Aquillius Bithyniába és Kappadokiába benyomult, az itáliai felkelés hatalmának tetőpontján állt s még a gyöngét is felbátorithatta Rómával szembe állani; Mithridates a 664. évet ennek dacára felhasználatlanul hagyta elmulni. Mindazonáltal ép oly szívósan mint kitartóan dolgozott tervén, hogy Kis-Ázsiában hatalmát kiterjeszsze. A minden áron való béke politikájának e sajátságos összekötése a hódítás politikájával minden esetre már magában véve is tarthatatlan volt, és csak új bizonyítéka annak, hogy Mithridates nem a valódi államférfiak közül való volt, és sem a harcra nem tudott készülni úgy, mint Philippos király, sem meghajolni nem úgy mint Attalos, hanem telivér szultán módra örökké ingadozott a mohó hódítási vágy és saját gyöngeségének érzete között. De eljárását még így is csak akkor érthetjük meg, ha nem feledjük, hogy Mithridatesnek húsz éves tapasztalatai módot nyújtottak Róma akkori politikájával megismerkedni.

90.

Igen jól tudta, hogy a római kormánynak semmi kedve a háborúra, sőt hogy ez, tekintettel azon komoly veszélyre, melylyel minden híres hadvezér fenyegethette uralkodását, élénken emlékezve a kimber háborúra és Máriusra, ha lehetséges, még jobban fél a háborútól, mint ő maga. Eszerint cselekedett tehát. Nem átalált oly módon lépni fel, mely bármely erélyes és önző tekintetek által meg nem kötött kormánynak százszorosán okot és alkalmat szolgáltatott volna a hadizenetre; de óvatosan került a nyílt szakítást, mely a senátust a háborúra kényszerítette volna. Amint Rómában komoly arcot vágtak, visszavonult, úgy Aquillius, mint Sulla elöl; kétségkívül azt remélte, hogy nem mindig fognak erélyes hadvezérek vele szemben állani, s hogy úgy mint Jugurtha, ő is meg fogja lelni a maga Scaurusait és Albinusait. El kell ismernünk, hogy e remény nem volt oktalan, habár természetesen épen Jugurtha példája mutatta meg újlag, mennyire tévedett az, ki egy római hadvezér megvesztegetését s egy római sereg corruptióját a római nép legyőzésével összetévesztette. — Így lebegtek a dolgok béke és háború között, és úgy látszott, mintha még sokáig ugyanezen módon készülnének tovább folyni. Ezt azonban Aquillius nem akarta megengedni; és miután saját kormányát nem kényszeríthette rá, hogy Mithridatesnek hadat izenjen, Nikomedes királyt használta fel e célra. Ez, különben is kezébe levén adva a római hadvezérnek, s ezenkívül adósa levén a felszaporodott hadi költségekkel és a hadvezérnek saját személye számára ígért összegekkel, nem ellenkezhetett vele, midőn ez azt kívánta tőle, hogy kezdjen háborút Mithridates ellen. Bithynia részéről megtörtént a hadizenet; de Mithridates rendületlenül megmaradt békepolitikája mellett még akkor is, midőn Nikomedes hajói a Bosporust a pontusi hajók elöl elzárták, hadai

Aquillius ki-
eszközi a há-
borút.

Nikomedes.

pedig Pontus határszéli kerületeibe betörték és Amastris vidékét fosztogatták; s ahelyett hogy a bithyniaiakat kiverné határai közül, panaszszal fordult a római követséghez s azt felkérte, hogy vagy járjon közbe a dologban, vagy engedné meg neki magát védelmezni. Aquillius azonban azt felelte neki, hogy semmi körülmények közt nem szabad Nikomedes ellen háborút viselnie. Ez már elég világosan volt mondva. Szakasztott ezen politikát követte Róma Karthágó ellen; a kiszemelt áldozatra ráúszította a római falkát s megtiltotta neki magát védeni. Mithridates, mint egykor a karthágóiak, szintén elveszettnek tekinté magát; míg azonban a phoenikiak kétségbeesésből megadták magokat, Sinope királya az ellenkezőt cselekedte s hadait és hajóit összehívta, állítólag felkiáltva: „valjon nem védi-e magát az ember a rablók ellen még akkor is, ha tudja, hogy le kell általok győzetnie?“ Fiának Ariobarzanesnek megparancsolta, hogy nyomuljon be Kappadokiába; még egy követséget küldött a római követekhez, mely tudokra adja, mire kényszeríté a szükség a királyt és végnyilatkozatot követeljen tőlök. Ez úgy hangzott, amint várható volt. Sem a római senátus, sem Mithridates, sem Nikomedes király nem akarták a szakítást, de Aquillius akarta, és a háború 665 végén kitört.

89.
Mithridates
hadikészü-
lei.

Mithridates természetének teljes erélyével tette meg úgy politikai mint katonai tekintetben a szükséges előkészületeket e háborúra, melyre kényszerítettett. Először is a Tigranes arméniai királylyal kötött szövetségét tette szorosabbá s öt rábírtá, hogy egy segédsereget ígérjen neki, mely Elő-Ázsiába benyomulván, itt a földet Mithridates, az ingó vagyont pedig Tigranes király számára vegye birtokba. A párthusok királya, megsértve Sulla büszke magaviselete által, habár nem lépett is fel egyenesen ellenség-

ként a rómaiak ellen, de szövetségesökké sem lett. A görögökkel szemben a király igyekezett magát Philippos és Perseus szerepében, mint a görög nemzet képviselője a római idegen uralom ellen, feltüntetni. Pontusi követek mentek Egyiptom királyához és a szabad Görögország végmaradványaihoz, a krétai városszövetséghez, s kérték őket, kiknek számára a bilincsek Rómában már szintén meg voltak kovácsolva, hogy most, a végső pillanatban szálljanak síkra a hellén nemzetiség megmentésére; amit, legalább Krétában, nem cselekedtek egészen hiában, mert számos krétai vállalt szolgálatot a pontusi seregben. Mithridates remélte, hogy a kisebb és legkisebb védenc-államok, Numidia, Syria, a hellén köztársaságok egymásután fel fognak kelni s a provinciák, mindenek felett a mód nélkül nyomorgatott Elő-Ázsia fel fognak lázadni. Egy thrák felkelésen, sőt még Makedonia fellázításán is dolgozott. A már azelőtt is virágzó kalózságnak, most mint örömmel üdvözölt frigy társnak mindenfelé tág tért nyitott, és a kalózkodó hajórajai, pontusi kalózhajóknak adva ki magokat, irtóztató gyorsasággal lepték el a földközi tenger minden tájait. Feszült figyelemmel és örömmel vették Ázsiában hírét a római polgárság kebelében kitört forrongásnak és Itália már legyőzött, de teljesen még el nem fojtott felkelésének. Közvetlen összeköttetésben azonban az itáliai elégületlenekkel és felkelőkkel nem állottak; mindössze egy római módra fegyverzett és szervezett idegenek hadteste alakított Ázsiában, melynek magvát római és itáliai menekülők képezték. Ázsia a perzsa háborúk óta nem látott oly haderőket, minőkkel Mithridates rendelkezett. Azon feljegyzések, melyek szerint az arméniai segédsereget bele nem számítva, 250,000 gyaloggal, 40,000 lovassal, 300 fedeles és 100 nyílt hajóval szállt síkra Róma ellen, nem látsza-

nak szerfelett túlzottaknak oly uralkodóra nézve, ki a puszták számtalan lakóival rendelkezett. Hadvezérei, nevezetesen a két testvér Neoptolemos és Archelaos, tapasztalt és körültekintő görög vezérek voltak; a király katonái közt is akadtak a halált megvető bátor férfiak, s a skythák és médusok aranytól ezüsttől csillogó fegyverzete és gazdag öltöneyei vidáman keveredtek össze a görög lovasok ércével s acéljával. Egységes katonai szervezet, mely e tarka tömegeket összetartotta volna, természetesen nem létezett. — Mithridates serege sem volt egyéb, mint egyike azon óriási ázsiai hadi gépezeteknek, melyek már gyakran, utóljára épen egy századdal előbb Magnésia mellett mentek tönkre egy felsőbb katonai szervezet csapásai alatt; de ennek dacára végre is a kelet fegyverben állt Róma ellen, mialatt a birodalom nyugati felében is épen nem álltak békésen a dolgok. Bármily politikai szükség volt is magában véve Rómára nézve Mithridatesnek hadat izenni, mégis épen a jelen pillanat lehető legrosszabbul volt választva megkezdésére, és ez okból is igen valószínű, hogy Manius Aquillius leginkább saját érdekeire való önző tekintetéből idézte elő épen most a szakadást Róma és Mithridates között. Rómának e percben Ázsiában nem állt más haderő rendelkezésére, mint a Lucius Cassius alatt álló kis római hadosztály és Elő-Ázsia polgárkatonasága; s azon katonai és pénzügyi szorultság következtében, melybe a római kormányt otthon az itáliai felkelés döntötte, a legjobb esetben is 666 nyara előtt római hadsereg Ázsiában partra nem szállhatott. Az itt levő római hivatalnokoknak eddig szerfelett nehéz állásuk volt; azonban remélték, hogy képesek lesznek a római provinciát fedezni s magokat ott, ahol álltak, fenntartani, úgy hogy a bithyniai sereg Nikomedes király vezérlete alatt a múlt évben elfoglalt állásá-

A rómaiak
gyenge ellen-
rendszabá-
lyai.

ban, Paphlagonia földén, Amastris és Sinope közt, hátrább pedig Bithyniában, Galatiában és Kappadokiában a Lucius Cassius, Manius Aquilius és Quintus Appius által vezérelt hadosztályok helyt állhassanak, mialatt a bithyniai római hajóhad a Bosporus elzárását folytatja.

A tavasz kezdetén, 666-ban, Mithridates hozzá látott a támadáshoz. A Halys egy mellékfolyója, az Amnias partján (a mai Tes köpri mellett) bukkant a pontusi, lovasokból és könnyű fegyverzetűekből álló előhad a bithyniai hadseregre, s ezt, dacára tetemesen túlnyomó számának, az első rohamra oly tökéletesen szétugrasztotta, hogy a megvert sereg feloszlott s a tábor és a hadi pénztár a győztesek kezébe került. A király e fényes győzelmet leginkább Neoptolemosnak és Archeolaosnak köszönhette. A hátrább álló, még sokkal rosszabb ázsiai polgárkatonaság erre lemondott minden reményről, mielőtt még az ellenséggel összecsapott volna; ahol Mithridates vezérei csak közelébe is jöttek, rögtön szétfutott. Egy római hadosztály Kappadokiában veretett meg; Cassius Phrygiában megkísérté a népfelkelés segélyével helyt állani, de azt csakhamar ismét haza bocsátotta, anélkül hogy ütközetbe mert volna vele bocsátkozni, és csekély számú megbízható embereivel a Maeander felső mentén fekvő helységekbe főkép Apameiába vette magát; Appius hasonló módon odahagyta Pamphiliát és a phrygiai Laodikeiába zárkózott; Aquilliust visszavonulása közben a Sangarios mellett bithyniai földön az ellenség utólérte és oly tökéletesen megverte, hogy táborát elvesztvén, kénytelen volt a római tartományba, Pergamonba menekülni; de az ellenség csakhamar ezt is elárasztotta és maga Pergamon, valamint a Bosporus, az ott levő hajókkal együtt a király kezébe került. Mithridates, minden győzelme után a kisázsiai polgárkatonaság soraiból

88.

Mithridates
megszállja
Kis-Ázsiát.

kezébe jutott hadi foglyokat egytől-egyig elbocsátotta és nem mulasztott el semmit, amivel a kezdet óta feléje fordult nemzeti rokonszenveknek tápot adhatott. Most már a Maeanderig terjedő egész vidék néhány vár kivételével hatalmában volt; s egyúttal híre jött, hogy Rómában új forradalom tört ki, hogy Sulla consul, kinek Mithridates ellen kellett volna mennie, ahelyett hogy hajóra szállna, Róma felé indult, s hogy Róma legünnepeltebb hadvezérei csatákat vívnak egymással afelett, kié legyen az ázsiai háborúban a fővezérlet. Róma buzgón látszott saját megfontására törekedni; és nem csoda hogy most, habár még mindenütt voltak kisebbségek, melyek Rómához ragaszkodtak, a kisázsiaiak nagy tömege mégis a pontusiak pártjára állt. A hellenek és ázsiaiak egyesült örömjongással fogadták a szabadítót; és szokássá vált a királyt, kiben, mint India isteni legyőzőjében Ázsia és Hellas ismét összetalálkoztak, az új Dionysos neve alatt tisztelni. Ahová jött, a városok és szigetek követeket küldtek elibe, a „mentő istent“ meghívták magok közé, és a polgárság ünnepi öltözetben tolult a kapuk elé fogadására. Egyes helységek a bennök tartózkodó római tiszteket megköntözve kezébe szolgáltatták a királynak, így Laodikeia a város parancsnokát Quintus Oppiust, Mytilene pedig Lesbos szigetén, Manius Aquillius consulárist*). A barbárnak, ki azt, kitől előbb reszketett, hatalmába keríti, egész dühe rászállt most a háború szerencsétlen okozójának fejére. A koros férfi hol gyalog, egy természetes lovagló bastarnushoz kötve, hol számarra kötözve és saját nevét kiáltozva hurcoltatott egész

Rómaellenes
mozgalmak.

*) Aquillius elfogatásának és kiadatásának okozóit huszonöt évvel utóbb utólérte a nemezisz, midőn Mithridates halála után, fia Pharnakes őket kiszolgáltatta a rómaiaknak.

Kis-Ázsián keresztül, és midőn a szegény közszemlére kitett ember Pergamonba a király udvarába ismét vissza-érkezett, a király parancsára, kapzsiságának kielégítéseül, mely tulajdonképeni oka volt a háborúnak, olvasztott aranyat öntöttek torkába mindaddig, míg iszonyú kínok közt lelkét ki nem adta. De Mithridates nem érte be e nyers gúnynyal, mely egymagában elegendő arra, hogy őt a nemes jellemek sorából kitörölje. Ephesosból azon parancsot küldte minden tőle függő helytartónak és városnak, hogy minden területökön tartózkodó itáliaiakat, szabadokat és nem szabadokat egyiránt, kor és nemkülönbség nélkül ugyanazon, meghatározott napon ölessék le, és az elítéltek közül, szigorú büntetés terhe alatt, senkinek se merjenek a menekülésre segítyt nyújtani, az agyonverték hulláit dobják oda táplálékul a lég madarainak, vagyonukat foglalják le, és annak felét a gyilkosoknak adják, felét a királynak szolgáltatassák be. Ez iszonyú rendeletek kevés kerület kivételével, minő például Kos szigete volt, pontosan végrehajtottak, és Kis-Ázsiában egy napon nyolcvan, más feljegyzések szerint százötvenezer ha nem is ártatlan, de védtelen férfi, nő és gyermek hidevérüleg lemészároltatott — iszonyú vérfürdő, melyben az adósságoktól való megszabadulásra nyiló kedvező alkalomnak és az ázsiaiak poroszlói készségének, mely szultánjának kész minden hóhérszolgálatot teljesíteni, legalább ép annyi része volt, mint a bosszú aránylag még nemes érzelmének. Politikai szempontból e rendszabálynak nemesak semmi észszerű oka nem volt, — mert pénzügyi célját a mészárlás nélkül is el lehetett érni, Kis-Ázsia népébe pedig még a legvéresebb gatzett büntudata sem volt képes katonai buzgalmat önteni, — hanem egyenesen célszerűtlen volt, miután egyfelől a római senátust, amennyire még egyáltalában képes volt erélyt kifej-

Ephesosi
gyilkolási
rendelet.

teni, a háború erőteljes viselésére kényszerítette, másfelől pedig nem csupán a rómaiakat sujtotta, hanem épen úgy a király természetes szövetségeseit, Itália nem római lakosait is. Ezen ephesosi vérparancs nem egyéb az állatiánsan vak bosszúvágy céltalan tényénél, mely a nagyszerűség állat külszínét csak azon óriási arányoknak köszöni, melyekben benne a szultánság nyilatkozik. — A király egyáltalában elbízta magát; kétségbeesésből fogott a háborúba, de váratlanul könnyű diadalai és a félelmes Sulla elmaradása csakhamar a legkicsapongóbb reményekkel töltötték el. Sietett Elő-Ázsiában otthoniasan berendezkedni; a római helytartó székhelyét, Pergamont új fővárossá tette; a régi sinopei birodalmat mint helytartóságot igazgatás végett fiának, Mithridatesnek adta át; Kappadokiát, Phrygiát, Bithyniát pontusi satrapiákká alakította. A birodalom nagyjait és saját kegyenceit gazdag ajándékokkal és hűbérekkel látta el, és valamennyi községnek nemcsak a hátrálékos adókat engedte el, hanem egyszersmind öt éves adómentességet biztosított, — mely rendszabály, ha azt hitte, hogy általa Kis-Ázsia hűségét biztosítja magának, ép oly céltévesztett volt, mint a rómaiak legyilkoltatása. — A király kincstára természetesen gazdagon megtelt azon megmérhetetlen összegekkel, melyek az itáliaiak vagyonából és más jószágelkobzásokból folytak belé; amint például az egy Kos szigetén Mithridates 800 talentumot (1.250,000 tallért) foglalt le, melyet ott a zsidók letéteményeztek. Kis-Ázsia éjszaki része, a legtöbb hozzátartozó szigettel együtt a király hatalmában volt; a kis paphlagoniai dynastákon kívül alig volt már e földön kerület, mely még Rómával tartott volna; hajóhada az összes aegaei tengeren uralkodott. Csak a délnyugati rész, Karia és Lykia város-szövetségei és Rhodos városa álltak neki ellen. Kariában ugyan

A meghódított tartományok szervezése.

Stratonikeiát fegyverrel megvette; Magnesia a Maeander mentén azonban szerencsésen kiállta a terhes ostromot, melyben Mithridates legkitünőbb tisztje, Archelaos megvetett és megsebesült. Rhodost, az Ázsiából elmenekült rómaiaknak, köztük a helytartónak, Lucius Cassiusnak is menhelyét, Mithridates tengeren és szárazon óriási túlnyomó hatalommal támadta meg. De tengerészei, bármily bátran teljesítették is a király szeme láttára kötelességöket, egyetlen újoncok voltak, s megtörtént hogy rhodosi hajórajok négyszerte erősebb pontusi hajóhadakat vertek meg és elfogott hajókkal tértek haza. Szárazon sem haladt az ostrom előre; s miután ostromműveinek egy részét a rhodosiak elrontották, Mithridates felhagyott a vállalattal és a nagy fontosságú sziget, a vele szemben fekvő szárazfölddel együtt megmaradt a rómaiak kezében.

Mithridates azonban nemcsak az ázsiai provinciát szállta meg majdnem ellenállás nélkül, főkép a legalkalmatlanabb időben kitört sulpiciusi forradalom következtében, hanem már Európa ellen is támadásra készült. Makedonia éjszaki és keleti határszomszédai betöréseiket már 662 óta feltűnő hevességgel és kitartással újították meg; a 664. és 665. években a thrákok megrohanták Makedoniát és egész Epeirost és kifosztották a dodonai templomot. Még feltűnőbb, hogy ezzel kapcsolatban állt egy új kísérlet, Makedonia trónjára egy bizonyos Euphenes személyében egy új trónkövetelőt léptetni fel. Mithridatesnek, ki a Krimből összeköttetésben állt a thrákokkal aligha nem volt része ez eseményekben is. Gaius Sentius praetor, a thrák dentheleták segítségével ugyan visszaverte e betolakadókat; de kevés vártatva erősebb ellenség tört reá. Mithridates, sikerei által elragadtatva, azon vakmerő elhatározásra adta magát, hogy miként Antiochos, az Ázsia uralma felett vívandó háborút

A pontusiak
betörése
Európába.

92.
Thrák rabló
hadjáratok.

90. 89.

Görögországban fogja végig harcolni, s hadainak színét tengeren és szárazon oda irányozta. Fia, Ariarathes Thrákiából nyomult a gyöngén védelmetezett Makedoniába, s utközben a vidéket meghódoltatta és pontusi satrapiákra osztotta. Abdera és Philippi fő támpontjaivá lettek a pontusi fegyvereknek Európában. A pontusi hajóhad, Mithridates legjobb hadvezérének, Archelaosnak vezetése alatt megjelent az aegaei tengeren, melyen alig lehetett római hajót találni. Delos, a római kereskedés székhelye e vidéken, megszállott s vagy 20,000-en, legnagyobb részt itáliaiak, benne lemészároltattak; hasonló sors érte Euboeát; a malosi hegyfoktól kelet felé fekvő, minden sziget csakhamar az ellenség kezében volt; s Mithridates támadásával most egyenesen maga a szárazföld felé fordulhatott. Azon támadást, melyet a pontusi hajóhad Euboeáról intézett a nagy fontosságú Demetrius ellen, Bruttius Sura, a makedoniai helytartó alvezére maréknyi népével és néhány sebtiben összeszedett hajójával ugyan visszaverte, sőt Skiathos szigetét is megszállta: de azt nem volt képes meggátolni, hogy az ellenség a tulajdonképeni Görögországban magát meg ne fészkelje. Mithridates itt is nem csupán fegyverrel, hanem egyszerűen a nemzeti propaganda segítségével is működött. Fő eszközül Athén számára egy Aristion nevű egykor attikai rabszolgát használt, ki mesterségére nézve azelőtt az epikuri bölcsészetnek tanítója, most pedig Mithridates kegyence volt; kitűnő Peisthetaeros volt, ki az udvarnál megfutott ragyogó pályájával a tömeget el tudta vakítani és nagy komolyan el bírta vele hitetni, hogy Karthágóból, mely körülbelül hatvan év óta romban hevert, már útban van a a segély Mithridates számára. Az új Periklesnek ilyenén beszédei és Mithridates azon ígérete, miszerint Athénnek az egykor birtokában volt Delos szigetét visszaadja, hatot-

A pontusiak
Thrákiát és
Makedóniát
megszállják.

A pontusi ha-
jóhad az
aegaei tenge-
ren.

A pontusiak
Görögország-
ban.

tak is annyira, hogy a mi kevés okos embere Athénnek volt, az a várost elhagyta, a köznép pedig és egynehány megbolondult irodalmár Rómának formáserint felmondta a barátságot. Az exbölcsészből ekként kényúr lett, ki pontosi zsoldos bandájára támaszkodva gyalázzal és vérrel avatta fel kormányát, Peiraeus pedig pontusi kikötőhelylyé vált. Amint Mithridates hadai a görög szárazföldön álltak, a kis szabad államok legnagyobb része, az achaiok, lakonok, boeotiaiak, fel egész Thessáliáig, hozzájuk pártoltak. Sura, némi segéd hadakat vonva magához Makedoniából, benyomult Boeotiába, hogy az ostrom alá vett Thespiának segélyére menjen; és Chaeroneia mellett három napig tartó csatározásokban verekedett Archelaossal és Aristionnal; de ezek nem döntötték el az ügyet, és Sura, midőn a pontosiak számára új segédhadak közeledtek Peloponnesusból, kénytelen volt visszamenni (666 végén, 667 elején).

88. 87.

— Mithridates oly parancsoló állást foglalt el, főkép a tengeren, hogy az itáliai felkelőknek egy követsége öt felszólíthatta, kísérténé meg Itáliában a partra szállást; de ügyök ekkor már veszve volt és a király megtagadta kérelmüket.

A római kormány helyzete aggasztóvá kezdett válni. Kis-Ázsia és Hellas egészen, Makedonia jó részben az ellenség kezében volt; a tengeren a pontosi lobogó vetélytárs nélkül uralkodott. Ehez járult az itáliai felkelés, mely nagyjában véve ugyan már le volt verve, de Itália nagy részében még ellenmondás nélkül uralkodott; ehez az alig elfojtott forradalom, mely minden pillanatban újra és még borzasztóbban kitörhetett; ehez végre azon rettenetes kereskedelmi és pénzválság, melyet az itáliai belzavarok és az ázsiai tökepezések óriási veszteségei okoztak, és a megbízható seregek hiánya. Három hadseregre lett volna a kormánynak szüksége, hogy Rómában a forradalmat

A rómaiak
helyzete.

elnyomja, Itáliában a felkelést végkép elfojthassa és Ázsiában háborút viselhessen; és csak egygyel rendelkezett, a Sulláéval; mert a megbízhatatlan Gnaeus Strabo alatt álló éjszaki hadsereg már csak új baj volt a kormányra nézve. Ama három feladat közül Sullától függött a választás; és ő, miként láttuk, az ázsiai háborúra határozta el magát. Nem csekély dolog volt, sőt talán szabad lesz nagy hazafiúi tettnek neveznünk, hogy az általános hazai és különös pártérdekeken összeütközésében amazok győztek, és Sulla, dacára azon veszélyeknek, melyeket Itáliából való távozása alkotmányára és pártjára nézve maga után vont, 667. tavaszán mégis kiszállt Epeiros partjain. De nem úgy jött, mint a hogy máskor Róma hadvezérei a keleten fellépni szoktak. Hogy öt legióból vagyis legfeljebb 30,000 emberből*) álló serege kevéssel volt erősebb egy közönséges consuli hadseregnél, az még a legkevesebb volt. Máskor a keleti háborúkban sohsem hiányzott egy római hajóhad, sőt kivétel nélkül uralkodott a tengeren; Sullának, kit kiküldtek hogy két szárazföldet és az aegaei tenger szigeteit visszafoglalja, egyetlen hadihajója nem volt. Azelőtt a hadvezér tele pénztárt hozott magával és szükségleteinek legnagyobb részét a tengeren át hazulról küldték utánna: Sulla üres kézzel jött —

87.
Sulla partra
szállása.

88.
mert a 666-iki hadjárat számára nagy nehezen folyóvá tett összegeket kénytelen volt már Itáliában elkölteni, — és kizárólag a sarcolásra volt utalva. Máskor a hadvezér egyetlen ellenfelét az ellenséges táborban találta, és a rendek küzdelmeinek befejezése óta az állam ellenségével szemben a politikai pártok kivétel nélkül összetartottak; Mithridates

*) Nem szabad felednünk, hogy a szövetségesek háborúja óta a légio, miután az itáliai hadjuttalékok elmaradtak, előbbi számának legfeljebb felét foglalta magában.

zászlai alatt pedig nevezetes rómaiak is harcoltak, Itália tekintélyes részei szövetségre akartak vele lépni, és legalább is kétséges volt, ha valjon a demokrata párt fogja-e követni a Sulla által adott dicséretes példát, és fog-e vele fegyverszünetet tartani mindaddig, míg az ázsiai király ellen harcol. De a gyorsan cselekvő vezér, kinek mindezen bajokkal küzdenie kellett, nem szokott legközelebbi feladatának megoldása előtt a távolabb fekvő veszélyekkel törődni. Miután a királyhoz intézett békeajánlatai, melyek nagyjában a háború előtti állapot helyreállítását foglalták magokban, visszautasították, Sulla, amint partra szállt, az epeirosi kikötőktől előrenyomult Boeotiáig, itt a thilphossosi hegyeknél az ellenséges hadvezéreket, Archelaost és Aristiont megverte, és e győzelem után majdnem ellentállás nélkül hatalmába keríté az egész görög száraz földet Athén várának és a Peiraeusnak kivételével, melyekbe Aristion és Archelaos vették magokat és melyeket egy hadi csiny segítségével bevennie nem sikerült. Lucius Hortensius egy római hadosztálylyal megszállta Thessaliát és Makedoniáig elkalandozott; Munatius egy másikkal Chalkis előtt foglalt állást, hogy a Neoptolemos vezetére alatt Euboeán álló ellenséges hadtestet onnan távol tartsa; maga Sulla pedig táborba szállt Eleusis és Megara mellett, honnan Görögországon és Peloponnesuson uralkodott s Athén városának és kikötőjének ostromát intézte. A hellen városok, mint mindig, úgy most is az első rémület által vezéreltetvén, feltétlenül meghódoltak a rómaiaknak, és örültek rajta, ha élelmi szerek szállítása, katona-állítás és terhes pénzbírságok által a súlyos büntetéseket elháríthatták fejökről. Lassabban haladtak előre az ostromok Attikában. Sulla kenytelen volt a nehéz ostromló szereket egészen szabályosan alkalmazásba venni, melyek készítésére az Akadémia és a Lykeion

Görögországot megszállja.

Athén és a Peiraeus hosszadalmas ostroma.

fáit kellett használnia. Archelaos ép oly erőteljesen mint óvatosan vezérelte a védelmet: felfegyverezte hajóhadának legénységét s ekként megerősödve túlnyomó hatalommal verte vissza a rómaiak támadásait, s gyakran tett kirohanásokat, és nem ritkán sikerrel. Dromichaetesnek Athén felszabadítására közeledő pontoszi hadseregét ugyan a rómaiak Athén falai alatt, heves harc után, melyben főképp Sulla vitéz alvezére, Lucius Licinius Murena tüntette ki magát, megverték; de az ostrom azért mégsem ment gyorsabban. Makedoniából, hol a kappadokiaiak időközben végkép megfészkeltek magokat, bőven és rendesen jöttek a tengeren szállítmányok, melyeket Sulla nem volt képes a kikötői vártól elmetszeni; Athénben ugyan fogyatékán voltak a készletek, de a két vár közel fekvése folytán Archelaos gyakran tehetett kísérleteket egy-egy gabnatömeget szállítani be Athénbe, melyek néha sikerültek is. Ekként tölt el a 667/8-iki tél kínos eredménytelenségben. Amint az időjárás megengedte, Sulla heves támadást intézett a Peiraeus ellen; lövegei és tárnái segélyével csakugyan sikerült is a hatalmas Perikles-féle falaknak egy részén rést törnie s a rómaiak rögtön rohamra mentek; de visszavertek, és midőn a rohamot ismételték, a beomlott falrészek mögött félhold alakban hányt sáncokra bukkantak, melyekről az ellenség három oldalról szórta fegyvereit a betolakodókra s ezeket visszafordulásra kényszerítette. Sulla erre felhagyott az ostrommal, s mindössze ostromzár alá vetette a várost. Athén élelmi szerei ezalatt elfogytak: az őrség megkísérté egy capitulatio létrehozatalát, de pergő nyelvű küldötteit Sulla azon kijelentéssel utasította vissza, hogy ő nem mint diák, hanem mint hadvezér áll előttök és csak feltétlen hódolatot hajlandó elfogadni. Midőn Aris-tion, jól tudván, mi sors vár reá ez esetben, ezzel késleke-

dett, Sulla létrákat támasztatott a falakhoz és a már alig védelmeszt várost rohammal bevette (668. márc. 1.) Aristion az Akropolisba menekült, s ott csakhamar megadta magát. A római hadvezér katonáinak szabad fosztogatást és gyilkolást engedett az elfoglalt városban és az elpártolás tekintélyesebb kolomposait kivégeztette; a városnak azonban visszaadta szabadságát és birtokait, sőt még a Mithridates által csak az imént neki ajándékozott Delost is, s Athént e szerint múltjának nagy emberei még egyszer megmentették. Az epikuri tanító ezzel le volt győzve; Sulla helyzete mindazonáltal szerfelett nehéz, sőt kétségbeesett volt. Már egy évnél tovább állt a síkon anélkül, hogy bármily említésre méltó lépést is tett volna előre, egyetlen kikötőhely semmivé tette minden erőfeszítéseit, mialatt Ázsia teljesen magára volt hagyatva, Makedonia meghódítását pedig Mithridates helytartói Amphipolis bevétele által kevéssel előbb befejezték. Mind világosabban kitűnt, hogy hajóhad nélkül nemcsak lehetetlen összeköttetéseit és szállítmányait az ellenség és a nagyszámú kalóz hajók ellenében biztosítani, hanem még a Peiraeceust sem foglalhatja vissza, nem is említve Ázsiát és a szigeteket; és Sulla nem látta módját, miként juthatna hadihajókhoz. Már 667/8 telén legtehetségesebb és legügyesebb tiszteinek egyikét, Lucius Licinius Lucullust a keleti vizekre küldte, hogy ott, ha csak lehet, hajókat szerezzen. Lucullus hat nyílt naszáddal indult útnak, melyet a rhodosiaktól és más kis községektől szedett össze kölcsönbe; maga csak egy véletlennek köszönhetette, hogy egy kalózraj kezéből, mely legtöbb járművét elfogta, megmenekült; az ellenséget felszerelt hajókkal rászedve jutott el Krétán és Kyrenén át Alexandriába, de kérelmét, hogy hadihajókkal segítsék, az egyiptomi udvar ép oly udvariasan, mint határozottan

86.

Athén eleste.

Sulla aggasztó helyzete.

A hajóhad hiánya.

87/6.

megtagadta. Alig nyilatkozik valahol félreismerhetlenebbül mint ebben, a római állam mély süllyedése, mely egykor Egyiptom királyainak ajánlatát, kik egész tengeri hatalmukkal támogatni akarták, köszönettel visszautasíthatta, s melyet most még az alexandriai politikusok is olybá vették, mint a ki már lejárt a magát. Mindezekhez járult a pénzügyi szorultság; Sulla már kénytelen volt az olympusi Zeus, a delphii Apollo s az epidaurosi Asklepios kincses házait kiüríttetni, mely veszteségért az isteneket Théba büntetésül lefoglalt területének felével kárpótolta. E katonai és pénzügyi zavaroknál azonban még veszedelmesebb volt a római politikai zavarok visszahatása, melyeknek gyors, gyökeres és erőszakos beteljesülése a legsötétebb aggodalmakat is messze túlhaladta. A fővárosban a forradalom ült kormányra; Sulla letétetett, az ázsiai fővezérlet helyette a demokrata Marcus Valerius Flaccus consulra bízott, ki minden percben Görögországba érkehetett. A katonai elem ugyan Sullához ragaszkodott, ki mindent elkövetett annak jó kedvben tartására; de minők lehettek a kilátások, midőn a pénz és más szállítmányok elmaradtak, midőn a hadvezér letéve és számüzve, utódja már útban volt, és mindezekon kívül a háború reménytelenül hosszúra nyúlt a tengeren uralkodó ellenfél ellen!

Mithridates király maga vállalkozott rá, hogy ellenfelét aggasztó helyzetéből kiszabadítsa. Minden arra mutat, hogy rosszalta tábornokainak védelmi rendszerét és meghagyta nekik, hogy az ellenséget siessenek megverni. Fia Ariarathes már 667-ben megindult Makedoniából, hogy a tulajdonképeni Görögországban harcoljon Sullával; s ekkor csak a herceg rögtönös halála, mely őt útközben Thessaliában a tisaeosi hegyfoknál érte utól, hiúsította meg a hadjáratot. Utódja Taxiles most (668), a Thessaliá-

Pontusi seregek Görögországban.

87.

86.

ban álló római hadtestet maga előtt űzve, állítólag 100,000 gyalogból és 10,000 lovasból álló hadsereggel jelent meg a Thermopylaek előtt. Vele egyesült Dromichaetes. Archelaos is — úgy látszik, inkább urának parancsára, mintsem Sulla fegyverei által kényszerítve, először részenként, utóbb egészen odahagyta a Peiraeceust és Boeotiában a pontusi főhadereghez csatlakozott. Sulla, a Peiraeceust, minden sokat csodált építményeivel együtt leromboltatván, utánna ment a pontusi seregnek, azon reményben, hogy még Flaccus megérkezése előtt nagy ütközetet vívhat vele. Hiába tanácsolta Archelaos az övéinek, hogy ne bocsátkozzanak ütközetbe, hanem tartsák a partokat s a tengert megszállva, az ellenséget pedig függőben; a keleti tömegek, miként egykor Dareios és Antiochos alatt, úgy most is mint megijedt csorda a tűzvészbe, oly elhamarkodottan és vakon rohantak a harcba; és ezt soha oktalanabbul nem cselekedték, mint most, midőn talán csak néhány hónapig kellett volna várniok, hogy mint nézők vehessenek részt egy Sulla és Flaccus közt vívandó ütközetben. A két sereg a Kephissos síkján, nem messze Chaeroneiától, 668. márciusban találkozott egymással. A római hadsereg, még hozzászámítva a Thessáliából kiszorított hadosztályt, melynek sikerült a római főhadsereggel ismét összeköttetésbe lépnie, és a görögök hadjutalékait is, háromszorta erősebb ellenséggel, s nevezetesen a magáénál sokkal túlnyomóbb és a csatatér minősége folytán igen veszedelmes lovassággal állt szemben, mely ellen Sulla szükségesnek találta magát oldalról felsáncolt árkok segélyével fedezni, míg a homlokzaton, az ellenség harci szekerei ellen védelmül cölöpökből készítettett karósáncot. Midőn a harciszekerek a csatát megkezdendők előre robogtak, a rómaiak első harrendje visszavonult a cölöpsor mögé; a szekerek ebben

Peiraeceus ki-
űrtetik.

Chaeroneiai
ütközet.

86.

fennakadtak, lovaik pedig a római parittyások és lövészek által megvadíttatván, visszafordultak saját soraikra és úgy a makedoniai phalanxot, mint az itáliai menekültek hadosztályát megzavarták. Archelaos gyorsan összevonta a szárnyakon álló lovasságát és az ellenség ellen küldte, hogy időt nyerjen gyalogságának újból rendbeszedésére; a lovasság hevesen támadott és áttört a rómaiak sorain; de a római gyalogság gyorsan tömör tömegekké alakult és bátran helyt állt a minden felől reá rohanó lovasság előtt. Ezalatt maga Sulla a jobb szárnyon saját lovasságával megtámadta az oldalról fedetlen ellenséget; az ázsiai gyalogság meghátrált anélkül, hogy tulajdonképen bele jutott volna az ütközetbe és hátrálása a lovasságot is megingatta. A római gyalogságnak, mely az ellenséges lovasok sorainak megzavarodása folytán ismét szabadabban lélegzett fel, egy általános támadása döntötte el végre a győzelmet. A tábor kapuit Archelaos elzáratta, hogy övéi futását meggátolja, de ennek eredménye csak az volt, hogy a vérfürdő annál nagyobb lett, s hogy midőn a kapuk végre megnyíltak, a rómaiak az ázsiaiakkal együtt hatoltak be rajtok. Archelaos állítólag még seregének tizenkettedrészével sem volt képes Chalkisba menekülni. Sulla az Euriposig követte őt; de a keskeny tenger-ágon nem tudott átkelni. — A győzelem nagy volt, de eredményei csekélyek, részint mert Sullának nem volt hajchada, részint mert a legyőzöttek üldözése helyett kénytelen volt először is önmagát védeni meg saját honfitársai ellen. A tenger még mindig kizárólag pontusi hajórajoktól volt ellepve, melyek most már a malosi hegyfoktól nyugat felé is mutatkoztak; Archelaos még a Chae-
roneia melletti ütközet után is szállított hadakat a partra Zakynthoson, és megkísérté e szigeten magát megfészkelni. Továbbá ezalatt Lucius Flaccus csakugyan partraszállt két

A győzelem
csekély ered-
ményei.

Sulla és
Flaccus.

légióval Epeirosban, miután útközben viharok és az ádriai tengeren cirkáló ellenséges hadi hajók által nagy veszteséget szenvedett, és seregei már Thessáliában álltak, Sullának tehát először is ide kellett fordulnia. Melitaea mellett az Othrys hegység éjszaki lejtőjén táborozott a két római sereg egymással szemben, az összeütközés köztök elkerülhetetlennek látszott. Flaccus azonban, miután módjában volt meggyőződni róla, hogy Sulla katonái semmikép nem hajlandók diadalmas vezéröket a teljesen ismeretlen demokrata fővezérnek elárulni, sőt hogy saját előcsapataiból is kezdenek már Sulla táborába átszökösni, kitért a harc útjából, mely erejét minden tekintetben meghaladta volna és útnak indult éjszak felé, hogy Makedonián és Thrákián keresztül Ázsiába jusson, és ott Mithridates legyőzése által nyisson magának utat további győzelmekre. Hogy Sulla gyöngébb ellenfelét gátolatlanul el hagyta menni s ahelyett hogy követte volna, inkább visszament Athénbe, hol, úgy látszik, a 668/9-iki telet töltötte, az katonai szempontból tekintve a dolgot, meglepő; talán fel szabad tennünk, hogy ebben is politikai indokok vezérelték s ő elég mérsékelten és hazafiasan gondolkozott arra, hogy legalább addig, amíg még Rómának az ázsiaiakkal van dolga, szívesen kitérjen a saját földieit felett nyerhető győzelem útjából, és e sajnos bonyodalmak legelviselhetőbb megoldását abban kereste, hogy a forradalmi hadsereg Ázsiában, az oligarchiáé pedig Európában harcoljon a közös ellenséggel. — A 669. év tavasza Európában is újra dolgot adott a rómaiaknak. Mithridates, ki Ázsiában fáradhatatlanul folytatta hadi készülleteit, Dorylaos vezetése alatt egy új sereget küldött Euboeába, nem sokkal kisebbet annál, mely Chaeroneia mellett tétetett semmivé; ez most egyesülve Archelaos seregének maradványaival, Eubocából az Euriposon át

86/5.

85.

Új pontusi sereg Görögországban.

Boeotiába ment. A pontusi királynak, ki seregének harcképességét azon győzelmek után ítélte meg, melyeket az a bithyniai és kappadokiai polgárkatonaságon nyert, a dolgok kedvezőtlen fordulata Európában sehogysem ment a fejébe: az udvaronc körök már Archelaos árulását kezdték rebesgetni; s a király szigorúan megparancsolta, hogy az új sereg azonnal vívjon egy második ütközetet és a rómaiakat csalhatatlanul tegye semmivé. Az úr akarata meg is történt, ha nem is ami a győzelmet, de az ütközetet illette. Ismét a Kephissos síkján, Orchomenos mellett találkoztak a rómaiak és ázsiaiak. Ezeknek nagy számú és kitünő lovassága szenvedélyes rohamban vetette magát a római gyalogságra, mely már ingadozni és hátrálni kezdett; a veszély oly nagy volt, hogy Sulla, kezébe kapva egy hadi jelt, segéd- és rendelvényes tiszteli kíséretében maga rohant az ellenségre, hangosan kiáltva katonáinak, hogy ha ott-hon megkérdeztetnek, hol hagyták cserben hadvezéröket, feleljék rá, hogy: Orchomenosnál. Ez hatott; a légiók ismét helytállottak és megverték az ellenség lovasságát, mire aztán gyalogságát is csekély fáradsággal visszaverték. Másnap a rómaiak az ázsiaiak táborát körülfozták és rohammal elfoglalták; ezeknek legnagyobb része leöletett vagy a kopai mocsárookban veszett el; csak kevesen jutottak el Euboeába, köztök Archelaos. A boeotiai községeknek súlyosan, részben megsemmisülésökkel kellett lakolniok, amiért Rómától ismét elpártoltak. Mi sem gátolta többé a rómaiakat, hogy Makedoniába és Thrákiába be ne nyomuljanak: Philippit megszállták, Abderát a pontusi őrség önkényt oda hagyta s az európai szárazföld általjában megtisztult az ellenségtől. A háború harmadik évének (669) végén Sulla már

Orchomenosi
ütközet.

Thessáliába mehetett téli szállásra, hogy 670*) tavaszán megkezdje az ázsiai hadjáratot, mivégből a thessáliai kikötőkben parancsot adott ki hajók építésére.

Ezalatt Kis-Ázsiában is lényegesen megváltoztak a viszonyok. Ha Mithridates király egykor a hellenek felszabadítójaként lépett fel, ha uralkodását a városi függetlenség előmozdításával és adóelengedéssel kezdte meg, e rövid mámort csakhamar nyomon követte a legkeservesebb kiábrándulás. Igen gyorsan mutatta meg magát saját valódi alakjában és oly kényuralmat kezdett gyakorolni, mely jóval túltett még a római helytartókné is, és még Kis-Ázsia türelmes lakóit is nyílt lázzadásra kényszeríté. Ez ellen a szultán ismét a legkegyetlenebb eszközökhöz nyúlt. Rendeletei a részére állt helységeknek önállóságot, lakosaiknak polgárjogot, az adósoknak tartozásaik teljes elengedését, a vagyontalanoknak szántóföldet, a rabszolgáknak szabadságot adtak; vagy 15,000 szabadon bocsátott rabszolga harcolt Archelaos seregében. Minden fennálló rendnek felülről történt ezen felforgatása a legborzasztóbb jelenetekre vezetett. A legtekintélyesebb kereskedő városok,

84.

Reactio Kis-
Ázsiában
Mithridates
ellen.

*) Ez események chronológiája, mint általában e háború minden részletei oly homályba van burkolva, melyet a kutatás csak igen kevésbé képes clozlatni. Hogy a chaeroneiai ütközet, habár nem is egy napon Athén bevételével (Pausan. 1, 20), de kevéssel utánna, körülbelül 668 márciusában vívatott, az meglehetősen bizonyos. Hogy az ezt követő thessáliai és a második boeotiai hadjáratok nem csak a 668. évnék hátralevő részét, hanem az egész 669-ikét is igénybe vették, már magában véve is valószínű, és még inkább azzá lesz azáltal, hogy Sullának Ázsiában viselt dolgai egy hadjáratnál többet be nem tölthetnek. Licinianus jelezni is látszik, hogy Sulla 668/9 telére ismét visszament Athénbe, s itt vizsgálatokat tartott és büntetéseket osztogatott; és ez után beszéli el az orchomenosi ütközetet. Ezért tettük Sullának átkelését Ázsiába 670-re, nem pedig 669-re.

86.

86. 85.

86/5.

84. 85.

Smyrna, Kolophon, Ephesos, Tralleis, Sardeis, kapuikat bezárták a király helytartói előtt, vagy megölték ezeket és Róma pártjára nyilatkoztak*). Viszont Diodoros királyi helytartó, ismeretes bölcész, mint Aristion, más bölcészeti iskola híve ugyan, mint ez, de ép oly alkalmas a leg-alávalóbb szolgálatokra, urának megbízásából Adramyttion egész várostanácsát leölette. A chiosiak, gyanúba vétetvén, hogy Rómához szítanak, először 2000 talentomnyi (3 millió 150,000 tallér) bírságra ítéltettek, azután, miután a fizetés nem találtatott helyesnek, tömegesen megkötözve hajókra rakattak és saját rabszolgáik felügyelete alatt a kolchisi partokra deportáltattak, mialatt szigetök pontusi települőkkel népesített be. A király megparancsolta, hogy a kis-ázsiai kelták főnökei ugyanazon napon nejeikkel és gyermekeikkel együtt valamennyien leölettessenek és Galatia pontusi satrapiává alakíttassék át. E verparancsok legnagyobb része Mithridates saját udvarában vagy Galatia földén végre is hajtatott, azon kevesek azonban, kiknek sikerült megmenekülniök, erőteljes törzseiknek élére állottak, és a király helytartóját, Eumachost, kiverték határaik közül. Könnyen megfogható, hogy ily királynak mindig voltak orgyilkosok sarkában; a királyi vizsgáló törvényszékek ezerhatszáz embert ítétek halálra mint akik ily összeesküvésekben részt vettek. — Mig a király ekként öngyilkos dühöngésében ez idő szerinti alattvalóit maga ellen fegyverhez nyúlni kényszerítette, egyúttal a rómaiak

Lucullus ha-
jóhadával
Ázsia partján

*) Az ephesosi polgárságnak erre vonatkozó végzése nemrég megtaláltatott (Waddington *Zusätze zu Lebas inscr.* 3, 136 a). A polgárok kijelentik benne, hogy „Kappadokia királyának“ hatalmába kerültek, megrémítve haderejének nagy tömege és támadásának rögtönössége által, de amint alkalmuk nyílik rá, hadat izennek neki „a rómaiak uralma (ἡγεμονία) és a közjó érdekében“.

Ázsiában is szorongatni kezdték szárazon és vizen. Lucullus, miután nem sikerült az egyiptomi hajóhadat Mithridates ellen megnyernie, új kísérleteket tett hadi hajók szerzésére a syriai tengeri városokban, és itt már sikerrel. s keletkező félben levő hajóhadát a kyprosi, pamphyliai és rhodosi kikötőkben annyira megerősítette, hogy végre elég erősnek érezte magát a támadásra. Ügyesen kikerült minden alkalmat, melyben a magáénál nagyobb haderővel kellett volna megmérkőznie, és mégis nem jelentéktelen reket bírt felmutatni. Knidos szigetét és félszigetét megsikeszálta, Samost megtámadta, Kolophont és Chiost kiragadta az ellenség kezéből. — Ezalatt Flaccus, Makedónián és Thrákián keresztül Byzantionba és innen, átkelve a tengersizoroson, szintén Ázsiába érkezett (668 végén). Itt katonai lázadás tört ki a vezér ellen, állítólag azért, mert a zsákmányt katonái elől elsikkasztotta; a lázadás lelke a sereg legfőbb tisztjeinek egyike volt, az, kinek neve Rómában, mint a csöcselék szónokáé, közmondásossá lett, Gaius Flavius Fimbria, ki, hadvezérével összeveszván, a piacon kezdett demagogoskodását a táborba is átvitte. Flaccus a sereg által letétetett és kevéssel utóbb Kalchedontól nem messze, Nikomedeiában megöletett; helyét a katonák végzése alapján Fimbria foglalta el. Magától értetik, hogy embereinek mindent elnézett: a Rómával baráti lábon álló Kyzikosban például a polgárságnak meghagyott, hogy minden jészagát halálbüntetés terhe alatt adja ki a katonáknak, két tekintélyes polgár pedig, intő például a többiek számára, rögtön előlegesen kivégeztetett. Katonai tekintetben azonban a fővezérletben beállt ezen változás mégis hasznukra vált a rómaiaknak; Fimbria nem tehetőségtelen, mint Flaccus, hanem erélyes és tehetséges tábornok volt. Miletopolisnál (Brussától nyugatnak, a Rhynda-

Flaccus
Ázsiában.

86.

Fimbria.

Fimbria győ-
zelme Miletó-
polisnál.

kos mellett) az ifjabb Mithridatest, ki mint a pontusi satrapia helytartója indult ellene, egy éjjeli támadásban teljesen megverte, és e győzelem segélyével útat nyitott magának Pergamonba, mely azelőtt a római provincia, most pedig a pontusi király fővárosa volt; innen a királyt elkergette, ki kénytelen volt a nem messze fekvő Pitane nevű kikötőbe menekülni, hogy ott hajóra szálljon. Épen ekkor jelent meg Lucullus hajóhadával e vizeken; Fimbria könyörgött neki, tegye rá nézve támogatásával lehetővé a király elfogatását. De Lucullusban az optimata erősebb volt a hazafinál; tovább vitorlázott, és a király elmenekült Mytilenébe.

Mithridates
szorult hely-
zete.
85.

Mithridates így is eléggé szorult helyzetben volt. A 669. év végén Európa el volt veszve, Kis-Ázsia részben lázadásban állt ellene, részben egy római hadsereg kezében volt, mely őt magát is közvetlen közelből fenyegette. A Lucullus alatt álló római hajóhad a trójai tartomány partján két, a lektoni hegyfok és Tenedos szigete mellett vitt szerencsés tengeri ütközetben helyt állt; itt az időközben Sulla rendeletére Thessáliában épült hajókat magához vonta, és a Hellesponton uralkodó állást foglalván, a római senátusi hadsereg vezérének a legközelebbi tavaszra biztos és kényelmes átkelést biztosított Ázsiába.

Békcalkudo-
zások.

Mithridates megkíséرتette az alkudozást. Más körülmények közt az ephesosi gyilkolási rendelet szerzője semmi áron nem remélhette volna, hogy Rómától békét kap; de a római köztársaságban kitört zavarok közepette, midőn az uralkodó kormány a Mithridates ellen küldött hadvezért száműzte és pártfelei ellen otthon a legkegyetlenebb módon dühöngött, midőn a római tábornokok egymással, s viszont mindketten ugyanazon ellenséggel álltak szemben, nemcsak békét, hanem kedvező békét remélt nyerhetni. Választhatott közte, ha Sullához vagy Fimbriához akar-e

fordulni; mindkettővel alkudozott, de szándéka, úgy lát-szik kezdet óta az volt, hogy Sullával kösse meg az egyes-séget, kit a király, legalább a maga látkörében, határozot-tan külön embernek tartott vetélytársánál. Hadvezére Archelaos, urának utasítása szerint Sullát felszólította, hogy mondjon le Ázsiáról a király javára, amiért ő segélyt nyuj-tana neki Rómában a demokrata párt ellen. Sulla azonban, a maga hüvös és világos észjárásával, habár az itáliai dol-gok állapota miatt kívánta az ázsiai ügyek gyors elintézését, a kappadokiái szövetség előnyeit azon háborúban, mely Itáliában várt reá, mégis igen kevésre becsülte, s különben is sokkal jobb római volt, sem hogy ily lealázó és hátrányos követelést teljesíthetett volna. Azon békealkudozásokban, melyek 669/70 telén Delionban, Euboeával szemben a boeotiai parton tartattak, határozottan megta-gadta csak egy talpalatnyi földnek is átengedését, azonban oka lévén hűnek maradni azon régi szokáshoz, melynél fogva a rómaiak a harc előtt tett követeléseiket a győzelem után nem szokták feljebb csigázni, az előbb kiszabott felté-teleken most sem ment túl. Követelte a királytól, hogy adja vissza minden még újonnan el nem vesztett hódítását, Kappadokiát, Paphlagoniát, Galatiát, Bithyniát, Kis-Ázsiát és a szigeteket, szolgáltatassa ki a foglyokat és szökevénye-ket, adja át Archelaos nyolcvan hadihajóját a még mindig csekély római hajóhad megerősítésére, végre fizessen a sereg zsoldja, tartása, valamint a hadi költségek fedezésére egy igen mérsékelt összeget, 3000 talentumot ($4\frac{3}{4}$ millió tallér). A fekete tenger partjaira hurcolt chiosiakat bocsássa haza, a római érzelmű és hazájokból elmenekült makedo-niaiakat adja vissza családaiknak, a Rómával szövetségben álló városoknak pedig adjon bizonyos számú hadihajókat. Tigranesről, kinek szigorúan véve szintén be kellett volna

A delioni bé-
keponozatok.
85/4.

foglaltatnia a békébe, mindkét fél hallgatott, miután az alkudozásoknak azon végtelen kiszélesbülése, melyet belefoglalása okvetlenül maga után vont volna, egyik félnek sem lett volna nyére. Sulla tehát meghagyta a királynak a háború előtti birtokállapotát és nem akart semmi becsületbevágó lealázást mérni reá*). Archelaos, világosan belátván, hogy aránylag váratlanul sokat értek el és hogy ennél többet nem lehetett kieszközölni, e feltételek alapján megkötötte a békepontozatokat és a fegyverszünetet, hadait pedig kivonta azon helyekből, melyeket az ázsiaiak Európában még megszállva tartottak. Mithridates azonban elvette a békét s azt kívánta, hogy a rómaiak legalább is engedjék el neki a hadihajók kiszolgáltatását és adják oda neki Paphlagoniát; egyúttal azzal állván elő, hogy Fimbria kész neki sokkal kedvezőbb feltételeket engedélyezni. Sulla, kit sértett az, hogy ajánlatai egy rangba helyeztetnek egy hivatal nélküli kalandoréival, s ki különben is elment a tehető engedmények legszélső határáig, erre az alkudozásokat félbenszakította. Az ezalatt lefolyt időt Makedonia újjá szervezésére s a dardanusok, sintusok, maedusok ráncbaszedésére használta fel, mialatt seregének zsákmányt szerzett s egyúttal mind közelebb jutott Ázsiához; mert arra minden esetben el volt szánva, hogy ide átkel, Fimbriával leszámolni. Most tehát Thrákiában álló légióit úgy, mint hajóhadát útnak indította a Hellespont felé. Ekkor

Új nehézségek.

Sulla Ázsiában.

*) Azon állítás, miszerint Mithridates a részére állt városok számára a békekötésben büntetlenséget kötött volna ki (Memnon 35), már úgy a győzőnek mint a legyőzöttnek jellemét tekintve is alig látszik hihetőnek, és nincs is meg sem Appiannál, sem Licinianusnál. A békeszerződés írásba foglalását elmulasztották, ami utóbb különféle eltorzításaira adott alkalmat.

végre sikerült Archelaosnak, makacs urától, ennek kedve ellenére kicsikarni a pontozatok helybenhagyását; amiért utóbb a királyi udvarnál rossz szemmel nézték, mint a hátrányos béke létrehozóját, sőt árulással is vádolták, úgy hogy kevéssel utóbb kénytelennek látta magát az országot odahagyni és a rómaiakhoz menekülni, kik őt készségesen fogadták és kitüntetésekkel halmozták el. A római katonák is elégedetlenek voltak; amiben természetesen nagyobb része lehetett annak, hogy az Ázsiában remélt hádi zsákmány kisiklott kezeik közül, mintsem azon, magában véve teljesen igazolt boszankodásnak, hogy Sulla azon barbár uralkodót, ki földieik közül nyolevanezeret legyilkolt és kimondhatatlan nyomorba döntötte úgy Itáliát, mint Ázsiát, Ázsiában összerabolt kincseinek legnagyobb részével bántatlanul visszaeresztette hazájába. Sullának magának kétségkívül igen rosszul esett, hogy a római politikai bonyodalmak katonailag oly egyszerű feladatát ily kellemtelenül megzavarták, és őt arra kényszerítették, hogy ily diadalok után ily békével beérje. Egyébiránt e békekötés csak új bizonyítékául szolgál azon önmegtagadásnak és józan belátásnak, melylyel ezen egész háborút viselte; mert a háború oly uralkodó ellen, kinek a fekete tengernek majdnem összes partvidéke engedelmeskedett, s kinek önfejlése még az utolsó alkudozásokban is oly világosan kitűnt, még a legkedvezőbb esetben is éveket vett igénybe, Itália helyzete pedig olyan volt, hogy Sullának úgy tetszett, mintha máris késő volna a keze alatt álló néhány legióval a Rómában uralkodó párttal szembeszállania.*) Mielőtt azonban ezt

*) Az első mithridatesi háborút az arméniai hagyományok is ismerik. Ardasches, Arménia királya, úgymond a khorenei Mózes, nem érte be azon második helylyel, mely őt a perzsa (párthus) biro-

megtehetette volna, elkerülhetlen szükség volt előbb eltipornia azon szentelen tisztet, ki Ázsiában a demokraták hadsere-

dalomban jogszerint megillette, hanem a párthusok királyát, Arsagant rákényszerítette, hogy neki engedje át a legfőbb hatalmat, mire Perzsiában palotát építtetett magának és pénzeket veretett saját képmásával, és Arsagant Perzsiá alkirályává, fiát Dierant (Tigranes) Arménia alkirályává tette, leányát Ardasamát pedig nőül adta az iberek nagy fejedelmének Mihrdatesnek (Mithridates), ki Mihrdates-től, Dareios satrapájától és Sándornak a legyőzött iberek fölé rendelt helytartójától származott és az éjszaki hegyekben úgy, mint a fekete tengeren uralkodott. Ardaszes erre a lydiaiak királyát Kroesost elfogta, meghódította a két nagy tenger közt fekvő szárazföldet (Kis-Ázsiát), és temérdek hajóval átkelt a tengeren a nyugatot meghódítani. Miután Rómában ekkor fejtelenség uralkodott, sehol sem talált komoly ellentállásra, de katonái egymást ölték meg és Ardaszes saját embereinek keze által esett el. Ardaszes halála után utódja Dieran ment a görögök (azaz a rómaiak) serege ellen, kik most viszont betörték Arménia földére; feltartóztatta őket előnyomulásukban, sógorának Mithridatesnek átadta Madsag (Mazaka, Kappadokiában) és a beföld kormányzatát tekintélyes haderővel együtt, maga pedig visszatért Arméniába. Arménia városaiban még számos évek múlva is mutattak ismert mesterek által készített görög istenszobrokat, mint győzelmi jeleit e hadjáratnak. — Ez elbeszélésben csekély fáradsággal felismerjük a mithridatesi háború több rendbéli eseményeit, de az egész történet szemnelláthatólag össze van zavarva, idegen sallangokkal felcifrázva és főkép, hazafias hamisítás segélyével átvive Arméniára. Szakasztott ezen módon tulajdonítatik utóbb a Crassus feletti győzelem az arméniaiaknak. E keleti feljegyzéseket annál nagyobb óvatossággal kell fogadnunk, miután korántsem tisztán népmondák, hanem egyrészt József s Eusebius feljegyzései és más, az ötödik század keresztyénei közt forgalomban lévő források olvadnak bennök össze az arméniai hagyományokkal, másrészt a görögök történelmi regényeinek, valamint Mózes saját hazafiúi ábrándjainak is tetemes részök van bennök. Bármily gyalrók is magokban véve nyugati hagyományaink, a keletiek idevonása ezen és más efféle esetekben, amint azt például a kritikával nem törődő

genek élén állt, nehogy az, valamint Sulla most Ázsiából kiindulva remélte az itáliai forradalmat elnyomhatni, azonképen egykor szintén Ázsiából jöhessen annak segélyére. Kypselánál, a Hebros partján kapta meg Sulla a hírt, hogy Mithridates a békét végre helybenhagyta; de azért folytatta útját Ázsiába. A király, úgy mondá, személyesen kíván a római hadvezérrel találkozni, hogy vele a békét megköthesse; ami alkalmasint nem volt egyéb illendő ürügynél arra, hogy seregét Ázsiába átvihesse és ott Fimbriával elbánhasson. Sulla tehát, legiói és Archelaos kíséretében átkelt a Hellesponton; annak ázsiai partján, Dardanóban Mithridatesszel személyesen találkozáván és vele a szerződést szóval megkötén, tovább folytatta útját mindaddig, mígnem Pergamontól nem messze Thyateira mellett Fimbria táborára akadt, s ennek tőszomszédjában ütötte fel a magáét. Sulla katonái, kik szám, fegyelem, vezérlés és katonai jelesség dolgában messze fölötte álltak Fimbria seregének, megvetéssel nézték ennek elcsüggedt és demoralizált tömegét s hivatlan fővezérét. Fimbria emberei közt a szökés mindinkább elharapódzott. Midőn Fimbria támadást parancsolt, katonái vonakodtak honfitársaik ellen harcolni, sőt még azon eskü letételét is megtagadták, miszerint a harcban híven össze fognak tartani. Egy Sulla ellen intézett gyilkolási kísérlet megghiúsult; Sulla nem jelent meg a találkozáson, melyre Fimbria őt felkérte, hanem mindössze egy tisztje által reményt nyújtott neki saját személyének megmentésére. Fimbria gonosz természetű ember volt, de nem gyáva; ahelyett, hogy a Sulla által neki ajánlt hajót elfogadná és rajta a barbárokhoz

Dardanosi béke.

Sulla, Fimbria ellen.

Fimbria halála.

Saint-Martin megkísértette, mégis csak arra vezetett, hogy azok zavarosságát növelte.

menekülne, Pergamonba ment és itt, Asklepios templomában saját kardjába dőlt. Seregének legecompromittáltabb emberei Mithridateshez vagy a tengeri rablók közé mentek, hol készséges fogadtatásra találtak: a sereg zöme azonban Sulla zászlaja alá állt. — Sulla elhatározta, hogy e két légiót, melyben a bekövetkezendő háborúra még sem bízott eléggé, Ázsiában fogja hagyni, hol az iszonyú vihar véghullámverései az egyes városokban és tartományokban még jó ideig le nem csillapodtak. E hadtest parancsnokságát és a római Ázsia helytartóságát legjobb tisztjére, Lucius Licinius Murenára bízta. Mithridates forradalmi rendszabályai, mint például a rabszolgák felszabadítása s a tartozások megsemmisítése, mint magától értetik, eltöröltettek; mely restaurátiót természetesen sok helytt nem lehetett fegyverhatalom nélkül végrehajtani. Az igazság kiszolgáltatása is megindult, amint azt a győzők értelmezték. Mithridates legnevezetesebb hívei és az itáliaiakon elkövetett gyilkolások szerzői halállal bünhődtek. Az adókötelezetteknek az öt utolsó évről hátrálékban maradt összes tizedeket és vámokat rögtön a felbecslés után kész pénzben meg kellett fizetniök; ezenkívül 20,000 talentomnyi (32 millió tallér) hadikárpótlás fizetésére kényszerítettetek, melynek behajtása végett maradt Lucius Lucullus Ázsiában. Iszonyatosan szigorú és borzasztó következményű rendszabályok voltak ezek; ha azonban az ephesosi decretumra és annak végrehajtására gondolunk, hajlandókká leszünk azokat aránylag még enyhe megtorlásnak tekinteni. Hogy az ezenkívül elkövetett zsarolás nem volt szokatlanul terhes, azt az utóbb a diadalmenet alkalmával bemutatott zsákmány bizonyítja, mely nemes fémekben csak mintegy 8 millió tallérnyi értéket képviselt. A csekély számú hűn maradt községek, nevezetesen Rhodos sziget, a

Az ázsiai
ügyek rendezése.

lykai tartomány s Magnesia a Maeander mentén, gazdagon megjutalmaztattak; Rhodos visszakapta azon birtokainak legalább egy részét, melyek a Perseus elleni háború után vétettek el tőle. A chiosiak kiállt szorongattatásaiért, az Ilion-béliek azon örülten kegyetlen bánásmódért, melyben Fimbria részesítette őket, amiért Sullával alkudozásba bocsátkoztak, a lehetőséghez képest kárpótoltattak szabadalomlevelek és más kedvezmények által. Bithynia és Kappadokia királyait Sulla már Dardanosban összehozta a pontusi királyal és valamennyivel megfogadtatta, hogy békés szomszédságban fognak élni egymással; mely alkalmalomban azonban a büszke Mithridates vonakodott a nem királyi vérből származott Ariobarzanest, kit ő rabszolgának nevezett, személyesen maga elé bocsátani. Gaius Scribonius Curio megbízott, hogy a Mithridates által odahagyott két birodalomban a törvényes állapotok visszaállítása felett felügyeljen. — Sulla ekként elérte célját. Négy éves háború után a pontusi király ismét védenca lett Rómának, s Görögországban, Makedoniában és Kis-Ázsiban az egyseges és rendezett kormányzat helyre volt állítva; az érdek és a becsület követeléseinek, ha nem is teljesen, de legalább, amennyire a szükség okvetlenül megkívánta, elég volt téve, Sulla nem csak mint katona és hadvezér fényesen kitüntette magát, hanem ezer és ezer akadályokkal belepert útján meg tudott maradni a helyes középúton is, a merész kitartás és eszélyes engedékenység között. Majdnem úgy harcolt és győzött, mint Hannibál, hogy az első győzelem által szerzett haderővel csakhamar második és nehezebb tusára keljen. Miután katonáit a gazdag Elő-Ázsiában talált téli szállások bősége által némileg kárpótolta a kiállott fáradságért, 671. tavaszán 1600 hajón Ephesosból a Peiraeusba hajózott, innen szárazon Pat-

Sulla Itáliába
hajózik.

raebe ment, hol hajói ismét készen álltak, hogy átszállítsák Brundisiumba. Egy jelentése előzte meg, melyet a senátushoz intézett Görögországban és Ázsiában véghezvitt hadjáratairól, s melyben úgy tett, mintha mitsem tudna letételéről, — néma előhírnökéül a bekövetkezendő restaurációnak.

IX. FEJEZET.

Cinna és Sulla.

Már fentebb előadtuk azon feszült és zavaros viszonyokat, melyekben Sulla, midőn 667. elején Görögországba ment, Itáliát maga mögött hagyta: a félig elfojtott felkelést, a fő hadsereget egy politikailag szerfelett kétértelmű tábornok majdnem teljesen bitorolt parancsnoksága alatt, a fővárosban uralkodó zavart és mindenfelé tevékeny ármányokat. Az oligarchiának fegyverrel kivítt diadala, mérséklete dacára, vagy annak folytán, sokakat tett elégedetlenekké. A tökepezészek, kiket fájdalmasan sújtott a legsúlyosabb pénzügyi válság, mely Rómát eddig érte, haragudtak a kormányra az általa kiadott kamattörvény, s az itáliai és ázsiai háború miatt, melynek nem bírta elejét venni. A felkelők, amenyiben letették a fegyvert, nemcsak azon büszke reményeik megghiúsulását fájlalták, melyeket arra tápláltak, hogy kivívdják jogegyenlőségöket az uralkodó polgársággal, hanem egyszersmind öröklött szerződéseik vesztét és teljesen jognélküli alattvalói helyzetöket a jelenben. Az Alpok és a Po közti községek szintén nem voltak megelégedve a nyert félengedményekkel, az új polgárokat és szabadon bocsátottakat pedig a sulpiciusi törvé-

nyek eltörlése keserítette el. A városi csőceselék az általános szorultság nyomása alatt szenvedett, és megbocsáthatatlannak találta, hogy a kard uralma a bunkósbotok alkotmányos uralmát nem akarta tovább elviselni. A sulpiciusi forradalom után száműzötteknek hívei, kik Sulla szerfeletti mérséklete folytán nagy számmal maradtak a fővárosban, buzgón dolgoztak rajta, hogy azoknak a hazatérési engedélyt kinyerhessék; s főkép volt néhány gazdag és tekintélyes nő, ki e célra sem pénzt sem fáradságot nem kímélt. Ezen elégületlenségnek egy ága sem volt tulajdonképen olynemű, hogy közel kilátást nyújtott volna a pártok új, erőszakos összeütközésére; a lehangoltság legnagyobb részben céltalan és mulandó természetű volt; de táplálékul szolgált az általános kelletlenségnek, és többé kevésbé része volt már Rufus meggyilkoltatásában, a Sulla elleni ismételt gyilkolási kísérletekben, s abban, hogy a consul- és tribúnválasztások 667-re részben ellenzéki szellemben ütöttek ki.

87.

Cinna.

Azon embernek neve, kit az elégületlenek az állam élére állítottak, Lucius Cornelius Cinnáé, eddig majdnem ismeretlen vala, kivéve amennyiben a szövetségesek háborújában mint tiszt kitüntette magát; személyiségéről és eredeti szándékairól kevesebbet tudunk, mint a római forradalom bármely más pártvezéreiről. Minden arra mutat, hogy ennek oka nem más, mint az, hogy e tetőtől talpig közönséges és a legaljasabb önzés által vezérelt embernek messzebb terjedő politikai tervei eredetileg nem is voltak. Már első fellépése alkalmával azt beszélték róla, hogy jó csomó pénzért eladta magát az új polgároknak és Márius cotteniájának s e vád igen hihetően hangzik; de legyen bár hamis, nemkevesebb jellemző marad az, hogy Cinna ellen ily gyanú tápláltatott, minő Saturninus és Sulpicius ellen sohasem emelkedett. És azon mozgalom, melynek ő állt élére, csakugyan a tar-

talmatlanság színében tűnik is fel, úgy indokait mint céljait tekintve. Nem annyira egy párttól, mint inkább egy esomó elégedetlen embertől eredt, tulajdonképeni politikai célok és említésre méltó tartalék nélkül, mely főkép a száműzöttek visszahívását törekedett törvényes vagy törvénytelen úton keresztül vinni. Cinna úgy látszik csak utólag és csak azért vonatott az összeesküvésbe, mert az ármány, melynek a tribúni hatalom megszorítása következtében consula volt szüksége, hogy indítványait megtehesse, a 667-iki consul-jelöltek közt benne fedezte fel az alkalmas eszközt céljaira s aztán őt mint consult tolta előtérbe. Azok közt, kik másod sorban tűnnek fel a mozgalom vezetői gyanánt, találkozott néhány tehetségesebb ember is; így Gnaeus Papirius Carbo néptribún, ki viharos népies ékeszólásával szerzett nevet magának, mindenek felett pedig Quintus Sertorius, a legtehetségesebb római tisztek egyike, és minden tekintetben kitünő ember, ki a néptribúnuságért történt pályázása óta személyes ellenségeskedésben állt Sullával és kit e viszály sodort az elégületlenek soraiba, kik közé természeténél fogva sohasem tartozott volna. Strabo proconsul, bár feszült lábon állt a kormánynyal, mégis távol volt attól, hogy e párttal szövetkezzék. — Mindaddig, amíg Sulla Itáliában volt, a szövetkezettek nyugodtan viselték magokat. Midőn azonban a félelmes proconsul, nem Cinna consul intéseinek, hanem a keleti ügyek sürgető állapotának engedve, hajóra szállt, Cinna, a tribúnok collégiumának többsége által támogatva azonnal előterjesztette azon törvényjavaslatokat, melyekben az elégületlenek megegyeztek, hogy velök a 666-iki Sullaféle restaurációt némileg ellensúlyozzák. E javaslatok magokban foglalták az új polgárok és szabadon bocsátottak politikai egyenjogosítását, mint azt Sulpi-

87.

Carbo.

Sertorius.

A Cinna-féle
forradalom
kitörése.

88.

eius indítványozta, és a sulpiciusi forradalom következtében száműzötteknek az előbbi állapotba való visszahelyezését. Az új polgárok tömegesen a fővárosba tolultak, hogy ott a szabadon bocsátottakkal együtt az ellenpártot megfélemlítsék és szükség esetében beleegyezésre kényszerítsék. De a kormánypárt is el volt tökéelve, hogy nem hátrál; az egyik consullal szemben állt a másik, Lucius Cinnával Gnaeus Octavius, és egy tribúnnal a másik; mindkét félnek túlnyomó része fegyveresen jelent meg a szavazás helyén. A senátus pártjához tartozó tribúnok közbevetették intercessiójokat, s midőn ellenök magán a szószéken az ellenpárt kardot rántott, Octavius erőszakot használt az erőszak ellen. Fegyvereseinek tömör sorai nemcsak kiűritették a szent utat és a vásártér, hanem, nem hajtva szelidebb érzületű vezérökre, kegyetlenül dühöngtek az összetorlódott tömegben. Ezen „Octavius-napján“ a vásártér vérben úszott, mint soha sem előtte sem utánna — tízezerre becsülték a lemészároltak számát. Cinna felszólította a rabszolgákat, hogy a harcban való részvételökkel vásárolják meg a szabadságot; de felhívása ép oly sikertelen volt, mint Máriusé egy évvel előbb s a mozgalom vezetőinek nem maradt hátra egyéb, mint menekülni. További eljárásra az összeesküvés fejei ellen mindaddig, míg hivatali évök tartott, az alkotmány nem nyújtott eszközt. De egy, alkalmasint inkább loyális, mintsem jámbor próféta megjövendölte, hogy Cinna consulnak és a vele tartó hat néptribúnnak száműzetése vissza fogja adni az országnak a békét és nyugalmat; és erre nem ugyan az alkotmány, de ezen isteni tanács értelmében, melyre a jövendőmondóknak sikerült szert tenniök, a senátus végzése által Cinna consul hivatalából letétetett, helyébe Lucius Cornelius Merula választatott s a menekült népvezérekre az átok kimondatott. Úgy tetszett, mintha az

A kormány
győzelme.

egész válság eredménye csak az lenne, hogy a száműzöttek száma Numidiában néhány fővel szaporodjék.

Kétségkívül nem is vezetett volna az egész mozgalom egyébre, ha egyfelől a senátus, megszokott lanyhaságában el nem mulasztja a menekülteket gyorsan legalább Itália elhagyására kényszeríteni, és ha másfelől ezekre nézve lehetővé nem vált volna a magok, mint az újpolgárok emancipációjának előharcosai javára bizonyos értelemben az itáliaiak felkelését megújítaniok. Gátolatlanul jelentek meg Tiburban, Praenestében, Latium és Campánia minden jelentékenyebb új polgár-községében, s a közös ügy keresztülvitelére mindenütt pénzt és embereket követeltek és kaptak. E segédeszközökkel jelentek meg a Nolát ostromló seregnél. E korban a római hadseregek demokrata és forradalmi érzületűek voltak, hacsak a hadvezér nem bírta őket tiszteletet parancsoló egyéniségével önmagához láncolni; a menekült hivatalnokok beszédei, kiknek egy része, nevezetesen Cinna és Sertorius, ezen felül még az utolsó hadjáratokból jó emlékezetükben álltak a katonáknak, nagy hatást tettek rájuk; a népszerű consul alkotmány-ellenes letétele, s a senátus beleavatkozása a souverain nép jogaiba fellázították a közemberek lelkét, a tiszteket pedig a consul, vagy inkább az új polgárok pénze meggyőzte róla, hogy az alkotmány megszegetett. A campániai hadsereg Cinnát elismerte consulnak és neki fejenként hűséget esküdött; és magvával szolgált azon csapatoknak, melyek az új polgárok sőt még a szövetségesek községeiből is hozzáözönlöttek. Csakhamar tekintélyes, habár főképp újonekból álló csapatok voltak útban Campániából a főváros felé. Más rajok közelítettek feléje éjszokról. Cinna meghívására az egy évvel előbb száműzöttek Telamonnál az etrusk parton kiszálltak. Mindössze körülbelül 500 fegyverfogható

A Cinnapártiak Itáliában.

Márius part-raszállása.

embert, leginkább a menekültek rabszolgáit és bérelt numidiai lovasokat, foglalt a csapat magában; de Gaius Márius, valamint egy évvel előbb kész volt a fővárosi csöcselékkal szövötközni, azonképen most feltörette a kényszerketreceket, melyekbe a földbirtokosok mezei munkásaikat éjjelre zárni szokták, s ezek nem utasították vissza a fegyvert, melylyel őket szabadságuk kivívására megkinálta. Ezekkel s az új polgárok jutalékaival, valamint a híveikkel mindenfelé hozzátóduló menekültekkel megerősödvén, csakhamar 6000 embert számlált meg sassai alatt, és negyven hajót volt képes legénységgel ellátni, melyek most a Tiberis torkolata elé álltak és vadászatot tartottak a Róma felé vitorlázó gabonás hajókra. E haderővel Cinna „consulnak“ rendelkezésére bocsátotta magát. A campániai hadsereg vezetői ingadoztak; a belátóbbak, nevezetesen Sertorius, komolyan intették társaikat, őrizkedjenek kelleténél szorosabb szövetségbe lépni azon emberrel, kit neve okvetlenül élére fogna állítani a mozgalomnak, és aki köztudomásulag ép oly képtelen volt minden államférfúi tevékenységre, amennyire zsákmánya vala az őrzöngö bosszúvágynak; Cinna azonban nem hajtott ezen aggodalmakra és Máriust, proconsuli hatalommal megerősítette Etruriában és a tengeren a főparancsnokságban. — Ekként tornyosult fel a vihar a főváros felett és a kormány nem késchetett tovább, hadait annak védelmére beszólítani*). Metellus haderejét az itáliaiak Samniumban és Nola előtt lekötve tartották; Strabó egy maga mehetett a fővárosnak segélyére. Meg is jelent és

Strabó kétértelmű állása.

*) Az egész itt következő előadás lényegében Licinianusnak újonnan felfedezett feljegyzésein alapul, ki egy csomó eddig ismeretlen tényt közöl, és kiből, ami fődolog, az események egymásutánját és egymásközi összefüggésöket világosabban felismerhetjük, mint azelőtt lehető volt.

táborát a collini kapu előtt felütötte; s erős és harcedzett seregével képes is lett volna a felkelők még gyöngye hadait gyorsan és végkép megsemmisíteni; de ez úgy látszott, nincs szándékában. Ehelyett elnézte, amint a felkelők Rómát csakugyan körülfogták. Cinna, a maga és Carbo hadtestével a Tiberis jobb partján szemben a Janiculummal, Sertorius a bal parton, Pompeiusszal szemben a serviusi bástya átellenében foglalt állást. Márius, lassanként három légióra növekedett hadaival és egy csomó hadihajójával, egymásután megszállta a parti helyeket, míg nem végre árulás által még Ostia is kezébe került, melyet a hadvezér, mintegy előjátékaul a bekövetkezendő rémuralomnak zsákmányul vetett vad katonáinak gyilkoló és pusztító dühe elé. A főváros már maga a forgalom fennakadása folytán is, nagy veszélyben forgott: a senatus rendeletére a falak és kapuk védelmi állapotba helyeztetek s a polgári felkelés kirendeltetett a Janiculumra. Strabo tétlensége a nagyokat és kicsinyeket egyaránt meglepte és megbotránkoztatta. Közel feküdt a gyanú, hogy Cinnával titokban alkudozásban áll, de azért valószínűleg alaptalan volt: egy komoly csatározása, melybe Sertorius csapatával bocsátkozott, s azon segély, melyet Octavius consulnak nyújtott, midőn Márius, egyetértve az örség egy tisztjével a Janiculumba benyomult, s mely által csakugyan sikerült is a felkelőket belőle nagy veszteséggel ismét kiverni, bizonyították, hogy mi sem áll távolabb tőle, mint a felkelők vezetőivel szövetkezni, vagy épen magát azoknak alárendelni. Szándéka úgy látszik, inkább az volt, hogy az aggodalomban lévő fővárosi kormánynak és polgárságnak, a felkelés elleni támogatását a következő évi consulság árán adja el, s ezzel a kormány gyeplőit maga keríthesse kezébe. A senátusnak azonban nem volt kedve azért, hogy az egyik bitorlótól

Cinna embe-
rei Róma kö-
rül.

A pártok al-
kudozásai az
itáliaikkal.

megmeneküljön, a másíknak karjaiba vetni magát és más-kép igyekezett magán segíteni. Egy végzésével mindazon itáliai községeknek, melyek a szövetségesek felkelésében részt vettek s ennek folytán régi szövetségöket elvesztették, a polgárjogot utólag megadta*). Mintha csak hivatalosan akarták volna constatálni, hogy Róma az itáliaiak elleni háborújában nem egy nagy cél, hanem kicsinyes hiúsága kedvéért tette kockára lételét: az első pillanatnyi zavarban, csak hogy néhány ezer katonával többet állíthassanak ki a a síkra, feláldozták mindazt, amit a szövetségesek hábo-rújában oly borzasztó drága áron vívtak ki. Azon községek, melyek ez engedékenységnek hasznát vonták, csakugyan küldtek is némi hadakat; de a megígért temérdek légio helyett, kiállított csapataik mindössze nem mentek többre 10,000 embernél. Ennél még többet ért volna, ha a samni-tokkal és a nolaiakkal valahogy kiegyeznek, hogy a teljesen megbízható Metellus seregét fordíthassák a főváros védel-mére. De a samnitok oly követelésekkel álltak elő, melyek a caudiumi járomra emlékeztettek, kivánták a tőlök elvett zsákmánynak, foglyoknak és szökevényeknek kiadatását, ki-vánták, hogy Róma mondjon le azon zsákmányról, melyet a samnitok vettek el tőle s adja meg a polgárjogot nekik úgy, mint a hozzájuk pártolt rómaiaknak. A senátus e megbecstele-nítő feltételeket még e nagy szükségben is elvetette, Metellus-nak azonban ennek dacára meghagyta, hogy egy kis hadosz-tályt hátrahagyva, minden déli Itáliában bármikép nélkülöz-

*) Hogy e rendszabály a comitiumok által nem hagyatott hely-ben, kitűnik Ciceróból *Phil.* 12, 11, 27. A senátus úgy látszik azon formában járt el, hogy a plautius-papiriusi törvények határidejét egy-szerűen meghosszabbította, ami hagyományos szokás alapján szabad-ságában állt, és tényleg annyi volt, mint a polgárjogot minden itáliai-
•nak megadni.

hető hadait személyesen mielőbb Rómába vezesse. Metellus engedelmeskedett; de ennek következése az lett, hogy a samnítok Metellus ellenök visszamaradt legátusának Plautiusnak gyöngé hadosztályát megtámadták és megverték, hogy a nolai őrség kitört, és a szomszédjában fekvő, Rómával szövetkezett Abella várost felgyújtotta; továbbá hogy Cinna és Márius a samnítoknak mindent megadtak, amit ezek csak kívántak — mit törődtek ők Róma becsületével! — és a samnítok katonákat küldtek a felkelők seregébe. Érezhető veszteség volt az is, hogy egy, a kormány seregére nézvé szerencsétlen csatározás után a felkelők Ariminumot megszállták s ezáltal a Róma és a Po völgye közt nagy fontosságú összeköttetést, honnan a kormány hadakat és élelmi szereket várt, elvágták. Szükség és éhség állt be Rómában. A nagy, népes, hadakkal erősen megrakott város nem volt eléggé ellátva élelmi szerekkel; és főkép Márius mindenképen azon volt, hogy szállítmányait lehetőleg elvághassa. A Tiberist már előbb elzárta egy hajóhid segítségével; most Antium, Lanuvium, Aricia és más helységek elfoglalása által hatalmába ejtette a még nyílt szárazföldi közlekedési vonalakat, és egyuttal már előlegesen hűteni kezdte bosszúját, midőn mindenütt, ahol bármily csekély ellentállásra talált, az összes polgárságot azok kivételével kik netalán a várost neki elárulták, a kard élére hányta. Az inséget nyomon követték ragadós betegségek és borzasztó pusztítást vittek végbe a főváros körül szűk helyre összehúzótt hadakban — Strabo veteránjai közül állítólag 11,000-en, Octavius seregéből 6000-en hulltak el általok. A kormány mindezek dacára nem esett kétségbe; és szerencsés véletlen volt rá nézve Strabo váratlan halála. Nem a

Strabo halála.

elkeseredett tömeg, hulláját a ravatalról leragadta és az utcákon meghurcolta. Hadainak maradványait Octavius consul a maga seregével egyesítette. Metellus megérkezése és Strabo halála után a kormány serege ismét volt legalább oly erős, hogy megállhasson az ellenfél előtt és az albai hegy alatt síkra szállhasson a felkelők ellen. A kormány katonái azonban igen el valának kedvetlenedve; midőn Cinna velök szemben megjelent, üdvkiáltásokkal fogadták, mintha még mindig vezérok és consulok volna; Metellus tehát tanácsosnak látta nem bocsátkozni ütközetbe és seregét a táborba visszavezetni. Magok az optimaták is ingadozni kezdtek, és az egyenetlenség kiütött soraikban. Mialatt az egyik párt, élén a tiszteletreméltó, de csökönyös és rövidlátó Octavius consullal, makacsul ellenzett minden engedékenységet, a harchoz jobban értő és józanab belátású Metellus egyességet igyekezett létrehozni; de találkozására Cinnával a túlzókat mindkét részen feldühítette; Cinnát Márius gyöngének, Metellust Octavius árulónak nevezte. A különben is meghasonlott kedélyű katonák, nem ok nélkül nem bízva a tapasztalatlan Octavius vezérségében, felszólították Metellust, vegye át a főparancsnokságot, s midőn ez vonakodott, csapatonként el kezdték háyni fegyvereiket, vagy épen átszökni az ellenséghez. A polgárság hangulata naponként nyomottabb és aggasztóbb lett. Cinna hírnökeinek felszólítására, miszerint a hozzá pártoló rabszolgáknak szabadságokat biztosítja, ezek tömegesen özönlöttek a fővárosból az ellenfél táborába. Octavius ellenben határozottan ellenezte azon indítványt, hogy a senátus adja meg a szabadságot azon rabszolgáknak, kik seregébe lépnek.

A kormány kénytelen volt magának bevallani, hogy meg van verve és hogy nem maradt fenn számára egyéb, mint, ha még lehetséges, egyességre lépnie a támadó banda vezetői-

A kormány
ingadozása.

Róma capitulál.

vel, úgy mint a megtámadott vándor kiegyezik a rablók kapitányával. Küldöttek mentek Cinnához ; miután azonban, elég oktalanul, nem igen akarták őt consulnak elismerni, és Cinna a dolognak e húzódásai közben táborát közvetlenül a város kapui elé tette át, a szökés annyira elharapódzott, hogy már lehetetlenné vált bármily feltételeket szabni elébe, hanem a senátus kénytelen volt egyszerűen meghódolni az általa letett és száműzött consul előtt, csak arra kérve őt, tartózkodjék a vérontástól. Cinna ezt megígérte, de vonakodott ígérését esküvel megerősíteni ; Márius, ki mellette állva volt jelen az alkudozáson, azt setét hallgatással kísérte.

A főváros kapui megnyíltak. A consul legióival bevonult ; de Márius, gúnyosan hivatkozva az őt száműző törvényre, vonakodott lábát a városba tenni, mielőtt a törvény azt neki megengedné, mire a polgárok gyorsan összegyűltek a vásártéren és meghozták a megsemmisítő határozatot. Márius erre bevonult Rómába, és vele együtt a rémuralom. A felkelők elhatározták, hogy nem fognak egyes áldozatokat kiszemelni, hanem az optimaták pártjának nevezetesebb embereit egytől-egyig leöletik s javaikat elkobozzák. A kapuk bezárattak ; öt nap és öt éjjel szakadatlanul folyt a mészárlás ; még utóbb is, naponként ölettek meg egyesek, kik megmenekültek vagy elfeledtettek, és hónapokig tartott a véres embervadászat Itáliában. Az első áldozat Gnaeus Octavius consul volt. Hiven gyakran kimondott elvéhez, miszerint inkább meghal, semhogy a legcsekélyebb engedményre is hajlandó volna jogtalan emberek irányában, most is vonakodott menekülni és a Janiculumon, consuli díszben várt a gyilkosra, ki nem is váratott sokáig magára. Ekkor haltak meg Lucius Caesar (consul 664) az ünnepeelt acerraei győző ; testvére Gaius,

Márius rémuralma.

- kinek éretlen dicsvágya idézte fel a sulpiciusi zavarokat, s ki mint szónok, költő és szeretetreméltó társalgó volt ismeretes; Marcus Antonius (consul 655), ki Lucius Crassus halála után általánosan kora legkitünőbb ügyvédének ismeretett el; Publius Crassus (consul 657), ki a spanyol és szövetséges háborúban, valamint még Róma ostroma alatt is kitüntetéssel parancsnokoskodott; és velök a kormánypárt legtekintélyesebb embereinek nagy tömege, kik közül a kapzsi embervadászok különös buzgalommal vetették magokat a gazdagok után. Nagy mértékben szánalomraméltónak tünt fel Lucius Merula halála, ki nagyon saját akarata ellenére lett Cinna utódjává, s emiatt most főbenjáró pörbe fogatván és a comitiumok elé idéztetvén, kikerülhetetlen elítéltetése elől menekülnő, ereit felmetszette, és a legfőbb Jupiter oltárán, kinek papja volt, amint azt a haldokló flamen kötelessége magával hozta, leoldva fejéről a papi fejszalagot, adta ki lelkét: és még szánalomraméltóbb volt Quintus Catulusé (consul 652), ki egykor a jobb időkben a legszebb győzelemben és diadalmenetben társa volt ugyanazon Máriusnak, kinek most, egykori társa rokonainak könyörgéseire nem volt más válasza e rövid szavaknál: „meg kell halnia“. Mindezen gaztettek szerzője Gaius Márius volt. Ő jelölte ki az áldozatokat és hóhérokat — csak kivételképen ragaszkodtak a gyilkosok a jogi formákhoz, mint Merula és Catulus esetében —; nem egy esetben egy pillantása, vagy hallgatása, melylyel valakinek köszönését fogadta, már kész halálitélet volt, mely azonnal végrehajtatott. Bosszúját még áldozatainak halála sem elégítette ki; megtiltotta a holttestek eltemetését; a leölt senátorok fejait a vásártéren kiszégeztette a szószerkekre — amiben azonban, az igaz, csak Sulla példáját követte; egyes holttesteket a piacon végig hurcoltatott, Gaius Cae-

Márius vég-
napjai.

sarét az egykor valószínűleg Caesar által bevádolt Quintus Varius sírján még egyszer átdöfette; nyilvánosan megölelte azon embert, ki neki ebédközben Antonius fejét meghozta, kit hogy maga ne keressen fel rejtekében és saját kezével ne öljön meg, alig lehetett őt visszatartóztatni. Főkép rab-szolgaleíói, nevezetesen az ardyaeiek egy osztálya végezte számára a bakó tisztét, s ezek új szabadságuk e saturnáliában nem mulasztották el egykori uraik házait kirabolni s akit bennök előtaláltak, meggyalázní és leölni. Saját társai kétségbe estek az őrzöngő dühöngés felett; Sertorius könyörgött a consulsnak, vessen annak minden áron véget, sőt maga Cinna is meg volt rémulve. De ily idökben maga az örülség hatalommá lesz; az emberek a mélységbe ugranak, hogy a szédülestől megszabaduljanak. Nem könnyű volt a dühöngő öregnek és bandájának útjába állani, és erre Cinnának volt legkevesebb bátorsága; sőt ehelyett Máriust a jövő évre társává választotta a consulságban. A rémuralom nem kevésbbé terrorizálta a gyöztések mérsékeltbbjeit, mint magát a megvert pártot; csak a tökepénzeseknek volt ingyére, hogy idegen kéz vállalkozott rá, hogy a büszke oligarchákat egyszer alaposan lealázza, s hogy a nagymérvű jószágelkobzások és árverések folytán egyúttal nekik jutott a zsákmány oroszlán része — é rémes idökben a nép a „zsebelő“ melléknévvel tisztelte meg őket. — E rémuralom létrehozójának, az öreg Gaius Máriusnak tehát a sors két legföbb vágyát teljesítette. Bosszút állt azon összes előkelő csöcseléken, mely diadalait elkésérítette, vesztéseit megmérgezte; minden túsúrásért törzsúrás-sal fizethetett. A jövő évet pedig ismét mint consul kezdte meg; a hetedik consulság álmképe, melyet a jóslat ígért neki, s melyet tizenhárom év óta hajhászott, végre való-sággá lett. Az istenek megadták neki amit óhajtott; de

valamint a régi mesés korban, úgy végzetes gúnyjokhoz híven most is kívánatainak teljesítésével rontották meg az embert. Reá, ki első consulságában büszkesége, a hatodikban gúnytárgya volt polgártársainak, most a hetedikben, minden pártok átka, az összes nemzet gyűlölete nehezedett; az eredetileg igazságos, kitünő, alapjában becsületes ember, mint egy alávaló rablóbanda őrző főnöke meg volt bélyegezve. Ezt maga is érezni látszott. Napjai mintegy mámorban teltek el, éjjel nem talált fekhelyén nyugalmat, s kénytelen volt a pohárhoz folyamodni, hogy fejét elkábítsa. Forrólázba esett; és hétnapi betegség után melynek vad képzelgéseiben Kis-Ázsia téerein csatákat vítt, melyekért a babért Sullának tartotta fenn a sors, 668. január 13-kán kiadta lelkét. Hetven évet meghaladva, tökéletes birtokában halt meg annak, amit ő hatalomnak s becsületnek nevezett, és saját ágyában; de a nemezis útjai sokfélék s a vért nem mindig vérrel torolja meg. Vagy talán nem volt-e megtorlás abban, hogy a nép ünnepeelt megmentője halálának hírére Róma és Itália most jobban fellélegzettek, mint amennyire alkalmasint a raudumi síkon vítt ütközet hírére tehették? — Halála után is fordultak ugyan még elő egyes jelenetek, melyek a rémuralom korára emlékeztettek; így például Gaius Fimbria, ki kezeit Márius mészárlásaiban minden másoknál jobban bemocskolta vérrel, Márius temetése alkalmával maga megkísérté a köztiszteletben álló s még maga Márius által is megkímélt főpontifexet, Quintus Scaevolát (consul 659) megölni, s azután, midőn ez a kapott sebből felgyógyult, őt főbenjáró vád alá fogta azon bűne miatt, hogy — miként tréfálva mondá — nem akarta magát meggyilkoltatni engedni. De a gyilkolás orgiái mégis véget értek. Sertorius Márius banditáit azon ürügy alatt, hogy zsoldjukat akarja

86.
Márius
halála.

95.

kifizetni, összehívta, megbízható kelta hadaival körülfogta, és valamennyit, — számra nézve a legcsekélyebb számtételek szerint 4000-et — levágatta.

A rémuralommal együtt beköszöntött a tyrannis. Cinna nemcsak hogy négy egymásután következő éven át (667—670) állott mint consul az államnak élén, hanem magát és társait rendszeren ki is nevezte a nép megkérdezése nélkül; mintha csak e demokraták szándékos kicsínyléssel akarnák a souverain népgyűlést mellőzni. A populáris pártnak sem előbb sem utóbb nem volt feje, ki Itáliában úgy mint a tartományok legnagyobb részében oly tökéletesen korlátlan hatalommal, oly hosszú időn át szinte zavartalanul uralkodott volna, mint Cinna; de nem is találunk köztök egyet sem, kinek kormánya oly teljesen semmis és céltalan lett volna. Azon, Sulpicius és utóbb maga Cinna által is indítványozott törvényt, mely az új polgároknak és a szabadon bocsátottnak a régi polgárokéval egyenlő szavazati jogot biztosított, természetesen ismét elővették s azt egy senátusi végzés által, mint formasierint jogérvényest, helybenhagyatták (670). Censorokat neveztek ki (668), hogy ennek alapján Itália összes lakosságát beoszsza a harmincöt polgárkerületbe, — amiben a sors sajátságos szeszélye úgy hozta magával, hogy tehetséges censor-jelöltek hiányában most ugyanazon Philippus bízott meg az itáliaiaknak a polgári lajstromba beírásával, kinek mint 663-iki consulnak legnagyobb része volt Drusus azon tervének meghiusításában, mely az itáliaiaknak a szavazati jogot meg akarta adni. A Sulla által 666-ban létrehozott reactionárius intézkedéseket természetesen megdöntötték. Tettek holmit a proletárság megnyerésére — így valószínűleg, a gabnakiosztásnak néhány év előtt életbe léptetett megszorításai ismét eltöröltettek; így Marcus Junius Brutus

Cinna kormányszása.

87—84.

84. 86.

91.

88.

83. néptribún indítványára a Gaius Gracchus által Capuában tervezett gyarmatalapítás 671 tavaszán csakugyan munkába vétetett; így az ifjabb Lucius Valerius Flaccus egy adóssági törvényt hozott létre, mely minden magán követelést névleges összegének egy negyedrészére leszállított, három negyedrészt pedig az adósok javára megsemmisítette. Ezeket azonban, az egyetlen alkotó rendszabályokat Cinna kormányzása alatt, a pillanat szüksége diktálta; nem alapulnak azok — és talán ez legirtóztatóbb oldala az egész katastrófnak — valamely talán téves, hanem semmiféle politikai terven. Kényeztették a csöcseléket s egyúttal teljesen felesleges módon megsértették az alkotmányos választási rendszer céltalan lábbal taposása által. Támazsra lehettek volna a tökepénzesek pártjában s ezt az adóssági törvény által érzékenyen megkárosították. A kormánynak — teljesen saját érdeme nélkül — egyetlen támaszát az új polgárok képezték; s az uralkodók elfogadták ezeknek támogatását, de mitsem tettek a samnitok sajtászerű helyzetének szobályozására, kik most névleg római polgárok voltak, de a valóságban nyilvánvalólag tartományi függetlenségöket tekintették a küzdelem tulajdonképeni céljának és díjának, és fegyverben maradtak, hogy ezt szükség esetén bárki ellen megvédhessék. A tekintélyes senátorokat agyonverték mint veszett ebeket; de mitsem tettek arra, hogy a senátust a kormány érdekében újjá szervezzék, vagy akár csak hogy maradandólag terrorizálhassák; úgy hogy a kormány nem is bízhatott benne semmikép. Nem így értette Gaius Gracchus az oligarchia megbuktatását, hogy utánna az új uralkodó önteremtett trónján törvényes bábkirályok módjára tölthesse idejét. E Cinnát azonban nem saját akarateréje, hanem pusztán a véletlen emelte fel, s esuda-e hogy ott maradt, ahová a forradalom árjai kivetet-

ték, míg egy második áradat nem jött, hogy helyéről elmossa?

A mindenható hatalomteljességnek ugyanezen párosodása az uralkodók tökéletes tehetetlenségével és tehetőségtelenségével nyilatkozik azon küzdelemben is, melyet a forradalmi kormány az oligarchia ellen vítt, melytől pedig leginkább függött létezése. Itáliában korlátlan úr volt. A régi polgároknak igen nagy része elvből demokrata érzelmű volt; a békés emberek még nagyobb tömege rosszalta ugyan a Márius-fele borzalmakat, de az oligarchia netaláni restaurációjában sem látott egyebet a rémuralom második kiadásánál, melyet az ellenkező párt rendezne. A 667. év gazzetteinek hatása a nemzetre egészen véve aránylag csekély volt, miután túlnyomó részben mégis csak a fővárosi aristokratia ellen követettek el; s emléköket ezenfelül a reá következő három éves türhetőleg békés kormányzat némileg kitörölte. Végre az új polgárok összes tömege, talán három ötödrésze Itália lakosságának, határozott ellenfele volt az oligarchiának, ha nem volt is határozottan híve a fennálló kormánynak. — Valamint Itália, úgy véle tartott a legtöbb tartomány is: Sicilia, Sardinia, mindkét Gallia s mindkét Spanyolország. Afrikában Quintus Metellus, ki szerencsésen megmenekült a gyilkosok elől, megkísérté a tartományt az optimaták számára megtartani; hozzá ment Spanyolországból Marcus Crassus, a máriusi vérfürdőben leölt Publius Crassusnak legíjább fia, s egy Spanyolországban összeszedett hadat hozott támogatására. Miután azonban egymásközt meghasonlottak, kénytelenek voltak a forradalmi kormány helytartója, Gaius Fabius Hadriánus elől meghátrálni. Ázsia Mithridates kezében volt; a kiátkozott oligarchiának tehát nem volt más menhelye a makedoniai tartománynál, amennyire ez

Cinna és Sulla.

Itália s a tartományok a kormány részén.

Rendszabá-
lyok Sulla
ellen.

Sulla hatalmában vala. Ide menekültek Sulla neje és gyermekei, kik nagy nehezen kerültek el a halált, és egy csomó menekült senátor, úgy hogy főhadiszállásán csakhamar egy kis senátus alakult. A kormány nem késett decretumokat adni ki az oligarcha proconsul ellen. A comitiumok Sullát parancsnokságából s egyéb méltóságaiból letették és átok alá vették, amit hasonló módon megtettek Metellus, Appius Claudius és más tekintélyes menekültek ellen; háza Rómában leromboltatott, falusi jószágai elpusztítottak. De ezzel a dolog természetesen még nem volt elintézve. Ha Gaius Márius tovább élt volna, kétségkívül maga ment volna Sulla ellen oda, ahová lázas álomlátásai még halálos ágyán is elvitték; mily rendszabályokhoz nyúlt a kormány, halála után, már elmondottuk. Az ifjabb Lucius Valerius Flaccus*), ki Márius halála után a consulságot és keleti

-
86. *) Azon Lucius Valerius Flaccus, kit a Fastumok 668-ki consulként említenek, nem a 654. évnék consula, hanem ezzel egynevű fiatalabb ember, talán fia az előbbinek. Először is azon törvény, mely 100. a consulságra való új megválasztást betiltotta, 603-tól 673-ig jogilag érvényben maradt, és nem valószínű hogy Flaccusért is megtörtént 151. 81. volna az, ami történt Scipio Aemilianus és Márius kedvéért. Másodszor, sehol, ahol az egyik vagy másik Flaccus megneveztetik, nincs szó két consulságról, még ott sem, ahol szükséges lett volna, mint Cicerónál *pro Flacc.* 32, 77. Harmadszor, azon Lucius Valerius Flaccus, ki 85. 669-ben mint a senátus elnöke, tehát mint consuláris működött Rómában (Liv. 83), nem lehet a 668. év consula, miután ez ekkor már ehment volt Ázsiába s valószínűleg már meg volt halva. 100. 97. A 654-iki consul és 657-iki censor ugyanaz, kit Cicero (*ad Att.* 8. 3, 87. 85. 6) a 667-ben Rómában jelenvolt consulárisok közt említ; ez 669-ben kétségkívül a legöregebb még életben levő régi censor volt, tehát 82. mint ilyen minősítve vala a senátus elnökségére; és ő volt 672-ben 86. időközi király és a lovasok vezére is. A 668-iki consul azonban, ki Nikomedeiában meghalt, apja volt a Cicero által védelmezett Lucius Flaccusnak (*pro Flacc.* 25, 61. v. ö. 23, 55. 32, 77).

parancsnokságot átvette (668), sem katona sem tiszt nem volt; kísérője Fimbria, nem volt tehetségtelen, de engedetlen ember, s a sereg, melyet magokkal vittek, még számra nézve is csak harmadrésze volt Sulla seregének. Egymásután hire jött, hogy Flaccus, nehogy Sulla által eltiportasék, mellette elvonulva Ázsiába ment (668), hogy Fimbria 86. őt láb alól eltette és helyét elfoglalta (669 elején), s hogy 85. Sulla békét kötött Mithridatesszel (669/70). Eddig Sulla a 85/4. fővárosban uralkodó hatóságokkal szemben hallgatott, most levele érkezett a senátushoz, melyben a háború befejezését és Itáliába visszatérését bejelentette, hozzátevén, hogy az új polgároknak adott jogokat tiszteletben fogja tartani, s hogy kénytelen lesz büntetni, de nem a tömegeket, csak a bűnök szerzőit akarja sujtani. E jelentés felrázta Cinnát tétlenségéből; még eddig semmi egyebet nem tett Sulla ellen, minthogy fegyvert adott egy hadosztály kezébe és az adriai tengeren egy csomó hadihajót összegyűjtött, most elszánta magát gyorsan átmenni Görögországba. De Sulának levele, mely az adott körülmények közt szerfelett mérsékeltnek volt mondható, másfelől reményt nyújtott a középpártnak a békés kiegyenlítésre. A senátus többsége az idősb Flaccus indítványára elhatározta, hogy megkíséríti a kibékítést, s evégből Sullát felszólítja, hogy sértetlenségének biztosítása mellett jelenjék meg Itáliában, Cinna és Carbo consulokat pedig rábírja, hogy Sulla válaszában megérkezéig hagyjanak fel a fegyverkezéssel. Sulla ez ajánlatot nem utasította vissza feltétlenül, maga ugyan természetesen nem jött el, de küldöttei által kijelentette, miszerint nem követel egyebet, mint a száműzötteknek az előbbi állapotba való visszahelyezését, és az elkövetett bűntények törvényes úton való megfenyítését, biztonságot különben nem kíván magának biztosítani, hanem azt maga szán-

Egyezkedési
kísérletek.

dékozik hazájának meghozni. Küldöttei Itáliában a dolgok állását lényegesen megváltozottak találták. Cinna, anélkül, hogy a senátus említett végzésével tovább törődnek, az ülés berekesztése után rögtön a sereghez indult, annak hajóraszállítását eszközölnö. Azon felszólítás, hogy e kedvezőtlen évszakban a tenger hullámaira bízzák magokat, a már is elkedvetlenedett seregben az anconai főhadiszálláson katonai lázadást idézett elő, melynek Cinna áldozatul esett (670. elején), mire társa Carbo kénytelen volt a már átkelt hadosztályokat visszavezetni és lemondva a háborúnak Görögországban viseléséről, Ariminumba menni téli szállásra. Sulla ajánlatai azonban ennek dacára sem részesültek jobb fogadtatásban: a senátus visszautasította ajánlatait, anélkül hogy küldötteit csak be is bacsátaná Rómába s egyszerűen megparancsolta neki, hogy tegye le a fegyvert. Nem a Márius-cotteriától eredt e határozott fellépés. E töredék, épen most, midőn kenyértörésre került a dolog, volt kénytelen felhagyni a legfőbb hivatal további bitorlásával és a döntő 671. évre ismét consulválasztásra bocsátani a dolgot. A szavazatok többsége ez alkalommal nem esett sem az eddigi consulra Carbora, sem az eddig uralkodott clique valamelyik tehetséges tisztjére, minők Quintus Sertorius, vagy Gaius Márius hasonnevű fia voltak, hanem Lucius Scipióra és Gaius Norbanusra, két tehetségtelen emberre, kik közül a harchoz egyik sem, Scipio még a beszélhez sem értett, s kik közül Scipiot csak az tette ajánlatossá a tömeg előtt, hogy dédunokája volt Antiochus legyőzőjének, Norbanust pedig csak az, hogy politikai ellenfele volt az oligarchiának. A Márius-pártiakat a közönség inkább megvetette semmiségük, mintsem gyűlölte gaztetteik miatt; de ha ezek nem kellett a nemzetnek, óriási többségének még kevésbé kellett Sulla s az oligar-

Cinna halála.

84.

Carbo és az új polgárok Sulla ellen fegyverkeznek.

88.

chiának restauratiója. Komolyan gondoltak a védelemre. Mialatt Sulla Ázsiába átkelt, Fimbria seregét átpártolásra bírta s mialatt ez önkezétől elesett, a kormány Itáliában azon egy évi halasztást, melyet Sulla e tetteinek köszönhetett, erélyes hadi készülétekre használta fel: Sulla partra szállásakor állítólag 100,000, sőt utóbb két annyi fegyveres állt vele szemben. — Ezen itáliai hatalom ellenében Sulla nem vethetett a mérlegbe egyebet öt légiónál, melyek, belefoglalva némely Makedoniában és Peloponnesuson szedett segédesapatokat is, aligha rúgtak 40,000 emberre. Igaz ugyan, hogy e hadsereg Itáliában, Görögországban és Ázsiában viselt hét éves harcaiban elszokott a politizálástól, és vezéréhez, ki mindent, minden kicsapongást, állatiasságot sőt még tisztjei elleni lázadást is elnézett, ki nem kívánt tőle egyebet vitézségnél s a hadvezér iránti hűségénél és a legpazarabb jutalmakat helyezte neki kilátásba a győzelem esetére, azon katonai lelkesedés teljes erejével ragaszkodott, mely annál hatalmasabb, miután benne a legnemesebb s legalávalóbb szenvedélyek gyakran ugyanazon ember lelkében párosulnak. Sulla katonái római szokás szerint önkényt megesküdtek egymásnak, hogy szilárdan összetartanak, és mindenik önkényt elhozta megtakarított filléreit a hadvezérnek, hogy része legyen a hadi költségek fedezésében. De bármily nyomatékosan esett is e tömör s edzett hadsereg a mérlegbe az ellenség tömegével szemben, Sulla azért igen jól tudta, hogy Itáliát, ha elszánt ellentállásában összetart, öt legióval legyőzni nem lehet. A populáris párttal és tehetetlen antokratáival nem nagy dolog lett volna elbánni; de ezekkel egyesülten és magával szemben látta mindazoknak nagy tömegét, kik nem akarták az oligarchia véres restauratióját, mindenekfelett pedig az összes új polgárságot, úgy azokat, kiket a juliusi törvény tartott vissza

Sulla nehéz állása.

Mérséklete.

a felkelésben való részvételtől, mint azokat, kiknek felkelése Rómát néhány év előtt a romlás szélére ragadta. Sulla teljes áttekintésével bírt a viszonyoknak és távol állt azon vak elkeseredéstől és önfejű csökönységétől, mely pártjának többségét jellemezte. Mialatt az állam épülete lángban állt, mialatt barátait legyilkolták, házait lerombolták, családját nyomorba döntötték, Sulla pillanatig sem habozva megállta helyét, míg az ország ellenségét le nem győzte s határait nem biztosította. A hazafiúi és józan mérséklet ugyanezen szellemével járt el most az itáliai viszonyok körül, s minden lehető megtett, hogy a mérsékeltet s az új polgárokat megnyugtathassa, és elejét vegye annak, nehogy a polgárháború neve alatt az ó-rómaiak és az itáliai szövetségesek közt még sokkal veszélyesebb háború törjön ki. Sulla már a senátushoz intézett első levelében is csak jogot és igazságot követelt s a rémuralom gondolatát nyíltan elutasította; ezzel egyetértésben most feltétlen kegyelmet helyezett kilátásba mindazok számára is, kik csak most pártolnak el a forradalmi kormánytól, és katonáit fejenként megeskette, hogy az itáliaiakkal szemben kivétel nélkül mint barátok és polgártársak fognak fellépni. Az új polgárok a legfélreérthetlenebb nyilatkozatokban biztosítottak újon szerzett politikai jogaik birtokában, úgy hogy Carbo ez okból kezeseket akart magának állíttatni minden városi község részéről, mi csak az általános méltatlankodáson s a senátus ellenkezésén szenvedett hajótörést. Sulla helyzetének fő nehézsége a valóságban abban állott, hogy az új polgároknak, az elharapódzott szó- és hitszegés következtében teljes okuk volt, ha személyes szándékai felett nem is, de a felett kételkedni, ha valjon képes lesz-e a diadal után a senátust szótartásra kényszeríteni.

kikötőjében. A senátus ennek hírére kijelentette hogy a haza veszélyben van s a consulokat korlátlan teljhatalommal ruházta fel; de e tehetségtelen emberek nem voltak elkészülve, és Sullának évek óta előrelátott partra szállása által meglepettek. A sereg még Ariminumnál állott, a kikötők nem voltak megszállva, s az egész délkeleti parton, eléggé hihetetlenül, nem volt egyetlen fegyveres ember sem. Ez csakhamar megtermette következményeit. Mindjárt maga Brundisium, e tekintélyes új polgárközség ellentállás nélkül megnyitotta kapuit az oligarcha tábornok előtt s az adott példát egész Messapia és Apulia követte. Serege úgy ment e vidékeken, mint jó barát földén keresztül, és megemlékezve esküjére, kivétel nélkül szigorú fegyelmet tartott. Az optimaták pártjának szétugraszott maradványai minden felől Sulla táborába tódultak. Quintus Metellus Liguria hegyszakadékaiból jött elő, hova Afrikából menekült és mint Sulla társa ismét átvette a 667-ben reá ruházott, de a ferradalom által tőle elvett proconsuli parancsnokságot; Marcus Crassus szintén eljött Afrikából csekély fegyveres csapattal. Az optimaták túlnyomó része, mint előkelő emigránsok szoktak, természetesen nagy igényeket és kevés harci kedvet hozott magával, úgy hogy magától Sullától keserű szemrehányásokat kellett zsebredugnia azon nemes urak ellen, kik az állam üdve nevében akarják magokat megmentetni s még arra sem bírhatók, hogy rabszolgáikat felfegyverezzék. Fontosabb volt ennél az, hogy már a demokrata táborból jött szökevények is kezdtek jelentkezni, — így a finom és tekintélyes Lucius Philippus, néhány köztudomásúlag tehetségtelen ember közt az egyetlen consularis, ki a forradalmi kormánylyal érintkezésbe lépett s tőle hivatalokat fogadott el. Sulla őt a legelőzékenyebben fogadta s azon megtisztelő és kényelmes feladattal bízta

Sulla Itáliában partra száll ;

Párthívekkel és szökevényekkel erőszódik.

Pompeius.

meg, hogy szállja meg nevében Sardiniát. Hasonlóképp fogadta Quintus Lucretius Ofellát és más használható tiszteket és azonnal dolgot adott nekik; még Publius Cethegus, a sulpiciusi zavargás után maga Sulla által száműzött senátorok egyike is bocsánatot kapott és hivatalt a seregben. Ezen egyes elpártolásoknál még fontosabb volt Picenum vidékének átpártolása, melyet leginkább Strabo fiának a fiatal Gnaeus Pompeiusnak köszönhetett. Ez, mint apja, eredetileg nem volt híve az oligarchiának, sőt Cinna seregében még szolgálatot is vállalt; de nem tudták neki feledni hogy apja kardot vont a forradalom ellen; mindenfelől gyűlölködtek ellene, sőt vád alá fogatván, hogy adjaki azon zsákmányt, melyet apja Asculum bevétele után valóban vagy állítólag elsikkasztott, egész tekintélyes vagyónának elvesztése fenyegette. A vagyoni romlást ugyan inkább a személyesen hozzá vonzódó Carbo consul pártfogása, mintsem a consularis Lucius Philippusnak és az ifju Lucius Hortensiusnak ékesszólása, elhárította fejről; de elkedvetlenedését ez meg nem szüntette. Sulla partraszállásának hírére Picenumba ment, hol terjedelmes javakkal s még apja által és a szövetségesek háborújának idejéből a legjobb municipális összeköttetésekkel bírt és Auximumban (Osimo) kitűzte az optimata párt zászlaját. A leginkább ópolgárok lakta tartomány melléje állt; a fiatal legénység, melynek legnagyobb része vele együtt szolgált apja alatt, készségesen sietett a lelkes vezérhez, ki még alig töltötte be huszonharmadik évét s már egyiránt katona volt és hadvezér, és a lovasok csatájában emberei élén rohant az ellenségre s velök együtt osztogatta a kardcsapásokat. A picenumi önkénytes hadtest csakhamar három légióra szaporodott; azon hadosztályok elől, melyek a fővárosból Cloelius, Gaius Albius Carrinas,

és Lucius Junius Brutus Damasippus*) vezetése alatt a picenumi felkelés elfojtására kiküldettek, a rögtönzött hadvezér, ügyesen felhasználva a köztök támadt egyenetlenségeket, el tudta magát vonni, vagy egyenként verte meg azokat, s ez után Sulla főhadseregével, úgy látszik Apuliában, összeköttetésbe lépett. Sulla imperatorként, azaz oly tisztként üdvözölte őt, ki saját nevében parancsnokol s nem alatta, hanem mellette áll, s oly kitüntetésekkel halmozta el az ifjút, minőkben előkelő védenicei közül senkit sem részesített, — alkalmasint azon mellékes szándékkal, hogy ezzel saját pártfeleit jellemtelen gyöngeségökért közvetve megleckézzze. — Ekként erkölcsileg s anyagilag tetemesen megerősödvé érkeztek Sulla és Metellus Apuliából a még mindig felkelt samniti vidékeken át Campániába. Ide fordult az ellenség fő hadereje is, és úgy látszott, mintha itt kellene az ügynek eldőlnie. Gaius Norbanus consul serege már Capuánál állott, hol az új gyarmat épen ekkor teljes demokratikus pompával megalakult; a másik consuli sereg szintén közeledett az appiusi úton. De mielőtt még ez megérkezett volna, Sulla már szemben állt Norbanusszal. Sulla egy utolsó egyezkedési kísérletének csak azon eredménye volt, hogy küldöttét bántalmazták. Erre harcedzett csapatai friss elkeseredéssel vetették magokat az ellenségre; amint a Tifata hegyéről a síkon felállított ellenséget megtámadták, azt e hatalmas csapással az első rohamra szétugrasztották; Norbanus seregének maradványaival a capuai forradalmi gyarmatba és Neapolis új polgár-városba vette, s itt ostromzár alá fogatta magát. Sulla hadai, melyek csekély számu-

Sulla Campániában Norbanus és Scipio ellen.

Sulla a Tifata mellett Norbanust megverl.

*) Itt csak erre gondolhatunk, miután Marcus Brutus, az úgynevezett szabadítónak apja, 671-ben néptribún volt, tehát a harctéren nem parancsnokolhatott.

kat eddig nem minden aggodalom nélkül hasonlították össze az ellenfél nagy számával, a győzelem által megszerzték katonai túlnyomóságuk teljes önértetét; Sulla a helyett, hogy a megvert sereg romjainak ostromlásával töltené idejét, körülfogatta azon városokat, melyekbe ezek vonultak és az appiusi úton Teanum felé nyomult előre; hol

Scipio állt. Ennek is még egyszer kezét nyujtá a békére, mielőtt a harc megkezdődött volna; s úgy látszik, komoly szándékkal. A gyöngé Scipio a nyujtott jobbot elfogadta s fegyverszünetet kötött vele; Cales és Teanum közt találkozott egymással a két hadvezér, mindketten ugyanazon nemesi nemzetség tagjai, mindketten finom erkölcsű és műveltségű férfiak s évek során át társak a senátusban; tárgyalni kezdték az egyes kérdéseket s a dolog már annyira jutott, hogy Scipio, társának véleményét kikérendő, követet küldött Capuába. Ezalatt a két táborbéli katonák összeegyültek egymással; Sulla emberei, kiket vezérek gazdagon ellátott pénzzel, Scipio nem nagy harcok kedvé újoncait poharazás közben meggyőzték róla, hogy jobb rájuk nézve, ha Sulla katonái bajtársaikká, mint, ha ellenségeikké lesznek; hiába intette Sertorius a hadvezért, vessen véget e veszélyes érintkezésnek. De a kiegyezés, mely már a küszöbön látszott állani, nem jött létre; Scipio mondta fel a fegyverszünetet. Sulla azonban azt állította hogy már késő mert a szerződés már megkötött; és Scipio katonái azon ürügy alatt, hogy hadvezérek jogellenes módon mondta fel a fegyverszünetet, tömegesen átmentek az ellenség táborába. A jelenet általános ölelkezéssel végződött, melyet a forradalmi sereg parancsnokoló tisztjeinek tétlenül kellett nézniök. Sulla a consult felszólíttatta, hogy tegye le hivatalát, amit ez meg is cselekedett, s őt törzskarával együtt lovasai által oda kísértette, ahová menni akartak, de Scipio,

Scipio serege
átpártol.

alig nyerte vissza szabadságát, ismét felvette méltóságának ismertető jeleit s újra hadakat kezdett szedni, anélkül azonban, hogy valami említésre méltót képes lett volna elkövetni. Sulla és Metellus Campániában téli szállásra mentek, és miután másodszer is sikertelenül kísértették meg Norbanusszal a kiegyezést, Capuát a télen át ostromzár alatt tartották.

Az első hadjárat eredménye Sullára nézve Apulia, Picenum és Campánia elfoglalásában, az egyik consuli seregek felosztatásában, a másíknak megverésében és ostromzár alatt tartásában állt. Az itáliai községek közöl, melyek két oldalról szorongattatva kénytelenek voltak valamelyik párthoz nyilatkozni, már számosan alkudozásban álltak vele, és az ellenpárttól nyert politikai jogaikat az oligarchia hadvezére által formaszertinti külön szerződések által biztosították magoknak; Sulla biztosan remélte s e reményét szándékosan fitogtatta, hogy a forradalmi kormányt a bekövetkezendő hadjáratban megvervén, ismét Rómába fog mehetni. — De a kétségbeesés a forradalomba is új erőt látszott önteni. A consulságot leghatározottabb vezetői vették át, Carbo harmadízben, és az ifjabb Gaius Márius; hogy ez utóbbi épen húsz éves ember a consulságot törvényesen nem viselhetette, azzal ép oly keveset törődtek, mint az alkotmány bármely más pontjával. Quintus Sertorius, ki ezen úgy mint más ügyekben a bíráló alkalmatlan szerepét játszotta, oda utasított, hogy új hadakat toborzandó, menjen Etruriába, onnan provinciájába, az innenső Spanyolországba. A pénztár megtöltése végett a senátusnak el kellett rendelnie a fővárosi arany és ezüst templomi szerek beolvasztását; s hogy ez mily nagy összeget eredményezett, mutatja az, hogy több hónapnyi hadviselés után még 4 millio tallérnál több (14,000 font arany

Hadi készü-
letek mindkét
félén.

és 6000 font ezüst) maradt fenn belőle. Itália azon jelentékeny részében, mely még önkényt vagy kényszerítve, a forradalommal tartott, élénken folytak a hadi készülétek. Etruriából, hol nagy számmal voltak új polgárközségek, és a Pó mentéről tekintélyes újonnan alakított hadosztályok érkeztek. Márius fiának felszólítására apjának veteránjai nagy számmal álltak zászlai alá. De sehol nem készültek oly szenvedélyesen a Sulla elleni harcra, mint a fölkelt Samniumban és Lucánia egyes vidékein. Nem a római forradalmi kormány iránti ragaszkodás okozta, hogy az osk vidékekről nagy számmal jöttek seregébe fegyveresek; hanem az, mert e nép jól tudta, hogy a Sulla által restaurált oligarchia e tartományoknak most tényleg fennálló önállását nem fogja úgy elnézni, mint elnézte Cinna lanyha kormányja; s ez okból a Sulla elleni harcban még egyszer feltámadt a sabelliek ősrégi versengése a latinokkal. Samniumra és Latiumra nézve e háború ép úgy nemzeti harc volt, mint az ötödik század küzdelmei; ebben nem a politikai jogok kisebb vagy nagyobb mértékéért, hanem azért harcoltak, hogy rég elfojtott gyűlöletöket az ellenfél megsemmisítése által kielégítsék. Nem volt ennél fogva csoda, ha a háború ezen részének jelleme egészen más volt, mint a többi harcoké, ha itt senki sem kísértette meg a kiegyezést, nem adott s nem fogadott el kegyelmet és az üldözést mindkét fél a végletekig hajtá. — A második, 672-iki hadjáratot ekként mindkét fél nagyobb haderővel s nagyobb szenvedélyességgel kezdte meg. Mindenekfelett a forradalom felégetett maga mögött minden hidat; Carbo indítványára a római commitiumok minden Sulla táborában levő senátort kiátkoztak. Sulla hallgatott; arra gondolva talán, hogy a forradalom emberei ebben önmagokra mondták ki az ítéletet.

Az optimáták hadserege két részre oszlott. Metellus

proconsul magára vállalta, hogy a picenumi felkelésre támaszkodva felső Itáliába nyomul, mialatt Sulla Campaniából egyenesen a fővárosnak tartott. Annak Carbo állt útjába; az ellenség főerejével Máriaus Latiumban akart találkozni. Sulla a latin úton előrenyomulva, Signiától nem mesze találta az ellenfelét, ki előle egészen az úgy nevezett „Sacer kikötőjéig“ meghátrált, Signia és a máriusiak fő fegyverhelye, az erős Praeneste között. Itt szállt Máriaus csatára. Serege mintegy 40,000 emberre rúgott, maga pedig vad dühére s személyes vitézségére nézve szakasztott képmása volt atyjának; de nem azon harcedzett seregek álltak keze alatt, melyekkel apja csatáit vítta, s még kevésbé hasonlíthatta a tapasztalatlan ifjú magát a harcok régi mesteréhez. Hadai csakhamar meghátráltak; egy osztályának még ütközet közben történt átpártolása még gyorsabbá tette megveretését. Máriaus embereinek felénél több halva volt vagy fogságba esett; a többi sem a síkon helyt állani, sem a Tiberis túlsópartjára eljutni nem bírván, kénytelen volt a szomszédos várakban keresni ótalmat; a főváros, melyet elmulasztottak élelmi szerekkel ellátni, menthetlenül veszne volt. Ennek következtében Máriaus a Rómában parancsnokoló Lucius Brutus Damasippus praetornak megparancsolta, hogy hagyja el a várost, előbb azonban az ellenpártnak minden eddig még megkímélt tekintélyes emberét ölesse le. A megbízatás, melylyel a fiú még apjának veritéletein is túl ment, végrehajtatott; Damasippus valami ürügy alatt összehívta a senátust és a kijelölteket vagy magában az ülésteremben, vagy menekülés közben a tanácsház előtt levágatta. Az előbbi alapos mérsárlás dacára még mindig akadtak egyes nevezetes áldozatok: így Publius Antistius, volt aedil, Gnaeus Pompeius ipja s a volt praetor Gaius Carbo, a Gracchusok ismert barátjának s utóbb

Sulla Látiumba megy Máriaus ellen.

győz a Sacer kikötőnél.

Demokratikus vérengzések Rómában.

ellenfelének fia, annyi kitünő tehetség halála után a pusztasággá lett vásártérnek két legjobb törvénytudó szónoka; Lucius Domitius consularis, mindenekfelett pedig a tiszteltreméltó főpap Quintus Scaevola, ki csak azért menekült meg Fimbria töre elől, hogy most, a forradalom végharcaiban, az őrizetére bízott Vestatemplom csarnokában elvérezzék. Néma iszonyattal nézte a nép, amint a rémuralom ez utolsó áldozatainak holtteste az utcákon meghurcoltatván a folyóba dobattak. — Márius szétugrasztott csapatai az új polgárok két közel fekvő és erős városába, Norbába s Praenestébe vették magokat, ő maga pénztárával s a menekülők legnagyobb részével ez utóbbiba zárkózott. Sulla, úgy mint a múlt évben Capua előtt, most Praeneste előtt is egy kitünő tisztet hagyott hátra, Quintus Ofellát, azon megbízással, hogy erejét ne fecserélje az erős város ostromlására, hanem azt tág ostromzárvonással vegye körül és éheztesse ki; ő maga pedig több oldalról a főváros felé nyomult, melyet egész vidékével együtt az ellenség által elhagyatva talált és ellentállás nélkül megszállt. Alig engedett itt magának annyi időt, hogy a néphez szólván, azt megnyugtassa, és a legszükségesebb intézkedéseket tegye, s rögtön tovább ment Etruria felé, hogy Metellussal egyesülten az ellenséget éjszaki Itáliából is kiverje. — Metellus ezalatt a Aesis folyó (Esino, Ancona és Sinigaglia közt) mellett, mely a picenumi vidéket a gall tartománytól elválasztotta, Carbo alvezérére, Carinasra akadt s azt megverte; mindön azonban Carbo túlnyomó erejével maga jött ellene, kénytelen volt a további előnyomulással felhagyni. A Sacer kikötő melletti ütközet hírére azonban Carbo, közlekedési vonalait féltvén, visszament egészen a flaminiusi útig, hogy ennek elágazási pontján, Ariminumban üsse fel főhadi szállását, s innen tartsa meg egyfelől az

Praeneste
ostroma.

Róma meg-
szállása.

Metellus,
Carbo ellen
éjszaki Itá-
liában.

Apennin szorosait, másfelől a Po völgyét. E visszavonulás alkalmával nemcsak több szakasza az ellenség kezébe került, hanem Pompeius Sena Gallicát is rohammal bevette, Carbo hátvédét pedig egy fényes lovas támadással szétugrasztotta; de azért Carbo, egészben véve célját elérte. Norbanus consularis a Po völgyében vette át a parancsnokságot; Carbo maga Etruriába ment. Sullának győztes legióival való benyomulása Etruriába azonban megváltoztatta a dolgok állását: csakhamar Sullának három serege Galliából, Umbriából s Rómából jöve kezét fogott egymással. Metellus a hajóhaddal, Ariminum mellett elhaladva Ravennába ment és Faventiánál elmetszette az Ariminum és a Po völgye közti összeköttetést, mely utóbbiba a nagy placentiai úton egy hadosztályt küldött előre Sulla quaestorának, és a mithridatesi háborúban szerepelt hajóhadvezér testvérének, Marcus Lucullusnak vezetése alatt. Az ifju Pompeius és kor- s versenytársa Crassus, Picenum földéről hegyi úton nyomultak Umbriába és Spolegium mellett elérték a flaminiusi utat, hol Carbo alvezérért Carrinast megverték és a városba zárták; ennek azonban egy esős éjjelen sikerült a városból megszöknie, s habár nem minden veszteség nélkül, Carbo seregéhez eljutnia. Sulla maga Róma felől két felé osztva seregét, tört Etruriába; egyik hadosztálya a part mentében haladva Saturnia (Ombrone és Albegna folyók közt) mellett a vele szemben álló hadtestet megverte, a másik pedig Sullának személyes vezetése alatt a Clanis völgyében bukkant Carbo seregére s ennek spanyol lovasságával egy szerencsés csatározásban megmérkőzött. A fő ütközet, melyet Carbo és Sulla Chiusi vidékén vívtak egymással, tulajdonképen eldöntetlenül végződött ugyan, annyiban azonban mégis Carbo előnyére, hogy sikerült Sullát diadalmas előnyomulásában feltartóztatnia. A forradalmi párt dolgai

Carbo Etruriában három felől megtámadatik.

Róma vidékén is ismét jobbra látszottak fordulni, és úgy tetszett, mintha a háború ismét főképp e vidék felé vonulna. Mert, mialatt az oligarcha párt minden erejét Etruriában összpontosította, a demokratia mindenfelé a legnagyobb erőfeszítésekkel igyekezett Praenestét az ostromzár alól felmenteni. E végből még Sicilia helytartója, Marcus Perpenna is felkerekedett; de úgy látszik, nem jutott el Praenestéig. Ép így nem sikerült ez a Carbo által kiküldött, Marcius vezetése alatt álló tekintélyes hadtestnek sem; mert a Spoletiumnál álló ellenséges hadak által megtámadtatván és megveretvén, rendetlenség, élelmi szerek hiánya és katonai lázadások által demoralizáltan, egy része Carbohoz ment, egy másik Ariminumba, a többi szétfutott. Ellenben valódiségély érkezett déli Itáliából. Itt a samnítok a telesiai Pontius, a lucaniaiak tapasztalt vezérek, Marcus Lamponius alatt felkerekedtek, anélkül hogy elindulásokban bárki által gátoltattak volna, s Campániában, hol Capua még mindig tartotta magát, az őrség egy részét Galba vezetése alatt magokhoz vonták, és így, állítólag 70,000-en, Praeneste felé vették útjokat. Ennek hírére maga Sulla, egy hadtestet hagyván hátra Carbo ellen, visszatért Laticumbá és a Praeneste előtti szorosokban*) jól választott helyen állást foglalva útját állta a város felmentésére jött seregnek. Hiába igyekezett az őrség Ofella vonalain keresztül törni, hiába a felmentő sereg Sullát elűzni; mindkettő

*) Jelentik, hogy Sulla azon szorosban állt, melyen keresztül egyedül lehetett Praenestéhez férni (App. I. 90); s a további történetek bizonyítják, hogy úgy előtte, mint a felmentő sereg előtt a Rómába vezető út nyitva állt. Sulla kétségkívül azon keresztúton állt, mely a latin útról, melyen a samnítok érkeztek, Valmontone mellett Paestrina felé behajlik; ez esetben Sulla a praenestei, az ellenség a latin vagy labicum úton volt összeköttetésben a fővárossal.

mozdulatlanul állt szilárd helyzetében, még akkor is, midőn a Carbo által küldött Damasippus két légióval szaporította a felmentő sereget. Mialatt a háború ekként Etrutiában és Latiumban fennakadt, a Po völgyében eldöntésre került a dolog. Itt eddig a demokratia hadvezére Gaius Norbanus részén volt az előny, ki Metellus alvezérét, Marcus Lucullust túlnyomó hatalommal megtámadta és rákényszerítette, hogy Placentiába zárkózzék s végre maga Metellus ellen fordult. Faventia mellett akadt rá és a menetektől elfáradt hadaival késő délután azonnal megtámadta; de hadteste tökéletesen megveretett és felbomlott, úgy hogy csak vagy 1000 ember tért belőle vissza Etruriába. Ez ütközet hírére Lucullus kitört Placentiából és az ellene hátramaradt hadosztályt Fidencia mellett (Piacenza és Parma közt) megverte. Albinovanus lucaniai hadai tömegesen átpártoltak hozzá; vezetőjük kezdetben tanúsított késedelmezését azzal tette jóvá, hogy a forradalmi hadsereg legelőkelőbb tisztjeit lakomára hitta magához, azután levágatta; s most egyáltalában aki csak tehetett, sietett békét kötni. Ariminum minden készletével és pénztáraival Metellus hatalmába került; Norbanus hajóra szállt Rhodosba menendő; az Alpok és Apenninek közti egész tartomány elismerte az optimaták kormányát. Az eddig itt elfoglalt hadak most Etruria ellen fordulhattak, az utolsó tartomány ellen, melyben az ellenfél még helyt bírt állani. Carbo, midőn a Clusium melletti táborban ezeket hírül vette, egészen megzavarodott; habár még mindig tekintélyes haderővel rendelkezett, mégis titkon megszökött főhadi szállásáról és hajón Afrikába utazott. Cserben hagyott hadai részben a vezér példáját követték és haza széledtek, részben Pompeius által semmivé tették, az utolsó szakaszokat Carrinas szedte össze és vitte Latiumba a praenestei sereghez. Itt ezalatt nem vál-

A Sulla-pártiak diadalai felső Itáliában.

A Sulla-pártiak Etruriát megszállják.

tozott semmi; de a végeldöntés perce közeledett. Carrinas csapatai nem voltak elég erősek arra, hogy Sulla állását megingathassák; az oligarcha párt eddig Etruriában elfoglalt seregének előcsapatai Pompeius vezetése alatt már közeledtek; s néhány nap alatt a demokraták és a samnitok serege körül volt hálózva. Ekkor ennek vezérei elhatározták, hogy felhagynak Praenestével és a csak egy jó napi járásnyira fekvő Rómára vetik magokat. Katonai szempontból ezáltal el valának veszve; visszavonulási vonaluk, a latin út, e menetök által Sulla kezébe jutott, és ha sikerül is Rómát kézrekeríteniök, itt, a védelemre semmikép nem alkalmas városba zárkózva s Metellus és Sulla sokkal túlnyomóbb seregei közé ékelve, benne okvetlenül eltiportattak volna. De Róma e megtámadásában többé nem menekvésről, hanem tisztán csak bosszúról volt szó; ez volt a szenvedélyes forradalmárok s a kétségbeesett sabelli nemzet dühének végső kitörése. A telesiai Pontius komolyan vette, amit övéinek mondott, miszerint, ha a farkasoktól, melyek Itáliát szabadságától megfosztották, meg akarnak menekülni, ki kell irtaniok az erdőt, melyben tanyáznak. Soha

A samnitok és demokraták megtámadják Rómát.

82.

Róma nagyobb veszedelemben nem forgott, mint 672. november 1-jén, midőn Pontius, Lamponius, Carrinas és Damasippus a latin úton nyomulva feléje, vagy egy negyed mértföldnyire a collini kaputól táborot ütöttek. Oly nap fenyegette Rómát, minő a keltáké volt a város építésének

389.

365. évében julius 20-án s a vandaloké a Kr. u. 455. év junius 15-kén. Lejárt már azon kor, melyben botorság volt Róma ellen hadicsinra készülni, s a támadóknak összekötetésük is elég volt a városban. Azon önkénytes, többnyire előkelő ifjakkból álló csapat, mely a városból kitört, mint a polyva szétrepült a roppant túlhatalon előtt. Róma csak Sullától remélhetett menekvést. Ez, amint megtudta, hogy

a samnít sereg Róma irányában megindult, szintén gyorsan útra kelt a főváros fedezésére. Reggel a polgárság csüggedő bátorságát első lovasainak megjelenése, kik Balbus alatt érkeztek, ismét felvillanyozta; délben ő maga is megjelent seregének zömével, és hadait az erykinosi Aphrodite temploma mellett a collini kapu előtt (nem messze a Porta Piától) azonnal csatarendbe állította. Alvezérei kérték, ne vezesse az erős menet által kifárasztott hadakat rögtön ütközetbe; de Sulla meggondolta, mit hozhat az éj Rómára és még késő délután támadást parancsolt. Az ütközet sokáig ingadozott és véres volt. Sulla balszárnya, melyet ő maga vezényelt, egészen a város faláig hátrált, úgy hogy a város kapuit be kellett zárni; egyes szétugrasztottak már azon hírrel jöttek Ofellához, hogy az ütközet elveszett. A jobbszárnyon azonban Marcus Crassus visszaverte ellenséget s azt Antumnaeig üldözte, miáltal a másik szárny is ismét fellélegzett s egy órával naplemente után szintén előre birt nyomulni. Egész éjjel s még másnap reggel is folyt a küzdelem, és csak egy 3000-nyi hadosztálynak átpártolása, mely fegyvereivel azonnal előbbi társai ellen fordult, vetett véget a harcnak. Róma meg volt mentve. A felkelők serege, semerre sem vonulhatván vissza, tökéletesen semmivé tétetett. A csatában ejtett foglyokat, vagy 3 – 4000-et, köztök Damasippus, Carrinas és a súlyosan megsebesült Pontius tábornokokat, Sulla az ütközett utáni harmadik napon a Mars mezején levő városi majorba vitette s ott egy lábíg levágatta, úgy hogy Bellona közel fekvő templomába, hol Sulla épen senátusi ülést tartott, áthallatszott a a fegyverek csattogása és a haldoklók halálhörgése. Iszonyú volt a méészárlás, és nem is akarjuk menteni; de nem szabad azt sem elhallgatnunk, hogy a kik a falak közt leölettek, rabló csordaként támadták meg a fővárost s a pol-

Ütközet a collini kapunál.

A foglyok le-mészárlása.

gárságot, s azt, ha lett volna rá idejök, annyira semmivé tették volna, amennyire tüzzel és vassal egy várost s annak polgárságát semmivé tenni lehet. — Ezzel a háború lényegében véget ért. Praeneste örsége megadta magát, amint Carrinasnak és más tiszteknek a falakon átdobott fejéből megértette a római ütközet kimenetelét. Vezéreik, Gaius Márius consul és Pontius fia, miután egy menekülési kísérletök meghiúsított, egymás kardjába döltek. A tömeg átadta magát a reménynek, melyben Cethegus meg is erősítette, hogy a győzónél még most is kegyelmet fog találni. De a kegyelem napjai lejártak. Minél feltétlenebbül adott Sulla az utolsó percig tökéletes bocsánatot mindazoknak, kik hozzá pártoltak, annál kérlelhetlenebb volt a vezetők s azon községek iránt, melyek mindvégig kitartottak. A 12 ezerre menő praenestei foglyok közül a nőkön és gyermekeken kívül ugyan még a rómaiak legnagyobb része s a praenestiek közül is néhányan szabadon bocsáttattak, de a római senátorok, a praenestiek majd mindnyájan és a samnitok valamennyien lefegyvereztetek és levágattak, a gazdag város pedig kiraboltatott. Könnyen felfogható, hogy ily bánásmód után a még át nem tért új polgárvárosok a legmakacsabbul folytatták önvédelmüket. Így a latin Norba városban, midőn Aemilius Lepidus árulás segélyével benyomult, a polgárok egymást ölték le és sajátkezüleg felgyújtották városukat, csak hogy hóhéraikat a bosszú és zsákmányolás élvezetétől megfoszszák. Alsó Itáliában úgy látszik Neapolis már előbb rohammal bevétellett, Capua pedig önkényt megadta magát; Nolát azonban a samnitok csak 80. 674-ben hagyták oda. Innen való futása közben esett el az itáliaiaknak utolsó még életben levő nevezetesebb vezérök, a reményteljes 90. 664. évnek felkelő-consula Papius Mutilus; neje által, kihez álöltözetben lopódzott s kinél menhelyre

remélt találni, elutasíttatván, Teanumban saját házának kapuja előtt kardjába dőlt. Samniumra nézve a dictator kijelentette, hogy Róma nem lesz békében, amíg Samnium fennáll, s hogy ennél fogva nevét is el kell törölni a föld színéről; és valamint e szavait irtóztatóan megvalósította a Róma előtt és Praenestében elfogottakon, úgy látszik, még egy pusztító hadjáratot is tett a tartományba, Aeserniát*) bevette (674?) s az addig népes és virágzó tartományt pusztasággá tette, aminek mai napig maradt. Hasonlóképen vette be Marcus Crassus Tudert Umbriában rohammal. Tovább védték magokat Etruriában Populoninun, minde nekfelett pedig a legyőzhetlen Volaterrae, mely a megvert párt maradványaiból négy légiónyi sereget gyűjtött maga köré és két évi ostromot állt ki, melyet eleinte Sulla maga, utóbb Gaius Carbo volt praetor, a demokrata consul testvére intézett ellene, míg végre a collini kapu előtti ütközet utáni harmadik évben (675) az őrség szabad elvonulhatás feltételé alatt megadta magát. De e rettenetes időkben sem a hadi jog sem a hadi fegyelem nem ért semmit; a katonák árulást kiáltottak és megkövezték engedékeny vezéröket; s egy a római kormány által kiküldött lovashad a capitulatio értelmében elvonuló őrséget levágta. A győztes sereg Itáliában szétszattott, minden megbízhatatlan helység erős őrséget kapott, és Sulla tiszteinek vaskeze alatt a forradalmi és nemzeti ellenzék végvonaglásai is elszűntek.

Még a provinciákban volt mit tenni. Sardiniát ugyan Lucius Philippus gyorsan kiragadta a forradalmi kormány helytartójának, Quintus Antoniusnak kezéből (672), s a transalpini Gallia is csekély vagy éppen semmi ellentállást

79.

A tartomá-
nyok.

82.

*) Más név alig rejtőzhetik Livius megrontott helyének e szavai alatt: *mtam in Samnio* (Liv. 89); v. ö. Strabo 5, 3, 10.

sem fejtett ki; de Siciliában, Spanyolországban, Afrikában az Itáliában megvert párt ügye még korántsem látszott elveszettnek. Siciliát a párt nevében a megbízott Marcus Perpenna kormányozta mint helytartó. Quintus Sertorius az innenső Spanyolországban a tartománylakosokat meg tudta nyerni magának s a Spanyolországban letelepedett rómaiakból nem jelentéktelen sereget alkotott, mely egyelőre a Pyrenaek szorosait tartotta elzárva; itt is bebizonyította, hogy bárhová tegyék, helyét mindenütt megállja, s hogy a forradalom minden tehetségtelen emberei közt ő volt az egyetlen gyakorlatilag használható ember. Afrikában Hadriánus helytartó, miután a forradalom-csinálásban kelletténél nagyobb buzgalmat tanúsított és elkezdte a rabszolgákat felszabadítani, egy, az uticai római kereskedők által támasztott zendülésben hivatalos lakásában megtámadtatt és kíséreléssel együtt megégettetett (672); ennek dacára azonban a tartomány híven ragaszkodott a forradalmi kormányhoz, és Cinna veje, a fiatal, tehetséges Gnaeus Domitius Ahenobarbus vette át benne a fő parancsnokságot. Sőt innen kiindulva áthatolt a pártcsinálás Numidia és Mauretania védenc államokba is. Ezek törvényes uralkodói, II. Hiempsal, Gauda fia, és Bocchus fia, Bogud, ugyan Sullával tartottak; de amazt a demokratikus trónkövetelő Hiarbas a Cinna-pártiak segélyével letaszította a trónról és hasonló viszályok zavarták meg a mauretániai birodalom nyugalmaát. Az Itáliából elmenekült Carbo consul Kossyra (Pantellaria) szigetén időzött Afrika és Sicilia között, úgy látszik, nem bírván magát elhatározni, vajjon Egyiptomba meneküljön-e, vagy pedig a hű tartományok valamelyikében kísértse meg a harc megújítását. — Sulla Gaius Anniust és Gaius Valerius Flaccust küldte Spanyolországba, amazt a túlsó, ezt az Ebro-tartomány helytartójául. Azon

terhes munkától, melyet a Pyrenaek szorosainak erőszakkal való áttörése adott volna nekik, megkiméltettek az által, hogy a Sertorius által ide állított tábornok, tisztjeinek egyike által meggyilkoltatott, mire hadai széteszlottak. Sertorius, nem lévén elég erős arra, hogy magát egyenrangú harcban fenntarthassa, a legközelebb álló hadosztályokat sebtiben összeszedte és Új-Karthágóban hajóra szállt, — maga sem tudva hová menjen, vagy az afrikai partra, vagy a canariai szigetekre, szóval oly helyre, hová Sulla karja el nem ért. Spanyolország erre készségesen meghajolt Sulla hivatalnokai előtt (673 körül); s Flaccus szerencsésen harcolt a keltákkal, kiknek földén keresztül ment, és a spanyolországi keltibériaiakkal (674). — Siciliába Gnaeus Pompeius küldetett mint proprætor, és Perpenna, midõn Pompeius 120 hajóval és 6 légióval megjelent a parton, ellentállás nélkül odahagyta a szigetet. Pompeius innen egy hajórajt küldött Kossyrára, mely az itt idõzõ máriusi tiszteket összefogdosta; Marcus Brutus és a többiek azonnal kivégeztettek, Carbo consulra nézve azonban Pompeius megparancsolta, hogy hozzák elébe Lilybaeomba, hogy õt itt, nem gondolva azon védelemre, melyben veszélyes idõben nála részesült, maga adja a bakó kezébe (672). Innen tovább küldetvén Afrikába, Pompeius, Ahenobarbusnak és Hiarbasnak nem jelentéktelen haderejét a maga jóval nagyobb számú haderejével szétverte, és egyelőre elutasítva magától az imperátori üdvözletet, rögtõn jelt adott az ellenséges tábor megrohanására. Így egy napon úrrá lett az ellenség felett; Ahenobarbus elesett; Hiarbas Bogud király segítségével Bullában elfogatott s megöletett, Hiempsal pedig öröklött birodalmába visszahelyeztetett; egy a sivatag lakói ellen intézett portyázó hadjárat, kik közül egy csomó gaetuliai törzs, melyet Márius szabadnak ismert el,

81.

80.
Sicilia.

82.
Afrika.

Hiempsalnak alattvalója volt, itt is helyreállította ismét Róma nevének megfogyatkozott becsületét; negyven nappal Pompeius partraszállása után Afrikában, mindennek 80. vége volt (674?). A senátus meghagyta neki, hogy osszlassa fel seregét; mely rendelet arra célzott, hogy diadalmenetre ne bocsáttassék, melyre mint rendkívüli hivatalnok, hagyományos szokás alapján igényt nem tarthatott. A hadvezér efelett titokban boszankodott, katonái hangosan; pillanatra úgy tetszett, mintha az afrikai sereg fel készülne lázadni a senátus ellen és Sulla kénytelen volna harcra szállani veje ellen. Sulla azonban engedett, s hagyta a fiatal embert azzal dicsekedni, hogy ő az egyetlen római, 79. ki előbb lett triumphátor (675. márc. 12) mint senátor; sőt a „szerencsés“ Sulla midőn Pompeius e kényelmes nagy tetteket elvégezvén, hazatért, őt, talán nem minden gúny nélkül, mint „nagyot“ üdvözölte.

88. Sulla hajóraszállása után 671. tavaszán, keleten sem nyugodtak a fegyverek. A régi állapotok helyreállítása s új bonyodal-
mak Mithri-
datesszel.
egyres városok meghódítása, úgy mint Itáliában, Ázsiában is még sok véres harcba került; nevezetesen Mytilene szabad város ellen Lucullus, minden enyhébb eszközt kimerítvén, végre kénytelen volt hadakat vezetni, s még egy a sík téren nyert győzelme sem vetett véget a polgárság önfejű ellentállásának. — Ezalatt Ázsia római helytartója, Lucius Murena, új bonyodalmakba keveredett Mithridates királlyal. Ez a béke után, idejét az éjszaki tartományokban is megingatott uralmának megszilárdítására fordította; a kolchisiakat azzal nyugtatta meg, hogy saját derék fiát Mithridatest tette helytartójokká, azután ezt maga eltette láb alól és most hadjáratra készült saját bosporusi birodalma ellen. Archelaosznak, ki időközben kénytelen volt Murenánál keresni menhelyet, azon biztosítására, miszerint a hadi

készületek Róma ellen intézvék, Murena, azon ürügy alatt, hogy Mithridates még birtokában tart némely kappadokiai határkerületeket, hadait mozgásba tette a kappadokiai Komana felé, s ezzel a pontusi határokat megsértette (671). Mithridates beírte azzal, hogy emiatt Murenánál, s miután ez hiába volt, a római kormánynál, panaszt emelt. Sulla részéről csakugyan jöttek is megbízottak a helytartót vállalatának abbanhagyására inteni; de ez nem engedelmeskedett, hanem átkelve a Halyson Pontusnak kétségbe nem vont területére lépett, mire Mithridates elhatározá az erőszakot erőszakkal hárítani el. Hadvezérének Gordiosnak fel kellett a római sereget tartóztatnia mindaddig, míg ura jóval túlnyomó haderővel meg nem érkezett s a rómaiakat ütközetre nem kényszeríté; Murena megveretett s nagy veszteséggel a római határokon át Phrygiába vettetett vissza, a római őrsegek pedig egész Kappadokiából kiűzetek. Murena ugyan elég arcátlan volt, ez események címén magát győztesnek mondani s az imperátori címet felvenni (672); a kemény lecke azonban és Sullának egy második intése mégis rábirták, hogy végre hagyjon fel a dologgal; s a béke Róma és Mithridates közt megújított (673). — Ez oktalan viszály sokáig késleltette Mytilene legyőzését; csak Murena utódjának sikerült a várost, miután szárazon s tengeren sokáig ostromolta, mely alkalmal a bithyniai hajóhad jó szolgálatokat tett, rohammal bevennie (675).

A tiz éves forradalomnak és felkelésnek nyugaton és keleten vége volt; az államnak ismét megvolt egységes kormánya s ismét béke honolt benn és künn. Az utolsó évek borzasztó rázkódtatásai után már a pihenés is nagy könnyebbségére vált az államnak; de valjon fog-e a béke ennél többet is hozni, valjon azon jelentékeny ember, kinek

83.

82.

81.

Második béke.
Mytilene be-
vétele.

79.

Általános
béke.

az ország ellensége legyőzésének nagy s a forradalom meg-
félékezésének még nagyobb munkája sikerült, képes lesz-e
megfejtetni a kor legnagyobb feladatát, s az alapjaiban
ingadozó társadalmi és politikai rendet helyreállítani? — e
kérdésre a jövő volt a választ meghozandó.

X. FEJEZET.

Sulla alkotmánya.

Azon időtájt, midőn rómaiak először szálltak nyílt ^{A restauratio.} csatára rómaiakkal, 671. július 6-kán éjjel azon tiszteletreméltó templom, melyet a királyok építettek, az ifju szabadság felavatott s egy fél ezredév viharai megkíméltek, a római Jupiter temploma a Capitoliumon a lángok martalékává lett. Ez nem jele, de hű jelképe volt a római alkotmány állapotának. Ez is romokban hevert és szintén újra kellett felépíttetnie. A forradalom ugyan le volt győzve, de mégis sok hiányzott abból, hogy ezzel a régi kormányrendszer ismét magától helyreálljon. Az arisztokratia tömege ugyan azt hitte, hogy most, a két forradalmi consul halála után elég lesz megejteni a szokásos pótválasztást, és a senátusra bízni, mit tart még szükségesnek a győztes sereg megjutalmazására, a legvétkesebb forradalmárok megbüntetésére s talán még hasonló kitöréseknek a jövőben meggátolására. Sulla azonban, kinek kezében a győzelem e pillanatban minden hatalmat öszpontosított, helyesebben ítélte meg a viszonyokat és embereket. Róma arisztokrátiája virágkorában sem volt többre képes mint a hagyományos formák

iránti félig meddig nagyszerű, féligmeddig korlátolt ragaszkodásra, s mikép juthatott volna e kor nehézkes collegiális kormányzata arra, hogy az államnak terjedelmes reformját erélyesen és következetesen keresztül vigye? És épen most, miután az utolsó válság a senátusnak majd minden kiválóbb emberét elragadta, kevésbé volt benne az ily vállalkozáshoz szükséges erő és értelem feltalálható, mint bármely más időben. Mennyire kivétel nélkül használhatatlanok voltak a telivér aristokraták, s mennyire tisztában volt Sulla ezek haszontalansága felett, mutatja azon tény, hogy a vele sógorságban álló Quintus Metellus kivételével minden eszközeit — így Lucius Flaccust, Lucius Philippust, Quintus Ofellát, Gnaeus Pompeiust — az egykori közép-pártból és a demokrata párt szökevényei közül válogatta ki. Sulla oly komolyan vette a régi alkotmány helyreállítását, mint akár a legszenvedélyesebb emigrált aristokrata; de azért átlátta, habár nem is teljesen és egészen — hogy is kezdhetett volna különben a munkába? — de mégis jobban átlátta mint pártja, mily óriási nehézségekbe ütközik a restauráció e munkája. Elkerülhetlenül szükségesnek tartott egyfelől terjedelmes engedményeket, amennyire engedni lehetett anélkül, hogy az oligarchia lényege megsértetnék, másfelől egy erélyes repressiv- és praeventiv rendszernek életbeléptetését; és világosan belátta, hogy a senátus fennálló alakjában minden engedményt meg fog tagadni vagy elékteleníteni, hogy minden rendszeres újjáépítést alkotmányos módon meg fog rontani. Sulla, ha már a sulpiciusi forradalom után is, nem igen kérdezve másokat, mindkét irányban keresztülvitte azt, amit szükségesnek tartott, azonképen a mostani sokkal élesebb és feszültebb viszonyok közt is el volt rá szánva, hogy az oligarchiát nem az oligarchákkal, hanem azoknak ellenére, saját szakállára

helyreállítja. Most azonban nem volt consul, mint akkor, hanem csak proconsuli, az az tisztán katonai hatalommal vala felruházva; az alkotmányos formákhoz lehető szigorúan ragaszkodó, de mégis rendkívüli hatalomra volt szüksége, hogy reformjait barátra és ellenfélre egyiránt rákényszeríthesse. Egy a senátushoz intézett levelében kijelentette miszerint elkerülhetlenül szükségesnek látja az állam rendezésével egyetlen egy, korlátlan teljhatalommal felruházott embert bízni meg, s hogy magát képesnek érzi e nagy feladat megoldására. E javaslat, bármily kellemetlenül hatott is sokakra, az adott viszonyok közt parancs volt. A senátus megbizásából annak elnöke, az időközi király, az apa Lucius Valerius Flaccus, mint a legfelsőbb hatalom ideiglenes birlalója, a polgárság előtt indítványozta, hogy Lucius Cornelius Sulla proconsulnak adassék meg az utólagos jóváhagyás a múltban általa consuli és proconsuli minőségben végrehajtott hivatalos tényeire nézve, a jövőben pedig ruháztassék fel azon joggal, hogy a polgárok vagyona és élete felett első és végső folyamodásban ítélhessen, az állam uradalmaival belátása szerint rendelkezék, Rómának, Itáliának, az államnak határait tetszéséhez képest megváltoztathassa, Itáliában városközségeket alapíthasson vagy feloszlathasson, a tartományokkal és függő államokkal rendelkezhessék, a legfelsőbb imperiumot a nép helyett adományozhassa s proconsulokat és propraetorokat nevezhessen, végre új törvények által az államot a jövőre rendezhesse; hogy saját belátásától tétessék függővé, mikor tartja feladatát megoldottnak, s az időt e rendkívüli hivatalának letetésére, elérkezettnek; hogy végre, amíg ezt viseli, tetszésétől függjön maga mellett a rendes legfőbb hatóságot életbe léptetni vagy szüneteltetni. Magától értetik, hogy az indítvány ellentmondás nélkül elfogadtatott (672. nov), s

Sulla mint
Róma kor-
mányzója.

az állam új ura, ki eddig mint proconsul nem akart a városba lépni, csak ez után jelent meg Róma falain belől. Nevét e hivatal a dictátorságtól kölcsönözte, mely a hannibáli háború óta tényleg el volt törölve; de valamint fegyveres kíséretén kívül még két annyi lictor járt előtte, mint a régibb kor dictátora előtt*), azonképen ezen új „törvények készítése és a közügy rendezése végett felállított dictátorság“ — amint hivatalos elnevezése hangzott — egészen más volt a régmúltnak idő és illetékesség dolgában megszorított, a polgársághoz való provocációt ki nem záró és a rendes előljáróságot meg nem semmisítő dictátorságánál. Inkább hasonlított a „törvények készítésére hivatott tízember“ intézményéhez, mely szintén mint rendkívüli kormány, korlátlan teljhatalommal lépett fel, s a rendes előjáróságot felfüggesztette, és melynek tagjai hivatalukat tényleg mint idő dolgában nem korlátozottat viselték. Vagy inkább, ezen új hivatal, a maga népvégzésen alapuló, idő-

*) Miután a megbízható hagyomány után maga a király is csak tizenkét lictort hord magával (Cic. *de rep.* 2, 17. 31, Liv. 1, 8 s egyebütt: eltérőleg ezektől Appian *b. c.* 1, 100), s a consulok közül is havonként felváltva mindig csak egy-egy jár tizenkét lictorral, eredetileg a dictátornak sem lehetett többje tizenkettőnél; s ezzel megegyezik Livius azon állítása (*ep.* 98), hogy Sulla előtt egy dictátor sem járt 24 lictorral. Ha Polybios (3, 87) az ellenkezőt mondja, nem szabad felednünk, hogy oly hivatalról beszél, mely az ő korában már nemzedékek óta kiment a szokásból, és hogy, miután az ő korában már a consulok mindenike tizenkét-tizenkét lictort hordott magával, elméleti úton könnyű volt kisütni, hogy a dictátort huszonnégy illeti meg. Az, hogy Dionysios (10, 24) és Plutarch (*Fab.* 4), a történeteket kicifrázó elbeszélésekben a dictátor 24 lictorát már régibb korban is szerepeltetik, alkalmasint szintén csak ezen elméletből vont következtetés. Mi sem gátolja annak feltevését, hogy azt gyakorlatilag először Sulla léptette életbe, s ezzel azt, hogy Liviusnak kétségkívül nem ok nélküli állításához ragaszkodjunk.

tartam és collegialitás által meg nem szorított korlátlan hatalmával nem volt egyéb a régi királyságnál, mely szintén nem egyeben alapult, mint a polgárság azon szabad önkötelezésén, hogy egy kebeléből való embernek, mint korlátlan urának, engedelmeskedni fog. Sulla igazolására még kortársai is arra hivatkoznak, hogy a király jobb a rossz alkotmánynál*), s a dictátori cím is valószínűleg csak azért választatott, hogy azt jelentse, miszerint, valamint a régi dictátorság a királyi hatalomnak sokszorosan korlátolt, azon módon az új annak tökéletes felelevenítését foglalja magában. Ekként Sulla, elég sajátságos módon, ugyanazon útra jutott, melyre Gaius Gracchus lépett, természetesen egészen ellenkező szándékkal. A conservatív párt itt is kénytelen volt ellenfeleihez folyamodni kölcsönért, az oligarchikus alkotmány védnöke maga kénytelen volt tyrannusként lépni fel, hogy a folyton fenyegető tyrannissnak útját bevágja. Nagy vereség rejlett az oligarchia ez utolsó győzelmében.

Sulla a restauratio művének terhes és borzalmakkal teljes munkáját nem kereste és nem kívánta; miután azonban csak aközt választhatott, hogy azt teljesen tehetség nélküli emberekre bizza, vagy maga vállalja el, tekinteteket nem ismerő erélylyel fogott beléje. Mindenekelőtt a vétke sekre nézve kellett megállapodásra jutni. Sulla magában, hajlandó volt a bocsánatra. Vérmes vérmérsékletü ember létére könnyen gyuladt haragra és vigyáznia kellett magára annak, ki szemét villogni s arcát kipirulni látta; de azon chronikus bosszúvágy, mely Máriust aggastyáni elkeseredésében meglepte, teljesen idegen volt könnyed természetétől.

Kivégzésesek.

*) *Satius est uti regibus quam uti malis legibus (ad Herenn 2, 26).*

88. Nem csak a 666-iki forradalom után lépett fel aránylag nagy mérséklettel; a második sem vette ki sodrából, mely pedig oly iszonyú borzalmakkal járt s őt személyesen is oly érzékenyen sujtotta. Ugyanakkor, midőn a hóhérok, barátjainak testeit a főváros utcáin végig vonszolták, ő a vérrel bemocsokolt Fimbriának életét igyekezett megmenteni, s miután az önkényt a halált választá, megparancsolta, hogy illendően temetessék el. Itáliában történt partraszállásakor komolyan kész volt feledni s megbocsátani, és nem utasított el senkit, ki békülni jött hozzá. Még első diadalai után is ugyanezen szellemben alkudozott Lucius Scipióval; a forradalmi párt volt az, mely nemcsak hogy az alkudozásokat félben szakította, hanem utánnok, az utolsó percben bukása előtt, ismét, borzasztóbb módon, mint valaha, hozzá fogott a gyilkoláshoz, sőt az ország ősrégi ellenségével Róma város megsemmisítésére összeesküdött. Ezzel megtelt a pohár. Új hivatalos hatalma alapján Sulla, rögtön a kormányzóság átvétele után, mint a haza ellenségeit, mindazon polgári és katonai hivatalnokokat földönfutóknak nyilvánította, kik a Scipióval kötött, Sulla állítása szerint jogérvényes szerződés után még a forradalmat szolgálták, a többi polgárok közül pedig mindazokat, kik azokat működésükben feltűnő módon támogatták. Aki a földönfutók valamelyikét megölte, nemcsak büntelen volt, mint a hóhér, ki szabályos módon végez ki valakit, hanem tettéért 12,000 dénárnyi (3600 tallér) jutalmat is kapott; aki ellenben ily kiátkozottnak pártját fogta, még ha legközelebbi rokona volt is, a legsúlyosabban bűnhődött. A kiátkozottak vagyona az államra háromlott úgy mint az ellenségtől elvett zsákmány; gyermekeik s unokáik kizárattak a politikai pályáról, ha azonban szenátori rangúak voltak, ennek dacára kötelesek valának a szenátori terhek reájok eső részét elvállalni.

Ez utóbbi határozmányok azok javaira és utódaira is alkalmaztattak, kik a forradalomért vítt harcban elestek; ami meghaladta még azon büntetéseket is, melyeket a legrégibb jog azokra szabott, kik hazájok ellen fogtak fegyvert. E rendszernek legborzasztóbb oldalát a felállított kategóriák meghatározatlansága képezte, mely ellen a senátus azonnal fel is szólalt, s melyen maga Sulla is azáltal igyekezett segíteni, hogy az elítéltek neveit nyilvánosan kiszégeztette és a kiátkozottak lajstromának berekesztésére 673. junius 1-jét tűzte ki határidőül. Bármily indokolt borzalommal nézett a tömeg a vérlajstromra, melyen a ráírt nevek száma napról napra szaporodott, s végre 4700-ra rugott*), az

81.

Kiátkozottak
lajstroma.

*) Ezen összes számot Valerius Maximusnál (9, 2, 1) találjuk. Appian (b. 6. 1, 95) szerint Sulla elítélt vagy 40 senátort, kikhez utólag még néhányan járultak, s vagy 1600 lovagot; Florus (2,9) szerint (akiből Ágoston merített *de civ. dei.* 3, 28) 2000 senátort és lovagot. Plutarch (Sull. 31) szerint az első három napon 520, Orosius (5, 21) szerint az első napokban 580 név iratott a lajstromba. Mindezen feljegyzések közt nincs ellenmondás, miután egyfelől, nem csak a senátorok s lovagok ölettek meg, másfelől a lajstrom hónapokon át nyitva állt. Ha Appian egy más helyen (1, 103) 15 consularist, 90 senátort, 2600 lovagot említ, mint akiket Sulla megöletett vagy száműzött, úgy e helytt miként már az összefüggés is bizonyítja, Sulla áldozatait összetéveszti általjában a polgárháború áldozataival. A tizenöt consularis nevei: Quintus Catulus consul 652, Marcus Antonius 655, Publius Crassus 102. 99. 657, Quintus Scaevola 659, Lucius Domitius 660, Lucius Caesar 664, 97. 95. 94. 90. Quintus Rufus 666, Lucius Cinna 667—670, Gnaeus Octavius 667, 88. 87—84. 87. Lucius Merula 667, Lucius Flaccus 668, Gnaeus Carbo 669., 670., 87. 86. 85. 84. 82. 672., Gaius Norbanus 671, Lucius Scipio 671, Gaius Márius 672, kik 83. 83. 82. közül tizennégyen megölettek, egy, Lucius Scipio, száműzetett. Ha ellenben Livius jelentése Eutropnál (5, 9) és Orosius (5, 22) 24 consularist, 7 praetoriust, 60 aediliciust, 200 senatort említ olyanokul, kik a szövetségesek harcában s a polgárháborúban felemésztettek (*consumpti*), itt egyfelől beleszámítvák az itáliai háborúban elesettek, mint Aulus Albinus consul 655, Titus Didius 656, Publius Lupus 664, 99. 98. 90.

87. 82. némileg mégis elejét vette a tiszta hóhér önkénynek. E nagy tömeg legalább nem az uralkodó személyes haragjának esett áldozatul; gyűlöletének dühe kizárólag a Márius-pártiak, a 667-iki és 672-iki alávaló mézszárlások okozói ellen irányult. Parancsára az aquae sextiae győzőnek sirja feltöretett s hamvai az Anióba szórattak, az afrikaiak és németek felett vítt győzelmeinek emlékkövei ledöntettek, és miután a halál őt úgy, mint fiát már elvonta bosszúja elől, fogadott unokaöcscse Marcus Márius Gratidianus, ki kétszer volt praetor és a római polgárságnál közszeretet tárgyát képezte, Márius áldozatai közül a legsajnálátraméltóbbnak, Catulusnak sírján kegyetlen kínok közt kivégeztetett. A halál különben már elragadta az ellenfél legnevezetesebb embereit; a vezérek közül már csak néhány volt életben: Gaius Norbanus, ki Rhodosban önkezével oltotta ki életét, mialatt az ekklesia kiszolgáltatása felett tanácskozott; Lucius Scipio, ki jelentéktelensége s kétségkívül egyszersmind előkelő származása folytán megkíméltetett, s kinek megengedettett, hogy menhelyén, Massáliában nyugalomban fejezhesse be életét; és Quintus Sertorius, ki mint földönfutó bolyongott Mauretánia partjain. Ennek dacára a serviliusi vízmedence mellett, hol a jugariusi utca

89. Lucius Cato 665 consularisok, másfelől talán még Metellus Numidicus, Manius Aquillius, Gaius Márius az apa, és Gnaeus Strabo is, kiket kétségkívül szintén lehetett e kor áldozatainak tekinteni, vagy más férfiak, kiknek sorsát nem ismerjük. A tizennégy megölt consularis közül három, Rufus, Cinna és Flaccus, katonai lázadások által estek el, nyole Sullapárti és három Máriuspárti pedig az ellenpártnak esett áldozatul. A fenn kitett számokat összehasonlítva, Márius áldozatainak 50 senátor és 1000 lovag, Sulla áldozatainak 40 senátor és 1600 lovag tekintetett; ami legalább nem egészen önkényes mértéket nyújt a mindkét fél által elkövetett vérengzések megbecslésére.

nyílt a vásártérre, halomra gyűltek a leölt senátorok fejei, melyeket a dictator itt nyilvánosan kitétetni rendelt, s főkép a másod és harmadrangú emberek közt a halál borzasztó aratást tartott. Azokon kívül, kik a forradalmi seregben vagy annak számára tett szolgálataikért, nem nagy válogatás után sok esetben csak azért írtak be a lajstromba, mert valamely forradalmi tisztnek előleget adtak, vagy őt vendégszeretettel fogadták, a büntetés leginkább azon tökepenzeseket érte, kik a senátorok felett törvényt ültek és a Márius-féle jószágelkobzásokkal üzleteket csináltak, az ú. n. „zsebelőket“; az úgy nevezett lovagok*) közül vagy ezerhatszáznak neve jutott a halál lajstromára. Hasonlókép bűnhődtek azok, kik mesterséget csináltak a bevádolásból, az előkelők legterhesebb ostorai, kik üzletből idézték a szenatori rendűeket a lovagtörvényszékek elé, — „hogyan lehet az, kérdé kevéssel utóbb egy ügyvéd, hogy a törvénytudókat meghagyták nekünk, midőn a vádlókat és bírókat már agyonverték?“ A legvadabb és legalávalóbb szenvedélyek sok hónapon át zavartalanul tomboltak egész Itáliában. A fővárosban egy kelta csapat bízott meg leginkább a kivégzésekkel, mialatt Sulla katonái és altisztjei ugyane végből Itália különböző részeit járták be; de szívesen fogadtak minden önkénytest is, s a fő és alrendű csőcselék tömegesen tódult hozzájuk nemcsak, hogy a gyilkolás díját kiérdemelje, hanem hogy a politikai üldözés köpenye alatt egyuttal saját bosszúvágyának vagy kapzsiságának is eleget tegyen. Megtörtént az is, hogy valaki nem meggyilkoltatása előtt, hanem utánna íratott be az elítéltek lajstromába. Egy példán megláthatjuk, miképen mentek

*) Ezeknek egyike Sextus Alfenus, kit Cicero, Publius Quinctius mellett tartott beszédében nyilvánosan megemlégett.

végbe a kivégzések. Larinumban, egy máriusi érületű új polgár-városban, egy bizonyos Statius Albius Oppianicus, ki Sulla főhadiszállásába menekült, hogy egy elkövetett gyilkosságért való bevádoltatását kikerülje, a győzelem után a kormányzó biztosaként lépett fel, a városi előljáróságot letette, s magát és barátait tette helyökbe, azt pedig, ki őt bevádolással fenyegette, legközelebbi rokonaival és barátaival együtt kiátkoztatta s megölette. Számptalanon hulltak el így, köztük számos határozott hívei az oligarchiának, mások magán ellenségeskedésekeinek vagy saját gazdagságuknak áldozatul; a borzasztó zavar s azon vétkes elnézés, melylyel Sulla mint mindenben, úgy ez ügyben is a hozzá közel állók iránt viseltetett, lehetetlenné tették még az ez alkalommal közbe csúszott aljas büntettek megfenyítését is. — Hasonló módon jártak el a véres zsákmánnyal. Sulla politikai okokból azon volt, hogy a tekintélyes polgárok vegyenek részt azok árvereztetésében; nagy részök különben önkényt tolakodott az árverő helyekre, s valamennyi közt a legbuzgóbban az ifju Marcus Crassus. A fennforgó körülmények közt nem lehetett a legnagyobb tékozlásnak elejét venni, mely különben részben már magából azon római szokásból következett, mely szerint az állam által lefoglalt vagyont egy átlagos összeg fejében értékesítés végett el szokták adni; ehez járult, hogy a kormányzó egyfelől önmagáról sem feledkezett meg, másfelől megengedte, hogy neje Metella, s más hozzá közel álló fő- és alrendű emberek, még szabadon bocsátottak és kocsmái cimborák is árverés nélkül vásároljanak, vagy pedig a vételért nekik egészben vagy részben elengedte — így például mondják, hogy szabadon bocsátottainak egyike egy 6 milliónyi (457 ezer tallér) vagyont 2000 sesteriuson (152 tallér) vett meg, s hogy altiszteinek egyike efféle üzérkedés útján 10 millió

Jószág
elkobzások.

sesterziusra rugó (761,000 tallér) vagyont szerzett. A megbotránkozás nagy volt és jogos; egy ügyvéd már Sulla kormányzósága alatt kérdezte, ha valjon a nemesség csak azért viselte-e a háborút, hogy szabadonbocsátottait és szolgálit felgazdagítsa. Azonban a tékozlás dacára az elkobzott javakból összesen 350 millió sesterzius (27 millió tallér) folyt be, ami némi fogalmat nyujt ezen, főkép a polgárság leggazdagabb részén elkövetett elkobzások óriási mértékéről. Iszonyúk voltak az általános ítélet e napjai. Nem volt többé per, nem kegyelmezés; a tompa rémület ólomsúlylyal nehezedett az országra, s a szabad szó úgy a főváros, mint a vidéki városok piacán elnémult. Az oligarchia rémuralma ugyan más természetű volt, mint a demokrátiáé; míg Márius személyes boszúját hütötte ellenségeinek vérében, addig Sulla úgy látszott, mintha a terrorismust úgyszólván elvontan szükségesnek tartaná az új önkényuralom felavatására, s a mészárlás művét majdnem teljes közönnyel üzte és üzette. De a rémuralom csak annál irtóztatóbb színben tűnt fel, miután conservatív részről és némileg szenvedély nélkül üzetett; s az állam annál menthetlenebbül veszve látszott lenni, miután az örültség s a gazság minkét részen egyensúlyozta egymást.

Itália s a főváros viszonyainak rendezésében Sulla, habár különben általjában minden a forradalom alatt végbe ment állami tény, amenyiben az nem pusztán a folyó ügyek elintézését foglalta magában, semmisnek tekintett, ragaszkodott azon általa kimondott elvhez, miszerint aki valamely itáliai város polgára, már ezáltal polgára egyszersmind Rómának is; a polgárok és itáliai szövetségesek, a jobb jogú régi, és csekélyebb jogú új polgárok közt minden különbség el volt és el maradt törölve. Csak a szabadonbocsátottak fosztattak meg ismét a korlátlan szavazati jog-

Az adott polgárjog fenntartása.

tól és helyeztettek vissza a régi állapotba. Az arisztokratia túlzói ezt nagy engedménynek tekinthették; Sulla belátta, hogy ama hatalmas emeltyűket okvetlenül ki kell csavarni a forradalmi vezetők kezéből, s hogy az oligarchia uralmát a polgárok számának szaporodása komolyan nem veszélyezteti. De ezen elvi engedékenységgel a legszigorubb bíraskodás járt karöltve Itália minden vidékén az egyes községek felett, melyben külön biztosok jártak el, az egész félszigeten elosztott őrségek közreműködésével. Némely városok megjutalmaztattak, amint például az első, mely Sullához csatlakozott, Brundisium, most a kikötőjére nézve oly fontos vámmentességgel ruháztatott fel, többen megbüntettek. A kevésbbé vétkesek pénzbírságra, falaik s váraik lerombolására ítéltettek; a legmakacsabb ellenfelektől a kormányzó határuknek egy részét, sőt némelyektől egész területöket elvette, amint jogilag csakugyan olybá is voltak vehetők, mint amelyek vagyonukat elvesztették, tekinthettek légyen bár polgárközségeknek, melyek saját hazájok ellen harcoltak, vagy szövetséges államoknak, melyek Rómával kötött örök békeszerződésöket megszegve, ellene háborút viseltek. Ez esetben egyúttal a birtokból kitett polgárok valamenyien, de csakis ezek, megfosztattak városi úgy mint római polgárjoguktól, s ehelyett a legrosszabb latin jogot kapták*). Sulla tehát elejét vette annak, hogy az

Egyes községek megbüntetése.

*) Ehez még azon sajátóságos súlyosbító körülmény járult, hogy a latin jog különben rendszerint, ép úgy mint a peregrinusoké, magában foglalta azt, hogy az illető valamely meghatározott latin vagy peregrinus községnek tagja volt, ez esetben azonban hasonló tulajdon városi jog nélkül adatott meg, úgy mint a későbbi latin és dediticus jogú szabadonbocsátottaknál történt. Ennek következése az volt, hogy a latinok nem birtak e városalkotmánynyal járó szabadalmakkal, szigorúan véve, végrendeletet sem tehettek, miután senki máskép,

ellenzék támaszra leljen csekélyebb jogú itáliai alattvaló községekben; a hazátlan kisajátítottaknak csakhamar el kellett a proletárság tömegébe vegyülniök. Campaniában nemcsak a demokrata capuai gyarmat töröltetett el, ami magától értetődött, és az uradalom az államnak visszaadatott, hanem egyúttal, valószínűleg ez időben, Neapolis községe is megfosztatott Aenaria (Ischia) szigetétől. Latiumban a nagy és gazdag Praeneste város egész területe, s valószínűleg Norbáé is elkoboztatott, Umbriában ugyanez történt Spoletiummal. Sőt Sulmo, a paelignusok földén, egyenesen leromboltatott. De a legsúlyosabban nehezedett a kormányzó vas karja azon két tartományra, melyek mindvégig, s még a collini kapu melletti ütközet után is, komoly ellentállást fejtettek ki, Etruriára és Samniumra. Amabban az általános elkobzás egy csomó tekintélyes községre, minők Florentia, Faesulae, Arretium, Volaterrae voltak, kimondatott. Samnium sorsát már említettük; itt nem koboztatott el semmi, de a tartomány örökre elpusztítottatott, virágzó városai, még az egykori latin gyarmat, Aesernia is, pusztasággá tétettek s a vidék egyenlővé tétetett a bruttiusival és a lucaniaival. — Ezen az itáliai talajtulajdon körül tett intézkedések egyfelől azon római uradalmi földeket, melyek az egykori szövetséges községeknek haszonvételre át voltak engedve, s most, ezeknek felosztatása folytán visszaháromoltak a római kormányra, másfelől a mégfenyített községek elkobzott területét a kormányzó rendelkezésére adták; s ez arra használta azokat, hogy a győztes sereg katonáit rajtok letelepítse. A legtöbb ily új

Utalványozások a katonák javára.

mint saját városának joga alapján nem végrendelkezhetett; római végrendeletek alapján azonban szerezhettek tulajdont és élők közt úgy egymás közt, mint a rómaiakkal vagy latinokkal, a római jog formáiban közlekedhettek.

telep Etruriának jutott, például Faesulaeba és Arretiumba, mások Latiumba és Campániába, hol a többi közt Praeneste és Pompeii lettek Sullaféle gyarmatokká; Samniumot ismét benépesíteni, mint már említettük, nem volt szándékában a kormányzónak. Ez utalványozások nagy része gracchusi modorban ment végbe, úgy, hogy a letelepültek egy már fennálló városközséghez csatlakoztak. Mily nagy terjedelmű volt a telepítés, mutatja a kiosztott telkek száma, mely 120 ezerre tétetik; pedig némely földek még más célra is fordítottak, amint például a Tifata hegyen álló Diána temploma fekvő jószágokat kapctt, mások, mint Volaterrae határa és Arretiumének egy része, felosztatlanul maradtak, mások végre a régi, törvény által betiltott, de most ismét divatba jövő visszaélés folytán Sulla kegyencei által az occupatio joga alapján elfoglaltattak. Sullának e telepítéssel különféle céljai voltak. Először is katonáinak adott szavát váltotta be vele. Továbbá, azon eszmét igyekezett ismét megvalósítani, melyben a reformpárt találkozott a mérsékelt conservativekkel, s melynek értelmében ő maga már 666-ban elrendelte egy csomó gyarmat alapítását, hogy t. i. a kormány a földmivelő itáliai kisbirtokosok számát nagyobb jószágok feldarabolása által szaporítsa; s hogy mily komolyan törekedett erre, mutatja az, hogy a szántó földrészetek halmozását ismételten betiltotta. Végre és mindenekfelett, a letelepített katonákat mintegy állandó őrségnek tekintette, kik tulajdonjogukkal együtt új alkotmányát is meg fogják védeni; amiért is ott, hol valamely városnak nem egész határa koboztatott el, mint például Pompeiiben, a települők nem olvadtak össze a városközséggel, hanem a régi polgárok s a települők két, ugyanazon falgyűrűn belől lakó polgársággá alakítottak. Egyebekben e gyarmatalapítások ugyanazon jogalapon s ugyanazon

katonai alakban foganatosítottak, mint az eddigiek; hogy nem egyenesen, mint a régiebbek, hanem csak közvetve alapultak törvényen, amenyiben a kormányzó azokat a valeriusi törvény idevágó záradéka alapján alakította meg, jogi különbséget nem vont maga után. Csak amennyiben a katona és polgár közti különbségnek, melynek különben épen a katonák letépítése vetett véget, Sulla gyarmataiban még elkészülések után is fenn kellett maradnia és fenn is maradt, és csak amennyiben e települők mintegy a senátus állandó seregét képezték, igazolható az, hogy ellentétben a régiekkel, katonai gyarmatoknak neveztetnek. — A senátus állandó hadseregének e tényleges megalakításával rokon a kormányzónak azon rendszabálya, melylyel az elítéltek rabszolgái sorából, a legfiatalabbak és legerősebbek közül 10,000-et kiválasztott és felszabadított. Ezen új corneliusiaknak, kiknek polgári létele védurok intézményeinek jogi fennmaradásához volt kötve, hivatásuk az volt, hogy mintegy testőrseregül szolgáljanak az oligarchiának és segítsék ezt a városi csöceslék feletti uralomban, melytől a fővárosban, állandó őrség hiányában, végre is leginkább függött minden.

A cornéliusi szabadosok bo-csátottak Rómában.

E rendkívüli támaszok, melyekre a kormányzó leginkább alapítá az oligarchia uralmát, bár gyöngék és mulandók valának, amiről alkalmasint alkotójok is meg volt győződve, mégis az egyedül lehetségesek voltak, ha csak nem akart oly eszközökhöz nyúlni, mint például egy állandó sereg formaszerinti rendszerezéséhez, melyek még sokkal gyorsabban véget vetettek volna az oligarchiának, mint a demokraták támadásai. Az oligarchia rendes kormányzó hatalma maradandó alapjának természetesen a senátusnak kellett lennie, annyira megnövelt és összepontosított hatalommal ellátottan, hogy a nem szervezett ellenféllel min-

Gracchus intézményeinek eltörlése.

den egyes támadási ponton túlnyomó erővel állhasson szembe. A megalkuvásnak negyven éven át folytatott rendszere véget ért. A gracchusi alkotmány, melyet Sulla 88. első, 666-iki reformjai még megkiméltek, most gyökerestől kiirtatott. Gaius Gracchus óta a kormány a fővárosi proletárságnak zendülési jogát úgyszólván elismerte, s azt azzal vásárolta meg tőle, hogy rendszeren gabonát osztatott ki a fővárosban lakó polgárok között; Sulla ennek véget vetett. Gaius Gracchus Ázsia tartomány tizedeinek s vámjának Rómában való bérbeadása által szervezte és megalapította a tőkepénzesek osztályát; Sulla eltörölte a közvetítők rendszerét s az ázsiaiak eddig viselt terheit meghatározott összegű adóvá alakította át, mely a hátrálékok kifizetése végett készített becslési lajstromok alapján vettetett ki az egyes kerületekre*). Gaius Gracchus, midőn az esküdti állomásokat a lovagi lajstromon állók kezébe adta, a tőkepénzesek osztályának oly részt juttatott az igazgatásban és kormányzatban, mely gyakran erősebbnek bizonyult a hivatalos igazgatásnál és kormányzásnál; Sulla eltörölte a lovagi törvényszékeket, s a senátoriakat ismét helyreállította. Gaius Gracchus, vagy kora, a lovagoknak külön

*) Hogy azon kivetés, melyet Sulla a hátralevő öt évi adóknak és a hadiköltségeknek behajtása végett Ázsia községei számára készítettett (Appian *Mithr.* 62 s egyebütt), a jövőre nézve is irányadó volt, mutatja már az, hogy Ázsia negyven kerületre való felosztása Sullára vezetettik vissza (Cassiodor *chron.* 670), s hogy a Sullaféle kirovás későbbi adókvetések alkalmával (Cic. *pro Flacc.* 14, 32) alapul véte-tett, továbbá, hogy a 672-diki hajóhadépítés alkalmával, az erre fordított összegek az adó összegéből (*ex pecunia vectigali populo Romano*), levonatnak (Cic. *Verr. l.* 1, 35, 89). Végre Cicero egyenesen mondja (*ad Q. fr.* I, 1, 11, 33), hogy a görögök „adóberlők nélkül, a magok emberségéből nem voltak képesek a Sulla által rájuk rótt adót megfizetni.“

helyet adott a népünnepélyek alkalmával, minővel a senátorok már régóta birtak; Sulla ezt eltörölte, s a lovagokat visszautasítá a plebejusok padjaira*). A lovagi rend, melyet mint ilyet, Gaius Gracchus teremtett, Sulla által elvesztette politikai lételetét. Sulla úgy akarta, hogy a legfőbb hatalom a törvényhozásban, közigazgatásban és jogszolgáltatásban feltétlenül, osztatlanul és állandóan a senátust illesse meg, s hogy ez külsőleg és ne csak mint szabadalmas, de mint az egyetlen szabadalmas rend lépjen fel.

E végre mindenekelőtt a kormányzó hatóságot kellett A senátus újjá szervezése. kiegészíteni és független állásba helyezni. A senátorok száma az utolsó válságokban borzasztóan összeolvadt. Sulla ugyan most a lovagi törvényszékek által száműzötteknek megengedte a visszatérést, mint pl. Publius Rutilius Rufus consulárisnak, ki különben az engedelmet fel nem használta és Drusus barátjának Gaius Cottának; de ez csekély kárpótlást nyújtott azon veszteségekért, melyeket a forradalom és a reakció terrorismusa okozott a senátus soraiban. Ez okból a senátus Sulla rendeletére mintegy 300 új senátorral rendkívüli módon kiegészítettett, kiket a kerületi gyűlésnek kellett a lovagok rendjéből kiválasztani, s kiket az, mint könnyen fölfogható, leginkább a szenatori házak fiatalabb tagjaiból, s Sulla tisztjei közül és más olyanokból válogatott ki, kik az utolsó forradalomban emelkedtek fel. Azonban a senátusba való felvétel a jövőre nézve is újonnan szabályoztatott és lényegesen új alapokra fektettetett. Az eddigi alkotmány szerint vagy a censor meghívása foly-

Rendkívüli kiegészítés.

*) A hagyomány természetesen nem mondja meg, ki bocsátotta ki azon törvényt, mely a régibb szabadalomnak a 687-iki roseiusi színházi törvény általi megújítását szükségessé tette (Becker-Friedländer 4, 531), de a dolgok állása után ítélve e törvény kétségkívül Sullától származik.

A senátusba
belépés a
quaestorság
által.

tán lépett valaki a senátusba, ami ennek tulajdonképeni és rendes útját képezte, vagy a három curulisi hivatal valamelyikének, a consulságnak, praetorságnak vagy aedilségnek viselése útján, melyekkel az oviniusi törvény óta a senátusban ülés és szavazás joga törvényesen össze volt kapcsolva; alsóbb hivatal, mint a tribúnuság vagy quaestorság viselése adott ugyan tényleges igényt a senátorságra, amennyiben a censorok leginkább az ily hivatalt viselt emberekből szokták a senátus tagjait kiválogatni, de nem jogit. A bejutás e két útja közül Sulla az elsőt a censorságnak, legalább tényleges megszüntetése által elzárta, s a másodikat úgy módosította, hogy a senátusba való törvényes belépés az aedilség helyett a quaestorsághoz legyen kötve, s az évenként kinevezendő quaestorok számát egyúttal húszra emelte*). A censorok azon, őket eddig jogilag megillető, bár tényleg a maga eredeti komoly értelmében már régóta nem gyakorolt jogukat, melynél fogva az öt

A censorok
megszűnnek a
senátussal
rendelkezni.

*) Hány quaestor neveztetett ki eddig évenként, nem tudjuk.

267.

A 487. év óta nyolc volt: két városi, két katonai s négy hajóhadia quaestor; kikhez utóbb a tartományokban működő quaestorok járultak. Mert az Ostiában, Calesben s egyebütt fennálló hajóhadia quaestorságok semmikép nem szűntek meg, s a katonai quaestorok sem voltak másfelé alkalmazhatók; miután különben a consulnak ahol mint fővezér lépett fel, nem lett volna quaestora. Miután pedig Sulláig kilenc hivatal-kerület létezett, s ezenkívül Sziciliába két praetor küldetett, lehet, hogy ő már tizennyolc praetort talált. Miután azonban a főhivatalnokok száma e korban jóval csekélyebb volt a hivatalos területek számánál, s e téren rendszerint a hivataloskodási idő meghosszabbítása és más efféle kiegészítő eszközök alkalmaztattak, s a római kormány egyáltalában a hivatalnokok számát lehetőleg korlátozni igyekezett, lehet hogy több volt a quaestori hivatalkerület is, mint a quaestor, sőt az is lehetséges, hogy kis tartományokba, mint például Kilikiába, e korban quaestor nem is küldetett. Annyi bizonyos azonban, hogy már Sulla előtt is több quaestor volt nyolcnál.

évenként eszközölt revisio alkalmával bármely szenátort, az okok megjelölése mellett a szenátorok lajstromából kitörölhettek, a jövőre nézve szintén elvesztették; Sulla tehát a szenátoroknak eddig tényleges elmozdíthatatlanságát végre szabálylává tette. A szenátorok összes száma, mely a régi rendes 300-as számot eddig alkalmasint kevéssel haladta meg, sőt gyakran el sem érte, ezáltal jelentékenyen megszaporodott, sőt átlag véve talán megkétszereztetett*), amit már az is szükségessé tett, hogy a szenátus végzendői az esküdti teendők reá ruházása által jóval megszaporodtak. Miután továbbá úgy a rendkívüli módon belépő szenátorokat, mint a quaestorokat a tribúnok comitiumai nevezték ki, a szenátus, mely eddig közvetve alapult a nép választásán, most kivétel nélkül közvetlenül reá alapítottatott, tehát annyira közeljutott a képviseleti rendszerhez, amennyire ez csak az oligarchia természetével s általában az ókor fogalmaival megegyezett. A szenátus, mely kezdetben csak a hivatalnokokat tanácsával támogató collegium volt, az idők folyamában a hivatalnokoknak parancsoló és kormányzó hatósággá lett; s ennek csak következetes tovább fejlesztése volt az, ha a hivatalnoktól azon eredeti joguk, melynél fogva a

*) A szenátorok valamely meghatározott számáról szigorúan véve szó sem lehet. Habár a censorok Sulla előtt mindenkor 300 főre menő lajstromot szerkesztettek, ehez mégis mindig hozzájárultak azon nemszenátorok, kik a lajstrom elkészülte után a legközelebbinek szerkesztéseig valamely curulisi hivatalt viseltek; Sulla után pedig annyi volt a szenátor, ahány quaestorságot viselt ember volt életben. Alkalmasint felvehetjük, hogy Sulla szándéka volt a szenátus tagjainak számát 5—600-ra szaporítani; s ha évenként 20, átlag 30 éves új tagot veszünk fel, és a szenatori méltóság átlagos tartamát 25—30 évre teszszük, csakugyan e számot nyerjük. Cicero korában a szenátusnak oly gyűlésén, melyben a tagok nagy számmal vettek részt 417-en voltak jelen.

senátorokat kinevezték vagy letehették, elvételtek, s a senátus ugyanazon jogi alapra fektettetett, melyen maga a hivatalnoki hatalom is állt. A censorok azon hallatlan előjoga, melynél fogva a tanácsnokok lajstromát átnézték és tetszésökhöz képest írtak rá vagy töröltek le róla neveket, csakugyan nem fért össze egy rendezett oligarchikus alkotmánynyal. Most, midőn a quaestor-választásban megvolt az eszköz a senátus kellő kiegészítésére, a censorok revisiója feleslegessé vált, s ennek megszűnése által minden oligarchiának lényeges alapelve, az úri osztály ülésel és szavazattal bíró tagjainak élethossziglani működése és elmozdíthatatlansága, végleg consolidálódott.

Határozmányok a polgárságra vonatkozólag.

88.

Törvényhozási tekintetben Sulla mindössze csak a 666-iki határozmányokat elevenítette fel, s a törvényhozási kezdeményezés jogát, amint az a senátust tényleg már régóta megillette, most, legalább a tribúnokkal szemben, neki jogilag is biztosította. A formaszerinti souverain a polgárság maradt; de ami ennek ösgyűléseit illeti, a kormányzó szükségesnek találta ennek nevét ugyan óvatosan fenntartani, de minden valódi tevékenységét még óvatosabban lehetlenné tenni. Sulla még magával a polgárjoggal is igen kicsinylő módon bánt el; minden nehézség nélkül adta azt meg az új polgárközségeknek, sőt tömegesen megadta spanyoloknak és keltáknak is; és, alkalmasint szándékosan, mitsem tett a polgárlajstrom megállapítására, mely pedig ily erőszakos felforgatások után nagy mértékben rá szorult a revisióra, ha ugyan a kormány még egyáltalában komolyon vette a vele összekötött jogosultságokat. A comítiumok törvényhozási illetősége ugyan egyenesen nem szorítottatott meg; s ez nem is volt szükséges, miután a senátus jobban biztosított kezdeményezési joga folytán a nép úgy sem avatkozhatott egy könnyen a kormány akarata

ellenére az igazgatásba, pénzügybe és büntető igazságszolgáltatásba s törvényhozási működése tulajdonképen ismét arra szállítottatott alá, hogy az alkotmány módosításaira rámondhatta az igent. — Fontosabb volt a polgárság részvétele a választásokban, melyeket, úgy látszott, semmikép sem lehet többé nélkülözni anélkül, hogy a fennálló viszonyok mélyebben fel ne zavartassanak, mint amennyire azokat Sullának a felszínen maradó restauratiója felzavarni bírta és akarta. A mozgalom pártjának beavatkozásai a papválasztásba beszüntettettek; Sulla nem csak a 650-ki domitiusi törvényt, mely a legfőbb papi hivatalokra való választást általában a népre ruházta, hanem még a főpontifexre és főcurióra vonatkozó régibb ily nemű rendelkezéseket is megsemmisítette, s a papi collegiumoknak az önkiegészítés jogát a maga eredeti korlátlanságában visszaadta. Az államhivatalokra való választás dolgában azonban az eddig követett mód fenntartatott; kivéve amenyiben a katonai parancsnokságnak alább említendő új szabályozása szükségkép a polgárság jogának lényeges megszorítására vezetett, sőt a hadvezéri állomások adományozásának jogát a polgárságról bizonyos tekintetben a senátusra ruházta át. Úgy látszik, hogy Sulla még a serviusi szavazási rendnek előbb megkísértett restauratióját sem vette újlag foganatba, vagy azért, mert egyáltalában közönyös dolognak tekintette, hogy a szavazó osztályok így vagy amúgy vannak-e megalakítva, vagy mert úgy tartotta, hogy a régibb rendszer csak a tőkepenzesek veszélyes befolyását növelné. Csak a qualificációk állíttattak ismét helyre és pedig részben még szigorúbb alakban. Azon életkor, mely valamely hivatal viselésére szükséges volt, újlag megszatott; azon határozmánynyal együtt, miszerint a consulságra csak az pályázhatik, ki előbb a praetorságot, erre csak

A papi collegiumok cooperatiója helyreállítatik.

104.

A hivatali minőség szabályozása.

az, ki előbb már a quaestorságot viselte, az aedilséget ellenben szabad volt átugorni. Tekintettel azon, újabb időben többek által tett kísérletre, miszerint a több éven át folytatott consulság alakjában igyekeztek a tyrannist megalapítani, Sulla különös szigorral lépett fel e visszaélés ellen és elrendelte, hogy két különnemű hivatal viselése közt legalább két, ugyanazon hivatal kétszeri viselése közt pedig legalább tíz évnek kell elmúlnia, mely utóbbi rendelkezés a 412. évi régi szabályt emelte ismét érvényre, ellenében a consulság másodszori viselése feltétlen eltiltásának, melyet az utolsó túlzón oligarchiai korszak léptetett életbe. Egészben véve azonban Sulla szabad menetet engedett a választásoknak és csak a hivatalnoki hatalmat igyekezett akkép megkötni, hogy, bárkit ültetett legyen is a comitiuumok kiszámíthatatlan szeszélye valamely hivatalba, az ne legyen képes az oligarchia ellen fellázadni.

342.

A néptribún-
ság gyöngf-
tése.

Az állam legfőbb hivatalnokai e korban tényleg a néptribúnok, a consulok és praetorok, és a censorok három collegiuma voltak. Mindezek lényegesen korlátozott jogokkal keltek ki a Sulla-féle restauratióból; mindenekfelett a tribúni hivatal, melyet a kormányzó egy, ugyan a senátus kormányzására nézve is nélkülözhetetlen, de mégis a forradalom által teremtett oly eszköznek tekintett, mely mindig hajlandó új forradalmakra, s melyet szigorúbb és maradandóbb korlátok közé kell szorítani. A tribún hatalma azon jogból keletkezett, melynél fogva az előljárók hivatalos tényeit beavatkozásával megsemmisíthette, a neki ellentállót esetleg megbírságozhatta és további megbüntetését eszközölhette; s ez most is meghagyatott a tribúnoknak, csakhogy az intercessió jogával való visszaélésre súlyos, az illetőnek polgári lételet rendszerint megsemmisítő pénzbírság szabott. A tribúnak azon további joga, melynél

fogva a néppel tetszéséhez képest érintkezhetett vagy hogy vele közöljön valamit, vagy hogy törvényeket bocsásson szavazása alá, volt azon emeltyű, melynek segélyével a Gracchusok, Saturninus, Sulpicius az államot felforgatták; ez sem semmisített meg, de engedélytől tétetett függővé, melyet a senátustól előre kellett kikérni*). Végre hozzá tétetett, hogy a tribúnuság viselése az illetőt jövőben képtelenné tegye valamely felsőbb hivatal viselésére, — mely határozmány, mint sok más Sulla restaurációjában, ismét az ó-patritiusi intézményekre nyúlt vissza, és egyfelől a tribúnuságot, másfelől a curulisi hivatalokat egymással összeférhetetleneknek nyilvánította, mint voltak azon korban, midőn a plebejusok még nem bocsáttattak a polgári hivatalokra. Az oligarchia törvényhozója azt remélte, hogy ily módon elejét veheti a tribúni demagógiának, és hogy minden törekvő és nagyravágyó embert távol fog tartani a tribúnuságtól, ellenben hogy fenntarthatja azt mint a senátus eszközét, úgy az eközt és a polgárság közti közvetítésre, mint adandó alkalommal az

*) Erre vonatkoznak Lepidus szavai Sallustiusnál (*hist.* 1, 41, 11 Dietsch.): *populus Romanus . . . agitandi inops*, melyekre Tacitus (*ann.* 3, 27) céloz: *statim turbidis Lepidi rogationibus neque multo post tribunis reddita licentia quoquo vellent populum agitandi*. Hogy a tribúnok nem vesztették el általában a néppel való tárgyalás jogát, azt Cicerónál (*de leg.* 3, 4, 10) még világosabban mutatja a *de Thermensibus*-féle plebiscitum, mely különben bevezető formulájában úgy is mutatja be magát, mint mely *de senatus sententia* adatott ki. Hogy ellenben a consulok még Sulla után is terjeszthettek a nép elé indítványokat a senátus megelőző végzése nélkül, azt nem csak forrásaink hallgatása, hanem a 667-ki és 676-iki forradalmak lefolyása is bizonyítja, melyeknek vezérei épen ezen okból nem tribúnok, hanem consulok voltak. Ez oka annak is, hogy e korban consuli törvényeket találunk, a közigazgatás mellékes kérdéseire vonatkozókat, mint például a 681-ki gabnatörvényt, melyek helyét más időben kétségkívül plebiscitumok foglalták volna el.

87. 78.

73.

előjáróság megfékezésére is; és valamint a királynak s utóbb a köztársasági hivatalnokoknak a polgárság feletti uralma alig nyilvánul bármiben oly világosan, mint azon elvben, mely szerint kizárólag nekik van joguk nyilvánosan a néphez szólni, azonképen a senátusnak most jogilag először megállapított legfőbb hatósága a leghatározottabban azon engedélyben nyilvánul, melyet a nép szószólójának, valahányszor a néppel valamit tárgyalni akart, a senátustól kellett eszközölnie.

A legfőbb hivatal korlátozása.

A consulság és praetorság, habár Róma aristokratikus újjáteremtője ezeket jobb szemmel nézte mint a minden ízében gyanús tribúnságot, még is semmikép sem kerülhették ki azon bizalmatlanságot, mely saját eszközei irányában minden oligarchiának jellemző vonása. Ezek kiméletesebb alakban, de igen érezhető módon korlátoztattak. Sulla

A consulok s praetorok illetékességének szabályozása Sulla előtt.

e téren a munkafelosztásból indult ki. E korszak elején e tekintetben a következő rendszer állt fenn. A consulokat még mindig, valamint hajdan a legfőbb hivatal teendőinek összesége egyáltalában, úgy most a legfőbb hivatali teendők azon összesége illette meg, melyeknek ellátásával a törvény nem bízott meg különösen másokat. Ez utóbbi állt a fővárosi törvénykezésről, melylyel a consuloknak egy sértetlenül fenntartott szabály szerint nem volt szabad foglalkozniok s az ekkor fennálló tengerentúli hivatalokról: Siciliáról, Sardiniáról s a két Spanyolországról, melyekben a consul ugyan viselhetette a parancsnokságot, de csak kivételkép viselte. Rendes körülmények közt e szerint hat külön illetőségi kör, a két fővárosi törvényszéki elnökség s a négy tengerentúli hivatal osztatott fel a hat praetor között, kik mellett a consulokat, általános illetékességök alapján a fővárosi nem törvényszéki ügyek vezetése s a szárazföldi birtokokban a katonai parancsnokság illette meg. Miután

pedig az általános illetékességi kör kettősen volt betöltve, a gyakorlatban az egyik consul a kormánynak rendelkezésére maradt, s így közönséges időkben az állam ama nyolc évi főhivatalnokkal teljesen, sőt bőven beérte. Rendkívüli esetekre még fenn volt tartva az, hogy a nem katonai illetékességi körök halmozottak, a katonaiaknak határideje pedig megbosszabíttatott (*prorogare*). Nem volt szokatlan dolog, hogy a két törvényszéki elnökség ugyanazon praetorra ruháztassék s azon fővárosi ügyek, melyek rendszerint a consuloak által intéztettek el, a városi praetor által láttassanak el; ellenben könnyen felfoghatólag lehetőleg kerülték több parancsnoki állomásnak egy kézben egyesítését. Itt inkább azon szabály szolgált kiegészítőül, hogy a katonai imperiumban nem létezett interregnum, hogy tehát az, habár a törvény által határidőhöz volt kötve, mégis ennek elmúlása után jogilag még mindaddig eltartott, míg az utód meg nem jelent s elődétől a parancsnokságot át nem vette, vagy, ami ezzel egyre megy, hogy a parancsnokoló consulnak vagy praetornak, hivataloskodási idejének lefolyása után, ha utódja nem jelent meg, a consul vagy praetor helyett, szabad volt, sőt kellett hivatalát folytatnia. A senátusnak ezen ügyfelosztásra gyakorolt befolyása abban állt, hogy a szokás értelmében tőle függött vagy a szabályt alkalmaztatni, azaz úgy intézkedni, hogy a hat praetor a hat külön ügykört sorshúzás útján oszssa fel egymás között s a consuloak a szárazföldi nem törvényszéki ügyeket intézzék el; vagy valamely eltérést rendelni el a szabálytól, például a consult valamely, pillanatnyilag különösen fontos tengerentúli parancsnoksággal ruházni fel, vagy valamely rendkívüli, katonai vagy törvényszéki megbízatást, például a hajóhad parancsnokságát vagy valamely fontos bünyenyítő vizsgálatot, felvenni a felosztandó ügykörök közé, és az

ezáltal szükségessé váló további halmozások és határidők meghosszabbítása iránt rendelkezni, — amiben különben a senátust csupán a mindenkori consuli s illetőleg praetori ügykörök megszabása, nem pedig az egyes hivatalokba belépendő személyek kijelölése illette meg, sőt ez utóbbi felett kivétel nélkül vagy a sors, vagy a párhuzamos hivatalnokok egyezkedés útján határoztak. A polgárság ebbe nem avatkozott másként, mint azáltal, hogy a régibb időkben kénytelen volt a parancsnokságnak a felváltás elmulasztása folytán bekövetkezett tényleges meghosszabbítását különös községi végzéssel szabályozni; ami azonban inkább az alkotmány szelleme, mintsem betűje értelmében volt szükséges, és csakhamar feledékenységre merült. A fennálló hat külön ügykörhöz a hetedik század folyamában egymásután még hat más járult: az öt új helytartóság Makedóniában, Afrikában, Ázsiában, Naboban és Kilikiában és a zsarolások elítélésére felállított állandó bizottmányi törvényszék elnöksége. A római kormány hatáskörének szakadatlan növekedésével ezenkívül mind gyakrabban megtörtént az, hogy a főhivatalnokok rendkívüli katonai vagy pörös bizottságok számára igénybe vétettek. A rendes legfőbb évi hivatalnokok száma ennek dacára nem szaporított; s így nyolc, évenként kinevezendő hivatalnokra, minden egyebet tekintetbe sem véve, legalább tizenkét évenként betöltendő külön ügykör jutott. Természetesen nem a véletlen okozta, hogy e hiányon új praetori állomások rendszeresítése által egyszer mindenkorra nem segítettek. Az alkotmány betűje szerint valamennyi főhivatalnoknak évenként a polgárság által kellett választatnia; az új rend vagy inkább rendetlenség szerint, melynél fogva a támadt hézagok leginkább a hivataloskodási idő meghosszabbítása által töltettek be, s a senátus a törvény szerint

egy évig működő hivatalnoknak rendszerint egy második évet is engedélyezett, de ugyanezt tőle tetszéséhez képest meg is tagadhatta, az állam legfontosabb és legzsirosabb hivatalait nem többé a polgárság, hanem a senátus töltötte be a versenyzők azon lajstromából, mely a polgárság választásaiból keletkezett. Miután pedig ez állomások között a tengeren túli parancsnokságok, mint a legjövendőbbek, leginkább kerestettek, szokássá vált azon hivatalnokokat, kiket hivataluk jogilag vagy legalább tényleg a fővároshoz kötött, tehát a városi igazságszolgáltatás két elnökét s gyakran a consulokat is, hivatalos évök lefolyása után egy tengerentúli parancsnoksággal ruházni fel, ami a prorogatio természetével megegyezett, miután a Rómában és a valamely tartományban működő főhivatalnok a maga hivatalos hatalmát ugyan eltérő módon foglalta el, de államjogi tekintetben e hivatalok nem voltak tulajdonképen egymástól eltérő minőségűek. — E viszonyokat találta Sulla, és tette új rendszerének alapjává. Ennek alapeszméjét képezte a politikai hatalomnak, mely a polgár-, s a katonainak, mely a nempolgár kerületekben kormányzott, tökéletes elválasztása egymástól, és a legfőbb hivatal tartamának kivétel nélkül egy évről kettőre való meghosszabbítása, melyek közül az első a polgári, a második a katonai ügyek intézésére fordítottassék. Tér tekintetében ugyan a polgári s a katonai hatalom már régóta az alkotmány által el volt választva egymástól, s amaz ott végződött, ahol ez kezdődött, a Pomeriumon; de még mindig ugyanazon ember kezében egyesült a legfőbb politikai és a legfőbb katonai hatalom. Ezentúl a consulnak és praetornak kellett a tanácscsal és a polgársággal tanácskoznia, a proconsulnak és propraeornak pedig a seregben parancsnokolnia, és pedig úgy, hogy amaz törvény által el legyen tiltva minden

A consulok és praetorok ügykörének megszabása Sulla által. A politikai és katonai hatalom elválasztása.

A cisalpin
Gallia tarto-
mányjá
szerveztetik.

katonai, ez minden politikai tevékenységtől. Ennek első következménye az lett, hogy az éjszaki-itáliai vidék a tulajdonképeni Itáliától politikailag elkülönítettett. Eddig e két rész ugyan némi nemzeti ellentétben állt egymással, amennyiben éjszaki Itáliát jobbra ligurok és kelták, közép- és dél-Itáliát pedig itáliaiak lakták; de politikai és közigazgatási tekintetben a római állam egész szárazföldi területe a tengerszorostól az Alpokig, belefoglalva az illyr birtokokat, és a polgár-, latin- és nem-itáliaiak által lakott községeket minden különbség nélkül, rendes körülmények közt az az idő szerint Rómában működő legfőbb hivatalnokok alatt állt, amint hogy a gyarmatalapítások is ezen egész területre kiterjedtek. Sulla rendezése alapján a tulajdonképeni Itália, melynek éjszaki határává egyúttal az Aesis helyett a Rubico tétetett, mint most már kizárólag római polgárok által lakott terület, a rendes római hatóságoknak rendeltetett alá, és a római államjognak egyik alapelvevé tétetett, hogy e területen rendszerint sem hadak, sem parancsnokok ne legyenek; az Alpokon inneni kelta föld azonban, melyben már az alpesi népek szakadatlanul megújuló betörései folytán sem lehetett hadak tartását nélkülözni, a régibb tengerentúli parancsnokság mintájára külön helytartósággá alakított*). Midőn most az évenként kinevezendő

*) E feltevést semmi más nem bizonyítja, mint az, hogy az itáliai kelta föld — a provincia szónak azon értelmében, mely szerint az meghatározott és évenként felváltott helytartó által igazgatott hivatalkerületet jelent — a régibb időben ép oly határozottan nem provincia, amely kétségtelen az a Caesarok korában (v. ö. Licin. 39. l.: *Data erat et Sullae provincia Gallia cisalpina*). — Körülbelül így áll a dolog a határok megváltoztatásával is; tudjuk, hogy egykor az Aesis, Caesar korában pedig a Rubico választotta el a kelta földet Itáliától, de nem tudjuk, mikor változott meg e határ. Abból ugyan, hogy Marcus Terentius Varro Lucullus, mint propraetor az Aesis és

praetorok száma végre hatról nyolcra emeltetett, az új ügybeosztás úgy állapított meg, hogy az évenként kinevezendő tíz legfőbb hivatalnok első hivatalos évök alatt mint consulok vagy praetorok a fővárosi ügyeknek — a két consul a kormányzásnak és igazgatásnak, két praetor a polgári törvénykezésnek, a többi hat az újonnan szervezett büntető igazságszolgáltatásnak — szentelje magát, második hivataloskodási évök alatt pedig mint proconsulok vagy propraetorok a tíz helytartóság valamelyikében, melyek: Sicilia, Sardinia, a két Spanyolország, Makedónia, Ázsia, Afrika, Narbo, Kilikia és az itáliai kelta föld voltak, parancsnokságot viseljenek. Ezzel függ össze az is, amit már említettünk, hogy Sulla a quaestorok számát húszra szaporította*). Ezáltal először is az eddigi rendetlen és minden

Az ügyek jobb felosztása.

a Rubico közti területben határszabályozást eszközölt (Orelli *inscr.* 570), némelyek azt következtették, hogy a földnek, legalább még a Lucullus 679-iki praetorságát követett évben tartományi földnek kellett lennie, miután a propraetornak Itália területéhez semmi köze nem volt. Azonban minden prorogált imperium csak a Pomeriumon belül szűnik meg magától; Itáliában ellenben ez Sulla rendezése után is, habár szabály szerint nem fordul elő, mégis megengedhető, azon hivatal pedig, melyet Lucullus viselt, mindenesetre rendkívüli volt. De ki tudjuk mutatni azt is, mikor és miképp viselt Lucullus e vidéken ily hivatalt. Már a Sulla-féle 672-iki újjászervezés előtt épen ő működött itt mint parancsnokló tiszt, és úgy mint Pompeius, Sulla által valószínűleg szintén propraetori hatalommal volt felruházva; alkalmasint e minőségében szabályozta 672-ben vagy 673-ban (v. ö. Appian 1, 95) a kérdéses határt. E felirásból tehát éjszak Itália jogi helyzetére nézve egyáltalában mi sem következik, s legkevéssé a Sulla dictátorságát követett időre. Ellenben figyelemre méltó újmutatás az, hogy Sulla a római Pomerium határait kiterjesztette (Seneca *de brev. vitae* 14; Dio 43, 50) amit a római államjog csak annak engedett meg, ki nem a birodalmi, hanem a városi, azaz itáliai határt terjesztette ki.

75.

82.

82. 81.

*) Miután Siciliába két, minden más tartományba pedig egy

képzeltetű rossz cselekre s ármányokra alkalmat nyújtó hivatalelosztás helyébe világos és szilárd szabály tétetett; továbbá lehetőleg eleje vétetett a hivatalnoki hatalom kihágásainak s a legfőbb kormányzó hatóság befolyása jelentékenyen emeltetett. Az eddigi rend szerint a birodalomban jogi különbség csak a falgyűrű által befoglalt város és a Pomeriumon kívül fekvő vidék közt létezett; az új rendszerben a város helyét az új Itália foglalta el, mely most örök békét kapott és a rendes parancsnokság hatásköre alól elvonatott**), ezzel szemben pedig állt a szárazföldi és tengerentúli terület, mely viszont szükségkép hadparancsnokok alá volt rendelve, az ettől fogva úgynevezett provinciák. Az eddigi rend szerint ugyanazon ember igen gyakran két, sőt több évig is megmaradt ugyanazon hivatalban; az új rendszer úgy a fővárosi hivatalokat, mint a helytartói állomásokat egytől-egyig egy évre szorította s azon különös rendelkezés, miszerint minden helytartó köteles a maga kerületét utódjának megérkezése után harminc nap alatt okvetlenül odahagyni, igen világosan mutatja, mi volt ez intézkedések célja, főkép ha hozzáveszszük még azon, fentebb már említett tilalmat is, mely szerint a volt hivatalnok ugyanazon vagy más néphivatalra közvetlenül hivatalból kilépése után nem volt újlag megválasztható: azon rég kipróbált elv, melynek segélyével a senátus egykor urává tette magát a királlyságnak, miszerint az előljáróság

praetor ment, s ezenkívül a két városi, valamint a hadviselésben a consulok mellé rendelt két, és a négy hajóhad quaeator is fennmaradt, e célra évenként tizenkilenc hivatalnokra volt szükség. A huszadik quaeator hivatalkörét ma már ki nem jelölhetjük.

**) Az itáliai szövetség sokkal régibb; de államszövetség, nem pedig egy, az egységes római birodalom kebelében elhatárolt terület, mint Sulla Itáliája.

korlátozása, illetékességi körére nézve a demokratiának, időtartamára nézve pedig az oligarchiának válik javára. Az eddigi rend szerint Gaius Márius, hivatalánál fogva egyúttal a senátus feje s az állam fővezére volt; s ha ő csak saját ügyetlenségének tulajdoníthatta, hogy e kettős hivatalos hatalom segélyével nem sikerült az oligarchiát megbuktatnia, most úgy látszott, gondoskodva van róla, nehogy valamely okosabb utódja ugyanezen eszközt jobban felhasználja. Az eddigi rend szerint a nép által közvetlenül választott hivatalnok is foglalhatott el katonai állást; Sulla rendszere azonban a katonai hivatalokat kizárólag azok számára tartotta fenn, kiket a senátus hivataloskodási idejük meghosszabbítása által hivatalos hatalmukban megerősített. A hivatalnok meghosszabbítása ugyan most állandó szabálylyá lett; de azért az auspiciumok értelmében és névleg, s egyáltalában, államjogi alakjára nézve ezentúl is rendkívüli meghosszabbításnak tekintetett. Ez pedig nem volt közömbös dolog. A consult vagy praetort senki, vagy legfeljebb csak a polgárság tehette le hivatalából; a proconsult és propraetort a senátus nevezte ki és bocsátotta el, úgy hogy ezáltal az egész katonai hatalom, melytől végelemzésben minden függött, legalább formszerűen a senátustól lett függővé.

Végre, mint már említettük, minden hivatalok legfőbbike, a censorság, bár formszerűen el nem töröltetett, ugyanazon módon semmisített meg, mint egykor a dictátorság. Gyakorlati szempontból mindenesetre nélkülözhető volt. A senátus kiegészítéséről Sulla már más úton gondoskodott. Amióta Itália tényleg adómentes volt s a sereg leginkább toborzás útján alakított, az adó- és szolgálatkötelezettek lajstroma, a dolog lényegét tekintve, elvesztette jelentőségét; s ha a lovagok lajstromában s a

A censorság
mellőzése.

szavazásra jogosítottak jegyzékében rendetlenségek támadtak, ezt nem nézték épen rossz szemmel. Nem maradt tehát számukra egyéb a folyó pénzügyeknél, melyeket azonban már eddig is a consulok intéztek el, ha, ami gyakran megtörtént, a censorválasztás elmaradt, s melyeket most, mint rendes hivatalos teendőiknek részét, teljesen átvettek. Azon jelentékeny nyereséggel szemben, mely abban állt, hogy az előljáróság a censorokban legmagasabban álló tagját elvesztette, nem bírt fontossággal és a legfőbb kormányzó collegium egyeduralmán nem ütött semmi csorbát az, hogy a most már jóval nagyobb számú senátorok nagyraevágásának kielégítése végett a pontifexek száma nyolcra, az auguroké kilencröl, a jóslatörzőké tízröl, egyenként tizenötötre, a lakomarendezőké pedig háromról hétre emeltetett.

A pénzügyek szabályozása.

Pénzügyekben a döntő szó már az eddigi alkotmány szerint is a senátust illette meg; ennél fogva e téren már csak a rendezett igazgatás helyreállításáról volt szó. Sulla kezdetben nem csekély pénzszükségben volt; a Kis-Ázsiából magával hozott összegeket nagyszámú s lépten-nyomon szaporodó seregének zsoldja csakhamar felemésztette. A senátus, miután az ellenfél az állami pénztárt magával vitte Praenestébe, még a collini kapu előtti diadal után is kénytelen volt szükségbeli rendszabályokra szólni el magát. Különféle építkező helyek a fővárosban s a campániai urodalom egyes részei áruba bocsáttattak, a védenc királyok, a megszabadított és szövetséges községek rendkívüli módon megsarcoltattak, részben fekvő birtokaik s vámjaik lefoglaltattak, másutt ugyancsak pénzért új szabadalmakkal ruháztattak fel. Azonban az állampénztárban, Praeneste átadása alkalmával talált mintegy 4 mil. tallérnyi pénztármaradvány, a csakhamar megindult árverések és

más rendkívüli segédforrások kisegítették a pillanatnyi zavarból. A jövőről pedig Sulla nem annyira az ázsiai adóreform által, mely leginkább az adófizetőknek vált hasznukra s mely mellett az állampénztár mindössze nem vesztett, mint inkább a campániai uradalom visszafoglalása által gondoskodott, melyhez most még Aenaria csatoltatott, mindenekfelett pedig a gabnakiosztás beszüntetése által, mely Gaius Gracchus ideje óta rákfeneként rágódott Róma pénzügyén.

A törvénykezési ügy ellenben alaposan átalakítottatott, részint politikai okokból, részint hogy az eddigi nagyon ki nem elégítő és összefüggés nélküli peres törvényhozás egységesebbé és használhatóbbá váljék. Azon törvényszékeken kívül, melyekben a hivatalnok ítéletétől való provocatio folytán az összes polgárság ítélte, e korban két esküdtek előtti eljárás létezett. A rendes, mely mindazon esetekre alkalmazható volt, melyek a mi felfogásunk szerint a polgári vagy bünyenyítő pörnek tárgyát képezhetik, kivéve csupán a közvetlenül az állam ellen elkövetett bűnököt, abban állt, hogy a fővárosi két törvényszéki-úr egyike az ügyet felszerelte, és egy általa kinevezett esküdt ennek alapján benne ítéletet hozott. A rendkívüli esküdtszéki pörnek egyes fontos polgári vagy bünyenyítő ügyekben volt helye, melyek számára az egyes esküdtek helyett a törvény különös esküdtszék felállítását rendelte el. Ilyenműek voltak először az egyes esetek számára alakított külön törvényszékek; másodsor az állandó bizottsági törvényszékek, minők a zsarolás, méregkeverés és gyilkosság, talán még a választási megvesztegetések és más bűnök elítélésére is, a hetedik század folyamában felállítottak; végre a százöt, vagy rövidebben százszemélyes törvényszék, mely a tulajdoni pörben használt dárdanyél után nyéltörvényszéknek

A törvényho-
zás újjászere-
vezése.

A régi rend-
szer.

Rendes eljá-
rás.

Állandó és
különös
quaestiók.

A centumvi-
rek törvény-
széke.

(*hasta*) is neveztetett. E nyéltörvényszék keletkezésének oka és ideje, mely a római örökség körüli pörökben volt illetékes, homályba van burkolva, de alkalmasint ugyanaz lesz, mint a fentemlített, lényegökben vele egynemű bünyfenyítő bizottságoké. E különféle törvényszékek vezetéséről az egyes törvényszéki rendszabályok különféleképp intézkedtek; így a zsarolási törvényszék elnöke egy praetor, a gyilkolásié egy, a volt aedilek közül külön e célra kinevezett elnök, a nyéltörvényszéké több, a volt quaestorok sorából kiválasztott director volt. Az esküdtek úgy a rendes, mint a rendkívüli eljárás számára a Gracchus-féle szabályok alapján, a lovagi lajstromon álló, nemsenátori férfiak sorából vétettek; csak a nyéltörvényszék számára nevezett ki a harmincöt kerület mindenike szabad választás útján három-három esküdtet, mely százöt emberből alakíttatott meg a törvényszék. — Sulla reformjai főképp három neműek voltak. Először az esküdtszékek számát tetemesen megszorította. Ettől fogva különös esküdt-bizottságok álltak fenn a zsarolásra, a gyilkosságra, hozzáfoglalva a gyujtogatást és hamis tanuskodást; a választási vesztegetésre; a felségárulásra s minden Róma becsületén ejtett gyalázatra; a házasságtörésre; a legsúlyosabb csalási esetekre; végrendelet- és pénzhamisításra; a legsúlyosabb becsületsértésekre, nevezetesen reális injuriákra és a házi béke megzavarására; talán még a közpénzek elsikkasztására, kamat-uzsorára és más bűnökre is; és Sulla ezen régi vagy új törvényszékek mindenike számára különös bünyfenyítő rendszert és eljárást adott ki. Egyébiránt a hatóságoknak ezentúl is volt joguk előforduló esetekben, egyes bűncsoportozatok számára különös törvényszékeket állítani fel. Ez egyfelől a néptörvényszékeknek, másfelől a rendes esküdtszéki pörnek lényeges megszorítására

vezetett, mert például amattól a felségárulási pörök, ettől a súlyosabb hamisítás és az injuriák elvonattak; ezt kivéve azonban egyik intézmény sem szenvedett több változást. Ami másodszer a törvényszékek fővezetését illeti, most, mint már említettük, a különböző esküdtszékek vezetésére hat praetor állt rendelkezésre, kiken kívül egyes törvényszékek számára még külön igazgatók nevezettek ki. Harmadszer, az esküdti állomásokat a gracchusi lovagok helyett ismét a senátorok foglalták el; csak a nyéltörvényszékben maradt fenn a régi rend, amennyire mi tudjuk. E rendelkezések politikai célja: hogy a lovagok eddigi részvétének a kormányban, véget vessenek, világosan szembeötlik: de ép oly világos az is, hogy nem voltak pusztán tendenciózus politikai rendszabályok, hanem hogy általok először kísértetett meg, némileg segíteni a rendi küzdelmek kora óta mindinkább elzüllött római bünyenyítő pör és bünyenyítő bajain. Sulla ezen törvényhozásától származik a bünyenyítő és polgári ügyeknek a régibb jog előtt lényegében ismeretlen elválasztása azon értelemben, melyben azt még mai nap is vesszük: ettől fogva bünyenyítő ügynek tekintetik az, ami az esküdtek padjára, polgári ügynek az, ami az egyes esküdtek elé tartozik. A Sulla-féle questiók rendszabályainak összeségét egyúttal a tizenkét táblás törvény után az első római törvénykönyvnek, és általában az első bünyenyítő törvénykönyvnek tekinthetjük, mely valaha kiadatott. De a részletekben is dicséretes és szabadelvű szellemnek akadunk nyomára. Bármily fucsának tessék is a proscriptiók feltalálójának részéről, mégis áll, hogy ő törölte el a halálbünyenyítést politikai vétségekre; mert miután a római szokás szerint, melyet Sulla is változatlanul fenntartott, az esküdtek bizottsága nem, csak a nép ítélhetett valakit élete elvesztésére vagy börtönszerű

fogságra, midőn a felségárulási pörök elítélése a polgárságról egy állandó bizottságra ruházott, ez eo ipso a halálbüntetés eltörlését foglalta magában az ily bűnökre nézve; mialatt másfelől az is haladás és javítás volt, hogy az egyes felségárulási esetek megítélésére szolgáló, romlást hozó különös bizottságok, minő a váriusi volt a szövetségesek háborújában, megszorítottak. Az egész reform hasznaroppant nagy és maradandó volt, és örök emléke lett azon gyakorlati, mérsékelt államférfíui szellemnek, mely megteremtőjét méltóvá tette arra, hogy mint az egykori decemvirek, a törvény tekerésével kezében, souverain közvetítőként lépjen a pártok közé. — E büntetőtörvények mintegy függelékének tekinthetjük azon rendőri szabályokat, melyek segélyével Sulla, a censor önkénye helyébe a törvényt tevén, az erkölcsök és fegyelem szigorát a polgároknak ismét lelkekre kötötte, és új maximális tételeket állítván a rég elavultak helyébe, azokkal a lakomák, temetések s más alkalmakkor kifejtett fényüzést korlátozni igyekezett.

Rendőri törvények.

Végre, ha nem is Sullának, de korának műve a római önálló municipális rendszer kifejlődése. Az ókor azoneszmét, mely szerint a község mint alárendelt politikai egész orgánice beillesztetik a magasabban álló államösszeségbe, eredetileg nem ismeri; a város és az állam az egész hellénitáliai világban szükségkép fedezi egymást, s ez alól csak a keleti kényuralom tesz kivételt. E tekintetben Görögországban úgy, mint Itáliában tulajdonképeni municipális rendszer eredetileg nem létezik. Mindenekfelett a római politika ragaszkodott ehez a maga szívós következetességével; Itália függő községei még a hatodik században is, vagy formailag souverain nempolgárállamokként constituáltak, hogy municipális alkotmányukat megtarthassák, vagy, ha római polgárjogot kaptak, nem gátoltattak ugyan abban,

A római municipalitás.

hogy egészszé szervezkedjenek, de valóságos municipális jogaiktól mégis megfosztattak, úgy hogy minden polgárgyarmatban és polgár-municipiumban még az igazságszolgáltatást és az építkezési ügyet is a római praetorok és censorok látták el. A legnagyobb engedmény, melyre Róma magát ez irányban elszánta, abban állt, hogy a törvényszéki úrnak egy Rómából kinevezett helyettese (*praefectus*) legalább a legsürgősebb jogügyeket a hely színén elintézhette. Hasonló eljárást követtek a tartományokban, azon különbséggel, hogy itt a fővárosi hatóságok helyét a helytartó foglalta el. A szabad, azaz formailag souverain városokban a polgári és büntető törvénykezést a municipális hivatalnokok a helyi statutumok szerint látták el; csakhogy, ahol ezt rendkívüli szabadalmak meg nem gátolták, minden római, úgy is mint vádlott, úgy is mint vádló, megkövetelhetette, hogy ügyét itáliai bírák, itáliai törvények szerint döntsék el. A közönséges tartományi községekre nézve a római helytartó képezte az egyetlen rendes törvényszéki hatóságot, melynek feladata volt minden pert fölszerelni. Az már sok volt, ha a helytartó, mint Siciliában, azon esetben, midőn a vádlott siciliai volt, a tartományi statutumok értelmében köteles vala hazai esküdtet bízni meg ügye eldöntésével, s megengedni, hogy ez a helyi szokás alapján ítéljen; a legtöbb tartományban, úgy látszik, ez is a felszerelő hivatalnok tetszésétől függött. — A római község nyilvános életének e föltétlen öszpontosításával egyetlen központon, Rómában, a hetedik században, legalább Itáliára nézve, felhagytak. Amióta ez egyetlen városi községgé lett s a város területe az Arnustól és Rubicontól egészen a siciliai tergerszorosig ért, okvetlenül szükségessé lett e nagy városi község kebelében kisebb városközségeket alakítani. Itália ennél fogva teljes polgárközségekké

szerveztetett, mely alkalommal a kiterjedésök folytán veszélyes nagyobb megyék, amennyiben ez már előbb meg nem történt, valószínűleg több kisebb városi kerületre osztattak fel. Ez új teljes polgárközségek helyzete compromissumon alapult azon helyzetök közt, mely őket eddig, mint szövetséges államokat illette meg s a közt, mely őket mint a római község kiegészítő részét a régibb jog szerint megillette volna. Helyzetöknek alapját, nagyjában véve az eddig formá szerint souverain latin községek alkotmánya, vagy amennyiben ez fővonaláiban egyenlő volt a rómaival, a római ópatriciusi-consuli község alkotmánya képezte; azon különbséggel, hogy ügyeltek reá, miszerint a municipiumban ugyanezen intézmények más és más csekélyebb nevekkel ruháztassanak fel, mint a fővárosban, vagyis az államban. A község élén a polgárgyűlés áll, melynek joga van községi statutumokat alkotni s a községi hivatalokat betölteni. Száz tagból álló községi tanács vállalja magára a római senátus szerepét. A törvénykezést négy törvényszéki úr látja el, két rendes bíró, ki a két consulnak, s két vásári bíró, ki a curulisi aedileknek felel meg. A censorság teendőit, melyek mint Rómában öt évenként megújultak, és, miként minden jel erre mutat, főkép a községi építkezések vezetésében állottak, szintén a két legfőbb községi hivatalnok, tehát a két rendes törvényszéki úr vállalta magára, kik ez esetben e megkülönböztető címet vették fel: „törvényszéki urak censori vagy öt éves hatalommal“. A községi pénztárt két quaestor kezelte. A sacralis ügyről azon két papi szakértőkből álló collegium godoskodott, melynél többet a legrégebb latin alkotmány nem ismert: a municipális pontifexek és augurok. — Ami a másodrangú politikai organismusnak viszonyát az állam elsőrangú organismusához illeti, általában véve, amazt úgy mint ezt

A municipium viszonya az államhoz.

minden politikai jogosultság megillette, minélfogva a községi végzés és a községi hivatalnokok imperiuma ép úgy kötelezte a községi polgárt, mint a rómaid a népvégzés és a consuli imperium. Ez nagyjában véve az állami és városi hatóságoknak párhuzamos működésére vezetett: így például mindketten bírtak a becslés és adókivetés jogával, anélkül, hogy a metaláni városi becslésben vagy adókivetésben a Róma által kirovottak figyelembe vétettek volna, és megfordítva; középítkezéseket a római hivatalnokok ép úgy elrendelhettek egész Itáliában, mint a városiak is saját területekön és így tovább. Összeütközés esetén természetesen a község engedett az államnak s a népvégzés fölötté állt a városi végzésnek. Az illetékesség formá szerint csak az igazságszolgáltatásban osztatott meg, melyben a párhuzamos hivataloskodás tiszta rendszere csak a legnagyobb zavarra vezetett volna; e téren a büntető pörben valószínűleg minden főbenjáró ügy, a polgári eljárásban a nehezebb és az igazgató hivatalnok önálló fellépését előfeltételező ügyek a fővárosi hatóságoknak és esküdteknek tartattak fenn, az itáliai városi törvényszékek pedig a csekélyebb és kevésbé bonyolódott, s ezenkívül az igen sürgős jogügyek elintézésére szorítottak. — Ezen itáliai községi rendszer keletkezéséről hagyományaink nem beszélnek. Valószínű, hogy első csiráiban azon nagyobb polgárgyarmatok számára felállított kivételes határozmányokra nyúlik vissza, melyek a hatodik század végén alapítottak, legalább egyes, magokban véve jelentéktelen formai eltérések a polgárgyarmatok és polgármunicipiumok közt arra mutatnak, hogy az új, ekkor gyakorlatilag e latin gyarmatnak helyébe lépő polgárgyarmatnak eredetileg jobb államjogi helyzete volt mint a sokkal régibb polgármunicipiumnak, s ezen előnye alig állhatott egyébben, mint egy, a latinhoz

A municipium elvona.
nása.

86.

közeledő községi alkotmányban, aminő később minden polgárgyarmatot és polgármunicipiumot egyiránt megilletett. Az új rendszer határozottan először a capuai forradalmi gyarmatra nézve mutatható ki, és nem szenved kétséget, hogy teljesen csak akkor alkalmaztatott, midőn Itália minden eddig souverain városának a szövetségesek háborúja következtében polgárközséggé kellett alakíttatnia. Valjon a részletes rendezést már a juliusi törvény, a 668-iki censorok, vagy csak Sulla hajtotta-e végre, azt ma már el nem dönthetjük; a censori teendők átruházása a törvényszéki urakra ugyan úgy látszik, Sulla azon rendszerének analogiája alapján eszközöltetett, mely a censorságnak véget vetett, de ép úgy visszanyúlhatik a legrégebb latin alkotmányra is, mely a censorságot szintén nem ismerte. Bármiként legyen azonban, annyi bizonyos, hogy ezen, a tulajdonképeni államba beillesztett és alája rendelt városi alkotmány Sulla kora, s általában a római állami élet legnevezetesebb s legkövetkezménydúsabb műveinek egyike. Igaz ugyan, hogy az ókor ép úgy nem tudta az államot s várost egymásba illeszteni, a mint nem volt képes a képviseleti kormányt s mai állami életünk más alapeszméit magából kifejleszteni; de politikai fejlődésében eljutott egészen azon határig, hol ez az adott korlátokon túlterjeszkedik s azokat ledönti, és ez mindenekfelett Rómában történt, mely minden tekintetben az ó és új szellemi világ elválasztó és összekötő pontján áll. Sulla alkotmányában egyfelől az ösgyűlés s a római község városi jellege szinte jelentéktelen formává enyészett, másfelől az állam kebelében fennálló község az itáliai községekben tökéletesen kifejlődött; a szabad köztársaságnak ez utolsó alkotmánya a képviseleti rendszert és a községeken alapuló államot megvalósította, csak a név hiányzott belőle, mely,

az igaz, efféle ügyekben a dolog felét teszi ki. — A tartományi községi rendszeren ez nem változtatott; a nem szabad városok községi hatóságai, egyes kivételeket számba nem véve, az igazgatás és rendőrség kezelésére maradtak korlátozva, amittől azonban a jogszolgáltatásnak bizonyos neme — például a gonosztevő rabszolgák feletti bírászkodás — nem volt elválasztható.

Ezen alkotmányt adta Lucius Cornelius Sulla Róma községének. A senátus és a lovagrend, polgárság és proletárság, itáliaiak és tartománylakosok elfogadták úgy, amint a kormányzó rájuk parancsolta, ha nem is elégedetlenség nélkül, de anélkül hogy fellázadnának ellene; nem így Sulla tisztjei. A római sereg jelleme már tökéletesen megváltozott. A máriusi reform ugyan mindenesetre harcképesebbé és használhatóbbá tette, mint volt akkor, midőn Numantia előtt nem verekedett; de egyúttal polgárseregből zsoldosok hadává alakította át, kik az állam iránt semmi, s tisztjök iránt csak akkor viseltettek hűséggel, ha képes volt őket saját személyéhez láncolni. A hadsereg szellemének e tökéletes átalakulását a polgárháború irtóztató módon napvilágra hozta: hat tábornok esett el ebben saját katonáinak keze által: Albinus, Cato, Rufus, Flaccus, Cinna és Gaius Carbo; az egy Sulla bírt úrrá lenni s annak maradni a veszélyes csorda felett; de természetesen az által, hogy annyira szabad folyást engedett minden vad vágyainak, amennyire azt előtte római hadvezér még sohasem tette. Ha ennél fogva őt vádolják a régi hadi fegyelem megrontásával, e vád nem épen helytelen, de mégis igazságtalan; az igazság az, hogy ő volt az első római hivatalnok, ki katonai és politikai feladatát csak úgy volt képes megoldani, ha condottieriként lépett fel. De Sulla nem azért vette át a katonai dictátorságot, hogy az államot

A Sulla-féle
újjászervezés
benyomása.

A tiszték
oppositiója.

alája vesse a soldateskának, hanem megfordítva, hogy a polgári hatalom alá visszakényszerítsen mindent ami az államban létezett, mindenekfelett pedig a sereget és a tiszteteket. Amint ez nyilvánvalóvá lett, saját törzskarában támadt fel ellene az oppositio. Hadd játssa az oligarchia a többi polgárokkal szemben a tyrannust, azzal a katonák nem törődtek, de midőn a tábornokok, kik fegyvereikkel állították helyre ismét a senátorok feldöntött székeit, most felszólították, hogy ugyanazon senátus iránt feltétlen engedelmességgel viseltessenek, ezt már tőrhetetlennek találták. Épen azon két tiszt ellenezte a dolgok ezen új rendjét, kik iránt Sulla a legnagyobb bizalommal viseltetett. Gnaeus Pompeius, kit Sulla Sicilia és Afrika meghódításával bízott meg és vejének szemelt ki, midőn a senátus neki, feladatának megoldása után megparancsolta, hogy seregét bocsássa el, nem engedelmeskedett és kis híján nyíltan fellázadt. Quintus Ofella, kinek Praeneste előtti szilárd kitartása legtöbbet tett az utolsó és legterhesebb hadjárat sikerére, ép oly nyílt ellentétben az újonnan megállapított rendszerrel, a consulságra pályázott anélkül, hogy az alsóbb hivatalokat viselte volna. Pompeiussal Sulla, habár szívélyesen kibékülni nem is, de ki tudott egyezni. Eléggé ismervén emberét arra nézve, hogy ne tartson tőle, zsebre dugta azon impertinenciát, melyet Pompeius szemébe mondott neki, hogy t. i. több ember sereglik a felkelő, mint a lenyugvó nap köré, és a hiú ifjúnak megadta azon üres kitüntetések, melyekre vágyódott. Míg itt engedelkenynek mutatkozott, Ofellával szemben bebizonyította, hogy marsalljait nem engedi maga fölé kerekedni: amint ez alkotmányellenes módon mint pályázó a nép elé lépett, Sulla őt a vásártéren nyilvánosan leszúratta, azután az összegyűlt polgárságnak megmagyarázta, hogy ez az ő paran-

esára és hogy miért történt. Ekként egyelőre elhallgatott ugyan a főhadiszállás jellemző oppositíója a dolgok új rendje ellen; de azért meg nem szűnt, és gyakorlati commentárul szolgált Sulla azon szavaihoz, miszerint azt, amit ő ez alkalommal tesz, másodsor ismételni nem lehet.

Egy dolog volt még hátra s talán a legnehezebb: a kivételes állapotokból való visszatérés a régi és új törvények kerékvágásába. Ezt könnyebbé tette az, hogy Sulla e végcélját sohsem tévesztette szem elől. Habár a valeriusi törvény őt korlátlan hatalommal, és minden rendeletét törvényerővel ruházta fel, e szertelen meghatalmazásnak mégis csak oly rendszabályokban vette hasznát, melyek mulandó jelentőséggel bírtak, s melyekben a tanácsot és polgárságot, részvétele csak felesleges módon compromittálta volna, nevezetesen a kiátkozásokban. Rendszerint maga már előre megtartotta azon szabályokat, melyeket a jövőre nézve megállapított. Hogy a nép megkérdetett, az a quaestor-törvényben megolvasható, mely részben még megvan, más törvényekről pedig, mint például a fényűzésiről s arról, mely a községi határok elkobzásáról rendelkezik, be van bizonyítva. Hasonlókép fontosabb közigazgatási tényekben, mint péld. az afrikai sereg kiküldetésében és visszahívásában, és városi szabadalomlevelek kiadásában, a senátust toltá előtérbe. Ugyane szellemtől vezéreltetve választatott Sulla már 673-ra is consulokat, ami legalább a kormányzóság után való gyűlöletes hivatalos keltezését kikerülhetővé tette; de a hatalom még kizárólag a kormányzó kezében maradt s a választás másodrendű személyekre irányoztatott. A következő évre (674) azonban Sulla a rendes alkotmányt ismét teljesen visszahelyezte működésébe, és mint consul, bajtársával, Quintus Metellusszal közösen kormányozta az államot, mialatt a kormányzóságot ugyan

Az alkotmányos rend helyreállítása.

81.

80.

még megtartotta, de egyelőre hasznát nem vette. Átlátta, mily veszélyes volna épen saját intézményeire nézve e katonai dictátorságot maradandóvá tenni. Miután az új állapotok tarthatóknak látszottak bizonyulni, s az új intézkedéseknek, habár még sok hátra volt belőlök, nevezetesen a gyarmatalapítás mezején, legnagyobb és legfontosabb része már be volt fejezve, a 675-ki választásoknak teljesen szabad folyást engedett, a consulságra való újra megválasztatását, mint saját törvényeivel ellenkezőt, visszautasította, és kevéssel azután, hogy az új consulok, Publius Servilius és Appius Claudius, hivatalukat elfoglalták, 675 elején a kormányzóságot letette. A legridegebb szívűek is meg voltak hatva, midőn ez ember, ki eddig milliók életével és vagyonával ön kénye kedve szerint rendelkezett, kinek intésére annyi fő hullt porba, kinek Róma minden utcájában, Itália minden városában voltak halálos ellenségei, és ki az állam újjászervezésének ezer érdeket és meggyőződést megsértő munkáját minden hozzá fogható szövetséges, sőt szorosán véve még valamely szilárd párt támogatása nélkül is, keresztülvitte, midőn ez ember kilépve a főváros piacára, önkényt lemondott korlátlan hatalmáról, fegyveres kísérőitől elbúcsuzott, törvényszolgáit elbocsátotta és a sűrű tömegben körülötte álló polgárságot felszólította, hogy ha van közte, aki őt számadásra akarja vonni, álljon elő. Néma csend követte e szavakat; Sulla leszállt a szószékről, és gyalog, csupán övéi kíséretében végighaladva azon csöcselék tömegén, mely nyolc év előtt házát lerombolta, hazatért lakására.

Sulla leteszi
a kormányzó-
ságot.

79.

Sulla jelleme.

Az utókor sem Sullát magát, sem újjászervezési művét nem bírta helyesen méltányolni, amint hogy rendesen igazságtalan szokott lenni az oly egyéniségek iránt, kik koruk áradatának ellenszegülnek. A valóságban Sulla a legesudálatosabbak egyike, mondhatjuk talán, páratlanul

álló jelenség a történelemben. Physikailag és psychikailag vérmes természetű, kékszemű, szőke ember volt, feltűnően fehér, de minden szenvedélyesebb mozdulatban kipiruló arccal, különben szép, lángtekintetű férfi s úgy látszott, mintha nem volna hivatva más lenni hazájára nézve, mint voltak ősei, kik nagyapjának nagyapja, Publius Cornelius Rufinus (consul 464, 477), a pyrrhosi kor egyik legtekintélyesebb hadvezére s egyúttal legpompaszeretőbb embere óta, másodrendű helyeket foglaltak el az államban. Az élettől nem kívánt vidám élvezetnél egyebet. A mívelt fényűzés raffinementjének közepette felnevelkedve, mely e korban Róma kevésbé gazdagsenatori családjaiban is meg volt honosulva, gyorsan és ügyesen elsajátította azon érzékiesen szellemi élvezetek egész összeségét, melyeket a hellen finomság, a római gazdasággal párosultan, képes volt nyújtani. A nemesi termekben s a tábori sátorban egyiránt szerették, mint kellemes társalgót és jó bajtársat; fő- és alrendű ismerősei résztvevő és a szükségben mindig segíteni kész barátot bírtak benne, ki pénzét inkább odaadta megszorult bajtársainak, mintsem gazdag hitelezőinek. Szenvedélyesen szerette az italt, még szenvedélyesebben az asszonyokat; még késő korában is megszűnt kormányzó lenni, midőn napi munkáját elvégezvén, az asztalhoz ült. A gúny, mondhatnók talán a bohóckodás bizonyos vonása vonul végig egész természetén. Még mint kormányzó, egy alkalommal, midőn a kiátkozottak javainak elárverezését vezette, s valaki egy rossz dicsérő költeményt nyújtott át neki, megparancsolta, hogy szerzőjének adjanak jutalmat a zsákmányból, de azon feltétel alatt, ha megfogadja, hogy őt soha többé meg nem énekli. Midőn Ofella meggyilkoltatását igazolta a polgárság előtt, azt úgy tette, hogy a szántóvetőről és a tetvekről szóló mesét mondta el hallgatóinak.

Pajtásait szerette a színészek közül kiválogatni, és nem csak Quintus Rosciusszal, Róma Talmájával, hanem sokkal csekélyebb színházi néppel is szívesen poharazott; s maga is nem rosszul énekelt és bohózatokat is írt, melyek saját házi körében adattak elő. De e víg bacchanáliákban nem vesztette el sem testi sem lelki ruganyosságát, még utolsó éveinek falusi nyugalmaiban is szorgalmasan vadászott; az pedig hogy az elfoglalt Athenből Aristoteles írásait Rómába hozta, kétségtelenül bizonyítja, hogy a komolyabb olvasmányok is érdekelték. A specifikus rómaiságtól inkább idegenkedett. Azon esetlen zordon döllyfnek, melylyel a római nagyok a görögök iránt viseltetni szoktak, és a korlátolt eszű nagy emberek ünnepélyes méltóságának nyoma sem volt benne, sőt szerette magát elhagyni; görög városokban, földieinek nagy megbotránkozására, nem egyszer görög ruhában jelent meg, vagy nemes társait rávette, hogy a játékok alkalmával magok hajsák a versenyző kocsikat. Még kevesebb nyoma maradt meg benne azon félig hazafiúi, félig önző reményeknek, melyek szabad alkotmánynyal bíró országokban minden fiatal tehetséget a politikai küzdomokra csalogatnak, s melyek, mint minden másét, egyszer kétségkívül az ő lelkét is betöltötték; oly életben, minő az övé volt: a szenvedélyes mámor és több mint józan ébredés közt ingadozva, az illúziók gyorsan eloszlanak. A vágyat és törekvést oktalanságnak tekinthette oly világban, melyet feltétlenül a véletlen kormányoz, s melyben, ha egyáltalában lehet valamire, csakis e véletlenre lehet építeni. Ő is követte a kor általános irányát, mely egyszerre hódolt a hitetlenségnek és babonának. Csudálatos hiszékenysége nem az volt, ami Márius plebejus vakhite vala, ki pénzért jövendőt mondatott magának a papokkal és aszerint cselekedett; de még kevésbé a fanatikusnak

a végzetbe vetett sötét hite, hanem azon, a képtelenségbe vetett hit, mely szükségkép feltámad mindenki-
ben, ki a dolgok összefüggő rendjébe vetett bizalmát végkép elvesz-
tette; hite a szerencsés játékos babonája volt, ki meg van
győződve róla, miszerint a sorsnak azon szabadalmát
bírja, hogy mindig és mindenütt nagy számra forduljon
kockája. Gyakorlati kérdésekben Sulla igen jól tudott a
vallás követelményeivel gúnyos módon megalkudni. Midőn
a görög templomok kincstárait kiürítette, azt mondta,
hogy akinek pénztárát magok az istenek töltik meg, annak
soha baja nem eshetik. Midőn a delphii papok jelentették
neki, miszerint nem merik a kívánt kincseket neki elkül-
deni, miután az isten citherája, midőn hozzányúltak, han-
got adott, azt felelte nekik, hogy most már annál bizonyo-
sabbban küldjék el, mert világos, hogy isten helyesli szán-
dékát. De azért nemkevésbé szerette magát azon hitbe
ringatni, hogy ő az isteneknek, kiváltképen pedig annak,
kit késő koráig mindeneknél többre becsült, Aphroditének
kiválasztott kedvence. Társalgásközben úgy mint önélet-
írásában gyakran dicsekedett vele, hogy a halhatatlanok
álmaiban és jelenéseiben vele érintkeztek. Tetteire joggal
büszke lehetett, mint kevés más ember; és még sem volt az,
de igen is büszke volt mindig hű szerencséjére. Azt szokta
mondani, hogy minden rögtönzött vállalata jobban sikerült
mint az, melybe tervszerüleg fogott; és legcsudálatosabb
bogarainak egyike, az, hogy az ütközetekben az ő részén
elesettek számát rendszeren zérusra szokta tenni, szintén nem
egyéb a szerencse gyermekének gyermekjátékánál. Midőn
pályájának tetőpontjára érve, honnan valamennyi kortársát
szédítő mélységben látta maga alatt, formaszerinti mellék-
névül a „szerencsést“ — Sulla Felix — vette fels gyermekeit
is hasonló elnevezésekkel ruházta fel, — ez csak saját ter-

Sulla politi-
kai pályája.

107.

mészetes hangulatának kifejezése vala. — Mi sem állt tőle távolabb a tervszerű nagyravágyásnál. Több esze volt, semhogy nevének a consulok lajstromába való bejegyzését tekintette volna élete céljának, mint korában az aristokratia hét-köznapri emberei; sokkal közönyösebb és sokkal kevésbé volt ideolog, semhogy a szüette államalkotmány reformjával a maga jó kedvéből akart volna bajlódni. Ott maradt, ahová születése s míveltsége helyezték, az előkelő társaság körében, és szokás szerint megfutotta a hivatalos pályát; nem volt oka magát megerőltetnie, s ezt a politika munkás méheire bízta, kikben nem is volt hiány. Így 647-ben, a quaestori állomások kisorsolása alkalmával a véletlen vitte Afrikába Gaius Márius főhadiszállására. A nyers paraszti hadvezér és harcedzett törzskara nem igen szívesen fogadták a tapasztalatlan fővárosi gavallért. E fogadtatás által felingereltetve, a félelmet nem ismerő és ügyes Sulla mesés gyorsasággal beletanult a harci mesterségbe, és Mauretániába tett vakmerő útjában először adta jelét azon alattomos ravaszsággal párosult hetyke bátorságnak, mely miatt kortársai azt mondták róla, hogy félig oroszlán, félig róka, s hogy a róka veszedelmesebb benne az oroszlánnál. Az előkelő származású, fiatal és ragyogó nevű tiszt előtt, kiről mindenki elismerte, hogy tulajdonképen ő vetett véget a terhes numidiai háborúnak, most a legfényesebb pálya nyílt meg; részt vett a kimber háborúban is és a sok nehézséggel járó élelmezési ügy vezetésében jelét adta rendkívüli szervezési tehetségének; de ennek dacára a fővárosi élet örömei most is sokkal nagyobb vonzerőt gyakoroltak reá, mint a háború vagy épen a politika. Praetori hivatalában, melyet, miután egyszer siker nélkül pályázott érte, 661-ben nyert el, a sors ismét úgy hozta magával, hogy tartományában, mely valamennyi közt a legjelenték-

98.

telenebb volt, az első győzelem Mithridates felett s a hatalmas Arszakidákkal kötött első szerződés, valamint ezeknek első megalázása neki sikerüljön. Bekövetkezett a polgárháború. Ennek első részét, az itáliai felkelést főképp Sulla döntötte el Róma javára, mely alkalommal kardjával vívta ki magának a consulságot; s ő verte le mint consul, gyors erélylyel a sulphiciusi felkelést. A szerencsének mintha csak kedve telt volna benne, hogy az öreg hőst, Máriust, e fiatalabb tiszt által elhomályosíthatta. Jugurtha elfogása, Mithridates legyőzése, mely két tett dicsőségére Márius hiába törekedett, Sullának, alárendelt állásában sikerült; a szövetségesek háborújában, melyben Márius hadvezéri hírnevét elvesztette és letétt, Sulla megalapította a magáét és felvitte a consulságig; s a 666-iki forradalom, mely egyszermind és főképp személyes összeütközés volt a két tábornok közt, Márius elítélésével és menekülésével végződött. Sulla szinte akaratlanul korának leghíresebb hadvezérévé, az oligarchia erős támaszává lett. Ezt új és még borzasztóbb válságok követték, a mithridatesi háború, a Cinna-féle forradalom: és Sulla csillaga szakadatlanul emelkedett. Mint a kapitány, ki égő hajóját nem oltva folytatja az ellenség elleni tüzelést, azonképen Sulla, mialatt Itáliában a forradalom tombolt, rendületlenül megállta helyét Ázsiában mindaddig, míg az ország ellenségét le nem győzte. Ezzel elbánván, eltiporta az anarchiát s a fővárost a kétségbeeső samnitok és forradalmárok gyújtogató üszkeiktől megmentette. A hazatérés pillanata Sullára nézve fájdalom és öröm dolgában egyiránt nagyszerű volt; maga beszéli emlékirataiban, hogy első éjjel Rómában szemét sem bírta lehúnyni, és szívesen elhiszszük neki. De feladata még mindig nem volt megoldva, csillaga még magasabbra emelkedett. Absolut autokrata létére, oly mértékben, minőben

valaha király lehetett, mégis mindig arra gondolva, hogy a formaszerinti jog alapján lehetőleg megmaradhasson, megfékezte az ultrareactionárius pártot, semmivé tette az oligarchia kezeit negyven év óta megkötő Gracchus-féle alkotmányt, és először a tőkepénzeseknek és a fővárosi proletárságnak az oligarchiával versenyző hatalmát, végre a kardnak saját törzskara kebelében felnövekedett elbizakodását rákényszerítette, hogy az újonnan megszilárdított törvény előtt meghajoljanak. Az oligarchiát önállóbbá tette mint volt valaha, a hivatalnoki hatalmat szolgáló eszközként adta kezébe, neki adta a törvényhozást, a törvényszékeket, a katonai és pénzügyi főhatalmat, és mintegy testőrsereget állított melléje a felszabadított rabszolgákban, mintegy hadsereget a letelepített katonai gyarmatosokban. Végre, midőn a munka be volt fejezve, visszavouult saját műve elől; az absolut autokrata ismét önkényt egyszerű senátorrá lett. Ezen egész hosszú katonai pályáján Sulla soha egy ütközetet el nem vesztett, sohasem volt kénytelen egy lépésnyire sem meghátrálni, és barát s ellenség által nem zavartatva ért el önmaga által kitűzött céljához. Volt oka jó csillagát dicsőítenie. Nála úgy látszik, mintha a szerencse szeszélyes istennőjét egyszer megszállta volna az állhatatosság szeszélye, s mintha kedve telt volna benne, hogy kegyencét kérve és kéretlenül diadallal és dicsőséggel halmozza el. De a történetnek kötelessége igazságosabbnak lennie iránta, mint volt ő önmaga iránt, s őt magasabb polcra helyezni Fortuna pusztá kegyenceinél. — Nem mintha alkotmánya a politikai lángelme műve lett volna, mint volt a Gracchusé és Caesaré. Nem találunk benne egyetlen új államférfíui eszmét sem, amint ezt különben már a restauráció természete is magával hozta; minden lényeges momentuma: a quaestorság viselése útján való

belépés a senátusba, a censor azon jogának eltörlése, mely-nél fogva a senátort a senátusból kitaszíthatta, a senátus törvényhozási kezdeményezési joga, a tribuni hivatalnak átalakítása a senátus eszközévé az imperium fékentartására, a hivataloskodási idő kiterjesztése két esztendőre, a parancsnokság átruházása a népválasztotta hivatalnokról a senátus proconsulára vagy propraetorára, sőt maga az új bünyefenyítő- és municipiális rendszer is nem Sulla által teremtett, hanem az oligarchia uralkodásából már régebben kifejlődött s általa csak szabályozott és állandósított intézmények. Sőt még, valjon a restaurációjához tapadó iszonyatosságok, a kiátkozások és jószágelkobzások is, egyebek-e, Nasica, Popillius, Opimius, Caepio tetteihez hasonlítva, mint jogi formulázása azon módnak, melyen az oligarchia ellenfeleitől megszabadulni szokott? A római oligarchiáról e korban kérlelhetetlen és kiméletlen kárhovatatáson kívül más ítéletet mondani nem lehet; és ez, mint minden egyébre, ami vele összefügg, ráfér Sulla alkotmányára is. De azért még sem vétünk a rosznak genialitása által megvesztegetett magasztalással a történet szent szelleme ellen, ha emlékezetbe hozzuk, hogy a Sulla-féle restaurációért a felelősség sokkal kisebb mértékben illeti Sullát, mintsem a három század óta clique módjára uralkodó római aristokrátiát a maga összeségében, mely évről évre mind mélyebben sülyedt az aggság inaszakadtságába és epés csökönységébe, és hogy végelemzésben ennek fejére hull vissza e restaurációnak minden üressége és minden gonoszsága. Sulla újjászervezte az államot, de nem mint a ház ura, ki zavarba jutott háznépét és háztartását saját belátása szerint szedi rendbe, hanem mint ideiglenes üzletvezető, ki híven ragaszkodik utasításaihoz; és ízetlen és téves dolog ez esetben a döntő és végleges felelősséget a

ház uráról annak ügyvivőjére hárítani. Sulla személyes jelentőségét túlbeesüljük, vagy inkább kelletinél könnyebben vagyunk készek megnyugodni amaz iszonyatos, soha többé jóvá nem tehető és soha jóvá nem tett proscriptiókban, expropriációkban és restaurációkban, ha azokat pusztán egy dühöngő ember művének tekintjük, kit a véletlen az állam élére állított. A nemesség tettei voltak ezek és a restauratio terrorimusa, Sulla pedig nem volt bennök egyéb, mint a költővel szólva, a hóhérbárd, mely öntudatlanul nyomában jár az öntudatos gondolatnak. E szerepet Sulla bámulatos, sőt daemoni tökélylyel játszotta el; azon korlátokon belül azonban, melyeket az szabott eléje, működése nemcsak nagyszerű, hanem még hasznos is volt. Soha többé oly mélyre sülyedt és mind mélyebbre sülyedő aristokrátiának, minő ekkor a római volt, nem akadt gyámja, ki oly kész és képes lett volna annak érdekében, minden tekintet nélkül arra, hogy magának szerezzon hatalmat, a hadvezér kardját és a törvényhozó tollát kezelni, mint volt Sulla. Az természetesen nem mindegy, hogy valamely tiszt meggyőződésből veti-e meg a koronát, vagy blazírtságból nem nyúl utána; de ami a politikai önzésnek — bár, az igaz, csakis ennek — tökéletes hiányát illeti, e tekintetben Sulla megérdemli, hogy Washington mellé állíttassék. De nemesak az aristokratia, az egész ország többel tartozott neki, mint amennyit az utókor hajlandó volt önmagának bevallani. Sulla az itáliai forradalmat, amennyiben az egyes csekélyebb jogú kerületeknek más jobb jogú kerületek általi háttérbe szorításából fakadt, végleg befejezte; és midőn önmagát és pártját rákényszerítette, hogy Itália összes lakosságának a törvény előtti jogegyenlőségét elismerje, Itália teljes állami egységének valódi és végső megalapítójává lett — mely nyereség még a végtelen nyomor és vérontás árán sem volt drágán

Sulla alkotmányának értéke.

megvásárolva. De Sulla még ennél is többet tett. Több mint egy félszázad óta Róma hatalma hanyatló félben volt s a fejtelenség benne állandóvá lett; mert a senátusnak a Gracchus-féle alkotmányvaló kormányzása anarchia volt, Cinna és Carbo kormánya pedig még gonoszabb uratlanságra vezetett, melynek rémletes képe a samnitokkal kötött ép oly zavaros, mint természetellenes szövetségben tükröződik vissza, — minden képzelhető politikai állapotok közt a legzavarosabb, legtűrhetetlenebb, legkétségbeejtőbb, valóságos kezdete a végnek. Nem sokat mondunk, ha azt állítjuk, hogy a régóta aláásott római államnak szükségkép romba kellett volna dőlnie, ha Sulla, ázsiai és itáliai beavatkozása által meg nem menti annak lételét. Sulla alkotmánya természetesen ép oly mulandó volt, mint Cromwellé, és könnyű volt átlátni, hogy műve nem nyugszik szilárd alapon; de emellett feledni azt, hogy Sulla nélkül az áradat valószínűleg elöntötte volna magát a tért is, melyen valamit felépíteni lehetett, már nagy gondolathiányra mutat; s ama gánes is nem őt illeti leginkább. Az államférfi csak azt alkotja meg, amit a rendelkezésére álló körben megalkothat. Amit conservatív érzületű ember a régi alkotmány megmentésére megtehetett, azt Sulla megtette; annak pedig maga is bírt sejtelmével, hogy várat ugyan teremthet, de őrséget nem, s hogy az oligarchák határtalan silánysága meg fog hiusítani minden, az oligarchia megmentésére tett kísérletet. Alkotmánya a zajgó tengerbe épített védtöltéshez hasonlított; és azért az építőmesternek nem tehetünk szemrehányást, hogy a természetellenes és magok a védettek által meg nem védelmezett töltést a hullámok egy évtizeddel utóbb elmosták. Az államférfinak nem lesz rá szüksége, hogy szerfelett dicséretes egyes reformokra, mint például az ázsiai adórendszer s a

büntető igazságszolgáltatás reformjára utaljuk, nehogy kicsinylő szemmel nézze Sulla ephemer restaurációját; az e műben a római közállománynak helyesen tervezett és szertelen nehézségek közt nagyban és egészben véve következetesen keresztülvitt újjászervezését fogja csodálni, és Róma megmentőjét, Itália egységének beteljesítőjét Cromwell alá, de egyszersmind melléje fogja helyezni. — Igaz ugyan, hogy az utolsó ítéletben nemcsak az államférfinak van szava, és a fellázadt emberi érzés soha sem fog, és teljes joggal nem fog kibékülni azzal, amit Sulla tett, vagy másoknak tenni engedett. Sulla nemcsak hogy kiméltlen erőszakossággal alapította meg önkényuralmát, hanem emellett bizonyos cinikus nyíltsággal nevökön nevezte meg a dolgokat, mely által jóvátehetetlenül szakított a gyöngelkűek nagy tömegével, kik inkább visszariadnak a névtől, mint magától a dologtól; mely által azonban ő, gatzetteiben mutatott józansága és öntudatossága folytán erkölcsi szempontból véve is vérlázítóbb színben tűnik fel, mintsem az, ki szenvedélyből vétkezik. Kiátkozások, a hóhérok megjutalmazása, jószágelkobzás, sommás eljárás engedetlen tisztek ellenében százszor és százszor előfordultak előtte is, és az antik civilisáció tompa politikai erkölcsiségének csak enyhe gáncsa volt az ily tettekre; de az már hallatlan dolog volt, hogy a földönfutóknak nyilvánítottak nevei nyilvánosan kiszégeztettek s fejeik közszemlére kitétettek, hogy a banditák számára meghatározott összegek vettettek ki és a nyilvános pénztári könyvekbe szabályszerűen bejegyeztettek, hogy az elkobzott vagyon úgy, mint az ellenségtől elvett zsákmány a nyílt piacon bocsáttatott árverésre, hogy a hadvezér az ellenszegülő tisztet egyenesen levágatta s tettét az összes nép színe előtt bevallotta. Az emberi érzésnek e nyilvános kigúnyolása szintén poli-

Sulla-féle
restauráció
erkölcstelen-
sége és felü-
letessége.

tikai hiba; és a későbbi forradalmi válságokat már előre meglehetősen elmérgesítette, és ez okból, érdeméhez képest még ma is sötét árnyék fedi a proscriptiók feltalálójának emlékezetét. — Joggal gáncsolhatjuk továbbá Sullát azért, hogy míg minden fontos dolognak kíméletlenül neki vágott, alárendelt természetű, főkép személyes kérdésekben igen gyakran engedett vérmes természetének s rokon- és ellen-szenvek után indult. Ha egyszer csakugyan gyűlölettel volt eltelve, mint a Márius-pártiak ellen, ott szabad folyást engedett neki még ártatlanok ellen is, és maga dicsekedett vele, hogy senki nálánál jobban barátnak és ellenségnek meg nem fizetett*). Nem röstellte hatalmi állását óriási vagyon szerzésére használni. Mint a római állam első korlátlan monarchája, az absolutismusnak azon jelszavát, mely szerint a fejedelmet a törvény nem kötelezi, sietett az önmaga által hozott házasságtörési és tékozlási törvényeken bebizonyítani. De ezen önmaga iránti elnézésénél veszélyesebb volt az államra nézve lanyha eljárása pártja és köre iránt. Ide számíthatjuk már laza katonai fegyelmét is, habár ezt részben a politikai körülmények tették szükségessé; de sokkal kártékonyabban hatott politikai hívei iránti elnézése. Majdnem hihetetlen, mi mindent nézett el ezeknek alkalmilag; így például Lucius Murenának, a leggonoszabb oktalansága és engedetlensége folytán szenvedett csatavesztésekért nem csak büntetését engedte el, hanem őt még diadalmenetre is bocsátotta; így Gnaeus Pompeiust, ki még jobban megfeledezett magáról, még jobban elhalmozta kitüntetésekkel. A kiátkozások és elkob-

*) Euripides, Medeia 807.

Senki ne tartson gyöngének s kicsinynek,
Ne jó indulatúnak; más anyagból vagyok,
Borzasztó az ellennek, szeretettel teljes a baráthoz.

zások nagy kiterjedése s az ezek közben elkövetett leggaládabb gatzettek valószínűleg nem annyira Sulla saját akaratóból, mint inkább ezen, az ő helyzetében természetesen megbocsáthatatlan közönyösségéből vették eredetüket. Könnyen megfogható, hogy Sulla, bensőleg erélyes és ennek dacára közömbös természeténél fogva igen különböző módon, hol hihetetlen elnézéssel, hol kérlelhetlen szigorral lépett fel. Azon ezerszer ismételt állítás, mely szerint ő kormányzósága előtt jó, szelíd ember, kormányzósága alatt pedig vérszomjas dühönc volt, önmagát dönti meg; ha kormányzó korában csak előbbi szelidségével ellenkezőnek mutatta magát, inkább azt kell róla mondanunk, hogy ugyanazon hanyag közönyösséggel osztotta a büntetést, mint a bocsánatot. E félig gúnyos léhaság egyébiránt egész politikai működésén előmlik. Úgy látszik nála, mintha a győző, valamint tetszett neki a győzelem körül szerzett saját érdemeit szerencsének ócsárolni, azonképen magának a győzelemnek sem tulajdonítana becsét; mintha félig meddig öntudatával bírta saját műve semmisségének és mulandóságának; mintha sáfár módjára jobb szeretné a foltozást a lerombolásnál és újjáépítésnél, mígnem végre a repedések olyan amilyen bemészelésével is beéri.

Sulla, lemondása után.

Azt tekintve azonban, ami volt, a politikának e Don Juánja, a maga nemében egész ember vala. Egész életelényének benső egyensúlyát árulja el; Sulla az élet legkülönbözlőbb körülményei közt változatlan maradt. Ugyanazon szellem kerestette fel vele az afrikai fényes sikerek után ismét a fővárosi henye életet, mely most, az abszolút hatalom teljes birtoklása után nyugalmat és pihenést nyújtott neki cumaei nyaralójában. Nála nem volt phrázis, hogy a közügyek ránézve teher, melyet letesz, amint lehet és szabad letennie. Lemondása után is teljesen hű maradt magá-

hoz, kedvetlenség és szenvedés nélkül, örült hogy megszabadult a közügyektől s alkalmilag itt-ott mégis beléjök avatkozott. Üres óráit vadászattal, halászattal s emlékiratainak megírásával töltötte; eközben az egymás közt villogó polgárok kérésére a szomszéd Puteoli gyarmat belviszonyait rendezte, ugyanazon biztossággal s gyorsasággal, melylyel előbb a főváros viszonyait. Végső tevékenysége, betegágyán arra irányult, hogy költséget eszközöljön a capitoliumi templom újonnan felépítésére, melynek elkészülését azonban már meg nem érthette. Egy évnél kevéssel Sulla halála több idővel lemondása után, életének hatvanadik évében, testileg s lelkileg friss erőben érte utól a halál; rövid betegeskedés után — még két nappal halála előtt önéletírásán dolgozott — a vérhányás*) kioltotta életét (676). Hü szerencséje a halálban sem hagyta el. Az után nem vágyódhatott, hogy még egyszer belevonassék a pártharcok visszataszító örvényébe s kénytelen legyen régi harcossáival egy új forradalom ellen síkra szállani; ettől pedig azon körülmények közt, melyek halálakor Spanyolországban és Itáliában fennforogtak, ha tovább él, aligha kímélte volna meg végzete. Már most, midőn a fővárosban való ünnepélyes eltemetéséről volt szó, számosan, kik míg élt, hallgattak, felszólaltak azon végső tisztelet ellen, melyet a tyrannusnak akartak adni. De emlékezete még sokkal újabb volt és a félelem régi katonáitól még sokkal élénkebben élt, semhogy ez elmulasztható lett volna; elhatároztatott, hogy holtteste a fővárosba hozassék s itt adassék meg neki a végtisztesség. Ennél nagyobb gyászszünnepet Itália még nem látott. Mindenütt, amerre a királyi díszbe öltöztetett

78.

Sulla temetése.

*) Nem a phthiriasis, mint egy más feljegyzés mondja; és pedig azon egyszerű okból, mert e betegség csak a képzeletben létezik.

halott, megelőzve jól ismert harci jelei és vesszőcsomagai által, keresztül vitetett, a lakosok, mindenekfelett pedig régi harci bajtársai a gyászkisérethez csatlakoztak; úgy tetszett, mintha az egész sereg még egyszer, a halálban, egyesülni akarna azon ember körül, ki az életben oly gyakran, és mindig győzelemre vezette. Így ért a végtelen gyászmenet a fővárosba, hol a törvényszékek és minden üzlet szüneteltek, és kétezer aranykoszorú várakozott a halottra, a hű legiók, a városok, és közelebbi barátainak utolsó tiszteleti ajándékai. Sulla, a Corneliusok nemzeti szokásához híven, elrendelte, hogy teste megégetetlenül temetessék el; de mások nálánál jobban megemlékeztek arról, ami a múltban megtörtént s a jövőben még megtörténhetett — a senátus parancsára azon férfi holtteste, ki Márius tetemeit síri nyugalmukból kizavarta, a lángok martalékává lett. A menet minden hivatalnokok s az összes senátus, a hivatalos ruhájokba öltözött papok és papnők, s a lovagi fegyverzetbe öltözött nemes ifjúság kíséretében ért a nagy vásártérre; e téren, mely még tetteivel, s majdnem még félelemmel hallgatott szavainak hangjával is el volt telve, tartatott felette a halotti beszéd, s innen a senátorok vitték ravatalát a Mars mezejére, melyen a máglya várt reá. Mialatt tetemei lángba borultak, a lovagok és katonák tiszteletből körülfutották a holttestet; a kormányzó hamvai pedig a Mars mezején a régi királyok sírjai mellett átadattak a földnek, és Róma hölgyei egy évig viselték a gyászt Sulláért.

XI. FEJEZET.

A közállomány és gazdaszata.

Kilencven évnyi időköz fekszik mögöttünk, a mély békének négy, s egy szinte szakadatlan forradalomnak öt évtizede. Ez a római történet legdicstelenebb korszaka. Róma ugyan nyugot és kelet felé átlépte az Alpokat s fegyverével a spanyol félszigeten az atlanti óceánig, a makedoniai görögön a Dunáig hatolt, de itt ép oly olesó, mint terméketlen babérok termettek számára. „A római polgárság önkénye, uralma alatt, birtokában vagy vele barátságban álló külföldi népségek“*) köre lényegesen ki nem tágult; Róma beérte azzal, hogy jobb idők szerzeményeit értékesítse, és a függés lazább kötelékei által Rómához csatolt községeket mind teljesebben alattvalóivá tegye. A tartomány reüniók ragyogó palástja a római hatalomnak igen érezhető csökkenését takarta el. Mialatt az összes antik civilisatio mind határozottabban összefoglaltatott a római

A római állam tönkretutása ki- és befelé.

*) *Exterae nationes in arbitrato ditione potestate amicitiaive populi Romani (lex repet. v. 1.)* – ez a nem itáliai alattvalók és védencek hivatalos elnevezése, ellentétben az itáliai „szövetségesekkel és törzsrokonokkal“ (*socii nominisve Latini*).

államban, s mind általánosabb érvényűleg nyert benne alakot, egyszersmind az Alpokon és az Euphráton túl az annak köréből kizárt nemzetek a védelemről át kezdtek térni a támadásra. Aquae Sextiae és Vercellae, Chaeroneia és Orchomenos csatatóerein csaptak le első villámai azon fergetegnek, melyet a germán törzsek és Ázsia hordái valának hivatva az itáliai görög világra hozni, s melynek végső tompa moraja úgyszólván még a jelenben is viszhangzik. De e kor jelleme a belső fejlődés mezején is ugyanaz. A régi rend örökre romba dől. A római állam egy városközségen alapult, mely szabad polgársága által önmagának adott urat és törvényt, melyet e jó tanácsadókkal bíró urai a törvények korlátain belől királyi szabadsággal vezéreltek, melyet egyfelől az itáliai szövetség, mint szabad, s a római-val lényegökben egynemű és törzsrokon városközségek öszszesége, másfelől az Itálián kívüli szövetségesek, mint görög szabad városok és barbár népek és uralkodók tömege, ket-tős körben vettek körül, úgy hogy Róma mindkét elemnek inkább gyámja volt, mintsem uralkodója. A forradalomnak végkövetkezménye az volt — és ebben része volt mindkét pártnak, a névleg conservatívnek úgy mint a demokratikusnak, és ebben mind kettő találkozott — hogy a tiszteletreméltó épületből, mely a korszak kezdetén megrepedezve ugyan és ingadozva, de mégis fennállt, annak végén nem volt többé kő kövön. A hatalom souverain birtokosa most vagy egy ember, vagy hol az előkelők, hol a gazdagok szűkkörű oligarchiája. A polgárság minden jogi részvételét a kormányzásban, elvesztette. A hivatalnokok önállósággal nem bíró eszközei voltak annak, ki épen a hatalmat kezében tartotta. A római városközség, természetellenes megnövekedése által önmagát szétrobbantotta. Az itáliai szövetség beleolvadt a városközségbe. Az Itálián kívüli szövetséges

népségek már végkép áttértek azon útra, melyen alattvalókká kellett átalakulniok. A római közállomány egész organicus szervezete tönkre ment, és nem maradt fenn belőle egyéb, többé kevésbé össze nem illő elemek nyers tömegénél. Ez állapot, úgy látszott, mintha teljes anarchiába s az állam belső és külső feloszlásába készülne átmenni. A politikai mozgalom minden ponton a kényuralom felé irányult; a vita tárgyát már csak az képezte, valjon az előkelő családok elhatárolt köre, vagy a tőkepénzesek senátusa, vagy pedig egy egyeduralkodó legyen-e a kényúr. A politikai mozgalom kivétel nélkül a kényuralomhoz vezető utakon járt: a szabad állam azon alapeszméje, mely szerint az egymással küzdő hatalmak kölcsönösen a közvetett kényszerre szorítkoznak, minden pártok szelleméből egyiránt kiveszett, s mindkét fél először bunkós botokkal, majd karddal kezdett a hatalomért harcolni. A forradalom, mely annyiban befejeztetett, amennyiben a régi alkotmányt mindkét fél végkép megsemmisültnek elismerte, s amennyiben az új politikai fejlődés célja és iránya világosan meg volt állapítva, ennek dacára, magára az állam ezen újjászervezésére nézve eddig csak ideiglenes megoldásokra bírt vezetni; a községnek úgy Gracchus mint Sulla által történt átalakulása nem bírt a befejezettség jellegével. De e szomorú korban a legszomorúbb az volt, hogy a világos belátású hazafiak lelkéből még a remény és törekvés is kiveszett. A szabadság napja, áldásainak kimeríthetetlen bőségével együtt feltartóztathatlanul leáldozott, s az imént még oly ragyogó világaz alkony homolyába sülyedt. Nem véletlen katastropha volt ez, melyet a hazaszeretet és lángész elháríthattak volna; a római közállomány ősrégi társadalmi bajok, végelemzésben a középosztálynak a rabszolgaproletárság által történt megrontása következtében ment tönkre. A legvilá-

gosabb eszű államférfi is azon helyzetben volt, melyben az orvos, kire nézve egyiránt kínos dolog a haldoklást hosszabbra nyujtani vagy megrövidíteni. Kétségkívül annál jobb sorsa leendett Rómának, minél hamarabb akad egy kényura, ki a régi szabad alkotmány minden maradványait minél gyorsabban és gyökeresebben megsemmisíti, és az emberi jólét azon szerény mértéke számára, melynek az absolutismus tért nyújt, megtalálja az alkalmas formákat és formulákat; azon benső előny, melylyel az adott viszonyok közt a monarchia az oligarchia felett bírt, leginkább épen abban állt, hogy collegiális hatóság ily erélyesen nivelláló és erélyesen alkotó kényuralmat semmi módon nem gyakorolhatott. De nem ily józan elmélekedések csinálják a történelmet; a jövő alapjait nem az ész, csak a szenvedély képes megvetni. Rómában be kellett várni, meddig fog azon állapot tartani, melyben az állam sem élni sem halni nem képes, s valjon fog-e urára, és amennyire ez lehetséges vala, újjá teremtőjére találni egy hatalmas emberben, vagy pedig nyomorban és gyöngeségben fog-e összeomlani.

Államháztartás.

Hátra van még kiemelnünk az átalakulás gazdasági és társadalmi oldalát, amenyiben azt már eddig nem tettük. — Az államháztartás e korszak kezdete óta leginkább a tartományok jövedelmein alapult. Itáliában a telekadó, mely itt a rendes uradalmi és más illetékek mellett mindig csak rendkívüli adóként rovatott ki, a pydnai ütközet óta többé ki nem vettetett; úgy, hogy a feltétlen telekadó mentességet a római földbirtok alkotmányos előjogának kezdték tekinteni. Az állam regaléi, mint a sógyedárúság és a pénzverési jog, ha egyáltaljában valaha igen, most legalább nem kezeltettek jövedelmi forrás gyanánt. Az új öröködesi adót is elejtették ismét, vagy talán egyenesen eltörölték.

Itáliai jövedelmek.

Ekként a római állampénztár Itáliából, ide értve az innenső Galliát is, nem kapott egyebet, mint egy felől az uradalmak, nevezetesen a campániai terület és a kelta földön levő aranybányák jövedelmét, másfelől a szabadonbocsátások és azon árucikkek után fizetett adót, melyek a tengeren nem a bevívó saját használatára vitettek a városi területre, mely kettőt lényegére nézve fényüzési adónak tekinthetjük, s melyeknek az által, hogy a római városi és ezzel együtt a vámterület is egész Itáliára, valószínűleg az innenső Gallia belefoglalásával, kiterjesztetett, tekintélyesen emelkedniök kellett. — A tartományokban a római állam először is magán tulajdonként foglalta el egy részt a hadi jog alapján megszüntetett államoknak minden földjét, másrészt azon államokban, melyekben a római kormány az egykori uralkodók helyébe lépett, az ezek által birtokolt földbirtokokat, mely jog alapján Leontinói, Karthagó, Korinth egész határa, Makedonia, Pergamon és Kyrene királyainak uradalmaik, s a spanyol és makedoniai bányák római uradalmaknak tekintettek, és úgy mint Capua területe, a római censorok által magánvállalkozóknak adattak bérbe, a jövedelem bizonyos hányadának beszolgáltatása, vagy meghatározott pénzösszeg fejében. Azt már fentebb említettük, hogy Gaius Gracchus ezen túl menve még az összes tartományi területre mint uradalmi földre igényt formált, s e tételt először is az ázsiai tartományban annyiban gyakorlalt meg is valószínűsítette, amennyiben a falajtizedet, a legelő- és kikötőbért jogilag azon tulajdonjoggal indokolta, mely a római államot a tartomány szántóföldjére, rétjeire és kikötőire nézve megilleti, képezték légyen ezek előbb akár a király, akár a magánosok birtokát. — Hasznothajtó állami regalékkal a római állam e korban úgy látszik, még a tartományokban sem bírt; a szőlő- és olajtermelésnek bevál-

Tartományi
jövedelmek.

Uradalmi
bevételek.

Adók.

tásából a transalpini Galliában az állampénztár, mint ilyen, nem vont hasznot. Ellenben egyenes és közvetett adókat nagy mértékben szedett be. A teljesen souveraineknek elismert védenc államok, tehát például Numidia és Kappadokia királyságok, Rodos, Messana, Tauromenion, Massalia szövetséges városok (*civitates foederatae*) jogilag adómentesek voltak és szerződéseik által csak arra köteleztettek, hogy a római köztársaságot háború idején egyfelől meghatározott számú katonák vagy hadak önköltségükön való kiállítása, másfelől, ami természetes vala, szükség esetén minden nemű rendkívüli segélynyújtás által támogassák. A többi tartományi terület azonban, beleértve még a szabad városokat is, kivétel nélkül megadóztatott, s e szabály alól csak a római polgárjoggal felruházott városok, mint Narbo, és az adómentességgel különösen megajándékozott községek (*civitates immunes*), mint Siciliában Kentoripa, képeztek kivételt. Az egyenes adók vagy a kévék és más mezei termények mint a szőlő vagy oliva tizedében*) álltak, mint Siciliában és Sardiniában, vagy, ha a vidék legelőül szolgált, megfelelő legelő bérben; vagy egy meghatározott pénzösszegben (*stipendium, tributum*), melyet minden egyes községnek Rómába évenként be kellett fizetnie, mely például egész Makedoniára nézve 600,000 (183,000

*) Ezen adótizedet, melyet az állam a magán földbirtokoktól szed, jól meg kell különböztetnünk azon tulajdonosi tizedtől, melyet az uradalmi földre vet ki. Amaz Siciliában adatott bérbe s egyszer mindenkorra meg volt határozva; ezt, mely azonban itt csak azon talajtulajdonra terjedt ki, melyet Róma az első pún háború után szerzett a szigeten, nem pedig a leontinói határra, (v. ö. *corpus inscr. Lat. I. p. 101*) a censorok Rómában adták bérbe, és a fizetendő terméshányadot, a többi feltételekkel együtt belátásukhoz képest szabályozták (Cic. *Verr. 3, 6, 13. 5, 21, 53, de l. agr. 1, 2, 4. 2, 18, 48*).

tallér), az Andros melletti kis Gyáros nevű szigeten 150 dénárra (46 tallér) rúgott, s úgy látszik, általjában véve csekély volt, és csekélyebb a római uralom előtti időben fizetett adónál, — s mely Makedoniában, Achaiában, Kyrenében, Afrika legnagyobb részében, mindkét Spanyolországban, s Sulla után Ázsiában is be volt hozva. Ama talajtizedet és legelőbéreket az állam meghatározott összegű gabona vagy pénz fejében magán vállalkozóknak bérbe adta; ezen pénzbéli adókat a községeken vette meg, s ezekre bízta, hogy azokat a római kormány által általánosságban felállított elvek alapján az adókötelezettekre kirójják s tőlök beszedjék*). A közvetett

*) Az eljárás, úgy látszik, a következő volt. A római kormány először is meghatározta az adó nemét és összegét: így például Ázsiában a Sulla-Caesar-féle rendezés szerint is minden tizedik kéve szedett be (Appian *b. civ.* 5, 4); így Caesar intézkedése folytán a zsidók minden második évben a vetőmag negyedét fizették adóképen (József. 4, 10, 6 v. ö. 2. 5); így Kilikia és Syria utóbb a vagyon öt százalékát (App. *Syr.* 50), Afrika pedig úgy látszik, ahhoz hasonló adót fizetett, amiben különben a vagyon, úgy látszik, bizonyos elővélemények alapján, pl. a földtulajdon nagysága, az ajtónyílások, gyermekek és rabszolgák száma szerint becsültetett (*exactio capitum atque ostiorum* Cicero *ad fam.* 3, 8, 5 Kilikiáról; *Φόρος ἐπὶ τῆ γῆ καὶ τοῖς σώμασιν* Appian *Pun.* 135, Afrikáról). E kereten belül a községi hatóságok a római helytartó főfelügyelete alatt (Cic. *ad Q. fr.* 1, 1, 8; *SC. de Asclep.* 22. 23) megállapították, hogy ki köteles és mennyi adót fizetni (*imperata ἐπικεφάλια* Cic. *ad Att.* 5, 16); aki ezt annak idején be nem fizette, annak adótartozása, úgy mint Rómában, eladatott, azaz vállalkozónak adatott át egy pótlék hozzászámításával, behajtás végett (*venditio tributorum* Cic. *ad fam.* 3, 8, 5; *ὡνάς omnium venditas*. Ugyanaz *ad Att.* 5, 16). Ezen adók jövedelme a főközségek pénztáraiba folyt be, amint például a zsidóknak gabonájokat Sidonba kellett küldeniök, s a megszabott pénzösszeg azután e községek pénztárából ment Rómába. Eszerint ezen adók is közvetett módon szedettek be, és a közvetítő, a körülményekhez képest, vagy magának tartotta meg az adó jövedelmének egy részét vagy a magából ráfizetett; ezen adószedési

Vámok. adók, az alárendelt jelentőségű út-, híd- és csatorna pénze-
 ken kívül leginkább a vámokból álltak. Az ókor vámjai, ha
 nem is kizárólag, mégis legnagyobb részben kikötői, ritkáb-
 ban szárazföldi határvámok voltak, s azon árukra rovat-
 tak, melyek eladás végett vitettek ki vagy be, és melyeket a
 maga kikötőjében és területén minden község saját tetszése
 szerint szedett be. A rómaiak ezt általában véve el is ismer-
 ték annyiban, amennyiben vámterületek eredetileg nem is
 terjedt túl a római polgárkerületen s a birodalom határa
 semmikép nem volt vámhatár, az általános birodalmi vám
 tehát ismeretlen dolog vala; a védenc községekben csak
 állami szerződések útján kötöttek ki a római állam számára
 kétségkívül mindenütt teljes vámmentességet, a római pol-
 gár számára pedig különféle kedvezményeket. Azon kerü-
 letekben azonban, melyeket Róma nem bocsátott szövete-
 ségre, hanem tulajdonképeni alattvalói helyzetben tartott,
 s melyek nem is szereztek magoknak immunitást, a vámok
 természetesen a tulajdonképeni souverainre, azaz a római
 községre mentek át; minek következtében a birodalom kebe-
 lében egyes nagyobb területek külön római vámterületekké
 alakítottak, melyekben az egyes szövetkezett vagy immu-
 nitással felruházott községek, mint a római vámtól mente-
 sek, elszigetelten állottak. Így Sicilia már a karthágói kor óta
 elhatárolt vámterületet képezett, melynek határán minden
 be és kivitt árú értékének öt százaléka fizettetett vám fejé-
 ben; így Ázsia határain a semproniusi törvény alapján
 harmadfél százaléknyi hasonló illetéket szedtek; így Narbo
 tartomány, a római gyarmat határának kivételével hasonló

mód a másik, publicanusok általi beszédési módtól abban különbözött,
 hogy amabban az adófizetők községi hatósága, ebben a római magán
 vállalkozó játszotta a közvetítő szerepét.

módon római vámterületté szerveztetett. Ez intézkedésekben a pénzügyi célokön kívül alkalmasint része volt azon dicséretes törekvésnek is, hogy a sokféle községi vámokból okvetlenül keletkező zavarnak a határvámok egyöntetű szabályozása által elejét vegyék. A vámok beszedése úgy mint a tizedé, kivétel nélkül közvetítőknek adatott bérbe.

Ebben álltak azon rendes terhek, melyeket a római adófizetőknek viselniök kellett, amiben azonban nem szabad felednünk, hogy a beszedési költségek szerfelett nagyok voltak, s hogy az adózók aránytalanul többet fizettek, mint amenyit a római kormány kapott. Mert míg a közvetítők, főkép a generális bérlők útján való adóbehajtási rendszer már magában véve is a legtékozlóbb valamennyi közt, Rómában ehez még az járult, hogy a bérletek csekély felosztása és a tőkeóriási mérvben való társulása a hatékony versengést szerfelett megnehezítette. — E rendes terhekhez járulnak még először a requisitiók. A katonai igazgatás költségeit jogilag a római község viselte. Ez látta el valamennyi tartomány parancsnokait a szállítási eszközökkel és minden más szükségességekkel; ez tartotta zsolddal a római katonákat és viselte gondjukat a provinciában. A tartományi községek csak lakást, fát, szénát s más efféléket voltak kötelesek ingyen szolgáltatni a hivatalnokoknak és katonáknak; sőt a szabad városok rendszerint még a téli elszállásolás — állandó táborhelyek még ismeretlen dolog voltak — terhétől is mentesek valának. Ha tehát a helytartónak gabonára, hajókra, ezek felszereléséhez rabszolgákra, vászonra, bőrre, pénzre vagy más egyébre volt szüksége, a háborúban feltétlenül, s körülbelül ugyanígy a békében is teljesen szabad volt e cikkek szállítását az alattvaló községektől vagy a souverain védenc államoktól belátása szerint s a szükséghez képest megkövetelnie, de e szolgáltatások, úgy mint a római

Beszedési
költségek.

Requisitiók.

földadó, jogilag vételnek vagy kapott előlegezésnek tekintettek, s értéköket a római állami pénztár azonnal, vagy utóbb mégtérítette. Ennek dacára a requisitiók, ha az államjogi elméletben nem is, de a gyakorlatban a legnyomasztóbb terheltetések egyikévé lettek a tartománylakosokra nézve; annál inkább, miután a kárpótlási összegeket rendszerint a kormány, vagy épen a helytartó egyoldalúlag állapította meg. A római főhivatalnok e veszélyes requiráló jogának ugyan találunk egyes törvényes korlátozásaira, — így azon már említett szabályra, mely szerint Spanyolországban a földművestől búza-requisitió útján nem szabad minden huszadik kévénél többet elvenni, és ennek árát sem szabad egyoldalúlag meghatározni; azon gabona legnagyobb mennyiségének meghatározására, melyet a helytartó a maga és kísérete számára beszedhet; s azon intézkedésre, mely szerint a gabonának, mely legalább Siciliában, gyakran a főváros szükségletének fedezésére követeltetett be, árát előre, meghatározott és magasra szabott összegben kell mégtéríteni. E rendszabályok azon nyomást, melylyel a requisitiók a tartományokban a községek és magánosok gazdasátságára nehezettek, helylyel közzel ugyan enyhítették, de korántsem szüntették meg. Rendkívüli válságok idején e teher szükségkép s gyakran határtalanul súlyosbodott, sőt ilyenkor a szükséges cikkeket nem ritkán kirótt büntetések vagy kényszerített önkényes adakozások alakjában kellett beszolgáltatni, minek folytán a kártérítés teljesen elmaradt. Így Sulla 670/1-ben a kisázsiai tartomány lakosokat, kik, az igaz, a legnagyobb mértékben vétkesek voltak Róma ellen, arra kényszerítette, hogy minden nálok elszállásolt közembernek negyven szeres (naponként 16 denar = $2\frac{2}{3}$ tallér), minden centuriónak hatvanötszörös zsoldot fizessenek, azonkívül ruházatot és ellátást adjanak nekik és engedjék meg, hogy tetszésökhöz

képest vendégeket hívhassanak magokhoz; így ugyancsak Sulla kevéssel utóbb általános sarcot rótt a védenc- és alattvaló községekre, melynek megtérítéséről természetesen szó sem volt. — Továbbá, nem szabad felednünk a községi terheket sem. Aránylag tetemeseknek kellett lenniök*), miután a közigazgatásnak, a középületek fenntartásának költségei általában minden polgári természetű kiadások a városi költségvetésekbe tartoztak, s a római kormány csupán a hadügy költségeit fedezte a maga pénztárából. De még a hadi költségvetésnek egyes tekintélyes tételei is a községek vállaira hárítottak, — így a nem itáliai katonai utak, a nem itáliai tengereken levő hajóhadak építésének és fenntartásának költségei, sőt a hadügy számára tett kiadásoknak nagy része is, amennyiben úgy a védenc-államok, mint az alattvalók honvédsége, saját községeinek költségén a tartományok határain belül rendszerint szolgálatra köteleztetett, s amennyiben e határokon kívül is mind gyakrabban alkalmaztattak, mint a thrákok Afrikában, az afrikaiak Itáliában s így tovább bárhol. Az, hogy csak a tartományok fizettek egyenes adókat a kormánynak, Itália pedig nem, ha nem is politikai, de pénzügyi tekintetben mindaddig méltányos dolog volt, amíg Itália maga viselte a hadügy terheit és költségeit; amióta azonban ez megszűnt, a tartománylakosok pénzügyileg is túl valának terhelve. — Végre nem szabad elfeledkeznünk a jogtalanságok azon hosszú soráról, melyek által a római hivatalnokok és adóbérlők a tartományok adóterhét különféle úton módon növelték. Habár min-

Községi terhek.

Zsarolások.

*) Így például Judaeában Joppe városa 26,075 római véka gabonát, a többi zsidók pedig a kévék után tizedet fizettek a nép fejdelmének; amihez még a templomi adó s a Rómának járó sidoni adó járult. A tizeden kívül Siciliában is tetemes községi adót szedtek a jövedelem után.

den ajándékot, melyet a helytartó elfogadott, törvényesen zsarolt dolognak tekintettek, s habár törvény által korlátozták még vásárlási jogát is; nyilvános tevékenysége mégis temérdek alkalmat nyújtott neki a jogtalanságra, ha ilyet elkövetni akart. A hadak elszállásolása; a hivatalnokok, és a szenátori vagy lovagi rangú segédtsztek, írnokok, törvényszéki szolgák, hírnökök, orvosok és papok nagy rajának szabad lakása; az ingyen szállíttatásnak az államküldötteket megillető joga; a köteles természetben való szolgáltatások helybenhagyása és szállítása, mindenekfelett pedig a kényszereladások és a requisitiók minden hivatalnoknak alkalmat nyújtottak arra, hogy fejedelmi vagyonnal térhessen haza a tartományból; és a lopás mind általánosabbá lett azon mértékben, melyben a kormány ellenörködése semmisenek s a tökepenzesek törvényszékei csakis a becsületes hivatalnokokra nézve veszélyeseknek bizonyultak. Egy, ily esetek elítélésével foglalkozó állandó bizottságnak 605-ben történt rendszeresítése, melyre a hivatalnokoknak a tartományokban elkövetett zsarolásaik ellen emelt panaszok nagy száma szolgáltatott okot, és az egymást nyomon követő és a kiszabott büntetéseket fokenként súlyosbító zsarolási törvények, mint a vízmérő a folyam vízállását, a baj szakadatlan növekedését bizonyítják. — Ily viszonyok közt még az alapjában véve mérsékelt adó is, eredményeiben szerfelett terhessé válhatott; és kétségtelen, hogy az volt, habár azon gazdasági nyomás, melyet az itáliai kereskedők és bankárok gyakoroltak a tartományokra, alkalmasint még sokkal súlyosabban nehezedett rájuk, mint az adórendszer, minden vele járó visszaélésekkel egyetemben.

Mind ezeket összefoglalva, azon jövedelem, melyet Róma e tartományokból vont, nem állt az alattvalók tulajdonképeni megadóztatásában, azon értelemben, melyben

149.

azt ma magyarázzuk, hanem inkább túlnyomó részben az attikai tribútumokhoz hasonlítható járulékok behajtásában, melyekkel a vezérlő állam az általa magára vállalt hadügy költségeit fedezte. Ez magyarázza meg úgy a nyers, mint a tiszta jövedelem feltűnő csekélységét is. Van egy feljegyzésünk, mely szerint Róma bevétele, alkalmasint az itáliai jövedelmek és a tizedbérlők által természetben Itáliába szállított gabonának kivételével 691-ig nem ment többre 200 millió sesterziusnál (15 mill. tallér); tehát csak két harmadára annak, amit Egyiptom királya évenként kapott birodalmából. Ez arány csak első pillanatra lehet meglepő. A Ptolemaeusok nagy ültetvénybirtokosok módjára zsákmányolták ki a Nil völgyét és óriási jövedelmet vontak az általok monopolisált keleti kereskedelmi forgalomból; a római kincstár nem igen volt több, mint a Róma védelme alatt egyesült községek szövetségi hadi pénztára. A tiszta bevétel valószínűleg aránylag még csekélyebb volt. Tekintélyes felesleget alkalmasint csak Sicilia nyújtott, hol a karthágói adórendszer állt érvényben, s mindenekfelett Ázsia, amióta Gaius Gracchus a talaj elkobzását és az általános uradalmi megadóztatást reá nézve keresztülvitte, hogy lehetővé tegye a gabnakiosztást Rómában; számos bizonyítékok arra mutatnak, hogy a római állam pénzügyének fő alapját Ázsia adója képezte. Teljesen hihetőnek hangzik azon állítás, mely szerint a többi tartományok átlag körülbelül annyiba kerültek, amennyit jövedelmeztek; sőt azok, melyek tetemesebb őrséget tettek szükségessé, mint a két Spanyolország, a túlsó Gallia, Makedonia, gyakran többre is kerülhettek, mint amennyi jövedelmet hajtottak. Egészben véve rendes körülmények közt a római kincstár számára minden esetre maradt fenn némi felesleg, mely lehetővé tette az állami és városi költséges építkezéseket és

szükség esetére egy tartalékösszeg megtakarítását; de még az ezen összegekről szóló számok is, a római uralom tág területéhez hasonlítva, a római adók tiszta jövedelmének csekélységét bizonyítják. Eszerint ama régi, ép oly tiszteltreméltó, mint eszélyes elv, miszerint a politikai hegemonia nem kezelendő hasznot hajtó jog gyanánt, bizonyos értelemben úgy a római-itáliai, mint a tartományi pénzügyi szervezetben is uralkodott. Amit a római község tengeren túli alattvalóitól beszedett, azt rendszerint a tengerentúli birtokok katonai biztosítására ismét elköltötte; és ha a római adószedés annyiban súlyosabban nehezedett az adózókra mint régi megadóztatásuk, amennyiben a befizetett összegek nagy része a külföldön költetett el, másfelől az, hogy e sok apró úr és kis hadsereg helyét egyetlen úr és egy centralizált katonai igazgatás foglalta el, igen tekintélyes gazdasági megtakarítást eredményezett. Egy jobb kornak ezen irányelve azonban a tartományi szervezetben természetesen kezdet óta bensőleg megrontva és azon temérdek kivételek által megesorbítottan szerepel, melyek alóla tétettek. A siciliai Hieron-Karthágó-féle talajtized tetemesen többre rügött az évi hadi járulék összegénél. Továbbá joggal mondja Cicerónál Scipio Aemilianus, hogy nem illik a római polgársághoz a nemzetek urául s egyúttal vámszedőjéül szerepelni. A kikötői vámok lefoglalása nem volt az önzetlen hegemonia elveivel megegyeztethető, s a vámtételek magassága, valamint boszantó behajtási módjuk nem volt alkalmas az e téren okozott jogtalanság érzetének lecsillapítására. A kelet népeinél a vámszedő neve alkalmasint már e korban lett egy jelentésű a gonosztevő és rabló nevével; nem volt terhelhetés, mely Rómát, főkép a keleten gyűlöltebbé tette volna, mint ez. Midőn pedig Gaius Gracchus és vele azon párt jutott kormányra, mely

magát Rómában a nép pártjának nevezte, a politikai uralom nyíltan jognak nyilvánított, mely minden résztvevőjének igényt nyújtott egy csomó véka búzára, a hegemonia egyenesen talaj-tulajdonná alakíttatott át, s a legtökéletesebb kizsákmányolási rendszer nemcsak életbe léptetett, hanem szemtelen nyíltsággal jogilag indokoltatott és proclamáltatott is. Kétségkívül nem a véletlen okozta, hogy ebben a legkeményebb sors a két legkevésbé harcias tartomány, Ázsiát és Siciliát érte.

Határozott adatok hiányában még leginkább a középítkezések szolgálhatnak e korban a római pénzügyek némi hozzávetőleges mértékéül. E korszak első évtizedeiben Róma nagyobb mérvben építkezett, s mindenkifelett az útépítés körül nagyobb erélyt fejtett ki, mint bármely más időben. Itáliában a valószínűleg már régibb nagy déli töltött úthoz, mely, mint az appiusinak folytatása, Rómából Capuán, Beneventumon, Venusián át Tarent és Brundisium kikötőibe vezetett, egy mellékút járult, mely Capuát a siciliai tengerszorossal kötötte össze, s Publius Popillius 622-iki consulnak műve volt. A keleti parton, hol eddig csak a Fanumtól Ariminumba vezető út, mint a flaminusinak egy része, volt megépítve, a parti út délnek Brundisiumig, éjszakknak a Po melletti Hatrián keresztül Aquileiáig hosszabíttatott meg, és legalább az Ariminumtól Hatriáig vezető darabja ugyancsak Popillius által ugyanazon évben alapíttatott. Azon két nagy etruriai töltés, a Rómából Pisába és Lunába vezető parti vagy aureliusi út, melyen a többi közt 631-ben is dolgoztak, és a Sutriumon és Clusiumon keresztül Arretiumba és Florentiába vezető cassiusi út, mely úgy látszik, nem építtetett 583 előtt, mint

Pénz- és
építési ügy.

132.

123.

171.

római államútak alkalmasint szintén csak e korszakba tartoznak. Maga Róma körül nem volt szükség új útakra ; a

mulviusi híd (Ponte Molle) azonban, melyen a flaminiai út Rómától nem messze a Tiberist átmetszi, 645-ben kőből építtetett fel. Végre éjszaki Itáliában, melynek addig a Placentia mellett végződő flaminius-aemiliusin kívül más műútja nem volt, 606-ban a nagy postumiai út építtetett, mely Genuából Dertonán, hol egyúttal valószínűleg gyarmat is alapíttatott, továbbá Placentián át, hol a flaminius-aemiliusi utat vette fel magába, és Cremonán s Veronán keresztül Aquileiába vezetett, tehát a tyrrheni tengert összekötötte az ádriaival; amihez 645-ben még a Luna és Genua közt Marcus Aemilius Scaurus által létrehozott összeköttetés járult, mely a postumiai utat közvetlenül összekötötte Rómával. Más tevékenységet fejtett ki Gaius Gracchus az itáliai útépités ügyében. A nagy országutak jó karban tartását biztosította azáltal, hogy a földkiosztás alkalmával az utak hosszában földrészleteket osztott ki, melyekre dologi teherként nehezedett az út javításának kötelezettsége; továbbá, úgy látszik, tőle vagy legalább a földosztó bizottságtól ered úgy azon szokás, mellynél fogva a földrészlet határa rendes határkövek által jelöltetett meg, mint a mértföldmutató kövek felállítása is; végre ő jó melékutakról is gondoskodott, hogy a földművelést ezáltal is előmozdítsa. De sokkal következménydúsabb volt a birodalmi utak építése a tartományokban, mely kétségkívül szintén e korszakban kezdődött: a domitiusi út, hosszas előkészületek után végre biztosította Itália szárazföldi összeköttetését Spanyolországgal, és szoros kapcsolatban állt Aquae Sextiae és Narbo alapításával; a gabiniusi és az egnatiusi utak az ádriai tenger keleti partján fekvő főhelyekről, amaz Salonából, ez Apolloniából és Dyrrhachionból a benföldre vezetett, — mely építkezések keletkezéséről ugyan e kor töredékes hagyományaiiban feljegyzésekre nem

találunk, melyek mindazonáltal kétségkívül összefüggésben álltak e kor galliai, dalmátiai, makedóniai háborúival, és az állam centralisatiójára, valamint a meghódított barbár tartományok civilizálására nézve a legnagyobb jelentőségre vergődtek. — Valamint az útépités, úgy a mocsárkiszáritás nagy munkája körül is sok történt, legalább Itáliában. Igy 594-ben nagy erőmegfeszítéssel és, legalább mulékony sikerrel hozzá fogtak a pomptinumi mocsárok kiszáritásához, mely életkérdés volt Közép-Itáliára nézve; így 645-ben az éjszak-itáliai útépitésekkel kapcsolatosan a Parma és Placentia közti mély földeket kiszáritották. Végre sokat tett a kormány a fővárosra nézve egészségi és kellemességi szempontból ép oly szükséges, mint költséges római vízvezetékekért. Nemesak hogy a két, 442. és 492. óta már fennálló appiusi és anioi vízvezeték gyökeresen kijavítottatott 610-ben, hanem egyúttal két új vízvezetéknek vettetett meg alapja: a marciusinak 610-ben, mely vizének jóságára és bőségére nézve később is utóléretlen maradt, tizenkilenc évvel utóbb pedig az úgynevezett langyosnak. Mily pénzügyi műveleteket tudott csinálni a római állampénztár a hitelrendszer felhasználása nélkül, a legvilágosabban mutatja azon mód, melyen a marciusi vízvezeték keletkezett: a hozzá szükséges 180 millió sesterzius (aranyban 13 $\frac{1}{2}$ millió tallér) három év alatt tétetett folyóvá és költesztett el. Erről az állami kincstár igen tekintélyes tartalétkéjére vonhatunk következtetést, mely csakugyan már e korszak kezdetén is közel hat millió tallérra rugott, és kétségkívül folytonosan emelkedett. — Mind e tényeket összefoglalva, belőlök mindenesetre az e korbeli római pénzügyeknek általjában véve kedvező állapotára vonhatunk következtetést. Csak hogy pénzügyi tekintetben nem szabad felednünk, hogy a kormány e korszak első két harmada

160.

109.

312. 262.

144.

alatt ugyan fényes és nagyszerű építkezéseket vitt végbe, de viszont más, legalább ép oly szükséges költségeket megtenni elmulasztott. Mily elégtelen módon gondoskodott a hadügyről, azt már kiemeltük: a határszéli tartományokban, sőt a Po völgyében is a barbárok fosztogattak, a tartományok bensejében még Kis-Ázsiában, Siciliában, Itáliában is rablóbandák garázdálkodtak. A hajóhadat meg a kormány épen teljesen elhanyagolta, római hadihajók már alig léteztek s azon hadihajók, melyeket az alattvaló városok által építtettek és tartattak fenn, nem voltak elegendők, úgy hogy a kormány nemcsak tengeri háború viselésére volt egyáltalán képtelen, hanem még a kalózkodásainak sem birt véget vetni. Magában Rómában a legszükségesebb javítások nagy részét abbahagyta s nevezetesen a folyamépítményeket feltűnő módon elhanyagolta. A fővárosnak a Tiberisen még mindig nem volt más hídja azon ősrégi fahídnál, mely a Tiberis szigetén keresztül a Janiculumhoz vezetett; még mindig elnézték, amint a Tiberis évenként elárasztotta az utcákat és házakat, sőt nem ritkán egész városrészeket romba döntött, anélkül hogy a part megerősítésére valamit tennének; bármily hatalmas lendületnek indult a tengerentúli kereskedés, Ostiának már magában véve is rossz kikötőjét mindinkább elhagyták iszaposodni. Oly kormány, mely egy negyven éves béke korszakában, a legkedvezőbb körülmények közt künn és benn, ily kötelességek teljesítését elmulasztja, könnyen megteheti azt, hogy az adókat csökkenteni engedje és ennek dacára évenként bevételi felesleget mutasson fel és tekintélyes állami kincset takarítson meg; de az ily pénzügyi igazgatás csak látszólag fényes eredményei miatt dicséretet nem érdemel, hanem inkább ép úgy megérdemli a szemrehányást azon lanyhaság, az egységes vezetés hiánya, és a

népnek való oktalan hizelgés miatt, mely e korszakban a senátus kormányzását a politikai élet minden más ágában méltán megillette. — A pénzügyi viszonyok természetesen még sokkal rosszabbra fordultak, midőn a forradalom viharai kitörték. Azon új és, még pusztán pénzügyi szempontból tekintve is felette nyomasztó terhet, melyet az államnak azon Gaius Gracchus által reá rótt kötelezettsége okozott, mely szerint a gabonát potom áron kellett a fővárosi polgároknak eladnia, az ázsiai tartományban megnyitott új jövedelmi források ugyan közvetlenül ismét kiegyenlítették. Ennek dacára a középítkezés úgy látszik, ez időtől fogva teljesen megakadt. Amily nagy számmal vannak középítmények, melyekről be van bizonyítva, hogy a pydnei ütközettől Gaius Gracchusig emeltettek, oly csekély a későbbiek száma, s a 632. utáni időből alig találunk másra, mint azon hid-, út- és mocsár-kiszáritási munkálatokra, melyeket Marcus Aemilius Scaurus 645-ben mint censor rendelt el. Függetlenül kell hagynunk a kérdést, ha valjon ennek oka a gabnakiosztás volt-e, vagy, ami valószínűbb, az, hogy az állami megtakarítás rendszere nagyobb mérvben alkalmaztatott, ami illik is egy mindinkább oligarchiává merevülő kormányrendszerhez, s amire azon feljegyzés is mutat, mely szerint a római tartalék-alap 663-ban érte el legnagyobb magasságát. A felkelés és a forradalom rémítő vihara, kapcsolatban azzal, hogy Kis-Ázsia illetékei öt évig elmaradtak, az első kemény próba voltak, melyet Róma pénzügyének a hannibáli háború óta ismét ki kellett állnia; s e próbát nem állta meg. A két kor közti különbséget talán misem jellemzi oly világosan, mint az, hogy a hannibáli háborúban csak a háború tizedik évében nyúltak a tartalékalaphoz, midőn a polgárság már majdnem leroskadt az adók terhe alatt, a szövetsége-

A pénzügyek
a forradalom
alatt.

122.

109.

91.

sek háborúja ellenben már eredetileg a pénztárban fekvő összegekre alapított, és midőn ezek már két hadjárat után az utolsó fillérig el voltak költve, inkább a főváros köztereit bocsátották áruba, s a templomok kincseit foglalták le, mintsem hogy adót rőjjanak a polgárságra. A vihar azonban, bármily pusztító volt is, elvonult; Sulla, habár, főkép az alattvalók s az itáliai forradalmárok vállaira rótt óriási gazdasági áldozatok árán, a pénzügyekben a rendet ismét helyreállította, és, midőn a gabnakiosztást megszüntette, az ázsiai adókat azonban, habár leszállított mérvben, fenntartotta, az államnak megnyugtató gazdasági helyzetet biztosított legalább azon értelemben, hogy a rendes bevételek tetemesen meghaladták a rendes kiadásokat.

Magán gaz-
dászat.

Talajgazda-
ság.

E kor magán gazdaszatában új elemmel alig találkozunk; Itália társadalmi viszonyainak már fentebb előadott előnyei és hátrányai e korban nem változtak meg, csak terjedelmesebben és élesebben kifejlődtek. A talajgazdaságban, mint már az előtt, úgy most is azt látjuk, hogy a gyarapodó római tőke a közép és kisebb földbirtokot Itáliában úgy, mint a tartományokban mindinkább felemészt, mint a nap elenyészteti az eső cseppjeit. A kormány nemcsak elnézte e dolgokat, anélkül hogy tenne ellenök valamit, hanem a földtulajdon ártalmas feldarabolását még egyes rendszabályok által elő is mozdította, mindenekfelett azért, hogy a nagy itáliai földbirtokosok és kereskedők érdekében az Alpokon túl a szőlő- és olajtermelést betiltotta*). Igaz ugyan, hogy úgy az ellenzék, mint a conser-

*) Alkalmasint ezzel függ össze egy Cato után és Varro előtt élt római mezei gazdának, Sasernának (Colum. 1, 1, 5) azon megjegyzése is, miszerint a szőlő- és olajtermelés állandóan mindinkább éjszak felé vonul. — Ide tartozik a senátusnak Mago könyveinek lefordíttatásáról szóló végzése is.

vativeknek a reformeszmékre hajlandó töredéke erélyesen ellene dolgozott a veszélynek: a Gracchusok, midőn majdnem az összes uradalmi föld felosztását keresztülvitték, 80,000 új itáliai paraszttal ajándékozták meg az államot; Sulla, midőn 120,000 gyarmatost telepített le Itáliában, betöltötte azon hézagoknak legalább egy részét, melyeket a forradalom és ő maga támasztott az itáliai parasztság soraiban; de midőn az edény folytonos lefolyás útján kezd üresedni, nem lehet rajta bármily tetemes utántöltéssel segíteni, hanem csak azáltal, ha szakadatlan pótlását biztosítjuk, ami több ízben megkísértetett, de sikeretlenül. A tartományokban pedig épen semmi sem történt arra nézve, hogy a parasztság a római úzerkedők általi kibecsültetéstől megmentessék: hiszen a tartománylakosok nem párt voltak, csak emberek. Ennek következése volt, hogy a talaj jövedelme az Itálián kívül fekvő tartományokból is mindinkább Rómába folyt be. Az ültetvényes rendszer azonban, mely e korszak közepe táján még Itália egyes vidékein is, mint például Etruriában, már túlnyomó vala, az erélyes és észszerű kezelés és nagy tőke összeműködése folytán a maga nemében a virágzás magas fokára emelkedett. Mindenekfelett nagy sikerrel üzetett Itáliában a bortermelés, melyet egyfelől kereskedelmi piacok kényszerített megnyitása a tartományok egy részében, másfelől azon, például az 593-iki fényűzési törvényben foglalt tilalom, mely külföldi borok bevitelét Itáliába betiltotta, mesterséges úton is előmozdítottak; az aminusi és falernumi bort a thasosi és chiosi mellett kezdték emlegetni, a 633-diki „opiniusi bor“ pedig, mint az 1811-iki rajnai, sokáig élt az emberek emlékezetében, még akkor is, midőn utolsó korszóját már rég kiitták. — Az iparról és gyártásról nem mondhatunk egyebet, mint hogy az itáliai nemzet e tekin-

161.

121.

Ifar.

tetben a barbársággal határos passiv helyzetében megmaradt. A rómaiak ugyan lerombolták Korinth gyárait, annyi becses iparos traditiók letéteményi helyeit, de nem hogy magok alapítsanak hasonló gyárat, hanem hogy szédítő magas áron összevásárolják azt, amit a korinthusi agyag- vagy rézedényekből és más efféle „régimunkákból“ egyes görög házak megőriztek. Ami kézi mesterség még némileg virágzott, mint például azok, melyek az építési iparral álltak kapcsolatban, az államnak szintén alig hajtott hasznot, miután minden nagyobb vállalatban a rabszolga-gazdaság foglalta el a tét; amint hogy például a marciusi vízvezeték úgy épített, hogy a kormány egyszerre 3000 mesterrel kötött építési és szállítási szerződéseket, kik közül mindenik a munka elvállalt részét a maga rabszolgáival készítette el. — A római magángazdaságnak legfényesebb, vagy, helyesebben szólva, egyetlen fényes oldalát a pénzforgalom és kereskedés képezi. Legelől az uradalmi és adóbérletek állnak, melyek által a római állami bevételek nagy, talán nagyobb része a római tőkepénzesek zsebébe folyt. A pénzforgalmat továbbá, a római állam összes területén a rómaiak monopolizálták; minden Galliában megforduló fillér a római kereskedők könyvein megy keresztül, olvassuk egy, kevéssel e korszak vége után kiadott iratban, és ez kétségkívül így volt mindenütt. Mennyire általánossá tette az uzorás kamatgazdálkodást a nyers gazdasági viszonyok párosulása azon visszaéléssel, melynél fogva a politikai túlhatalom minden egyes vagyonos római ember magán érdekei javára kiméletlenül kizsákmányoltatott, — mutatja például azon hadi adó sorsa, melyet Sulla 670-ben rótt az ázsiai tartományra, s melyet a római tőkepénzesek előlegeztek: tizennégy év alatt a fizetett és nemfizetett kamatok hozzászámításával eredeti összegének

Pénzforgalom
 és kereskedés.

hatszorosára emelkedett. A községek kénytelenek voltak középületeiket, műtárgyaikat és kincseiket, a szülők felnőtt gyermekeiket eladni, hogy római hitelezőjüket kielégíthessék; s az adós nem ritkán nemcsak erkölcsi gyötrelmeknek vettetett alája, hanem egyenesen a kínpadra is vonatott. Ehez járult végre a nagykereskedés. Itália kivitele és bevitele igen tekintélyes volt. Amaz főkép borban és olajban állt, mely két cikkel Itália Görögországgal karöltve szinte kizárólag látta el a földközi tenger összes területét, — mert a massaliai és turdetániai vidéken a bortermelés e korban még igen csekély lehetett; az itáliai bor nagy mennyiségben ment a baleári szigetekre és Keltiberiába, Afrikába, melynek csak szántóföldjei s legelői voltak, Nubia és Gallia belsejébe. Még nagyobb volt az Itáliába való bevitel, mely e korban minden fényűzésnek központja volt, s melybe a legtöbb fényűzési cikk — ételek, italok, anyagok, ékszer, könyvek, háziszerek, műtárgyak — tengeri úton vitettek be. Mindenekfelett azonban a rabszolgakereskedés, a római kereskedők folyton emelkedő kereslete következtében oly lendületet nyert, melyhez hasonlót a földközi tenger vidéke még nem látott, és mely a legbensőbb összefüggésben áll a kalózság felvirágzásával; e célra minden ország és minden nép ereje igénybe vétetett, az emberfogdosás paradicsomát azonban Syria és a belső Kis-Ázsia képezték. Itáliában a tengeri bevitel leginkább a tyrrheni Ostia, Puteoli. tenger partján fekvő két nagy kereskedelmi piacon, Ostiában és Puteoliban összpontosult. Ostiában, melynek kikötője nem sokat ért, mely azonban a Rómához legközelebb fekvő kikötő levén, csekélyebb értékű árúk számára a legalkalmasabb lerakó helyül szolgált, a fővárosba menő gabnabevitel, a kelettel üzött fényűzési kereskedés pedig leginkább Puteoliban fészkelte meg magát, melyet jó kikötője

ajánlatossá tett értékes szállítmánynyal érkező hajók kikötésére, és mely Baiaenek falusi házakkal mininkább belepett vidékén a kereskedőknek közvetlen közelben oly piacot nyújtott, mely kevéssel állt mögötte a főváros piacának. Ez utóbbi forgalomnak közvetítője hosszú időn át Korinth, s ennek megsemmisítése után Delos volt, és Lucilius ez értelemben nevezi Puteolit az itáliai „Kis-Delosnak“; azon csapás után azonban, mely Delost a mithridatesi háborúban érte, s melyet többé nem bírt kiheverni, a puteoliak közvetlen kereskedelmi összeköttetésbe léptek Syriával és Alexandriával, s ez által városuk mind határozottabban Itália első tengerentúl kereskedő helyévé emelkedett. De nem csak azon nyereségnek legnagyobb része folyt az itáliaiak zsebébe, melyet az itáliai ki- és bevétel hajtott; a rómaiak Narboban is versenyeztek a massáliaiakkal a kelta kereskedelemben, és egyáltalán nem szenved kétséget, hogy a római kereskedő osztály, melylyel futólag vagy maradandóan letelepedve mindenütt találkozunk, minden üzérkedésből magának foglalta le az orosz-lánrészt.

A tőkepénzesek oligarchiája.

E jelenségeket összefoglalva, úgy fogjuk találni, hogy e korszakban a magán gazdaság szembeszökő jellemző vonását a római tőkepénzeseknek oligarchiája képezi, mely már egyenrangú helyet foglal el a politikai oligarchia mellett. Kezeiben egyesül majdnem az egész Itáliának és a tartományi terület javának talaj-jövedelme, az általok monopolisált tőke uzsorás kamatja, az összes birodalom kereskedelmének nyeresége, végre, a bérlés alakjában a római állami jövedelmeknek egy tetemes része. A tőkék mindinkább növekedő felhalmozódását a gazdagság átlagos tételének emelkedése mutatja: most már 3 millió serterzius (228,000 tallér) mérsékelt senátori, 2 millió (152,000 tal-

lér) tisztességes lovagi vagyon volt; a gracchusi kor leg-
 gazdagabb emberének, Publius Crassus 623-iki consulnak
 vagyona 100 millió sesterziusra (7¹/₂ millió tallér) becsül-
 tetett. Nem csuda, ha e tőkepénzes osztály döntő befolyást
 gyakorol a külpolitikára, ha kereskedői versengésből Kar-
 thágót és Korinthot feldúlja, miként egykor az etruskok
 Alaliát, a syrakusaiak Caerét feldúlták, s ha Narbot a sená-
 tus ellenére fenn képes tartani. Az sem csuda, ha a tőke-
 pénzesek ezen oligarchiája a belpolitikában komoly és gyak-
 ran diadalmas versenyre kél a nemesség oligarchiájával. De
 viszont nem csuda az sem, ha tönkrement gazdagok fellá-
 zadt rabszolgahadak élére állnak és a közönségnek gyön-
 gédtelen módon emlékezetébe hozzák, hogy az előkelő
 bordélyházból könnyü átmenni a rablók barlangjába. Nem
 csuda, hogy ezen pénzügyi téren emelt bábeli torony, a
 maga nem tisztán gazdasági, hanem Róma politikai túlha-
 talmától kölcsönzött alapján, minden komoly politikai vál-
 ságban ép úgy ingadozik, mint a mi állampapírjainknak
 hozzá igen hasonló kártyavára. Azon óriási pénzválságot,
 melyet a 664. s köv. években az itáliai s ázsiai események
 idéztek a római tőkepénzes osztály fejére, az állam és egye-
 sek tönkrejutását, a földbirtok és a társulati részletek álta-
 lános elértéktelenedését, részleteiben nem kísérhetjük többé
 tekintetünkkel; de általjában tekintve a dolgot, az eredmé-
 nyek minden kételyt eloszlatnak az események módja és
 jelentősége felett: egy törvényszéki úr egy csapat hitelező
 által meggyilkoltatott, megkísértetett minden adósággal
 bíró senátort a senátusból kitzasztani, Sulla megújította a
 kamatmaximumot, s a forradalmi párt minden követelés-
 nek 75 százalékát megsemmisítette. E gazdálkodás eredmé-
 nye a provinciákban természetesen általános elszegényedés
 lett, ellenben az utazó, vagy ideiglenesen letelepedő itáliaiak

131.

90.

A nemzetek
 vegyülése.

parasita népessége mindenütt szaporodott. Kis-Ázsiában egy napon állítólag 80,000 itáliai származású ember öletett le. Mily nagy számmal laktak ezek Delos szigetén, mutatják a szigeten még meglévő sirkövek s azon feljegyzés, mely szerint itt Mithridates parancsára 20,000 idegen, jobbára itáliai kereskedők, ölettek meg. Afrikában annyi volt az itáliai, hogy még a numidiai Cirta várost is főkép ők védelmezték meg Jugurtha ellen. Gallia, úgy mondják, szintén tele volt római kereskedőkkel; csak Spanyolországra vonatkozólag, s talán nem véletlenül, nem találunk hasonló feljegyzésekre. Magában Itáliában azonban a szabad lakosság száma e korszakban kétségtelenül megcsökkent. Ebben mindenesetre nagy részök volt a polgárháborúknak, melyek általánosságban tartott és természetesen kevésbé megbízható feljegyzések szerint a római polgárságból vagy 100—150,000, az itáliai lakosságból általában vagy 300,000 embert ragadtak el; de ezeknél ártalmasabban hatott a középosztály gazdasági romlása és a kereskedő-kivándorlás mértéken feletti kiterjedése, melynek folytán az itáliai fiatalság nagy része életének legerőteljesebb éveit a külföldön töltötte. Igen kétes értékű kárpótlást nyújtott ezért azon szabad hellén keleti parasita népség, mely királyi vagy községi diplomaták, orvosok, iskolamesterek, papok, szolgák, tányérnyalók s az iparlovagság és kalandorság ezer és ezer fajanak alakjában a fővárosban, kereskedőkként és hajósokként pedig főkép Ostiában, Poteoliban és Brundisiumban tartózkodott. Még aggasztóbb volt a rabszolgák tömegének aránytalan felszaporodása a félszigeten. Az itáliai polgárság a 684-iki becslés szerint 910,000 fegyverfogható embert számlált, mely összeghez azonban, ha a félsziget szabad lakosságának számát meg akarjuk tudni, a becslésből véletlenül kifeledett népségeket, az Alpok és a Po közti tarto-

Itáliaiak a
külföldön.

Külföldiek
Itáliában.

Itáliai rab-
szolgaság.

mányban élő latinokat és az Itáliában lakó külföldieket is hozzá kell számítanunk, a külföldön tartózkodó római polgárokat ellenben le kell vonnunk belőle. Ennek alapján alig lesz lehetséges a félsziget szabad lakosságának számát 6—7 millió léleknél nagyobbra tenünk. Ha tehát Itália ekkori összes népessége egyenlő volt a maival, akkor a rabszolgák számát 13—14 millióra tehetjük. Egyébiránt nem szorulunk ily csalékony számításokra, hogy a viszonyok e veszélyes feszültségének képét nyerhessük; elég hangosan beszélnünk a részleges rabszolgalázadások, és azon a forradalom kezdete óta minden felkelés végén a rabszolgákhoz intézett felszólítás, hogy fogjanak fegyvert uraik ellen és vívják ki szabadságukat. Képzeljük el magunknak Angliát a maga lordjaival, squirejeivel s mindenekfelett Cityjével, és képzeljük el freeholderjeit és bérlőit proletárokká, munkásait és matrózait rabszolgákká átváltozva, — és körülbelül képét kapjuk az itáliai félsziget e korbéli lakosságának.

E korszak gazdasági viszonyait még ma is világosan viszatükrözi a római pénzverés ügye. Ennek kezelésén az értelmes kereskedő keze nyoma mindenben meglátszik. Az arany és ezüst mint általános eszközei a fizetésnek régóta egymás mellett álltak oly módon, hogy általános pénztári mérlegek készíthetése végett a két fém értékének egymás közti aránya ugyan a törvény által meg volt határozva, de ennek dacára a fizetőnek rendszerint nem állt szabadságában az egyik fém helyett a másikkal, hanem köteles volt az egység értelmében arannyal vagy ezüsttel fizetni. Ekkép kerülték el ama vagy visszásságokat, melyek különben elkerülhetlenül karöltve járnak a kettős fém-érték felállításával; az erős aranyválságok — mint például, midőn 600 körül a tauriskosi aranybányák felfedezése az arany

Pénzverés.

Arany s
ezüst.

150.

lejobb szállította — legalább nem hatottak közvetlenül az ezüstpénz értékére és a kis forgalomra. A dolog természetében rejlett, hogy minél nagyobb mérveket öltött a tengeren túli forgalom, az arany annál határozottabban foglalta el az első helyet, amit az állampénztár készleteiről és üzleteiről szóló feljegyzéseink is bizonyítanak; de a kormányt mindez nem volt képes rábírní, hogy aranyból is veressen pénzt. A hannibáli háború szorultságában megkisértett aranypénzveréssel már régóta felhagyott; azon kevés aranypénz, melyet Sulla mint kormányzó veretett, alig volt egyéb alkalmi érmeknél triumphális ajándékai számára. Valóságos vert pénzként ezután úgy mint ezelőtt kizárólag az ezüst volt forgalomban; az aranyat csupán súlya szerint mérték, lett légyen akár rudakban, mint közönségesen, akár külföldi, vagy, ami szintén előfordult, itáliai bélyeggel ellátva a forgalomban. Az arany és ezüst mint forgalmi eszközök ennek dacára egyenlő lábón álltak és az arany csalárd vegyítése nemtelen fémekkel úgy mint hamis ezüstpénzek verése jogilag pénzverési vétségnek tekintetett. Ennek azon megmérhetetlen előnye volt, hogy a legfontosabb fizetési eszközre nézve a pénzverési sikkasztásnak és hamisításnak még lehetősége is elesett. A pénz egyébiránt ép oly bőségesen mint mintaszerűen veretett. Az ezüstpénz, miután a hannibáli háboruban $\frac{1}{72}$ -ed fontról $\frac{1}{84}$ -edre leszállított, több mint három századon át súlyát és finomságát változatlanul megtartotta; s nemtelen fém-mel nem vegyítettett. A rézpénz e korszak kezdetén tisztán váltópénzzé lett, és nem használtatott többé a nagy forgalomban, mint azelőtt; ez okból a hetedik század kezdeté óta többé nem veretett, s a rézpénzverés azon csekély értékekre korlátoztatott, melyeket ezüsből már nem igen lehetett kivenni, mint az egy semisre (majd 3 fillér) és

ennek részeire. A vert pénz nemei egyszerű elv alapján rendezettek és azon legkisebb pénzben, mely e korban veretni szokott, a quadransban (1¹/₂ fillér) a számot tévő érték legszélsőbb határáig elmentek. E pénzverési rendszer úgy alapjainak elvi józansága, mint az alapelveknek vaszigorúságú keresztülvitele tekintetében páratlanul áll az ó-korban, s az újabb korban is ritkítja párját. De ez sem volt minden hiba nélkül való. Az összes ó-korban általános és legnagyobb mérvben Karthágóban kifejlett szokás alapján a római kormány is bocsátott ki a jó ezüst denárok mellett ezüsttel bevont rézdénárokat, melyeket ép úgy el kellett fogadni mint amazokat, és melyek nem voltak egyéb, mint ami papírpénzünkhöz hasonló, kényszerfolyammal bíró s az állami pénztárra alapított jelpénz, amelyben ennek sem volt joga az ezüsttel bevont pénzeket visszautasítani. Ez ép úgy nem volt hivatalos pénzhamisítás, mint nem az a mi papírpénz gyártásunk, miután a dolog teljesen nyilvánosan üzetett: Marcus Drusus 663-ban, hogy módot leljen gabnakiosztásainak fedezésére, azt indítványozta, hogy minden újonnan verendő hét ezüst denár után egy ezüsttel bevont rézdenár bocsáttassék ki; ennek dacára azonban e rendszabály nemcsak aggasztó módon előmozdította a titokban üzött hamis pénzverést, hanem a közönséget egyúttal szándékosan bizonytalanságban hagyta afelett, valjon ezüst- vagy jelpénzt kap-e kezébe, s afelett, hogy mily összegben van az utóbbi forgalomban. A polgárháború és a nagy pénzügyi válság idejében, úgy látszik, oly mértéken felül éltek a rézpénz ezüsttel való bevonásával, hogy a pénzügyi válsághoz pénzválság is járult, és a hamis és tényleg értékvesztett pénzdarabok nagy tömege a forgalmat szerfelett bizonytalanná tette. Ez okból Cinna kormányzása alatt a praetorok és tribúnok, főkép pedig

Jelpénz.

91.

Marcus Marius Gratidianus elrendelték az összes forgalomban levő jelpénznek ezüstpénz általi beváltását és e célra próbahivatalt állítottak fel. Mennyire vitetett keresztül a beváltás, azt hagyományaink nem mondják meg, de maga a jelpénz verése ezentúl is szokásban maradt. — Ami a tartományokat illeti, az aranypénz el nem ismerésének elvéhez híven az aranypénzverés sehol, még a védenc államokban sem volt megengedve; úgy hogy aranypénzt e korban csak ott vertek, hol Rómának semmi beleszólása nem volt, nevezetesen a Cevenektől éjszak felé lakó keltáknál és a Róma ellen fellázadó államokban, amint hogy az itáliaiak úgy, mint Mithridates Eupator is, aranypénzt vertek. Az ezüstpénzverés tekintetében is mindinkább felötlük a kormány azon törekvése, hogy azt, főkép nyugaton, a maga kezébe keríthesse. Afrikában és Sardiniában a karthágói arany és ezüst-pénz alkalmasint a karthágói állam bukása után is forgalomban maradt; de nemes fémből e tartományokban sem a karthágói, sem a római pénzláb alapján többé pénz nem vertek, és csakhamar azután, hogy a rómaiak e tartományokat birtokukba vették, kétségkívül ezek forgalmában is az Itáliából bevitt denár emelkedett túlsúlyra. Spanyolországban és Siciliában, melyek előbb jutottak Róma kezébe s általjában véve szelidebb bánásmódban részesültek, a római uralom alatt is vertek ugyan ezüstpénzt, sőt Spanyolországban az ezüstpénzverést először a rómaiak és a római pénzláb alapján léptették életbe; de van okunk annak föltevésére, hogy a tartományi és városi pénzverésnek legalább a hetedik század kezdete óta e két tartományban is a réz váltópénz készítésére kellett szorítkoznia. Csak a narbo-i Galliában nem lehetett a régóta szövetkezett és tekintélyes szabad várost, Massáliát, az ezüstpénzverés jogától megfosztani; s ugyanez áll valószí-

Tartományi
pénzek.

Pénzverés a
nyugaton.

núleg az illyriai Apollonia és Dyrrhachion görög városokról is. Egyébiránt e községek pénzverési joga is, legalább közvetett módon megszorítottatott azáltal, hogy a háromnegyed dénár, mely a római kormány intézkedésére mindkét helyen veretett és Victoriatus név alatt a római pénzverés rendszerébe felvétellett, a 7. század közepe táján ebből kiküszöböltetett; aminek szükségképeni következménye az volt, hogy a massáliai és illyr folyópénz éjszaki Itáliából kiszorult és hazai területén kívül legfeljebb talán még az Alpok és a Duna vidékein maradt forgalomban. Tehát már e korszakban annyira jutottak a dolgok, hogy a római állam egész nyugati felében a dénárláb kizárólag uralkodott: mert Itália, Sicilia — melyről a következő korszak kezdetére nézve világosan meg van mondva, hogy rajta a dénáron kívül más ezüspénz nem volt forgalomban — Sardinia, Afrika kizárólag római ezüstpénzzel éltek, a Spanyolországban még forgalomban levő tartományi ezüstpénz, úgy mint a massáliaiak és illyriaiak ezüstpénze pedig a dénárláb alapján veretett. Nem így keleten. Itt, hol nagy számmal léteztek régi idők óta pénzt verő államok és a hazai pénzek nagy tömegben voltak forgalomban, a dénár nem bírt nagyobb mérvben tért foglalni, habár talán törvényesen a forgalomba felvételnek nyilvánított; itt inkább vagy a régi pénzláb maradt fenn, amint például Makedonia még mint provincia is, habár részben úgy, hogy a tartomány nevéhez még a római hivatalnokok neve is hozzákapcsolatott, verte a maga attikai tetradrachmáit, és nagyjában kétségkívül csak e pénzzel élt; vagy Róma felügyelete alatt a viszonyoknak megfelelő sajátóságos új pénzláb léptettetett életbe, amint például az ázsiai tartomány szervezése alkalmával, számára a római kormány egy új statert, az úgynevezett Cistophorust rendelte, melyet ettől fogva a kerületek

Pénzverés a keleten.

fővárosai verettek római fő felügyelet alatt. A nyugati és keleti pénzverési rendszernek e lényeges különfélesége nagy történelmi jelentőségre emelkedett: a meghódított tartományok rómaisításának egyik legfontosabb eszközét a római pénzrendszer életbeléptetése képezte, és nem a véletlen játéka az, hogy azon föld, melyet e korban a denár birodalmának nevezünk, utóbb a birodalom latin, az pedig melyen a drachma uralkodott, annak görög felévé lett. Ama terület nagyjában véve még ma is a román mivelődés birodalmát képviseli, míg viszont ez kivált az európai civilisatio köréből.

Szokások,
erkölcsök.

Egészben véve könnyen elképzelhetjük, mikép kellett ily gazdasági állapotokban a társadalmi viszonyoknak alakulniok; a raffinement, az árák, az undor és az üresség gyarapodását pedig a részletekben kísérni sem nem örvendetes, sem nem tanulságos dolog. Pazarlás és érzéki gyönyör voltak az általános jelszavak, úgy az uborkafára felkapottaknál, mint a Liciniusoknál és Metellusoknál; nem azon finom fényezés, mely a civilisatio virágzását képezi, hanem az, mely Kis-Ázsia és Alexandria elsatnyuló hellén civilisatiójának emlőjén növekedett fel; mely minden szépet és nagyot pusztá külékességgé silányított, és az élvezet tudományát azon fáradságos pedanteriával és kicsinyességgel tanulmányozta, mely azt egyaránt undorítóvá teszi a testileg mint szellemileg egészséges ember szemében. Ami a népünnepeket illeti, a tengeren túli vadállatok bevitele, melyet Cato korában egy Gnaeus Aufidius által indítványozott polgársági végzés betiltott, ugy látszik, e század közepe táján, ismét formaszertint megengedettett, miáltal az állatviadatok ismét divatba jöttek és első helyet foglaltak el a polgárság ünnepélyein. A római arénában 651. körül jelenik meg először több oroszlán, 655-ben pedig az első elefántok;

Elharapódzó
tékozlás.

Népünnepek.

Sulla mint praetor 661-ben már száz orozslánt léptetett fel. Ugyanez áll a vívó játékokról. Míg az ősök nagy ütközetekről készített képeket állítottak ki nyilvánosan, unokáik ugyanezt kezdték tenni gladiátoraik játékával, s koruknak ezen fő- vagy állami tényeivel tették önmagokat gúny tárgyává az utókor előtt. Mily összegeket költöttek ezekre s általjában véve a temetési ünnepélyekre, kivehetjük Marcus Aemilius Lapidus (consul 567. 579; + 592) végrendeletéből; ez ugyanis meghagyta gyermekeinek, hogy, miután a valódi végtisztesség nem az üres pompában, hanem a saját és őseinek érdemeire való megemlékezésben áll, temetésére egy millió osnál (76,000 tallér) többet ne költsenek. Az építkezési és kerti fényűzés is emelkedett; a szónok Crassusnak (+ 663) pompás, és leginkább kertjének régi fái által híressé lett városi háza a fákkal együtt hat millió sesterziusra (457,000 tallér), azok nélkül félmillióra becsültetett, míg egy közönséges római lakháznak értékét körülbelül 60 ezer sesterziusra (4600 tallér) tehetjük*). Hogy mily óriási mérvben emelkedett a fényűzési telkek ára, mutatja a miscenumi nyaraló példája, melyet Cornélia, a Gracchusok anyja 75,000 sesterziuson (5700 tallér), Lucius Lucullus 680-iki consul pedig harmincháromszor annyin vett meg. A villaépítések s a raffinirt falusi és fürdői élet Baiaet s a nápolyi öböl vidékét egyáltaljában, az előkelő semmittevés paradicsomává tették. A hazárdjátékok, melyekben már

93.

187. 175. 152.

Építkezés.

91.

74.

Játékok.

*) Azon házban, melyben Sulla mint fiatal ember lakott, ő a földszinti lakosztályért 3000, a felső emelet lakója pedig 2000 sesterzius házbért fizetett (Plutarch *Sulla*. 1), ami, közönséges tőkeamat $\frac{2}{3}$ -da szerint tőkévé átszámítva a fentebbi összeget adja ki. Ez olcsó lakás volt. Ha 629-re a 6000 sesterziusnyi (460 tallér) házbért Rómában nagynak mondják, (Vell. 1, 10) ez esetben különös körülményeknek kellett fennforogniok.

125.

115.

nem babra ment a játék, mint az itáliai kockajátékban, általánosan elterjedtek és a censor már 639-ben adott ki ellenök egy edictumot. A régi gyapjú öltönyöket a nőknél, sőt még férfiaknál is ki kezdték szorítani a gáz-szövetek, melyek a test formáit inkább kiemelik, mintsem elfödik, és a selyemruhák. A fényüzési törvények hiába szálltak síkra azon örült tékozlás ellen, mely a külföldi illatszerrekkkel üzetett. De ezen előkelő élet tulajdonképeni közép- és fénypontját az asztal örömei képezték. Rengeteg összegeket — egészen 100,000 sesterziusig (7600 tallér) — fizettek egy jó szakácsért; a házak építésénél nagy tekintet volt a konyhára, s nevezetesen a tengerpart melletti nyaralókat külön sósviztavakkal látták el, hogy a tengeri halat és az osztrigát bármikor frissen lehessen feltálalni; ha valaki a szárnyast egészben s nem csupán egyes válogatott részeit találta fel, s vendégeitől azt kívánta, hogy ne csak megkóstolják az egyes ételeket, de egyenek is belőlök, annak ebédje már nyomoruságosnak mondatott; óriási pénzen hozattak külföldi nyalánkságokat és görög bort, melyet minden tisztességes ebéd alatt legalább egyszer körül kellett hordatni. Leginkább az asztal körül ragyogtak a fényüzési rabszolgák tömege, a zene- és tánckar, a fényes bútorzat, az aranytól súlyos vagy festményszerűen hímzett szőnyegek, a bíbortakarók, az antik bronzeszközök s a gazdag ezüst edények. Leginkább ezeknek izentek a fényüzési törvények hadat, melyek gyakrabban (593., 639., 665., 673.) és részletesebb alakban adattak ki, mint bármikor azelőtt: e törvények egy sereg csemege- és borfajtát egészen betiltottak, másokra nézve maximumot állítottak fel súly és ár dolgában, az ezüst asztali edények mennyiségét korlátozták, végre általános maximális összegeket állapítottak meg a közönséges és ünnepi lakomák költsé-

Az asztal.

161. 115.

89. 81.

geire nézve, melyeknek az 593-iki törvény szerint 10 és 100 sesterziusnál (17 $\frac{1}{2}$ garas és 5 $\frac{2}{3}$ tallér), a 673-iki szerint 30-nál és 300-nál (1 tallér 22 garas és 17 tallér) többre nem volt szabad kerülniök. Az igazság érdekében azonban hozzá kell tennünk, hogy Róma előkelő fiai közt állítólag nem akadt több háromnál, kik e törvényeknek engedelmeskedtek volna, s ezek is nem a törvény megalkotói valának; és e háromnál is nem az állam, hanem a stoa törvényei rövidítették meg az étlapot. Érdemes lesz még egy pillanatig időznünk az ezüstszerekkel üzött fényűzésnél, mely mindezen törvények dacára szakadatlanul emelkedett. A hatodik században ezüst asztali szereket, a régóta hagyományos ezüst sőtartó kivételével csak ritkán találunk; a karthágói követek gúnyosan beszélték el ott-hon, hogy mindazon házakban, melyekben hivatalosak voltak, egy és ugyanazon ezüst asztali készlettel találkoztak. Még Scipio Aemilianusnak is csak 32 fontnyi (800 tallér) feldolgozott ezüst volt birtokában; unokaöccse Quintus Fabius (consul 633) már először 1000 (25,000 tallér), Marcus Drusus (néptribún 663) már 10,000 fontra (250 ezer tallér) vitte fel; Sulla korában a fővárosban már vagy 150 százfontos ezüst dísztálat számláltak meg, melyek közül nem egy a proscriptiók lajstromra vitte tulajdonosát. Hogy megítélhessük, mily összegeket vesztegettek efféle dolgokra, nem szabad felednünk, hogy már maga a munka is busásan megfizettetett, és például Gaius Gracchus kitünő művi ezüstszerekért tizenötször, Lucius Crassus 659-iki consul pedig tizennyolcszor fizette meg a fém értékét, s ez utóbbi egy híres ezüstmívesnek egy pár serlegért 100 ezer sesterziust (7600 tallér) fizetett. És így volt aránylag mindenütt. — Miként álltak a dolgok a házasság és gyermeknemzés körül, kitetszik már a Gracchus-féle szántó-

161.

81.

Ezüstszerek.

121.

91.

95.

Házasság.

föld-törvényekből, melyek először tűznek ki reá jutalmat. A válás, mely egykor Rómában szinte hallatlan dolog volt, most mindennapivá lett; s ha a régibb római házasságban a férj a nőt megvette, most az előkelő rómaiaknak, hogy a dolog a maga nevéen neveztessek, azt lehetett volna tanácsolni, hogy léptessék életbe a házassági bérletet. Még az olyan ember is, minő Metellus Macedonicus volt, kit tiszteletreméltó háziassága és gyermekeinek nagy száma kortársai csodálatának tárgyává tettek, mint a 623. év censora a házasságban élés kötelességét akként kötötte a polgároknak lelkökre, hogy azt bár nyomasztó, de oly köztehernek nevezte, melyet minden hazafinak kötelessége elviselni*).

131.

A hellenesség
és eredmé-
nyei.

— Kivételek természetesen akadtak. A vidéki városok társadalma, nevezetesen a nagyobb földbirtokosok osztálya hívebben megőrizte a régi latin erkölcsöket. A fővárosban a Cato-féle oppositio azonban phrázissá lett; a modern irány souverain hatalommal uralkodott, s ha egyes szilárd és nemesebb természetek, mint Scipio Aemilianus, képesek voltak is a római erkölcsöket az attikai műveltséggel egyesíteni, a nagy tömegnél a hellenesség mégis egy jelentőségű volt a szellemi és erkölcsi romlottsággal. E társadalmi bajok visszahatását a politikai viszonyokra sosem szabad szem elől tévesztenünk, ha a római forradalmat meg akarjuk érteni. Nem volt közönyös dolog, hogy azon két előkelő férfiú közöl, kik 662-ben a község fő erkölcsi őreiként szerepeltek, az egyik a másiknak nyilvánosan sze-

92.

*) „Ha tehetnök, mi polgárok — így mondá egy szónok — természetesen mindnyájan megszabadítanók magunkat e tehertől. Miután azonban a természet úgy hozza magával, hogy a nőkkel kényelmesen nem, asszonyok nélkül azonban épen nem élhetünk meg, illő, hogy több gondunk legyen a maradandó jólétre, mintsem a rövid jól élésre.“

mére hányhatta, hogy egy pettyes ángolna halálakor, mely halastavának büszkesége volt, könnyekre fakadt, s ez azzal felelhetett neki, hogy ő meg három feleséget temetett el, minden könnyhullatás nélkül. Nem volt közönyös dolog, midőn 593-ban egy szónok a nyílt piacon hallgatóinak épülésére következőleg festhetett le egy senátori polgáriesküdtet, kit a kitűzött tárgyalási idő tivornyázva talál: „Hazardjátékot játszanak, finoman beparfumeirozva, s körülvéve szeretőiktől. Amint a délután beköszönt, beszélítják inasukat s meghagyják neki, hogy menjen a köztérre kitudni, hogy mi történt a piacon, hogy ki beszélt az új törvényjavaslat mellett és ki ellene, mely kerületek szavaztak reá és melyek ellene. Végre magok is elmennek a törvénylátó helyre, épen jókor arra nézve, nehogy pört vonjanak saját fejökre. Utközben egy zugutcában sincs alkalmatosság, melyet fel ne használnának, mert testöket teleszítetták borral. Kelletlenül érnek a törvénylátó helyre és adják meg a szót a feleknek. Akiket a dolog illet, előadják ügyöket. Az esküdt előszólítja a tanúkat; ő maga félre megy. Amint visszajön, kijelenti, hogy már mindent hallott és az okmányokat kívánja. Belenéz az irásokba; a sok bortól alig tudja szemét nyitva tartani. Amint azután visszavonul az ítéletet kimondani, dözsölő társainak elpanaszolja: „mi közöm nekem ez unalmas népséghez? miért nem megyünk inkább egy serleg édeset inni görögborral, és hozzá egy kövér fenyümadarat enni és jó halat, valódi csukát a Tiberis szigetéről?“ — A hallgatók nevettek, de nem volt-e már igen komoly dolog az, midőn ily dolgok felett nevetni tudtak?

XII. FEJEZET.

Nemzetiség. Vallás. Nevelés.

A latinosság
és hellenesség
egyeduralma.

A nemzetiségek nagy harcában a római birodalom messzire kiterjedt határain belől, a másodrangú nemzetek e korban mindenütt háttérbe szorulnak vagy elenyésznek. A legjelentékenyebben, a phoenikiain, Karthágó elpusztítása ejtette azon halálos sebet, melyben lassanként elvérzett. Itália azon tartományaira, melyek régi nyelveket és erkölceiket addig még megőrizték, Etruriára és Samniumra nem csak a Sulla-féle reactio súlyos csapásai nehezettek, hanem Itália politikai nivellálása a közforgalomban is rájuk kényszerítette a latin nyelvet és szokásokat, s a régi hazai nyelveket gyorsan elsatnyuló néptájszólásokká silányította. A római állam egész területén sehol sem találunk többé nemzetiséget, melynek joga volna, habár csak küzdeni is a rómaival és a göröggel. Ellenben a latin nemzetiség kül- úgy mint belterjüleg határozottan emelkedő félben van. A szövetségesek háborúja után, valamint minden itáliai földbirtok minden itáliait teljes római tulajdonul megilletett, s minden itáliai templomisten római ajándékokat kaphatott, s valamint a római

Latínosság.

jog ettől fogva, minden más városi és tartományi jog eltörlése mellett egész Itáliában a Pón túli tartomány kivételével, kizárólagos érvényre emelkedett: azonképen lett ugyanekkor a római nyelv is az egész félszigeten, az Alpoktól a tengersizorig, a forgalomnak, és csakhamar egyszersmind az összes miveltségi társadalomnak közvetítő nyelvévé. De nem szorítkozott többé ezen természetes határai közé. Az Itáliában összefolyó tőkék nagy tömege, terményeinek gazdasága, mezei gazdáinak értelmisége, s kereskedőinek ügyessége nem találtak többé kielégítő működési tért a félszigeten; ez és a közszolgálat Itália fiait tömegesen vitte ki a provinciákba. Itt elfoglalt privilegiált helyzetök szabadalmassá tette a római nyelvet és jogot is, még akkor is, midőn nem csak rómaiak közlekedtek egymás közt; az itáliaiak mindenütt szilárdan elhatárolt és szervezett tömegekként, a katonák légióikban, minden nagyobb város kereskedői külön társulataikban, az egyes tartományi törvényszéki kerületekben lakó vagy mulató római polgárok, mint „körök“ (*conventus civium Romanorum*), saját esküdtlajstrommal és bizonyos tekintetben saját községi szervezettel ellátva, összetartottak; s habár e tartományi rómaiak előbb vagy utóbb rendszerint vissza is tértek Itáliába, mégis idők multával magvává alakultak egy tömör, részben római, részben a rómainak támaszkodó vegyes népességnek az egyes tartományokban. Már említettük, hogy Spanyolországban, hol Róma először tartott állandó hadsereget, először keletkeztek itáliai alkotmányokkal bíró külön tartományi városok, Carteia 583-ban, Valentia 616-ban, utóbb Palma és Pollentia. Habár a beföld még kevésbé volt civilisálva, s a vaccaeusok vidékét például még sokáig ezentúl is úgy emlegetik, mint a legzordobb és legkiállhatatlanabb tartózkodási helyek egyikét

171.

138.

mívelt itáliai ember számára, másfelől írók és köbe vésett felírások bizonyítják, hogy Uj-Karthágó vidékén és egyebütt a spanyol partokon a latín nyelv már általánosan használatban állt. Mint tudjuk, Gaius Gracchus lépett fel először azon eszmével, hogy a római állam tartományai itáliai kivándorlókkal betelepíttessenek, azaz rómaisíttassanak, és hozzá is fogott az eszme megvalósításához; és habár a conservatív ellenzék fellázadt a merész elhatározás ellen, s a megkezdett munkát legtöbb helytt ismét semmivé tette és folytatását meggátolta, Narbo gyarmata mégis fennmaradt, mely már magában véve is jelentékenyen kiterjesztette a latín nyelv birodalmát, s mely még sokkal fontosabbá lett, mint egy nagy gondolat jelköve, mint alapköve egy nagy épületnek, melyet a jövő volt felépítendő. Ez volt bölcsője az antik gallságnak, sőt a mai franciaságnak is, melyeknek megteremtője végelemzésben Gaius Gracchus. De a latín nemzetiség nemesak Itália határait töltötte be és kezdte átlépni, hanem magában véve is mélyebb szellemi alapokat vetett magának. E korban már látjuk, miként készül egy classica irodalmat, és saját fensőbb oktatást teremteni magának; s ha ezt a hellen classicusokhoz és a hellen míveltséghez hasonlítva, kísértetbe jöhetünk is kevésre becsülni Itália gyarló üvegházi ültetvényeit, a történelmi fejlődésre nézve mégis közvetlenül kevesebbet nyomott a latban az, minő volt a latín classica irodalom és a latín nevelés, mint az, hogy egyáltalján létezett a görög mellett; s midőn a hellenek e korban irodalmi tekintetben is mélyen sülyedtek, bátran lehetett e viszonyokra is alkalmazni a költő azon mondását, mely szerint egy eleven napszámos többet ér a halott Achillesnél. — De bármily gyorsan és rohamosan terjeszkedik a latín nyelv és nemzetiség, a hellent mindenben

magával egyenjogúnak, sőt régibb és jobb jogosultságúnak ismeri el, és mindenütt a legszorosabb szövetségbe lép, vagy közös fejlődésben egyesül vele. Az itáliai forradalom, mely különben a félsziget minden nemlatin nemzetiségét nivellálta, nem érintette a görög Tarent, Rhegion, Neapolis, Lokri városokat. Hasonlóképen Massália, habár most már római terület övezte körül, változatlanul megmaradt görög városnak, s épen mint ilyen szilárdan Rómához volt csatolva. Itália tökéletes latinositásával karöltve járt a hellenség emelkedése. Az itáliai társadalom felsőbb rétegeiben a görög műveltség a hazainak kiegészítő részévé lett. A 623. év consula, Publius Crassus főpontifex még a született görögök bámulatát is felköltötte, midőn mint Ázsia helytartója, törvényszéki végzéseit aszerint, amint az ügy megkívánta, hol a közönséges görög nyelven, hol azon négy tájszólás egyikében vagy másikában mondta ki, melyek az irodalom nyelvévé lettek. És míg az itáliai irodalom már régóta le nem vette szemét a keletről, most már a hellen is kezdett a nyugatra tekinteni. Nemcsak az itáliai görög városok álltak szakadatlan élénk szellemi közlekedésben Görögországgal, Kis-Ázsiával, Egyiptommal, és részesítették az ezekben ünnepeelt görög költőket és színeszeket magoknál is ugyanazon jutalomban és tiszteletben; a görögök gymnastikai és múzsai játékaik; a versenyzés úgy a birkózásban, mint zenében, játékban, recitálásban és szavalásban Rómában is divatba jöttek, miután Korinth elpusztítója 608-ban tartott diadalmene-tében a példát reá megadta*). A görög irodalmárok már

131.

146

*) Hogy 608. előtt „görög játékok“ nem adattak elő Rómában (Tac. *ann.* 14, 21), az nem egészen szabatos állítás; görög „művészek“ (τεχνίται) és athléták (Liv. 39, 22) már 568-ban, görög flótaját-szók, tragikusok és ökölviadorok már 587-ben léptek fel (Pol. 30, 13).

bele kezdtek nyúlni az előkelő római társadalomba, mindenekfölött Scipio körébe, melynek kiváló görög tagjai, a történetíró Polybios, a bölcsező Panaetios már inkább Róma, mintsem Görögország fejlődési történetébe tartoznak. De más, kevésbé magasabban álló körökben is találunk már hasonló vonatkozásokra. Scipiónak egy más kortársát, a bölcsező Kleitomachost említjük, azért is, mert életében egyúttal e kor népeinek alapos összevegyülése is szembeszökően nyilatkozik: Karthágóban született, Athénben Karneades hallgatója s utóbb, tanári székében utódja volt, mint ilyen Athénből összeköttetésben állt Itália legmíveltebb embereivel, a történetíró Aulus Albinusszal és a költő Luciliussal, s egyfelől egy tudományos munkát ajánlott azon római consulnak, ki Karthágó ostromát megkezdte, Lucius Censorinusnak, másfelől bölcseleti vigasztaló iratot készített azon polgártársai számára, kik rabszolgákként hurcoltattak Rómába. Míg eddig nevezetesebb görög irodalmárok csak ideiglenesen követi, száműzött vagy más minőségben tartózkodtak Rómában, most már le kezdtek benne telepedni; amint például az említett Panaetios Scipio házában élt, az antiochiai, hexametergyártó Archias pedig 652-ben Rómában telepedett le, és rögtönzési művészetéből s római consulárisokról írt hőskölteményeiből tisztességesen megélt. Még Gaius Marius, ki aligha értett csak egy árva szót is verseiből, s egyáltalán semmikép sem illett be Maecenásnak, sem tudta megállni, hogy a versfaragót pártfogása alá ne vegye. Míg ekként a szellemi és irodalmi élet a két nemzetnek ha nem is legtisztább, de legelőkelőbb elemeit egymással összeköttetésbe hozta, másfelől a kis-ázsiai és syriai rabszolgarajok tömeges betódulása és a görög s félgörög keletről jövő kereskedelmi bevándorlás révén a hellenségnek legnyersebb és keleti s

általában barbár alkatrészekkel erősen vegyült rétegei egyesültek az itáliai proletársággal, sennek is bizonyos hellén színezetet adtak. Cicero azon megjegyzése, miszerint az új nyelv és életmód először a tengeri városokban kap lábra, leginkább alkalmasint az Ostiában, Puteoliban és Brundisiumban uralkodó félig hellen életre vonatkozik, hol az idegen árucikkekkel együtt az idegen erkölcsök is először hatoltak be és terjesztettek tovább. — A nemzetiségi viszonyokban beállt ezen tökéletes forradalomnak közvetlen eredményei mindenesetre épen nem voltak örvendések. Itália hemzsegett a görögöktől, syriaiaktól, phoenikiaktól, zsidóktól, egyiptomiaktól, a 'artományok pedig rómaiaktól; az élesen kifejezett népsajátságok mindenütt érintkeztek egymással és szemelláthatólag összecsisolódtak; úgy látszott, mintha e zagyva vegyülék egyetlen maradványának a kölesönös, általános elkopásnak kellene lennie. Amit a latínság terjedelemben nyert, elvesztette frissesség dolgában; mindenekfölött magában Rómában, hol a középosztály leggyorsabban és legalapósabban elenyészett, s a városban már csak nagy urak és koldusok éltek, s mindkét osztály egyiránt kosmopolita volt. Cicero biztosít, hogy 660. körül az általános műveltség a latin városokban magasabb fokon állt, mint Rómában; s emellett tanúskodik e kor irodalma is, melynek legörvendetesebb, legegészségebb és legsajátságosabb termékeit, mint a nemzeti komoeédiát s a luciliusi satirát inkább tekinthetjük latinnak, mintsem rómainak. Magától értetik, hogy az alsóbb néprétegek itáliai hellenessége a valóságban nem volt egyéb visszataszító kosmopolitaságnál, mely a műveltség minden kinövéseit felületesen kendőzött barbársággal egyesítette magában, de Scipio körének finom szelleme még a jobb társaság köreiben sem tudott maradandólag irányadó lenni. Minél

Népgyűlés.

90.

jobban kezdett a társadalom nagy tömege a görög élet iránt érdeklődni, annál határozottabban fordult a klasszikai irodalom helyett a görög szellem legújabb s legléghább termékeihez ; ahelyett hogy a római életet hellen szellemenben alakították volna át, beérték azon időtöltésnek egyszerű kölcsönvételével, mely saját szellemöktől lehető legkevesebb tevékenységet igényelt. Ez értelemben mondta a szónok Cicero apja, Marcus Cicero, arpinumi földbirtokos, hogy a rómaiak úgy vannak a görög nyelvvel, mint a syriai rabszolgák, annál kevesebbet érnek, minél többet tudnak belőle. — E nemzeti decompositio ép oly kietlen látványt nyujt, mint ezen egész kor, de egyúttal ép oly jelentőségű és következménydús is. A népek azon köre, melyet megszoktunk az óvilágnak nevezni, a Róma hatalma alatti külső egyesülésről át kezd térni a belső egyesülésre a leginkább hellen elemekből álló modern művelődés uralma alatt. A másodrangú népségek romjai felett a két uralkodó nemzet közt hallgatag módon létre jön a nagy történelmi compromissum ; a görög és latin nemzetiség békét kötnek egymással. A műveltség mezején a görögök, a politikai téren a rómaiak lemondanak a kizárólagos uralomról ; az oktatásban a latin nyelv, bár korlátolt és tökéletlen módon, egyenjogúvá tételik a göröggel ; s másfelől Sulla először engedi meg az idegen követeknek, hogy a római senátus előtt tolmács nélkül beszéljenek görögül. Már jelentkezik azon kor, melyben a római közállomány kétnyelvű állammá fog átalakulni, s melyben Nagy Sándor trónjának és eszméinek valódi örököse nyugaton fog fellépni s görög és római lesz egy személyben.

Amit a nemzetiségi viszonyok áttekintése ekként szemünk elé tár : a másodrangú nemzetiségek elnyomását s a két első rangúnak kölcsönös egymásba fonódását, azt még

részletesen elő kell adnunk a vallás, népnevelés, irodalom és művészet mezején.

A római vallás oly bensőleg össze volt forrva a római közélettel és háztartással, annyira nem volt egyéb a római polgári élet jámbor viszfényénél, hogy a politikai és társadalmi forradalom szükségkép a vallás épületét is halomra döntötte. A régi itáliai néphit romba dől; és valamint a politikai közélet romjain az oligarchia és a tyrannis, azonképen a régi vallás romjain egyfelől a hitetlenség, az államvallás, a hellenesség, másfelől a babona, a felekezetiesség s a keleti vallások ütök fel fejöket. Mindkét irányban ugyan már a megelőző korszak tette meg az első lépést, amint megtette a politikai s társadalmi forradalom útján is. A magosabb körök hellen műveltsége már akkor, csendben meg kezdte ingatni az ösök vallását, már Ennius meghonosította Itáliában a hellén vallás allegorizálását és historizálását; már azon senátus, mely Hannibált legyözte, kénytelen volt a kisázsiai Kybele-cultusnak Rómába átköltöztetésébe beleegyezni, más még ártalmasabb babonák, nevezetesen a bakchusi felekezet ellen pedig erélyesen fellépni. Azonban, valamint az előbbi korszakban a forradalom egyáltalán még inkább csak a kedélyekben kezdett gyökeret verni, de külsőleg nem jutott kitörésre, azonképen a vallási átalakulás is tulajdonképen csak a Gracchusok és Sulla korának műve volt.

Kisértsük meg először is a hellenességre támaszkodó irányt venni szemügyre. A hellén nemzet, mely sokkal előbb virágzott fel és fonnyadt el, mint az itáliai, már rég átélte volt a hit korszakát s azóta kizárólag a spekulatio és reflexio mezejére vetette magát; régóta nem volt többé vallása, csak philosophiája. De a hellen szellem bölcsészeti tevékenysége is, midőn hatni kezdett Rómára, már rég túl

Vallás.

Görög bölcsészet.

volt a productiv speculatio korszakán s azon stádiumba jutott, melyben nem csak valóban új rendszerek többé nem keletkeznek, hanem melyben már a régibb rendszerek leg-tökéletesebbjei iránti felfogási képesség is enyészni kezd, s az utódok elődeik tökéletlenebb bölcsészetének iskolaszerű és csakhamar scholasztikai átszállítására szorítóznak; vagyis azon stádiumba, melyben a philosophia az elmét, ahelyett hogy mélyebbé és szabadabbá tenné, inkább ella-pítja, és a leggonoszabb, mert önkezüleg kovácsolt békókba veri. A speculatio mindig veszélyes varázsitala, meghigítva és megposhadva biztosan ölü méreggá válik. Ily avas és meghigult alakban nyújtották azt a kor görögjei a rómaiaknak, s ezek azt sem visszautasítani nem bírták, sem az élő iskola-tanítókról nem tudtak visszatérni az elhalt mesterekre. Plato és Aristoteles, hogy a Sokrates előtt élt bölcsesket ne is említsük, nem gyakoroltak lényeges befolyást a római műveltségre, habár dícsőített neveik szelvében hangoztattak és könyebben megérthető irataik olvastattak és lefordítottak is. A rómaiak ekként a philosophiában csak a rossz tanítók még rosszabb tanítványai lettek. A vallás történeti-észszerű felfogásán, vagyis az úgynevezett Euhermerismuson kívül, mely a mythoszokat az emberiség különféle jóltevőinek életrajzaivá alakította át, kik a homályos előkorban éltek és kikből a babona csinált isteneket, Itáliára nézve leginkább két bölcsészeti iskola vergődött jelentőségre: Epikuros (+ 484) és Zenon (+ 491) két dogmaticai s Arkesilas (+ 513) és Karneades (541—625) skeptikus iskolái, vagy iskolai neveiken: az epikureizmus, a stoa és az újabb Akademia. Ez irányok közül az utolsó, mely a meggyőződésen alapuló tudás lehetetlenségéből indult ki, s ennek helyében csak egy, a gyakorlati szükségletnek eleget tevő előleges vélekedést ismert el lehetőnek, főképp a pole-

270. 263.

241. 213—129.

mia mezején mozgott, midőn a positiv hit és a böleseleti dogmatismus minden tételét dilemmáival sarokba szoritotta. Ennyiben körülbelül egy vonalban áll a régibb sophistikával, csak hogy a sophisták, természetesen inkább a néphite, Karneades és hívei pedig bölcsész társaik ellen viseltek hadat. Ellenben Epikuros és Zenon találkoztak egymással egyfelől abban, hogy céljok volt a dolgok lényegét észszerűen megmagyarázni, másfelől az anyag fogalmából kiinduló physiologiai módszerökben. Eltérésök abban állt, hogy Epikuros, Demokritos tanát a parányokról követvén, az őslényt merev anyagként fogja fel, és ebből csak mechanikai eltérések segélyével jut a dolgok különféleségeire; Zenon ellenben, az ephesosi Herakleitosra támaszkodva, már az ősanyagnak is dinamikai ellentétességet és fel s alá hullámzó mozgást tulajdonít; amiből azután további eltéréseik erednek: az, hogy Epikuros rendszerében az istenek úgy szólván nem léteznek és legfeljebb az álmok álmaként szerepelnek, a stoa istenei ellenben a világ mindig mozgékony szellemét képezik, és mint szellem, mint nap, mint istén, hatalommal bírnak a test, a föld, a természet felett; hogy Zenon elismeri a világ kormányzását s a lélek személyes halhatatlanságát, Epikuros pedig nem; hogy az emberi törekvés végcélját Epikuros szerint a sem testi vágyak sem szellemi verseny által nem zavart feltétlen súlyegyen, Zenon szerint pedig azon emberi tevékenység képezi, melyet a szellem és a test szakadatlan egymás elleni törekvése mindinkább fokoz, és mely összhangzásba igyekszik helyezkedni az örökké küzködő és mégis örökké békés természettel. Szemben a vallással azonban mindezen iskolák egyben megegyeztek egymással: abban t. i. hogy a hit mint ilyen, semmi, s kell hogy a reflexió által pótolassék; habár ez öntudatosan lemond is arról, hogy eredményre jusson,

mint az Akadémia, vagy elveti a néphit képzeteit mint Epikur iskolája, vagy azokat részben indokolva fenntartja részben módosítja, mint tették a stoikusok. — Ennélfogva a dolog természetében rejlett, hogy a hellen philosophiának első érintkezése Róma hitben szilárd és minden spekulatívval ellenkező nemzetével tisztán ellenséges nemű volt. A római vallásnak teljesen igaza volt, midőn e bölcséleti rendszerektől kikérte magának úgy azt hogy hadat viseljenek ellene, mint azt, hogy alapjait megvessék, mert mindkettő saját lényegében támadta meg. A római állam, mely ösztönszerűleg érezte, hogy vallásában önmaga is meg van támadva, helyesen cselekedett, midőn úgy viselte magát a philosophok iránt, mint egy vár a közeledő ostromló had előcsapata ellen, és a rhetorokkal együtt a görög bölcsészetet már 593-ban kiutasította Rómából. És csakugyan, a bölcsészetnek már első nagyobb fellépése Rómában is formszerű hadizenet volt a vallás és erkölcsök ellen. Alkalmul erre Oroposnak az athéniek által történt elfoglaltatása szolgált, melynek a senátus előtti igazolásával ezek a bölcsészet három legtekintélyesebb tanárát, ezek közt a modern sophistika nagymesterét, Karneadest bízták meg (599). A választás annyiban helyes volt, amennyiben a gyalázatos eljárást közönséges józan ésszel igazolni nem lehetett; ellenben teljesen illet az esetre, midőn Karneades beszéde és viszonzválaszai segélyével bebizonyította, hogy az igazságtalanság dicsőítésére ép annyi és ép oly fontos okokat lehet felhozni, mint az igazságéra, s midőn kifogástalan logikával kimutatta, miszerint Athéntől ép annyi joggal lehet kívánni, hogy Oropost adja ki, mint amennyivel Rómától lehet azt követelni, hogy szorítkozzék ismét egykori szalmakunyhói közé a Palatin hegyén. A botrány úgy, mint az ünnepelt férfi gyors és nyomatékos előadása töme-

gesen oda csalta a görögül értő ifjúságot; de, ezúttal legalább, nem lehetett Cátot hibáztatni, amiért nemcsak a bölcész dialectikai gondolatláncolatát elég udvariatlanul a síró asszonyok unalmas óbégatásához hasonlította, hanem egyúttal a senátusban azon ember kiutasítását követelte, ki a jogból jogtalanságot s a jogtalanságból jogot tudott csinálni és kinek védbeszéde csakugyan nem is volt egyéb az elkövetett jogtalanság arcátlan és szinte gúnyos bevallásánál. De az ily kiutasításokkal nem sokra lehetett menni, s annyival kevesebbre, miután a római ifjúságot nem lehetett meggátolni abban, hogy Rhodosba vagy Athénbe ne menjen bölcészeti előadásokat hallgatni. Hozzászórtak először ahhoz, hogy a philosophiát mint szükséges rosszat legalább eltűrjék, és csakhamar ahhoz is, hogy a maga naivságában többé meg nem tartható római vallás számára támaszt keressenek az idegen bölcészetben; mely ugyan azt, mint hitet, megrontotta, de a mívelt emberre nézve legalább mégis lehetővé tette azt, hogy a néphit neveihez és formáihoz tisztességes módon némileg ragaszkodhassék. Ily támaszul azonban sem az euhemerismus, sem Karneades vagy Epikuros rendszere nem szolgálhatott. A mythoszok historizálása túlságosan éles ellentétben állt a néphittel, midőn az isteneket egyenesen embereknek nyilvánította; Karneades pedig még létezőket is kétségbe vonta, míg Epikur legalább megtagadott tőlök minden befolyást az emberek sorsára. E rendszerek és a római vallás közt lehetetlen volt minden szövetkezés; ellenségek voltak és maradtak. Még Cicero a maga irataiban is polgári kötelességnek nyilvánítja ellentállni az euhemerismusnak, mint mely az isteni tiszteletet támadja meg; a beszélgetéseiben fellépő akademikusok és epikureusok közül pedig amazok mindenike kötelességének tartja ma-

gát kimenteni, hogy mint philosoph ugyan híve Karnaedesnek, mint polgár és pontifex azonban igazhívő tisztelője a capitoliumi Jupiternek, Epikur hívének pedig végül meg kell magát adnia és megtérnie. E három rendszer egyike sem lett valóban népszerűvé. Az euhemerismus lapos megfoghatósága gyakorolt ugyan bizonyos vonzerőt a rómaiakra, nevezetesen a mesének gyermekes és egyúttal inaszakadt historizálása által kelleténél mélyebb hatással volt Róma conventionalis történelmének megállapítására; a római vallásra azonban azért maradt lényeges befolyás nélkül, mert ez kezdet óta csak allegorizált, nem regélt, s mert Rómában nem lehetett az első, második és harmadik Zeus életrajzait megírni, mint Hellasban. A modern sophistika csak ott verhetett gyökeret, hol a szellemdús szájaskodás hazai növény volt, s ezenkívül a megszületett és elhalt bölcséleti rendszerek hosszú sora a szellemi élet romjaiból már hatalmas rétegeket halmozott egymás hátára. Az Epikur-fele quietismus ellen végre a mindenben tevékenységre irányuló római jellemnek minden valamire való nemesebb eleme fellázadt. Ennek dacára nagyobb közönségre talált, mint az euhemerismus és a sophistika, és valószínűleg ez volt oka annak, hogy a rendőrség ellene legtovább és legerélyesebben folytatta a harcot. E római epicureismus azonban nem annyira bölcsészeti rendszer, mint inkább egy neme volt a bölcsészeti álarcnak, mely alá — teljesen ellentétben erkölcsileg oly szigorú megalapítójával — az előkelő társaság gondolkozni nem szerető élvágya rejtőzött; aminthogy például a felekezett első híveinek egyike Titus Albucius, csakugyan a visszásan helleneskedő rómainak prototypjeként is szerepel Lucilius költeményeiben. — Egészen más állást foglalt el és másként hatott Itáliában a stoikus bölcsészet. Egyenes ellentétben az em-

lített irányokkal, oly szorosán a hazai valláshoz csatlakozott, amennyire csak a tudós egyáltaljában képes a hittet szövetkezni. A stoikus annyiban elvileg ragaszkodott a néphithez, s ennek isteneihez és orákulumaihoz, amennyiben a dolgok oly ösztönszerű megismerését látta bennök, melyre a tudományos megismerés tekintettel lenni, sőt melynek kétes esetekben magát alárendelni is köteles.

Nem annyira mást, mint inkább másként hitt, mint a nép: ránézve a lényegében igaz és legfőbb isten ugyan a világszellem volt, de az ősiszten minden manifestatióját, mindenekfölött a csillagokat, de a földet is, a szőlőtöt, ama nagy halandók lelkét, kiket a nép herosokként tisztelt, sőt egyáltalján minden lett embernek elszállt lelkét, ismét megannyi istennek tekintette. És e bölcsészet csakugyan jobban helyén volt Rómában, mint saját hazájában. A jámbor hívő azon kifogásának, miszerint a stoikus istennek nincs sem neme, sem kora, sem testi személyisége, s hogy az személyből fogalomná van átalakítva, Görögországban volt értelme, Rómában nem. Ama durva allegorizálás és erkölcsi purificálás, mely a stoikus istentannak jellemző vonását képezte, megrontotta a hellen mythologia legjobb elemeit; de a rómaiaknak még naivságuk korában is szegényes plastikai ereje nem tett egyebet, mint hogy könnyed és minden nagyobb kár nélkül eltávolítható burokba foglalta azon eredeti szemlélődést, vagy eredeti fogalmat, melyből az istenség keletkezett. Pallas Athene megharagudhatott, midőn magát egyszerre az emlékező tehetség fogalmává látta átalakítva; Minerva azonban eddig is alig volt több ennél. A stoának supranaturalistikus és Rómának allegorikus theológiája végeredményeikben nagyjában összetalálkoztak. Azonban még akkor is, midőn a bölcsész kénytelen volt a papok tanainak egyes tételeit

kétségeseknek vagy hamisaknak nyilvánítani, — amint például a stoikusok, elvetve az istenítés tanát, Herculesben, Kastorban, Polluxban nem láttak egyebet kitünő emberek szellemeinél, továbbá az isten képét nem ismerhették el az istenség képviselőjének — Zeno hívei legalább nem szoktak hadat indítani e tévtanok ellen és nem döntötték le a hamis isteneket; sőt a hazai vallás iránt mindenben, még gyarlóságaiban is, kimélettel és tisztelettel viseltettek. A stoának a casuistikus erkölcsstanra és a szaktudományok észszerű kezelésére irányuló szelleme is teljesen megfelelt a rómaiak, főkép az e korbéli rómaiak szellemének, kik nem éltek többé elfogulatlanul szigorú és jó erkölcsaik uralma alatt mint őseik, hanem ezeknek naiv erkölcsiségét a megengedett és meg nem engedett cselekedetek katekizusává szedték szét; s kiknek grammatikája és jogtudománya sürgősen rászorult a módszeres tárgyalásra, de kik nem voltak képesek erre a magok erejéből eljutni. Ekként e bölcsészet, mint ugyan a külföldről kölcsönzött, de Itália földjén meghonosodott növény, tökéletesen beleélte magát Róma népéletébe, és nyomait a legkülönfélébb téreken megtaláljuk. Első csirái kétségkívül már régibb időbe esnek; de a római társadalom felsőbb rétegeiben teljes érvényre a stoa először azon kör által jutott, mely Scipio Aemilianus köré csoportosult. A rhodosi Panaetios, Scipionak és a hozzá közel állóknak tanára a stoikus bölcsészetben, ki mindig Scipio körül volt sőt rendszerint utazásaiban is kísérté, meg tudta e rendszert szellemdús emberekkel kedveltetni, speculativ oldalát hátterbe szorítani, s terminológiájának szárazságát, erkölcsi katekizmusának laposságát némileg enyhíteni, nevezetesen a régibb bölcsészek segélyül hívásával is, kik közül maga Scipio különösen szerette a xenophoni Sokratest. Ettől fogva a legnevezetesebb államférfiak és tudósok, a többi

közt a tudományos philologia és a tudományos jurisprudentia megalapítói, Stilo és Quintus Scaevola is, a stoa híveivé lettek. A stoától származik azon iskolaszagú tervszerűség, mely e szaktudományokban azóta legalább külső-kép uralkodik, és nevezetesen az etymologizálás egy csudálatos, talányszerűen szellemtelen módszeréből indul ki. De ennél hasonlíthatatlanul fontosabb azon új állani bölceselet és államvallás, mely a stoikus bölcsészetnek a római vallással való összeolvadásából keletkezett. A spekulatív elem, mely Zenon rendszerében eredetileg is kevésbé domborodott ki, s midőn az Rómába bejutott, benne még inkább elgyöngült, miután a görög iskolamesterek már egy századon át törték magokat, hogy e philosophiát a gyermekek fejébe bele, s vele a szellemet belőle kiszorítsák, tökéletesen háttérbe szorult Rómában, hol a pénzváltókon kívül senki sem speculált; az ember lelkében uralkodó istennek vagy isteni világtörvénynek eszményi kifejlődéséről nem igen volt szó többé. A stoikus bölcsészek nem idegenkednek azon szerfelett hasznos kitüntetéstől, hogy rendszerök Róma félhivatalos állami bölcsészetévé emeltessék s egyáltalán simulékonyabbaknak bizonyultak, mint szigorú elveik után ítélve várható lett volna. Az istenekről és az államról szóló tanuk csakhamar feltűnő családi hasonlatosságban sínlődött gazdáik reális intézményeivel; a kosmopolita bölcsész-állam helyett a római hivatalnoki rendszer bölcs szervezetéről kezdtek elmélkedni; és míg a finomabb stoikusok, mint Panaetios, a csudák és jelek általi isteni kinyilatkoztatást elképzelhetőnek ugyan, de bizonytalannak állították, a csillogmagyarázást pedig határozottan elvetették, már közvetlen utódaik ama kinyilatkoztatási tant, vagyis a római augurok tanát oly szilárdan és hajthatatlanul védelmezték, mint minden más iskolai tételt, és még az astrologiának is

szerfelett bölcsészettelenes engedményeket tettek. A rendszer fő alkatrészévé mindinkább a kötelességekről szóló casuisticus tan lesz. Kezére járt az erény azon üres gög-jének, melyben a rómaiak e korban kárpoztást kerestek a görögökkel való különfélekép lealázó érintkezéseikért, és alakot adott az erkölcsiség azon illendő dogmatismusának, mely, mint minden becsületet tudó erkölcsstan, az egészben nyilatkozó lelket megmerevítő szigort a részletekben a legudvariasabb elnézéssel képes párosítani*). Gyakorlati eredményeit aligha lesz szabad többre becsülnünk, mint arra, hogy, miként említettük, a stoa kedvéért két vagy három előkelő házban az emberek rosszul ebédeltek. —

Államvallás.

Ezen új állambölcsészettel szoroson rokon, vagy, tulajdonképen annak másik oldalát az új államvallás képezi, melynek jellemző ismertető jele az, hogy külső célszerűségi okokból öntudatosan ragaszkodik a néphit észlelenseknek felismert tanaihoz. Már a Scipio-féle kör legkiválóbb embereinek egyike, a görög Polybios leplezetlenül kimondja, miszerint a csudálatos és nehézkes római vallási ceremóniák csupán a tömeg kedvéért találattak fel, mely felett, miután az ész nem megy vele semmire, jelek és csudák segélyével kell uralkodni, míg az értelmes embereknek semmi szükségök sincs a vallásra. Polybios nézetében nagyjában véve kétségkívül osztottak római barátai is, ha nem is helyezték a vallást és tudományt egymással ily rideg és lapos módon ellentétbe. Az augurok disciplinájában, melyre Polybios szavai is magyarázandók, sem Laelius, sem Scipio Aemilianus nem láthattak egyebet politikai intézménynél; de

*) Ennek egy mulattató példáját találhatjuk Cicerónál (*de officiis* 3, 12. 13).

nemzeti érzületek sokkal hatalmasabb, illemérzetök sokkal finomabb volt, semhogy hajlandók lettek volna ily veszélyes fejtegetésekkel lépni a nyilvánosság elé. De már a következő nemzedék korában, Quintus Scaevola főpontifex (consul 659), legalább szóbeli jogi előadásában minden töprengés nélkül tanította, miszerint kétféle, az észszerű bölcsészeti és a nem észszerű hagyományos vallás létezik; hogy az nem való államvallásnak, mert sok mindenféle van benne, amit a népnek felesleges, sőt káros is volna tudnia, hogy tehát az öröklött államvallásnak olyannak kell maradnia, amilyen; ugyanezen alap gondolatnak csak további kifejlesztése a Varro-féle theologia, mely a római vallást tisztán úgy tárgyalja mint államintézményt. Az állam, úgy tanítja e tan, előbb létezett az állam isteneinél, mint a festő előbb a festményénél; ha arról volna szó, hogy az istenek újonnan készüljenek, mindenesetre jó volna őket célszerűbb és a villágszellem egyes részeinek elvileg megfelelőbb módon készíteni és elnevezni, a csupán téves képzeteket támasztó istenképeket*) s az esztelen áldozati rendszert pedig megszüntetni; miután azonban ezen intézmények már fennállnak, minden jó polgárnak ismernie és követnie ket azokat s azon lennie, hogy a „közönséges emberben“ az istenek iránti tisztelet inkább emelkedjek, sem mint csökkenjen. Magától értetik és később ki is fogjuk mutatni, hogy azon közönséges ember, kinek kedveért az urak eszökell bilincsbe verték, most e hittől elfordult és üdvét más úton kereste. Ezzel tehát készen volt a római főegyház, állván szenteskedő papi és levitarendből és hitetlen hívők-

*) Varronak „Az aborígenesek“ című satyrájában is gúnyos módon elő volt adva, hogy az ősemberek nem érték be azon istennel, kit csak a gondolat ismer fel, hanem istenbábok és istenképek után áhítottak.

ből. Minél leplezetlenebbül nyilvánították a hazai vallás politikai intézménynek, a politikai pártok az államegyház mezejét annál inkább a támadás és védelem küzdporondjának tekintették; amit nevezetesen mind nagyobb mérvben cselekedtek az augurok tudományával és a papi collégiumok tagjainak megválasztása körül. Azon régi és természetes szokás, melynél fogva, ha vihar közeledett, a polgárgyűlés feloszlattatott, idővel a római augurok kezében a különböző égi jelek és ezekből következő eljárás szabályok hosszadalmas rendszerévé nőtte ki magát; sőt e korszak első évtizedeiben az aeliusi és fufusi törvény egyenesen elrendelte, hogy minden népgyűlés köteles legyen azonnal szétmenni, ha valamely felsőbb hivatalnoknak eszébe jut az égen a zivatar előjeleit keresni; s a római oligarchia büszke volt azon ármányos gondolatra, hogy ezentúl egy jámbor hazugság segélyével a nép bármely végzésére rá ütheti a semmisség bélyegét. Viszont a római oppositio hadat izent azon régi gyakorlatnak, melynek alapján a négy legfőbb papi collegium a kebelében megüresedett helyeket önkiegészítés útján töltötte be, és azt követelte, hogy e collégiumok tagjai is a nép által választassanak, ami azok elnökeire nézve már előbb életbe léptettetett. Ez midenesetre ellentétben állt a testületek szellemével, de ezeknek nem volt joguk miatta panaszkodni, miután magok is hűtlenné lettek szellemökhöz, és például azáltal, hogy, ha megkívántatott tőlök, politikai tények meghamisítására a vallásban kerestek okokat, a kormánynak kezére dolgoztak. Ez ügy állandó vita tárgyává lett a pártok közt. Az első támadást 145. 609-ben a senátus visszaverte, midőn is az indítványt főkép 104. a Scipio-féle kör buktatta meg. De 650-ben az indítvány keresztül ment, azon, az aggódó lelkek megnyugtatósa kedvéért belefoglalt megszorítással, mely előbb már az elnökök

választására nézve is kimondatott, hogy ne az összes polgárság, hanem a kerületeknek csak kisebb része vegyen részt a választásban. Sulla ellenben az önkiegészítés jogát egész terjedelmében helyreállította. Ezen gondoskodással, melylyel a conservatívek a hazai vallás tisztaságát ápolták, természetesen jól megegyezett az, hogy épen a legelőkelőbb körök nyíltan gúnyt üztek belőle. A római papi hivatalnak gyakorlati oldalát a papi konyha képezte; az auguri és pontifexi lakomák úgyszólván hivatalos gyöngyszemei voltak a római gourmand-életnek, és nem egy közölök korszakot alkotott a gastronomia történetében, amint például a pávasültet Quintus Hortensius augur hozta divatba, a hivatalának elfoglalásakor adott lakomán. A vallást is igen használhatónak találták arra, hogy a botrányt még pikánsabbá tegye. Az előkelő úrfiaknak kedvenc multságuk volt éjjnek idején az utcákon az istenek képeit meggyalázni vagy megcsonkítani. A közönséges szerelmi kalandok régóta általánosan divatban voltak, s a férjes asszonyokkal való viszonyok most divatba kezdtek jönni; a Vesta szüzével való viszony pedig oly pikáns dolog volt, mint a Decameron világában az apácák szerelme s a kolostori kalandok. Ismerjük azon nagyobb botrányt a 640. s köv. évekből,

114.

szemébe nevehettek, anélkül hogy vallási kötelességeik ellen vétenének. Szinte megszereti az ember más, ezekkel rokon irányok szerény szenteskedését, ha vele a római papok és levíták kiáltó szemtelenségét összehasonlítja. A hivatalos vallással teljesen elfogulatlanul úgy bántak mint egy üres alkotmánynyal, melynek már csak a politika gépészei vehetik hasznát; és e minőségben az a maga temérdek zugaival és hátulsó ajtóival, minden pártot szolgálhatott és szolgálta is valamennyit, amint a sors magával hozta. Leginkább mindenesetre az oligarchia tekintette az államvallást, főképp pedig az augurok tanát a maga palladiumának; de az ellenpárt sem képezett elvi ellenzéket azon intézmény ellen, mely már csak látszatra élt, hanem azt egészen véve oly sáncnak tekintette, mely az ellenség kezéből még átkerülhet saját birtokába.

Keleti vallások Itáliában.

A római vallásnak ezen most vázolt kísértetével éles ellentétben állnak azon különféle idegen istentiszteletek, melyeket e korszak követett és ápolt, s melyektől legalább az életerő határozott mértékét megtagadni nem lehet. Mindenütt találkozunk velök, az előkelő uraknál s hölgyeknél úgy mint a rabszolgák között, a hadvezérnél és a zsoldosnál, Itáliában úgy, mint a tartományokban. E babona e korban már hihetetlen mérvben elharapódzott. Midőn a kimber háborúban egy Martha nevű syriai nőproféta ajánlkozott, hogy kész a senásusnak utat és módot nyujtani a németek legyőzésére, ez ugyan őt megvetéssel utasította vissza; de a római hölgyek, nevezetesen Márius saját neje mégis elküldték őt a főhadiszállásra, hol férje készségesen fogadta s magával hordta mindaddig, míg a teutonokat meg nem verte. A polgárháború legkülönbözőbb pártjainak vezetői, Marius, Octavius, Sulla megegyeznek abban, hogy mindnyájan hittek a jelekben és jóslatokban. E háború alatt,

a 667-iki zavarok közepette még a senátus is kénytelen volt arra vetemedni, hogy egy megtévelyodött nőproféta fecsegései értelmében tegye meg intézkedéseit. Jellemző úgy a római-hellen vallás megmerevedésére, mint arra nézve, mennyire növekező félben volt a tömegben az erősebb vallásos ösztönzések szükségének érzete, hogy a babona nem a nemzeti vallást veszi többé kiindulási pontjául, mint a bakchosi mysteriumokban; most már még az etrusk mystika is túlhaladott álláspont; az előtérben mindenütt a kelet forró égálja alatt keletkezett cultusokkal találkozunk. Ebben nagy része volt a kis-ázsiai és syriai elemek tömeges betódulásának Itáliába, részint a rabszolga-bevitel, részint a kelettel való forgalom emelkedése folytán. Ezen idegen vallások hatalma élesen kidomborodik a siciliai, legnagyobb részben Syriából származott rabszolgák felkeléseiben. Eunos tüzet okádott, Athénion tudott a csillagokból olvasni; azon ólomgolyók, melyeket e harcokban a rabszolgák a rómaiakra hajigáltak, nagy részben istennevekkel ellátvák, Zeus és Artémisen kívül leginkább a Krétából Siciliába vándorolt és itt buzgón tisztelt titokteljes Anyák nevével. Hasonló hatása volt a kereskedelmi forgalomnak, főkép mióta az árucikkek Berytosból és Alexandreiából egyenesen mentek az itáliai kikötőkbe: Ostia és Puteoli nemcsak a syriai kenőcsöknek és egyiptomi gyölcsnek, hanem egyúttal a keleti vallásnak is nagy lerakó helyeivé lettek. A népek vegyülésével a vallások is mindinkább összekeverednek. Valamennyi megengedett cultus között legnépszerűbb a pessinusi istennek anyjáé volt, mely heréltjeinek coelibátusával, lakomáival, zenéjével, kolduló körmeneteivel és érzéki pompájának teljességével nagyban imponált a tömegnek; a házról házra való gyűjtések e korban már gazdászati teherré lettek. A kimber háború veszélyes napjaiban Battakes pessinusi

főpap személyesen jelent meg Rómában, istennőjének itt levő, állítólag megszenteltelenített érdekeit képviselni; az istenek anyjának különös megbízásából beszédet tartott a római néphez és különféle csudákat művelt. Az okosabb emberek boszankodtak, de az asszonyokat és a tömeget nem lehetett benne meggátolni, hogy a prófétát, midőn elment, tömegesen ne kísérik. A keletre való zarándoklásra tett fogadalmak már nem voltak ritkaság, amint még maga Máriaus is elzarándokolt Pessinusba; sőt már római polgárok is beléptek a herélt papok közé (először 653). De még sokkal népszerűbbek voltak természetesen a tilos és titkos istentiszteletek. A chaldeai csillagjóslok már Cato korában versenyezni kezdtek az etrusk bélvizsgálókkal és marsus madárnézőkkel; s a csillagvizsgálat és csillagjósolás Itáliában csakhamar ép úgy meghonosodott, mint ábrándos szülőföldjén. Az idegenek praetora Rómában már 615-ben meghagyta valamennyi „chaldeainak“ hogy tíz nap alatt pusztuljanak Rómából és Itáliából. Ugyane sors érte ugyanekkor a zsidókat is, kik itáliai proselytákat boesátottak szombati ünnepeikre. Scipiónak szintén meg kellett a numantiai tábornok a mindenféle fajtájú jövendőmondók és jámbor iparlovagok csöcselékétől tisztítania. Sőt néhány évtizeddel utóbb (657) a kormány kénytelen volt az emberáldozatokat betiltani. A kappadokiai Ma, vagy, miként a rómaiak nevezték, Bellona vad kultusa, kinek tiszteletére tartott ünnepélyes menetek alkalmával a papok saját vérüket fecskendezték, és Egyiptom zordon istentisztelete, már jelentkezni kezdenek; ama kappadokiai istennő már Sullának is megjelent álmában, s a későbbi római Isis- és Osiris-községek közül a legrégebbek szintén Sulla koráig vitték fel keletkezésüket. Az emberek nemcsak régi hitökben, hanem önmagokban is kételkedni kezdtek; az ötven éves forradalom

irtóztató válságai s annak ösztönszerű sejtelve, hogy a polgár-háború még koránt sincs befejezve, még növelték a tömeg aggodalmas feszültségét, s borongós elfogultságát. A bolyongó gondolat, a maga nyugtalanságában felkapaszkodott minden magaslatra, melyen remélhette, hogy a fenyegető végzetre vonatkozólag új kilátások és tájékozás, a sors elleni kétségbeesett küzdelemben pedig új remények, vagy talán csak új aggodalmak is várnak reá. A rémletesnek mysticismusa kedvező talajra lelt a politikai, gazdasági, erkölcsi és vallási viszonyok általános ziláltságában, és ijesztő gyorsasággal terjeszkedett: mintha egy pillanat alatt óriási fák termettek volna a földből, anélkül hogy bárki tudná, miért és honnan, és épen e csudálatosan gyors felvirágzás ismét új csudákat mivelt, és ragályként szállt meg minden nem eléggé szilárdan álló lelket.

Az előbbi korszakban megindult forradalom úgy, mint a vallás mezején, végbement a nevelés és művelődés terén is. Már fentebb előadtuk, miként ingott meg a római élet alapeszméje, a polgári egyenlőség, már e téren is a hatodik század folyamában. Már Pictor és Cato korában nagyban el volt terjedve Rómában a görög műveltség és létezett saját római műveltség; de mindkettő még csak létezésének első korszakában állott. Cato Encyclopaediájából kitűnik, mit értettek körülbelül e korban római-görög mintaműveltség alatt; alig több az a régi római háziatyaság formulázásánál, és csakugyan édes kevés az akkori hellen műveltséghez hasonlítva. Hogy az ifjúság oktatása Rómában a hetedik század elején általjában véve még mily alacsony fokon állt, kitűnik Polybios nyilatkozataiból, ki megrovással emeli ki ez egy tekintetben a rómaiak vétkes közönyöségét szemben földieinek belátásteljes gondoskodásával úgy a magán mint a közéletben; a polgári egyenlőségnek

Oktatás.

azon mélyebb gondolatába, mely e közönyösségnek forrását képezte, egy görög, még Polybios sem bírta magát megtalálni. — Most megváltoztak a dolgok. Valamint a naiv néphithez a stoa felvilágosodott supranaturalismusa járult, azon módon a nevelés mezején is az egyszerű népoktatás mellett egy külön műveltség keletkezett, a humanitásnak egy kizáró neme, és a régi társas egyenlőségnek végmaradványait is megsemmisítette. Nem lesz felesleges egy pillantást vetnünk az ifjuság oktatásának, úgy a görög, mint a felsőbb latin oktatásnak ez alakulására.

Görög oktatás.

Csudálatos játéka a sorsnak, hogy ugyanazon ember, ki a hellenek politikai legyőzetését véglegessé s tökéletessé tette, Lucius Aemilius Paullus volt egyúttal az első, vagy az első egyike, ki a hellen civilisatiót teljesen elismerte annak, ami azóta kétségbe nem vontan maradt, az antik világ civilisatiójának. Ő maga ugyan már agg volt, midőn megadatott neki Homér dalaival emlékezetében Pheidias Zeusa elé járulhatnia; de szíve elég ifjú volt arra nézve, hogy lelkében a hellen szépség teljes napfényét s a Hesperidák aranyalmája utáni legyőzhetetlen vágyat haza hozza magával; a költők és művészek komolyabb és bensőbb hívőkre találtak ez idegen emberben, mint bármely okos fiában az akkori Görögországnak. Nem csinált epigrammot Homerosra vagy Pheidiasra, de gyermekeit bevezette a szellem birodalmába. Anélkül hogy elhanyagolná gyermekeinek nemzeti nevelését, amennyiben ilyen létezett, a görögök példájára gondoskodott fiainak testi kifejlődéséről, nem ugyan a római fogalmakkal össze nem férő tornázás, hanem a vadászat tanítása által, melyet a görögök már szinte művészetté emeltek, s a görög oktatást magasabb fokra emelte akképen, hogy a görög nyelv már nem csak a beszélés kedvéért tanított és üzetett, hanem

az általános felsőbb műveltség összes anyaga görög szokás szerint a nyelvvel összekapcsoltatott és belőle fejlesztetett ki — tehát a tanuló mindenekfelett a görög irodalom ismeretét sajátította el, az ennek megértéséhez szükséges mythologiai és történeti ismeretekkel együtt, azután pedig a retorikát és philospohiát. Perseus király könyvtára volt az egyetlen dolog, melyet Paullus a makedoniai hadi zsákmányból magának megtartott, hogy fiainak adja. Még görög festészek és szobrászok is voltak kíséretében, hogy gyermekeinek múzsai nevelését teljessé tegyék. Már Cáo átérezte, hogy lejárt azon kor, melyben a rómaiak csupán tartózkodólag viselhették magokat a hellenességgel szemben : a jobbak most már sejtelmével bírhattak annak, hogy a római jellem nemes magvát kevésbé veszélyezteti a hellenesség összesége, mintsem annak megcsonkítása és eltorzítása ; s Róma és Itália magasabb köreinek nagy tömege követte az adott példát. Görög iskolamestereknek Róma már régóta nem volt hijjával ; most ezek tömegesen tódultak bölcseségök újonnan megnyílt gazdagon jövedelmező piacára, és pedig nemcsak mint nyelvmesterek, hanem mint általjában az irodalom és műveltség tanítói. A görög nevelők és bölesészettanárok, kik természetesen, még ha nem voltak is rabszolgák, rendszerint inasi bánásmódban*) részesültek, most állandó helyet foglaltak a római palotákban ; az urak törték magokat utánok, és megtörtént, hogy egy első rangú görög irodalmi rabszolgáért 200,000 sesterziust (15,200 tallér) fizettek. A fővárosban már 593-ban volt egy csomó különös taninté-

*) Cicero mondja, hogy ő kíméletesebben bánt tudós rabszolgájával, Dionysiosszal, mint Scipio Panaetiosszal ; s hasonló értelemben írta Lucilius :

Hasznosabb nekem lovam, lovászom, köpenyem és sátram
A bölesésznél.

zet a görög szavalás gyakorlására. E római tanítók közt már találunk egyes kitünő emberekre: a bölcész Panaetioszt már említettük; a kilikiai Mallosból származott kitünő nyelvész Krates, Aristarchos kor- és egyenrangú versenytársa, 585. körül már talált közönséget Rómában, melynek a Homér-féle költeményeket felolvassa s nyelvi és dologi tekintetben megmagyarázza. Az ifjúság oktatásának ez új módja, mint forradalmi és nemzetellenes természetű, részben ugyan ellenzésre talált a kormánynál; de azon kiutasítási rendeletnek, melyet a hatóságok 593-ben a rhetorok és philosophok ellen kiadtak, főkép a római fő hivatalok folytonos személyváltozásai következtében, mint minden efféle rendeletnek, nem volt említésre méltó sikere; s az öreg Cato halála után ez irányban találunk ugyan még elég panaszra, de tettekre nem. A görög nyelvben és görög művelődési tudományokban való felsőbb oktatás ettől fogva maradandólag elismertetett az itáliai műveltség lényeges részének. — Mellette azonban a fensőbb latin oktatás is kifejlődött. Előadtuk már, miként emelkedett bensőkép a latin elemi oktatás az előbbi korszakban; miként lépett a tizenkét tábla helyébe mintegy javított olvasókönyvként a latin Odyssea, mely fordításból a római fiúgyermek úgy szerezte meg anyanyelvének ismeretét és előadását, mint a görög ifjú az eredetiből; és hogv már nevezetes görög nyelv- és irodalomtanárok, Andronicus, Ennius és mások, kik pedig valószínűleg nem tulajdonképeni gyermekeket, hanem serdülő fiúkat és ifjakat tanítottak, a görög mellett már latin nyelven is kezdtek tanítani. Ebben meg volt már csirája a fensőbb oktatásnak, de ez maga még nem jött létre. A nyelvtanítás mindaddig nem lépheti át az elemi oktatás határait, míg tulajdon irodalommal nem bír. Az anyanyelv és a hazai irodalom a felsőbb művelődési ele-

Latin oktatás.

mek körébe csak akkor léptek be valóban, midőn már nemcsak latin iskolai könyvek, hanem latin irodalom is létezett s ez a hatodik század klasszikus íróinak munkáiban némikép már befejezésre jutott; s erre a görög nyelv mesterek alóli emancipáció sem váratott többé sokáig magára. Krates homerosi felolvasásai által ösztönöztetve mívelt rómaiak elkezdték saját irodalmuknak recitativ műveit is, Naevius pún háborúját, Ennius krónikáját, később Lucilius költeményeit is először válogatott körnek, azután nyilvánosan, meghatározott napokon, a seregesen oda tóduló közönségnek felolvasni, sőt a homerosi nyelvészek példájára még kritikailag elemezni is. Ezen irodalmi előadások, melyeket mívelt műkedvelők (*litterati*) ingyen tartottak, nem képezték ugyan az ifjúság formaszertinti oktatását, de mégis lényeges eszközül szolgáltak az ifjúságnak a latin klasszikai irodalom megértésébe és előadásába való beavatására. — Hasonlóképp állt a dolog a latin beszéd kiképzésével is. Az előkelő római ifjúság, melyet már kora fiatalságában hozzá szoktattak, hogy törvényszéki és diesbeszédekkel nyilvánosan fellépjen, a beszédben való gyakorlatokat alkalmasint sohasem hanyagolta el; de a tulajdonképeni szónoki művészet csak e korszakban és csak az új kizárólagos műveltség nyomán keletkezett. Marcus Lepidus Porcinát (consul 617) említik az első ügyvédként, ki a nyelvet és tárgyat művészién tárgyalta; Márius korának két híres ügyvéde. a férfiás és élénk Marcus Antonius (611—667) és a finom modorú Lucius Crassus (614—663) már teljesen műszónokok voltak. Az ifjúság szónoklati gyakorlatai természetesen emelkedtek úgy terjedelem, mint jelentőség dolgában, de, vala mint a latin irodalmi gyakorlatok, lényegileg mégis arra maradtak korlátozva, hogy a kezdő személyesen csatlakozott a művészet mesteréhez s magát példáján és tanításán

Klassikai
művek felol-
vasása.

Beszéd-gya-
korlatok.

137.

143—87.

140—91.

100. képezte ki. — Formaszerinti oktatást úgy a latin irodalomban, mint a latin szónoklatban először a lanuviumi Lucius Aelius Praeconinus adott 650 körül, az úgynevezett „nyél-ember“ (*Stilo*), egy tekintélyes, szigorúan conservatív érzületű római lovag, ki egy fiatalabb emberekből alakult válogatott körrel — köztük Varroval és Ciceróval — Plautust s más hasonlókat olvasott, beszédek fogalmazványait szerzőikkel együtt átnézte, vagy effélékkel kezökre járt barátainak. Ez már tanítás volt; de *Stilo* nem volt mesterségére nézve tanár, hanem úgy tanította az irodalmat és szónoklatot, amint Rómában a jogtudományt tanították, nem mint mindenkinek szolgálatára álló fizetett ember, hanem mint idősebb barátja a törekvő ifjuságnak. De korábban kezdődött a latinban való iskolaszerű fensőbb oktatás is, elkülönítve úgy az elemi latin mint a görög oktatástól, és pedig fizetett tanárok, rendszerint szabadon bocsátott rabszolgák által, saját intézetekben. Magától értetik, hogy az oktatás szellemét s módszerét a rómaiak tisztán a görög irodalmi és nyelvgyakorlatoktól kölcsönözték; s úgy mint emezeknél, náluk is a tanítványok nem gyermekek, hanem ifjak voltak. E latin oktatás, hasonlóan a göröghöz, csakhamar kettős tanfolyamra oszlott, midőn először a latin irodalom tudományosan adatott elő, azután művészei oktatás adatott dics-, állami-, és törvényszéki beszédek készítésére. Az első római irodalmi iskolát *Stilo* korában Marcus Saeivus Nicenor Postumus, az első külön iskolát a latin szónoklat számára 660 körül Lucius Plotius Gallus nyitotta meg; de rendszerint a latin irodalmi iskolákban is tanították a szónoklat elemeit. Ezen új latin iskolai oktatás a legmélyebbre ható jelentőséggel bírt. A latin irodalom és latin szónoklat ismeretének előadása, amint azt előbb magas állású műismerők és mesterek tartották, a görögökkel szemben némi-

Irodalmi s
szónoki tan-
folyam.

90.

leg megőrizte önállását. A nyelv ismerői s a szónoklat mesterei ugyan a hellenesség befolyása alatt, de nem álltak feltétlenül a görög iskolai nyelvtudomány és iskolai retorika befolyása alatt; nevezetesen az utóbbit a rómaiak határozottan elutasították magoktól. Büszkeségök úgy mint józan eszök fellázadt a görögök azon állítása ellen, mely szerint azon képességet, hogy valaki a maga anyanyelvén hozzá hasonlókhöz értelmesen és érdekesen tudjon oly dolgokról beszélni, melyeket ért vagy átérez, az iskolában, iskolai szabályok szerint meg lehessen tanulni. A kitünő gyakorló ügyvédek a görög rhetoroknak az életből teljesen elidegenedett üzelmeit a kezdőre nézve szükségkép rosszabbnak tartották a minden előkészítés hiányánál, a kimívelt és az életben megért ember üresnek és visszataszítónak találta a görög retorikát; a komolyan conservatív gondolkozásúak figyelmét pedig nem kerülte el azon válrokonság, mely a mesterségszerűen kifejlesztett szónoklat és a demagogia mestersége közt létezik. Ennél fogva például főképen Scipio köre esküdt ellensége volt a rhetoroknak; és ha a fizetett mestereknél való görög szavalást, leginkább kétségkívül mint gyakorlást a görög beszédnek, meg is túrták, ezzel a görög retorika mégis sem a latin beszédbe, sem a latin szónoklati oktatásba még be nem hatolt. Az új latin rhetoriskolákban pedig a római ifjak oly módon képeztettek férfiakká és állami szónokokká, hogy az Aias holtteste mellett annak véres kardjával kezében meglepett Odysseust páronként bajtársának meggyilkolásával vádolták, s e vád ellen védelmezték; hogy Orestest anyagyilkosság vádja alá fogták vagy ellene védelmökbe vették; hogy utólag talán még Hannibálnak is szolgáltak baráti tanácsal afelett, ha valjon jobb lesz-e a Rómából kapott idézést megfogadnia, vagy Karthágóban maradnia, vagy pedig

elmenekülnie. Könnyen felfogható, hogy ezen ízetlen és ártalmas szócséplések ellen a Cato-féle ellenzék még egyszer feltámadt. A 662. év censorai intették a tanítókat s a szülőket, ne engedjék, hogy a fiatal emberek egész napjokat oly gyakorlatokkal töltsék, minőkről elődeik mitsem tudtak; és ez intés nem csekélyebb embertől eredt, mint korának legnagyobb törvényszéki szónokától, Lucius Licinius Crassustól. Kassandra természetesen hiába beszélt; a forgalomban levő görög iskolai témák felett tartott latin szavalási gyakorlatok maradandó alkatrészévé lettek a római ifjúság oktatásának, és hozzájárultak ahhoz, hogy már a gyermekek ügyvédi és politikai színészekké neveltessenek s minden valódi és komoly ékesszólás bennök már csirájában elfojtassék. — Ez új divatú római nevelés összeredménye gyanánt pedig kifejlődött az úgynevezett „emberiség“, a humanitás fogalma, mely egyfelől a hellenek muzsai műveltségének többé kevésbé felületes elsajátításában, másfelől az ennek mintájára készült vagy eltorzított privilegiált latin műveltségben állt. Ezen új humanitás, mint már neve is kifejezi, megvált a specíficus római jellemtől, sőt oppositíóba lépett vele, és úgy mint a mi, vele szorosán rokon „általános műveltségünk“, nemzetileg kosmopolitikus és egyúttal társadalmilag kizáró jelleget öltött magára. E téren is a forradalom különítette el a rendeket és simította el a népek sajátságait.

XIII. FEJEZET.

Irodalom és művészet.

A hatodik század kora politikai úgy mint irodalmi Irodalmi vizsgál-
szabatás. tekintetben nagy és életteljes. Az irodalmi téren ugyan ép oly kevéssé találkozunk benne első rangú emberekkel, mint a politikain; Naevius, Ennius, Plautus, Cato, ezen élesen kidomborodó egyéniségű tehetséges és élénk írók nem teremtő szellemek a szó legmagosabb értelmében; de azért drámai, eposi, történelmi kísérleteiknek szárnyalásán, élénkségén, merészségén megérik, hogy a pún háborúk óriási küzdelmei szolgálnak nekik alapul. Sokat csak mesterségesen ültettek át, rajz és színezés dolgában sokat hibáztak, a művészeti formákat s a nyelvet nem kezelték tisztán, a görög és a nemzeti elemeket barokk módon összehányták; tevékenységök összes eredménye nem tagadja meg iskolaszerű keletkezését s önállótlant és tökéletlen; de ennek dacára e kor költőiben és íróiban mégis él, ha nem is azon teljes erő, mely a magasra tűzött célt eléri, de legalább azon bátorság és remény, hogy a görögökkel versenyre kelnek. Nem így a jelen korszakban. A hajnali köd leszállt; amit a rómaiak a háborúban megacélozott nem-

zeti erő élénk érzetében megkezdték, és megkezdték úgy, hogy hiányzott ugyan bennök, mint az ifjúban a vállalat nehézségeinek és saját képességeik mértékének felismerése, de meg volt bennök, mint az ifjúban, a munkájok iránti kedv és szeretet is: azt most nem voltak képesek tovább folytatni, midőn egyfelől a forradalom tornyosuló viharainak tompa tikkadtsága be kezdte tölteni a levegőt, másfelől az értelmesebbek szemei mindinkább megnyíltak a görög költészet és művészet páratlan pompája és saját nemzetök szerfelett szerény művészeti képességei felett. A hatodik század irodalma azon befolyásból keletkezett, melyet a görög művészet félig mívelt, de felbuzdult és fogékony kedélyekre gyakorolt. A hetediknek nagyobb helyén műveltsége oly irodalmi visszahatást idézett elő, mely a virágzásnak, ama naiv utánpótlási kísérletekben itt-ott mégis meglevő csiráit a reflexio fagyos lehelletével elhervasztotta s a régibb irány gazát és virágját válogatás nélkül kiirtotta. E visszahatás közvetlenül és leginkább azon körből indult ki, melynek tagjai Scipion kívül ennek idősebb barátja és tanácsadója Gaius Laelius (consul 614) és Scipio íjabb társai, Lucius Furius Philus (consul 618) és Spurius Mummius, Korinth elpusztítójának testvére, a római és görög irodalmárok közül pedig a komikus Terentius, a satirairó Lucilius, a történetíró Polybios s a bölcsész Panaetios voltak. Aki az Iliast, aki Xenophont és Menandrost ismerte és értette, az a római Homérban többé nem gyönyörködhetett, s még kevésbbé Euripides tragödiáinak azon rossz fordításáiban, melyeket azelőtt Ennius, most pedig Pacuvius készített. Ha bár a hazai krónika elleni bírálat elé hazafiúi tekintetek határt szabtak is, Lucilius mégis igen éles nyilatkozatot bocsátott a „Pacuvius csürré csavart expositióiból való szomorú figurákra“; s Enniusnak, Plautusnak, Pacu-

Scipio köre.

140.

186

viusnak és mindezen költőknek, „kik úgy látszik, szabadalommal bírnak a dagályos beszédre és illogikus logikára“ hasonló szigorú, de nem igazságtalan bírálataira akadunk az ezen korszak végén írt és Herenniusnak ajánlott rhetorika finom írójánál. Vállat vontak azon betoldások felett, melyekkel a római nép nyers humora Philemon és Diphilos elegáns komödiáit felcifrázta. Félig mosolyogva, félig irigykedve fordultak el egy tompa kor tökéletlen kísérleteitől, melyek e kör előtt körülbelül oly színben tűnhettek fel, mint az érett férfi szemében a gyermekkorában írt emléklapok; lemondva a csudás fa átültetésének gondolatáról, úgy a költészet mint a próza mezején a felsőbb műfajokkal lényegileg felhagytak, s ez irányban a külföld mesterműveiben való értelmes gyönyörködésre szorítóztak. E kor termékei túlnyomó részben az irodalom alárendelt ágaiból, a könnyebb vigjáték, a vegyes költemények, a politikai röpiratok, a szaktudományok köréből valók. Az irodalom jelszavává a művészeti stilben és mindenek felett a nyelvben való szabatosság lesz, mely, valamint a nép összeségéből kiválik a műveltek szűkebb köre, azon módon maga is feloszlik a felsőbb osztályok klasszikai, és a köznép közönséges latinságára. „Tiszta nyelvet“ ígérnek Terentius prologjai; a luciliusi satirának fő elemét a nyelvhibák feletti polemia képezi; s épen ezzel függ össze az is, hogy a rómaiak görög íróskodása most határozottan háttérbe szorul. E tekintetben mindenesetre javító haladást tapasztalunk; e korban sokkal kevesebb ki nem elégitő és sokkal több a maga nemében tökéletes és teljesen öröndetes művekre találunk, mint akár előbb, akár utóbb; nyelvi tekintetben Laelius és Scipio korát már Cicero a tiszta, hamisítatlan latinság aranykorának nevezi. Ezenképen az irodalmi tevékenység a mesterség fokáról, a közvéleményben

is lassanként felemelkedik a művészet polcára. Míg e korszak kezdetén előkelő rómaihoz nem illő dolognak tekintették, ha recitativ költemények kiadását nem is, de mindenesetre színdarabok készítését: Pacuvius és Terentius darabjaikból éltek; a drámaírás pusztán mesterség volt és épen nem hálás mesterség. Sulla kora körül a viszonyok tökéletesen megváltoztak. Már az e korbéli színészek díjai is bizonyítják, hogy e korban a kedvelt drámaíró is már oly fizetésre tarthatott igényt, melynek magassága minden foltot letörölt róla. Ezzel a színpadi költés szabad művészetté emeltetett, és csakugyan találunk már a legfőbb nemesi körökből származó embereket is, mint például

90. 87. Lucius Caesart (Aedil 664, + 667), kik a római színpad számára dolgoztak és büszkéek voltak rá, hogy a római „költők céhében“ az ösökkel nem bíró Accius mellett helyet foglalhatnak. A művészet iránti részvét és tisztelet emelkedik, de a friss lendület úgy az életben, mint az irodalomban oda van. Az alvajárásnak azon biztossága, mely a költőt költővé teszi, s mely főképp Plautusban igen határozottan lép előtérbe, a későbbi írók egyikében sem tér vissza többé — a Hannibál ellen küzdők epigonjai szabatosak, de bágyadtak.

Szomorújáté-
ték.

Tekintsük először a római színirodalmat és magát a színpadot. A szomorújátékban most először lépnek fel külön emberek; e kor tragödia-költői nem mívelik egyúttal a vígjátékot és az épost is, mint az előbbi korszakbeliek. Az író és olvasó közönség szemében e műfajnak becse szemmel láthatólag növekedett, de aligha nőtt magának a tragikai költésnek értéke. A nemzeti tragédiával (*praetexta*), Naevius e teremtményével még csak Pacuviusnál, az enniusi kor ez utószülöttjénél találkozunk. A görög tragödiák kétségkívül nagyszámú utánköltői közül csak kettő

Pacuvius.

szerzett jelentékeny nevet magának, A brundisiumi Marcus Pacuvius (535—625 körül), ki fiatalabb éveiben Rómában a festésből és csak későbbi korában élt szomorújátékok írásából, úgy éveire mint írói természetére nézve inkább a hatodik, mintsem a hetedik századba tartozik, habár költői tevékenysége ebbe esik. Költésében egészben véve földijének, nagybátyjának és mesterének Enniusnak modorát követte. Gondosabban csiszolta a nyelvet és magasabb célok után törekedett mint elődje, miért is a kedvezőbb műbírák utóbb a művészi költés és a gazdag irály mintaképének tekintették; ránk jutott töredékeiben azonban találunk oly bizonyítékokra, melyek Ciceronak nyelvi, s Luciliusnak aesthetikai szempontból ellene intézett megrovásaikat igazolják; nyelve döcögösebbnek látszik elődje nyelvénél, költési modora dagályosnak és mesterkéltnek*). Van nyoma annak is, hogy úgy mint Ennius, többre tartotta a bölcsészetet a vallásnál; de azért nem adott előnyt,

*) Igy egy eredeti darabjában, Paulusban, valószínűleg a pythioni szoros leírásáaan írta (I, 778):

Qua vix caprigeno géneri gradilis gréssio est.

Hol jární kecskefajta népnek is nehéz.

Egy másik darabjában pedig azt kívánja hallgatóitól, hogy e leirást megértsék:

Négy lábú, lassú járatú, mezőnlakó, rücskös,

Kisdéd, rövid fejű, kígyó nyakú, meredt szemű

S csappant, élettelen, csak hangja él.

Amire ezek természetesen ezt felelik:

Sűrűn szövött szavakkal festegetsz minket,

Miken okosnak is nehéz eszével látni át,

Ha nyiltan nem beszélsz, nem értünk tégedet.

Erre végül azon vallomás következik, hogy szerző a teknős békát értette alatta. Egyébiránt ily talányos beszédekben az attikai szomorújátékíróknál sincs hiány, kiket emiatt a középső vigjáték gyakran és keményen lerántott.

mint ez, — a neolog iránynak megfelelő, érzéki szenvedélyt vagy modern felvilágosodást hirdető drámáknak, és egyiránt merített Sophoklesből és Euripidesből. — Ennius határozott és majdnem genialis irány-költészetének egy eleme sem lehetett meg a fiatalabb költőben. — A görög tragödiák nyomán olvashatóbb és ügyesebb utánköltéseket készített Pacuvius ifjabb kortársa Lucius Accius, egy szabadon bocsátottnak fia Pisaurumból (584—651 utánig), Pacuvius után egyetlen nevesebb tragikai költője a hetedik századnak. Accius, ki az irodalomtörténet és nyelvtudomány mezején is működött, kétségkívül azon volt, hogy elődeinek bárdolatlan modora helyében a latin tragödiában a nyelvet és irályt tisztábbá tegye; de szigorúbban a szabályokhoz ragaszkodó emberek, mint Lucilius, az ő egyenetlenségét és pontatlanságát is nyomatékosan megrójják.

Sokkal nagyobb tevékenységgel és jelentékenyebb sikerekkel találkozunk a vígjáték mezején. A divatban lévő s népies vígjátékköltés ellen már e korszak legkezdetén figyelemre méltó reactio állt be. Ennek képviselője Terentius (558—595), történeti szempontból a legérdekesebb jelenségek egyike a római irodalomban. A phoenikiai Afrikában születve, kora ifjúságában rabszolgaként hozatva Rómába s itt beavattatva a kor görög műveltségébe, már kezdet óta arra látszott hivatottnak, hogy az újattikai komödiának kosmopolitikus jellemét visszaadja, melyet némileg elvesztett, midőn Naevius, Plautus és társaik nyers kézzel nyelvbe ütötték a római közönség számára. Az ellentét közte és azon elődje közt, kit ma már egyedül van módunkban vele összehasonlítani, meglátszik már a mintául vett darabok megválasztásában és alkalmazásában is. Plautus az összes újabb attikai komödia köréből választja ki darabjait, és nem veti meg a kicsapongóbb és népiesebb vígjátékíró-

Accius.

170—103.

Görög vígjáték.

Terentius

196—159.

kat sem, mint például Philemont; Terentius szinte kizárólag Menandrost követi, az újabb vígjáték legékeesebb, legfinomabb és legszemérmesebb költőjét. Azon szokáshoz, melynél fogva több görög darabot egy latinná dolgoztak össze, ugyan Terentius is ragaszkodik, miután a körülmények ezt a római átdolgozóra nézve végre is elkerülhetlenné tették, de hasonlíthatatlanul ügyesebben és gondosabban jár el benne. Plautus párbeszédei kétségkívül igen gyakran eltértek az eredetitől; Terentius azzal dicsekszik, hogy utánzásában szóról szóra ragaszkodott az eredetiekhez, amiben azonban természetesen nem szabad a mai értelemben vett szószerinti fordításra gondolni. Plautus kedvenc szokását, ki nem ritkán nyers, de mindig drastikus módon rakta fel a görög alapra a római helyi színeket, Terentius teljesen és szándékosan kerüli; nincs nála célzás, nincs közmondás, és alig van *reminiscentia*,*) mely Rómára emlékeztetne; még a latin címek helyébe is görögöket rak. Ugyanezen különbséget találjuk a kettőnek művészeti kezelése közt. Először is, Terentius visszaadja a színészeknek az őket megillető álarcot és több gondot fordít a darab színpadra hozatalára, úgy hogy nála nem kell többé mindennek az utcán történnie, akár legyen odavaló, akár nem, mint Plautusnál. Plautus könnyelműen és lazán bonyolítja

*) Egyetlen kivétel talán az androsi leányzóban (4, 5) a válasz azon kérdésre, hogyan megy dolguk:

No hát

Ahogy mehet, ha már, mint kéne, nem megyen; célzással Caecilius e sorára, mely azonban szintén egy görög közmondásnak utánzása:

Ha mint szeretnéd, nem megy úgy, hát élj ahogy telik.

E vígjáték Terentius legrégebbi darabja, és a színház elnöke Caecilius ajánlatára juttatta színpadra. Jellemző benne e szerény hála.

össze és oldja meg a csomót, de meséje furcsa és gyakran meglepő: a sokkal kevésbé drasztikus Terentius mindig, s nem ritkán az érdekesítés rovására, szem előtt tartja a valószínűséget, és hathatósan polemizál elődeinek jó részben mindenestre lapos és ízetlen állandó kiegészítő eszközei mint például az allegorikus álmok ellen.*) Plautus széles vonásokkal, gyakran chablon szerűleg festi alakjait, mindig a távolból s egészben és nyersen való hatásra számítva; Terentius alakjainak pszichológiai fejlesztése gondos és gyakran kitűnő, miniatúr festés, amint például a „Testvérekben“ a két öreg, a kényelemszerető városi világfi és a sokat zaklatott, parfumeot nem ismerő földesúr mesteri ellentétet képeznek egymással. Indokaira úgy mint nyelvére nézve Plautus a csárda, Terentius a jó polgári háztartás álláspontján áll. Plautus darabjainak ripők léggömb, a röstelkedést nem ismerő, de csókolni való könnyelmű leányok obligát koresmárosaikkal, a kardesörtetők zsoldosok, a különös humorral rajzolt inas népség, melynek menyországa a pince, végzete a korbács, Terentiusnál eltűnnek vagy legalább jobb színben tűnnek fel. Plautusnál egészben véve kezdő vagy már kiképzett csöcselék, Terentiusnál ellenben rendszerint csupa nemes lélek társaságában találjuk magunkat; s ha egyszer másszor mégis megtörténik, hogy a lánytartó kocsmáros kiraboltatik, vagy fiatal ember bordélyházba vezettedik, ez erkölcsös szándékból, vagy testvéri szeretetből vagy azért követték el, hogy az ifjú a rossz

*) Azon szarvastehénnek, mely ebek által üzőbe vétetvén sírva kiált segélyért egy fiatal emberhez, melyet Terentius (*Phorm. prol. 4*) kigúnyol, alkalmasint párját ismerhetjük fel Plautusnak a kecskéről és majomról (*Merc. 2, 1*) szóló, kevés szellemmel írt allegóriájában. Végelemzésben az ily kinövések is az euripidesi Rhetorikára vezethetők vissza (pl. Eurip. *Hec. 90*).

házakba járástól visszariadjon. Plautus darabjaiban a le-
búznak a ház elleni philisteri oppositíója uralkodik; a nőket
minden alkalommal lehordja minden ideiglenesen emanci-
pált és oly férjek mulattatására, kik nem biztosak benne,
hogy otthon fognak-e szeretetreméltó fogadtatásban része-
sülni. Terentius komödiáiban a női természetnek s a CSA-
ládi életnek nem ugyan erkölcsösebb, de illendőbb felfogása
uralkodik. Rendszerint egy, vagy, ha lehet, két erényes
lakodalmon végződnek, — ép úgy mint Menandrosnál, kit
azzal dicsérnek, hogy minden csábítást jóvá tett egy-egy
házassággal. A nőtelen életről tartott dicsbeszédet, minők
Menandrosnál oly gyakran fordulnak elő, római átdolgo-
zója csak jellemző szemérmességgel meri visszaadni,*)
ellenben a szerelmest gyötrődéseiben, a gyöngéd férjet
gyermeke ágyánál, a szerető nővért a halálos ágy mellett a
„Heréltben“ és az „Androsi leányzóban,“ sok kellemmel
festi; sőt az „Anyósban“ a darab végén mentő angyalként
egy erényes örömleány jelenik meg, szintén telivér menan-
drosi alak, melyet azonban a római közönség érdeme sze-
rint kifütyölt. Plautusnál az apák kivétel nélkül csak arra
valók, hogy a fiúknak legyen kit rászédniök és zsarolniok;
Terentius „Önkínzójában“ az eltévelyedett fiút az apa böl-
csesége javítja meg, s valamint egyáltaljában minden műve
tele van kitünő paedagogiával, úgy legkitünőbb darabjának
a „Testvérek“-nek iránya is az, hogy a nagybátyák túl
engedékeny s az apák túl szigorú nevelése közt a helyes
közép utat megtalálja. Plautus a nagy tömeg számára ír,
és szája, amennyire a színpadi censura korlátai közt csak

*) A Testvérekben (1, 1) Micio a maga sorsát s nevezetesen azt
is dicsőíti, hogy sohsem volt felesége „amit ezek (görögök) szerencsé-
nek tartanak“.

lehetséges, tele van istentelen és csufolódo beszéddel; Terentius ellenben céljául tüzi ki tetszeni a jóknak és, mint Menandros, senkit meg nem sérteni. Plautus szereti a gyors, gyakran lármás párbeszédet, s darabjai a színészek legélénkebb tagjátékára szorulnak; Terentius beérte a „nyugodt társalgással“. Plautus nyelvében hemzsegnek a burleszk fordulatok és szó-élcek, az alliterációk, komikus új képzések, aristophanesi szócsavarások, tréfásan kölcsönvett görög jelszavak. Efféle szeszélyei Terentiusnak nincsenek: párbeszédei tiszta arányosságban folynak s pointejei ékes epigrammai és sententiózus fordulatokban állnak. Terentius vígjátékát, szemben Plautuséval, sem költői sem erkölcsi tekintetben nem mondhatjuk haladásnak. Eredetiségről egynél sem, és, ha lehetséges, Terentiusnál még kevésbé lehet szó, mint Plautusnál; s a szabatosabb másolás kétes értékű dicsőségét legalább is ellensúlyozza az, hogy az ifjabb költő vissza tudta adni a Menandrosban uralkodó örömet, de nem annak vígságát úgy hogy Plautusnak Menandros után készített vígjátékaiban, mint a Stichusban, a szekrény-komödiában, a két Bakchusban, valószínűleg jóval több maradt meg az eredeti bugyborékoló varázsából, mint a „megfelezett Menander“ komödiában. Valamint az aesthetikus a nyersről a bágyadtra való áttérésben nem, azonképen az erkölcsbíró sem láthat haladást a plautusi trágárságokról és közönyösségről a Terentius-féle alkalmazkodó morálra való átmenetben. Nyelvi tekintetben azonban Terentiuson félreismerhetlen a haladás. A költő büszkeségét elegáns nyelvezete képezte, s mindenekfelett nyelve utánozhatatlan bájának köszönhetette, hogy a reá következő kor legfinomabb műbírái, mint Cicero, Caesar, Quintilian, a köztársasági kor valamennyi római költői közt neki ítelték oda a pályadíjt. Ennyiben véve helyes is, ha a

római irodalomban, melynek lényeges magva különben is nem a latin költészet, hanem a latin nyelv kifejlesztésében áll, Terentius vígjátékaival, mint a görög művek első, művészetileg tiszta utánképzéseivel, egy új korszakot jelölünk meg. A modern komödia a leghatározottabb irodalmi harcban tört utat magának. A Plautus-féle költési modor gyökeret vert a római polgárságban; Terentius vígjátékait a közönség, mely „bágyadt nyelvöket“ és „gyöngé irányukat“ élvezhetlennek találta, élénken visszautasította. A, mint lássuk, meglehetősen érzékeny költő, a tulajdonképpen éppen nem e célra való prologokban védő és támadó polemikával teljes ellenbírálóval válaszolt, és a tömegről, mely „Anyósát“ kétszer ott hagyta, hogy helyette egy vívó és kötél-táncos bandában gyönyörködjék, ügyét az előkelő világ mívelt osztályához felebbezte. Kijelentette, hogy csak a „jók“ tetszése után törekszik, nem mulasztva el természetesen arra is célozni, hogy éppen nem illendő dolog megvetni oly műveket, melyek a „kevesek“ tetszését megnyerték. Eltúrte, sőt talán maga is terjesztette azon mendemondát, hogy előkelő emberek támogatják költői tevékenységében tanácsosal, sőt gyakran tettel is.*) És csakugyan utat is

*) Az Önkinzó prologjában bírálói által a következő szemrehányásokat téteti magának :

Ö egybe költészetre adta volt magát
Bízva baráti nézetibe, nem saját magában.

és a Testvérekhez írt későbbi prologban (594) olvassuk :

Mivel ha nem jó szívűek mondják, hogy fő urak
Segítik őt s együtt írják darabjait vele :
Míg ezt azok keményen megrovandónak veszik,
Dicsének nézi a költő, hogy őt kedvelik olyan férfiak,
Kik nektek és egész népünknek kedvesek,
S kiknek szolgálatával hadban, békében egykor kiki
Ha kellett, élni nem restelt foglalkozásinál.

tört magának; az oligarchia még az irodalomban is uralkodott és a kizárólagos osztály művészbibb komödiája a népies vígjátékot leszorította a térről: Plautus darabjai 134. 620 körül letűntek a játékrendről. Ez annál jellemzőbb, miután Terentius kora halála után kiválóbb tehetség többé 163. e téren nem működött; Turpilius (+ 651-ben agg korban) és más egészen vagy majd nem egészen elenyészett hézagpótlók vígjátékait egy műismerő már e korszak végén úgy ítélte meg, hogy az új komödiák még sokkal rosszabbak az új filléreknél.

Nemzeti vígjáték.

Már fentebb megmutattuk, miszerint már valószínűleg a hatodik század folyamában a görög-római komödiához (*palliata*) a nemzeti (*togata*) járult, mint képmása nem ugyan a specificus fővárosi, de mégis a latin életnek és szokásoknak. Terentius iskolája természetesen gyorsan hatalmába kerítette ezen műfajt is; szellemének teljesen megfelelt a görög komödiát egyfelől hű fordításban, más-

Már Cicero korában általános volt a feltevés, hogy a költő e helytt Laeliust és Scipio Aemilianust értette; megjelölték azon jeleneteket, melyek állítólag ezektől származnak; beszéltek, mint járt ki a szegény költő előkelő pártfogóival ezeknek Róma melletti jószágaikra és megbocsáthatatlan dolognak találták, hogy ezek mitsem tettek anyagi helyzetének javítására. De a mondaképző erő, mint tudjuk, sehol sem működik oly hatalmasan, mint az irodalomtörténetben. Világos, és már higgadt római bírálók is belátták, hogy e sorok nem vonatkozhattak az akkor 25 éves Scipióra és ennek kevéssel idősb barátjára, Laeliusra. Több értelemmel magyarázták mások e sorokat két 183. 173. 166. előkelő költőre, Quintus Labeora (consul 571) és Marcus Popilliusra (consul 581), és Lucius Sulpicius Gallus (consul 588) tudós műbarátra és matematikusra; de nyilvánvalóképp ez is pusztán sejtetem. Hogy különben Terentius közel állt a Scipio-házhoz, azt kétségbe nem vonhatjuk; jellemző, hogy a „Testvérek“ először, az „Anyós“ pedig másodsor Lucius Paullus temetési ünnepélye alkalmával adattak elő, melyet annak fiai, Scipio és Fabius rendeztek.

felől tisztán római átköltésben meghonosítani Itáliában. Ezen irány főképviselője Lucius Afranius (virágzott 660 körül). A műveiből ránk maradt töredékek nem tesznek határozott benyomást, de nincsenek is ellentmondásban azzal, amit a római műbírák mondanak róla. Számos nemzeti vígjátékai alapjokban véve kivétel nélkül a görög ármánydarab mintájára készültek, csak hogy, ami az utánköltésnél természetes, egyszerűbbek s rövidebbek lettek. A részletekben is kölcsönvette hol Menandrostól, hol a régibb nemzeti irodalomból azt, ami neki megtetszett. Azon latin helyi színekből azonban, melyek e műfaj megteremtőjénél Titiniusnál oly határozottan szembe ötlenek, Afraniusnál keveset találunk*): tárgyaival csak nagy általánosságban mozog s darabjai alkalmasint egytől egyig meghatározott görög komédiák utánzásai felcserélt öltözetben. Bizonyos finom eklekticizmus és ügyes műköltés — nem ritkán tesz irodalmi célzásokat is — ép úgy sajátosságai mint Terentiusnak; s ezzel közös tulajdona erkölesi iránya is, mely darabjait közelebb hozta a színműhöz, valamint rendőrileg kifogástalan magatartása és tiszta nyelvezete. Mint Menandros és Terentius szellemi rokonát eléggé jellemzik őt az utókornak azon ítélete, mely szerint úgy viseli a tógát, amint azt Menandros viselte volna, ha Itáliában születik, s azon saját nyilatkozata, hogy Terentiust minden más költőnél többre becsüli.

Afranius.

90.

*) Erre alkalmasint külső körülmények is hatottak. Miután a szövetségesek háborúja következtében minden itáliai község megkapta a római polgárjogot, nem volt többé szabad valamely vígjátékot ilyenben játszani, s a költő kénytelen volt a történetnek vagy általános színhelyet adni, vagy megszűnt vagy külföldi helyeket tenni színhelyévé. E körülmény, mely még a régibb vígjátékok előadásánál is tekintetbe vétetett, kétségkívül szintén kedvezőtlenül hatott a nemzeti vígjátéokra.

Új elemként lépett fel e korban a latin irodalom mezején a bohózat. Magában véve ősrégi dolog volt; Latium víg cimborái alkalmasint már régen Róma keletkezése előtt vittek végbe az egyszer minden korra megállapított jellemálarcokban különféle rögtönzéseket. Állandó helyi háttért nyertek a tréfák Latium Rátótjában, melylyé a hannibáli háborúban feldúlt s ezzel a vígjátéknak rendelkezésére bocsátott egykori osk város, Atella szemeltetett ki; ettől fogva ez előadásokon az „osk játékok“ vagy „atellai játékok“ neve rajtok maradt.*) A színpad-

*) E névhez régi idők óta egy esomó tévedés csatlakozott. A görög feljegyzések azon nagy tévedése, mely szerint e bohózatok Rómában osk nyelven adattak elő, ma már, teljes joggal, általánosan elvetetik; de közelebről tekintve a dolgot, úgy találjuk, hogy ép oly lehetetlen ezen, a latin városi és vidéki élet kellő közepében álló darabokat egyáltaljában kapcsolatba hozni az osk nemzeti étellel. Az „atellai játék“ elnevezése más módon magyarázandó meg. Az állandó szerepekkel és állandó tréfákkal bíró latin bohózatnak marandandó színhelyre volt szüksége: a bohócvilág mindenütt megkeresi a maga Rátótját. A római színpadi rendőség mellett ilyené sem római, sem Rómával szövetkezett latin községet tenni nem lehetett, habár a *togati*-kat szabad volt ez utóbbiakban játszani. Atella azonban, mely Capuával együtt 543-ban jogilag megsemmisítetett, tényleg azonban mint római parasztok által lakott falu fennállt, e célra minden tekintetben alkalmas volt. E sejtelmet bizonyossággá emeli azon észlelet, miszerint e bohózatok némelyike a latinul beszélő föld más, egyáltaljában, vagy csak jogilag többé nem létező községeiben is játszik: így a *Campani*, Pomponiustól, s talán ugyanennek *Adelphi*-je és *Quinquatri*-ja is Capuában, a *Milites Pometinenses*, Noviustól, Suessa Pometiában, míg fennálló község ily módon soha nem bántalmaztatott. E darabok valódi hazája tehát Latium, költői színhelyök az ellatinosodott osk föld; az osk nemzethez semmi közük. Hogy Naeviusnak egy darabja (+ 550 után) tulajdonképeni színészek hiányában „atella játszók“ által adatott elő s ezért *personata*-nak neveztetett (Festus) ez ellen mitsem bizonyít; az „atellajászó“ név e helytt alkalmasint

211.

200.

hoz*) és az irodalomhoz azonban e tréfáknak semmi közük nem volt; műkedvelők által adattak elő ott és úgy, ahol s ahogy kedvök tartotta, s szövegük nem volt megírva, vagy legalább ki nem adatott. Az atellai darab csak e korszakban jutott tulajdonképeni színészek kezébe**) és alkalmaztatott, hason-

prolepsisként használtatik, sőt egyenesen azon sejtelenre is adhat okot, hogy előbb „álarc-játszóknak“ (*personati*) neveztek. — Végre ugyanily módon magyarázandók meg a „fescenniumi dalok,“ melyek szintén a rómaiak parodisticus költészetéhez tartoznak és Fescennium dél etrusk helységben localizáltattak, anélkül hogy emiatt több joggal volnának az etrusk, mint az Atellák az osk költészetéhez számítandók. Hogy Fescennium a történelmi korban nem város, hanem falu volt, az, az igaz közvetlenül be nem bizonyítható, de azon mód után, melyen az írók e helyről megenlékeznek és a felírások hallgatása után ítélve, igen valószínű.

*) Azon szoros összeköttetés, melybe főképp Livius hozza az atellai bohózatot a saturával és az ebből kifejlődő színművel, egyszerűen tarthatatlan. A *histrion* és az atellajátszó közt körülbelül ép oly nagy volt a különbség, aminő ma a közt, aki színpadra lép s aközt, ki álarcos bálba megy; a színmű közt, mely Terentiusig az álarcot nem ismerte, s az Atellana közt, mely lényegében a jellemálarcon alapult, kezdet óta el nem enyészethető különbség létezett. A színmű a flótarabból keletkezett, mely kezdetben minden recitálás nélkül pusztán énekekre és tánera szorítkozott, azután szöveget (*satura*) s végre, Andronicus által a görög színpadtól kölcsönzött librettot kapott, melyben a régi flótaradalkok körülbelül a görög karok helyét foglalták el. Ennek fejlődési menete a korábbi stádiumokban sehol nem érintkezik a műkedvelők bohózatával.

**) A császárok korában az atellánát valódi színészek adták elő (Friedländer, Becker Handbuch-jában 4, 546). Hogy mikor kezdtek ezek vele foglalkozni, azt a hagyomány nem mondja meg, de alig teheték ezt más időben, mint akkor, midőn az atellana a rendes színjátékok sorába felvétellett, vagyis a Cicero előtti korban (Cic. *ad fam.* 9, 16). Ezzel nem áll ellentétben az, hogy az atellajátszók tiszteleti jogukat még Livius (7, 2) korában, ellentétben a többi színészekkel, megtartották; mert azzal, hogy valódi színészek elkezdtek az atellá-

lóan a görög satyr-drámához, utójátékként főleg tragödiák után; s ez könnyen rávezette az írókat is, hogy tevékenységüket reá kiterjesszék. Ha valjon az egészen önállóan fejlődött-e ki, vagy talán a vele sok tekintetben rokon alsó itáliai műbohózat szolgált-e ösztönzésül a rómainak keletkezésére,*) azt ma már el nem dönthetjük; annyi bizonyos, hogy az egyes darabok rendszerint eredeti munkák voltak. Ez új irodalmi ág megalapítójaként a hetedik század első felében**) a latin Bononia gyarmatból származott Lucius Pomponius lépett fel, kinek darabjai mellett csakhamar egy más költőnek, Noviusnak művei is megnyerték a közönség tetszését. Amennyire a kevés ránk maradt töredékekből s a régi írók jelentéseiből ítélhetünk, ezek rövid, rendszerint alkalmasint egy felvonásos bohózatok voltak,

nákat fizetés fejében előadni, még koránt sincs az mondva, hogy azok, például a vidéki városokban, többé fizetetlen műkedvelők által elő nem adattak volna, minek folytán a privilegium szakadatlanul alkalmazható maradt.

*) Figyelmet érdemel, hogy a görög bohózat hazája nemcsak leginkább Alsó-Itália, hanem hogy több darabja (így például Sopatros darabjai közül a „tál lenese“ — „Bakchis kérői“ — „Mystakos bér-szolgája“ — „a tudósok“ — „a phisiolog“) élénken emlékeztet az atellánákra. E bohózatköltésnek vissza is kellett nyúlnia azon korba, melyben a görögök Nápolyban és vidékén még mintegy szigeteket képeztek a latinul beszélő Campániában; mert e bohózatírók egyike, a capreaei Blaesus már római nevet viselt és egy bohózatot írt „Saturnus“ címmel.

90. **) Eusebius szerint Pomponius 664 körül virágzott; Velleius
140—91. öt Lucius Crassus (614—663) és Marcus Antonius (611—667) kortár-
143—87. sának mondja. Az első szám alkalmasint egy emberkorral magasabb
100. a helyesnél; a victoriatak szerinti számítás, mely 650 körül ment ki
a divatból, a „Festők“ című darabjában még előfordul, e korszak
végén pedig már a mímjáték is megjelenik, mely az atellánát a szín-
padról leszorította.

melyeknek bája nem annyira bohó és lazán bonyolított meséjökben, mint inkább egyes rendek és helyzetek drasticus leírásában rejlett. Szerettek ünnepeket és nyilvános tényeket mulattató színekben rajzolni, mint ezekben: „alakodalom“, „Március elseje“, „Pantalon, választási jelölt“; valamint idegen nemzetiségeket: a transalpini gallokat, a syriaiakat; de a leggyakrabban az egyes iparok jelentek meg a színpadon. Az egyházi, a jövődö mondó, a madár-nézö, az orvos, a vámszedö, a festö, a halász, a pék egymásután színpadra léptek; a kikiáltóknak sokat kellett zsebredugniok, s még többet a kallósoknak, kik a római bohóc világban úgy látszik, ami szabóink szerepét játszották. Míg ekként a városi élet sokféleségének kijutott ami azt megillette, másfelöl a parasztot is örömeivel, bánatával, minden alakban bemutatták — e falusi játékrend nagy bőségéről némi fogalmat nyújt azon számos ide vágó darabcím, mely ránk maradt, mint például: „a tehén“ — „a szamar“ — „a gödölye“ — „a koca“ — „a sertés“ — „a beteg sertés“ — „a paraszt“ — „a földmíves“ — „Pantalon, a földmíves“ — „a marhapásztor“ — „a vincellérek“ — „a fügeszedö“ — „a favágás“ — „a kapálás“ — „a baromfiudvar.“ E darabokban még mindig a buta és ravasz inasnak, a jó öregnek, a bölcsnek állandó alakjai mulattatták a közönséget; főkép az elsőnek nem volt szabad hiányoznia, e bohózat policineljének, a falánk, szennyes, rút s ezenfelül örökké szerelmes Maccusnak, ki minduntalan megbotlik saját lábában, kit mindenki gúnynyal s ütlegekkel traktál s ki végül rendszerint általános bünbakul szolgál — e címek „Pulcinell mint katona“ — Pulcinell korcsmáros“ — Pulcinell leányasszony“ — „Pulcinell a száműzetésben“ — „a két Pulcinell“ — a jó kedvü olvasónak némi fogalmat nyújthatnak arról, mily tarka élet pezsgett a római álarcos

játékban. Habár e bohózatok, legalább a mióta íratlak, az irodalom általános törvényei előtt meghódoltak és versmérték dolgában például a görög színpadhoz csatlakoztak, mégis természetesen sokkal latinosabb és népiesebb színezetűek voltak még magánál a nemzeti vígjátéknál is; a görög világ határát a bohózat csak a travestált tragédia*) alakjában lépte át, s e fajt is úgy látszik, először Novius és egyáltalában csak keveset művelték. E költő bohózata, ha az Olympusra nem is, de legalább rá merte tenni kezét az istenvilág legemberibb tagjára, Herculesre is; darabot írt „Hercules Auctionator“ cím alatt. Hogy hangja nem a legfinomabb volt, az magától értetik; igen egyértelmű kétértelműségek, durva parasztos trágárságok, gyermekeket ijesztő s alkalmilag felfaló kísértetek elválhatatlanok voltak tőle, sőt nem ritkán személyes célzások, néha még a nevek megnevezése mellett is, keresztül csúsztak. De nem hiányoztak bennök élénk leírások, groteszk ötletek, találó tréfák, magvas mondások sem, és a harlequinség csakhamar eléggé tekintélyes állást foglalt el a főváros színpadi életében, sőt magában az irodalomban is.

Színpad.

Ami végre a színpad kifejlődését illeti, nem vagyunk képesek részletesen előadni azt, ami egészben véve tisztán kiviláglík, hogy t. i. a színpadi játékok iránti általános érdekeltség szakadatlanul emelkedett s azok mind gyakoribbakká és pompásabbakká lettek. Nem csak hogy most már sem rendez sem rendkívüli népünnep színjátékok nélkül nem tartatott; a megfizetett színésztársaságok

*) Ez ebben is eléggé vidám lehetett. Így Novius Phoenuissáiban ez állt:

Fegyverre haj! hadd üsselek kákabuzgánynyal itt agyon!
 ép úgy, amint Menandros „ál-Heraklese“ lép fel.

előadásai vidéki városokban, sőt magán házaknál is mindinkább divatba jöttek. A fővárosnak ugyan még mindig nem volt közsínháza, habár valószínűleg nem egy municipális város már e korban bírtilyennel; a már egyességleg kiadott színházépítést a senátus 599-ben Publius Scipio Nasica kezdeményezése folytán ismét abban hagyatta. Teljesen megfelelt e kor szenteskedő politikája szellemének, hogy az ősök erkölcsi iránti tiszteletből állandó színház építését meggátolták, de azért megengedték, hogy a színjátékok rohamosan megszorodjanak s évről évre óriási összegek pazaroltassanak deszkaállványok készítésére s azok feldíszítésére. A színpadi felszerelés szemmel láthatólag javult. A javított színpadra hozatal és az álarok új életbe léptetése Terentius korában kétségkívül azzal függnek össze, hogy az állampénztár a színpad és színi készülékek kiállítását és jó karban tartását 580-ban magára vállalta.*) A színház történetében korszakot alkottak azon játékok, melyeket Lucius Mummius adott Korinth bevétele után (609). Valószínűleg ekkor először ütöttek fel egy görög módra, az akustikára való tekintettel épített és ülő helyekkel ellátott színházat s fordítottak egyáltalán több gondot a játéokra.**)

155.

174.

145.

*) Eddig az, aki a játékot adta, köteles volt a színpadot és a szükséges készülékeket a kapott átalányösszezből, vagy saját költségén kiállítani, s e célra alkalmasint ritkán fordítottak sok pénzt. Most, 580-ban azonban a censorok a színpad kiállítását az aedilek és praetorok játékaik számára különösen kiadták (Liv. 41, 27); s az, hogy a színpadi készülékek most többé nem csak egyszeri használatra készítettek, kétségkívül azoknak nevezetes javítását eredményezte.

174.

**) Hogy figyelemmel voltak a görögök akustikai készülékeire, kiteszik Vitruviusból 5, 5, 8. Az ülőhelyekről Ritschl (*parerg.* 1, 227. XX.) szólt; de azért (Plautus szerint *capt. prol.* 11.) ily ülőhelyre csak azoknak volt igényök, kik nem *capite censi* voltak. Különben

kiosztásáról, tehát több darab versenyéről, arról, hogy a közönség élénken állást foglalt a fő színészek mellett vagy azok ellen, a tapsoncokról és más effélékről is. A díszletek és gépezetek többféle javításon mentek át; Gaius Claudius Pulcher aedilsége alatt 655-ben*) művészileg festett színpalak és hallható színházi mennydörgések jöttek divatba, 79. húsz évvel utóbb (675) Lucius és Marcus Lucullus testvérek aedilsége alatt pedig a díszleteknek a színpalak megfordítása általi átváltozása. E korszak végén élt a rómaiak legnagyobb színésze, a szabadonbocsátott Quintus Roscius (+ 692 körül agg korában), több nemzedéken át a római 62. színpad díszé s büszkesége,**) Sulla barátja s szívesen látott asztaltársa, kire alább még vissza fogunk térni.

Horatiusnak azon szavai, melyek szerint „a fogoly Görögország elfogta a győzöt“, valószínűleg főkép Mummiusnak ezen korszakot alkotó (Tac. *ann.* 14, 21) színjátékaira vonatkoznak.

*) Pulcher színpalainak már tisztességesen festetteknek kellett lenniök, miután a madarak egyszer állítólag rá akartak ülni azok tégláira (Plin. *h. n.* 35, 4, 23. Val. Max. 2, 4, 6). A mennydörgő-gép addig abban állt, hogy szegeket és köveket ráztak össze egy rézüstben, csak Pulcher csinált jobb mennydörgést hengerített kövek segélyével, melyet ettől fogva „claudiusi mennydörgésnek“ neveztek (Festus v. *Claudiana* 57. l.)

***) Azon kevés e korból származó kisebb költemények közt, melyek ránk maradtak, a következő epigrammot találjuk, mely ezen ünnepelt színészről szól:

Constiteram, exorientem Auroram forte salutans,

Cum subito a laeva Roscius exoritur.

Pace mihi liceat, caelestes, dicere vestra:

Mortalis visust pulchrior esse deo.

Épp amint a kelő Aurorát állva köszöntém,

Im balról rögtön Roscius álla elő.

Engedelmetekkel legyen, égbeliek, ha kimondom:

Istennél szebbnek láttam az emberi lényt.

E görög modorú és görög művészeti lelkesedéstől sugallt epigramm

A recitativ költészetben először is az épos semmisége tűnik fel, mely a hatodik században az olvasásra való irodalomban határozottan az első helyet foglalta el, a hetedikben pedig számos képviselővel bírt ugyan, de egyetlen olyannal sem, ki csak mulandó sikert is bírt volna felmutatni. A jelen korszakból alig van egyéb említeni valónk egy csomó durva kísérletnél Homer lefordítására, s Ennius évkönyveinek néhány folytatásánál, minők Hostius „histricus háborúja“ és „a (talán) gall háború évkönyvei“ Aulus Furiustól (650 körül) voltak, kik úgy látszik, ott kezdték munkájokat, ahol Ennius az 576. és 577-iki histricus háború leírását félben szakította. A didaktikai és elegiai költészet mezején sem találunk sehol kiváló emberre. Az egyetlen sikert, melyet e korszak recitativ költészete felmutathat, az úgy nevezett satura vívta ki, azon műfaj, mely úgy mint a levél vagy a röpirat bármily formát és bármily tartalmat megtűr, s ez okból, nem birván semmi tulajdonképeni faji kritérionnal, teljesen alkalmazkodik minden egyes költő egyéniségéhez, és nemcsak a költészet és prózairás határán, hanem több mint félig már kívül áll a tulajdonképeni irodalmon. Azon kedélyes költői epistolákat, melyeket a Scipio kör fiatalabb tagjainak egyike Spurius Mummius, Korinth elpusztítójának testvére, a korinthei táborból írt haza barátainak, még egy századdal utóbb is szívesen olvasták, és efféle, nem a nyilvánosság elé szánt költői tréfáságok Róma jobb köreinek gazdag társas és szellemi életében alkalmasint nagy számmal keletkeztek. Képviselőjük az irodalomban Gaius Lucilius (606—651), a Suessa latin gyarmat egy tekintélyes családjának sarjadéka és szintén tagja Scipio

Epos.

100.

178. 177.

Satura.

Lucilius.

148—103.

szerezője nem csekélyebb ember, mint a kimberek legyőzője, Quintus Lutatius Catulus, 652-iki consul.

102.

körének. Az ő költeményei is úgyszólván a közönséghez intézett nyílt levelek, tartalmukat, mint egy szellemdús utódja kedvesen mondja, a mívelt és független ember egész élete képezi, ki a politikai színpadon történőket a nézőtérrel s esetleg a színpad közlő szemléli, ki korának legjobbjaival mint vele egyenlőkkel érintkezik, ki részvétellel és értelemmel kíséri figyelemmel az irodalmat és tudományt anélkül hogy maga költőnek vagy írónak kívánna tartatni, s ki végre zsebkönyvére bíz minden jót és rosszat ami útjába akad, politikai tapasztalásait és várakozásait úgy mint nyelvtani megjegyzéseit és műtéleteit, saját élményeit, látogatásait, lakomáit s utazásait úgy mint a hallott adomákat. Maró, szeszélyes, elejétől végig egyéni Lucilius költészete, de azért irodalmi úgy mint erkölcsi és politikai tekintetben mégis élesen kidomborodó ellenzéki és ennyiben tanulságos irányzatú; rajta is megérzik némileg a vidék fellázadása a főváros ellen, benne is uralkodik a világosan beszélő és becsületesen élő suessainak önérzete, ellentétben a nyelvvegyülés és erkölcsi romlás nagy Bábeltornyával. A Scipio-kör irodalmi, nevezetesen nyelvbéli szabatosságra törekvő irányának kritikailag legtökéletesebb és legszellemdúsabb képviselője Lucilius. Már első könyvét a római philologia megalapítójának, Lucius Stilónak ajánlotta, s azon közönségül, melynek számára írt, nem a tiszta és mintaszerű beszédű mívelt köröket, hanem a tarentieket, brettiusokat, siculusokat, vagyis Itália félgörögjeit jelölte ki, kiknek latinságára a javítás mindenestre ráfért. Költeményei közül egész kötetekben a latin helyesírás és prosodia megállapításával, a praenestei, sabini, etrusk provincialismusok elleni küzdelemmel, forgalomban levő solöcismusok kiirtásával foglalkozik; emellett azonban nem mulasztja el az isokratesi szellemtelen schema-szerű szó- és phrasispuris-

must gúny tárgyává tenni,*) s még barátjának, Scipiónak is komoly éleekben szemére veti beszédének kizárólagos finomságát.**) De a tiszta, egyszerű latinságnál sokkal komolyabban hirdette a költő az erkölcsök tisztaságát úgy a magán, mint a közéletben. Helyzete e tekintetben sajátos módon járt kezére. Habár származására nézve egy polcon állt a korabeli előkelő rómaiakkal, és tekintélyes házzal bírt a fővárosban, mégsem volt római, hanem latin polgár; lehet, hogy még Scipioval való viszonya is, ki alatt kora ifjúságában a numantiai háborúban részt vett s kinek házában sokat megfordult, azzal áll kapcsolatban, hogy Scipio sokszoros összeköttetésben állt a latínokkal s kora politikai vizsgállyaiban pártfogójuk vala. Ez elzárta előtte a nyilvános pályát, az üzérkedést pedig megvetette, — nem volt kedve, mint egy alkalommal mondja „megszünni Luciliusnak lenni s ázsiai adóbérlővé válni.“ Így élt a gracchusi reformok és az előkészülőben levő szövetségesek háborújának tikkasztó idejében, megfordulva a római nagyok palotáiban és nyaralóiban anélkül hogy egyenesen védencök volna, kellő közepében a politikai coteriák és pártok küzdelmeinek anélkül hogy bennök közvetlenül részt venne; hasonlóan Berangerhez, kire Lucilius politikai és költői állása sokban emlékeztet. Ezen álláspontról megvesztegethetetlen józan észszel, soha ki nem fogyó jó kedvvel és örökké szikrázó éleccel szólta bele a közéletbe.

*) *Quam lepide λέξις compostae ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato!*

Mily gyönyörűn szabvák a mondatok össze, miként egy
Padlózat rakművében a cifra kövecskék.

**) A költő tanácsolja neki, miszerint :

Quo facietior videare et scrire plus quam ceteri,

Hogy kellemesbnek tartsanak s tudósbnak másoknál,
ne mondj *pertaesum*-ot, hanem *pertisum*-ot.

Most ünnep- s hétköznap reggeltől estig
 Nép s tanácsbéli mind egész áldott napon
 Magát a forumon fitogtatja, nem megy semerre ;
 Magát mind egyre adja, mind egy mesterséget űz :
 Hogy tudjon szóval szedni rá, vitázni álnokúl,
 Versengni nyájasságba', játszni férfiút jelest
 S cselet szóni, mintha egymás ellensége volna mind*).

Ezen kimeríthetetlen tárgyhoz írt magyarázatai kimé-
 letlenül támadták meg a kor bajait, a coteriák üzelmeit, a
 végtelen spanyol hadi szolgálatot és minden egyebet, nem
 feledkezve meg a költő barátairól, sőt róla magáról sem ;
 már satiráinak bevezetését az olympusi isteni tanács nagy
 vitája képezte azon kérdés felett, vajjon Róma megérdemli
 e még ezentúl is a mennybéliek védelmét. A testületeket,
 rendeket, egyeseket mindenütt egyenként nevökön nevezte
 meg ; a költészetnek azon ága, mely előtt a római színpad
 el volt zárva, a politikai polemia képezi valódi tárgyát és
 éltető elemét Lucilius költeményeinek, melyek a legtalálób-
 b és képekben gazdag humornak még a ránk jutott töredé-
 kekben is elragadó hatalmával „mintegy kivont karddal“
 rontanak az ellenségre s azt semmivé teszik. Ebben, a sues-
 sai költőnek erkölcsi fensőbbiségében és büszke szabadság-
 érzetében rejlik oka annak, hogy a finom venusiai, ki a
 római költészet alexandriai korában a Lucilius-féle satirát
 ismét felkarolta, dacára a formákban való túlnyomó ügyes-
 ségének, helyes szerénységgel meghajlik a régibb költő, mint

*) *Nunc vero a mane ad noctem, festo atque profesto
 Toto itidem pariterque die populusque patresque
 Jactare endo foro se omnes, decedere nusquam.
 Uni se atque eidem studio omnes dedere et arti :
 Verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
 Blanditia certare, bonum simulare virum se,
 Insidias facere ut si hostes sint omnibus omnes.*

„az ő jobbja“ előtt. Nyelve a görögben és latinban kimívelt emberé, ki teljesen szabad szárnyra bocsátja gondolatait; az oly költő, mint Lucilius, ki állítólag ebéd előtt kétszáz s ebéd után ismét kétszáz hexametert csinált, sokkal gyorsabban ír, semhogy tömör lehetne; felesleges hosszadalmasságok, ugyanazon fordulatnak hányt vetett ismétlései, s feltűnő hanyagságok gyakran fordulnak elő benne; neki az első szó, mely tollára jön, legyen bár latin vagy görög, mindig a legjobb. Hasonlókép bánik a mértékkel, nevezetesen a munkáiban igen túlnyomó hexameterekkel; ha a szavakat máskép rakjuk el bennök, úgymond egy szellemdús utánzója, senki sem venné észre, hogy nem egyszerű próza fekszik előtte; hatásukra nézve csak a mi méretlen verseinkhez hasonlíthatók.*) Terentius és Luci-

*) A következő hosszabb töredék jellemző arra nézve, miként kezelte a költő az irályt s a mértéket, melynek lomposágát a magyarban bajos visszaadni :

Virtus, Albine, est pretium persolvere verum
 Queis in versamur, queis vivimu' rebu' potesse,
 Virtus est homini scire id quod quaeque habeat res ;
 Virtus scire homini rectum, utile quid sit, honestum,
 Quae bona, quae mala item, quid inutile, turpe, inhonestum ;
 Virtus quaerendae rei finem scire modumque ;
 Virtus divitiis pretium persolvere posse ;
 Virtus id dare quod re ipsa debetur honori,
 Hostem esse atque inimicum hominum morumque malorum,
 Contra defensorem hominum morumque bonorum,
 Hos magni facere, his bene velle, his vivere amicum,
 Commoda praeterea patriae sibi prima putare,
 Deinde parentum, tertia jam postremaque nostra.
 Erény, Albín, való becsét megadni mindennek,
 Mi van körünkben s ami közt élünk ;
 Erény embernek tudni, hogy miből áll minden tárgy,
 Erény ismerni, hogy mi hasznos, vagy szép, vagy helyes,
 Mi jó, mi rossz, haszontalan, rüt s beestelen ;

lius költeményei a műveltség ugyanazon színvonalán, egymáshoz pedig úgy állnak, mint a gondosan készített és csiszolt irodalmi mű áll a sebtiben papírra vetett levélhez. De azon hasonlíthatatlanul fensőbb szellemi képességek s azon szabadabb életnézetek, melyek a suessai lovagot az afrikai rabszolga fölött kitüntették, diadalát ép oly gyorsá és ragyogóvá tették, amily fáradságos és kétséges volt Terentiusé ; Lucilius egyszerre a nemzet kedvencévé lett, s Berangerként elmondhatta verseiről „hogy valamennyi közt az egyetlenek, melyeket a nép olvas“. Lucilius költeményeinek rendkívüli népszerűsége történelmi szempontból is figyelemre méltó jelenség; látjuk belőle, hogy az irodalom már hatalom volt, és ha e kornak történelme. behatóan megírva ránk maradt volna, ebben kétségkívül számos nyomaira akadnánk. Az utókor csak megerősítette a kortársak ítéletét; az anti-alexandriai gondolkozású római műbírák minden latín költők közül az első helyre Luciliust tették. Amennyire a satira egyáltalján külön műfajnak tekinthető, annyiban azt Lucilius teremtette, s benne az első műfajt, mely a rómaiak sajátja volt s melyet ők szállítottak át az utókorra. — Az Alexandrinismusból kiinduló költészetből Rómában e korban egyéb említésre méltót nem találunk, mint alexandriai epigrammák után fordított vagy mintájokra készült kisebb költeményeket, melyek nem maguk

Erény vagyonszerzésben szabni módot és határt ;
 Erény a gazdagságért a becsárt fizetni meg ;
 Erény megadni a rangnak, mi azt önkényt megilleti ;
 Embert s erkölcsöt ellenségképp üldöznünk, ha rossz,
 Ellenben védni embert s erkölcsöt, ha jók ;
 Kik ezt teszik, becsülni és kedvellni olyakat ;
 Ezenkívül a hon javát tekinteni elsőnek,
 Majd a szülőkét, végre, harmadszor, magunk ügyét.

miatt, hanem csak mint Róma újabb irodalmi korszakának első előhírnökei érdemelnek említést. Nem véve figyelembe néhány kevéssé ismert költőt, kiknek működési korát sem határozhatjuk meg biztosan, ide tartozik Quintus Catulus 652-iki consul és Lucius Manlius tekintélyes senátor, ki 657-ben írt. Ez utóbbi úgy látszik, először hozott forgalomba a rómaiak közt egy csomó, a görögöknél köz kézen forgó geográfiai mesét, mint például a delosi Latona-regét, az Európáról és a csudás Phoenixmadárról szóló meséket; amint hogy számára volt fenntartva az is, hogy utazásai-
ban, Dodonában felfedezze és leírja azon nevezetes három-
lábat, melyen olvasható volt azon jóslat, mely a pelasgu-
soknak adatott, mielőtt a siculusok és aboriginesek földre
vándoroltak volna — mely leletet a római történeti köny-
vek nem mulasztottak el kegyeletesen feljegyezni.

102.

97.

E korszak történetírása mindenekfelett egy oly író-
ban áll előttünk, ki ugyan sem születésére, sem szellemi
és irodalmi álláspontjára nézve nem tartozik Itália fejlődé-
sébe, ki azonban az első vagy inkább az egyetlen volt, ki
Róma világhelyzetét irodalmilag érvényre emelte és elő-
adta, s kinek az utóbbi nemzedékek, velünk együtt, legna-
gyobb részét köszönik annak, amit Róma fejlődéséről tud-
nak. Polybios (546 körül — 627 kör.) a peloponnesusi
Megalopolisból származott s fia volt Lykortas achai állam-
férfinak; úgy látszik, már 565-ben részt vett a rómaiaknak
a kis-ázsiai kelták ellen intézett hadjáratában s utóbb föl-
diei által gyakran használtatott katonai és diplomáciai
megbízatásokra, főkép a harmadik makedoniai háború ide-
jében. Azon válság után, melyet e háború Hellásban elő-
idézett, Polybios a többi achai kezesekkel együtt Itáliába
vitetett, hol tizenhét évet (587—604) töltött confinatióban
és Paullus fiai által a főváros előkelő köreibe bevezettetett.

Történetírás

208—127.

189.

167—150.

Midőn az achai kezések hazaküldettek, ő is visszatért szülőföldre, hol ettől fogva állandó közvetítőül szolgált az achái szövetség és a rómaiak között. Karthágó és Korinth elpusztulásánál még jelen volt. Mintha a sors egyenesen arra nevelte volna, hogy Róma történelmi helyzetét világosabban felfogja, mint magok az e korbéli rómaiak képesek voltak. Azon helyről melyet elfoglalt, mint görög államféfi s egyúttal római fogoly, kit Scipio Aemilianus s általgában Róma első emberei görög míveltsége miatt becsültek s alkalmilag irigyeltek, látta, amint azon folyamok, melyek oly sokáig elkülönítve hömpölyögtek odább, ugyanazon mederben összefolytak, s amint a földközi tengeri államok története a római hatalom és görög míveltség hegemoniájába beleolvadt. Ekként Polybios az első nevezetesebb hellén volt, ki a Scipio kör világnézetét komoly meggyőződéssel magáévá tette s a hellenség felsőbbségét a szellemi, Rómáét a politikai téren elismerte oly tényeknek, melyek felett a történelem már kimondta végítéletét, s melyek előtt mindkét félnek joga sőt kötelessége meghajolni. Ez értelemben járt el mint gyakorlati államférfi és írt mint történész. Ha fiatal korában hódolt is a tiszteletreméltó de tarthatatlan achái helyi hazafiságnak, későbbi éveiben, világosan belátva a kikerülhetetlen szükségét, községében a Rómához való legszorosabb csatlakozás politikáját képviselte. Ez szerfelett okos, és kétségkívül jó akaratú, de épen nem emelkedett szellemű és nem büszke politika volt. Polybios, személyére nézve az ekorbéli hellen politikusok hiúságától és kicsinyességétől sem bírt teljesen megszabadulni. Alig mentetett fel a *confinatio* alól, azon indítványt terjesztette a senátus elé, hogy ez az elbocsátottak mindenikének, a maga hazájában bírt egykori rangját formasierint, okmányilag adja vissza, amire Cato

találóan jegyezte meg, hogy e kívánság úgy tűnik föl előtte, mintha Odysseus még egyszer vissza akarna térni Polyphemos barlangjába, hogy az óriástól még egyszer övet és kalapot kérjen magának. A római nagyok iránti viszonyát sokszor felhasználta honfitársainak javára, de azon mód, melyen a magas pártfogás előtt meghajlik s vele dicsekszik, némileg mégis közel áll a főkomornyik alázatosságához. Teljesen ugyanazon szellem lengi át irodalmi működését, mely gyakorlati tevékenységében nyilvánul. Életének feladata volt megírni a földközi államok római hegemonia alatt történt egyesülésének történetét. Műve az első pún háborútól Karthago és Korinth elpusztulásáig, valamennyi kulturállam, azaz Görögország, Makedonia, Kis-Ázsia, Syria, Egyptom, Karthágó és Itália viselt dolgait összefoglalja, s azok belépését Róma véduralma alá okbéli összefüggésében adja elő; ennyiben céljaul jelöli ki a római hegemonia cél- és észszerűségét bebizonyítani. Történetírói modora úgy felfogás mint kivitel dolgában éles és öntudatos ellentétben áll az egykorú római úgy mint az egykorú görög historiographiával. Rómában az írók még teljesen a krónika álláspontját foglalták el; itt létezett ugyan jelentőség teljestörténeti anyag, de az ugynevezett történetírás mégis részint dajkamesékre, részint feljegyzések halmazára szorítkozott — kivéve Cato igen tiszteletreméltó de tisztán egyéni iratait, melyek azonban úgy vizsgálat mint előadás dolgában még szintén igen kezdetlegesek voltak. A görögöknek minden esetre volt történetbuvárlatuk és történetírásuk; de a diadochok zavaros kora oly tökéletesen elvesztette a nemzet és állam fogalmát, hogy a nagyszámú historikusok közt nem akadt egy sem, ki képes lett volna a nagy attikai mestereknek szellem és igazság dolgában nyomukba lépni s a jelenkor történetének világ-

történeti anyagát világtörténelmi szempontból feldolgozni. Történetírásuk vagy pusztá külső feljegyzésekből állt, vagy az attikai retorika phrázisainak és hazugságainak lömtárává lett, és igen gyakran át volt hatva a kor megvásárolhatóságától s aljasságától, tányérnyalásától és elkeseredésétől. A rómaiaknál úgy mint a görögöknél csak városok vagy törzsek történetei léteztek. Polybios, kiről joggal kiemelték, hogy peloponnesusi volt, s szellemileg legalább ép oly távol állt az attikaiaktól, mint a rómaiaktól, volt az első, ki e szegényes korlátokat átlépte, ki a római anyagot hellen módra megérlelt kritikával kezelte, s írt ha nem is egyetemes, de mégis az egyes helyi államoktól elvált és a keletkező félben levő római-görög államot magába ölelő történelmet. Talán nem létezett még történész, kiből a forrásokból dolgozó író minden előnyei oly tökéletesen egyesültek volna, mint Polybiosban. Feladatának terjedelme teljes világosságban áll előtte és szüntelenül szeme előtt lebeg, s tekintete elejétől végig a valódi világtörténelmi eseményeken nyugszik. A regét, az adomákat, az értéktelen krónikai feljegyzések nagy tömegét elveti, az országok és népek, az állami és kereskedelmi viszonyok festését, mind ezen oly végtelen fontosságú tényeket, melyeket az évkönyvíró kifelejt, mert nem foglalhatók egy bizonyos év keretébe, visszahelyezi rég megrövidített jogaikba. A történelmi anyag megszerzésében Polybios oly körültekintéssel és kitartással jár el, melynek az ókorban talán nem akadunk többé párjára; felhasználja az okmányokat, alaposan tekintetbe veszi a különféle nemzetek irodalmát, kedvező helyzetét a legnagyobb mértékben felhasználja arra, hogy az események részeseitől s a szemtanúktól minden lehető megtudjon, végre tervszerűleg beutazza a földközi tengeri államok egész területét s az atlanti oceán partjának egy

részt.*) Az igazság szeretete vérré vált benne; a nagy dolgokban nem fogja pártját az egyik vagy másik államnak vagy embernek, hanem egyedül és kizárólag az események lényeges összefüggése iránt viseltetik érdeklődéssel, melynek, az okok és okozatok helyes arányaiban való előadását látszik a történetíró nemcsak első, de egyedüli feladatának tekinteni. Elbeszélése végre mintaszerűen tökéletes, egyszerű s világos. De mind e szerfeletti előnyök még nem tesznek valakit első rangú történetíróvá. Polybios a maga irodalmi feladatát úgy fogja fel, amint a gyakorlatit felfogta, nagy szabású elméjével, de csakis elméjével. A történelem, a szükségesség és szabadság küzdelme egymással, erkölcsi problema; Polybios úgy bánik vele, mintha mechanikai problema volna. A természetben úgy, mint az államban, csak az egész ér előtte valamit; a külön események, az egyéni ember, bármily csudálatosaknak lássanak is, előtte tulajdonképpen mégsem egyebek egyes momentumoknál, egyes apró kerekeinél azon szerfelett művészi mechanizmusnak, melyet államnak nevezünk. Ennyiben Polybios mindenesetre bárki másnál hivatottabb volt a római nép történetének előadására, mely csakugyan csak azon egy feladatot oldotta meg, mikép emelkedhetik valamely nép egyetlen egy, a szó legmagasabb értelmében lángeszű államférfi nélkül példátlan belső és külső nagyságra, s mely a maga egyszerű alapjain csudálatos, majdnem matematikai következetességgel fejlődik. De az erkölcsi szabadság momentuma is uralkodik minden nép történetében, s

*) Az ily tudományos utazások különben nem ritka dolog voltak az e korbéli görögöknél. Így Plautusnál (*Men.* 248. v. ö. 235.) valaki, ki az egész földközi tengert bejárta, kérdi:

mért nem megyek

Haza, mikor nem akarok históriát írni?

ezt Polybios a rómaiban sem ismerte félre büntetlenül. Minden oly kérdésben, melyekben jog, becsület, vallás forog szóban, fejtegetései nemcsak laposak, hanem alapjaikban hamisak is. Ez áll mindazon helyekről is, melyeken genetikus konstrukcióra van szükség; azon tisztán mechanikai magyarázati kísérletek, melyeket Polybios azok helyébe tesz, helylyel-közzel egyenesen kétségbeejtők, amint például alig létezik hóbortosabb politikai speculáció annál, mely Róma kitünő alkotmányát a monarchikus, aristokratikus és demokratikus elemek özszerű vegyülékéből származtatja, és az alkotmány jelességével indokolja Róma diadalait. A viszonyok felfogása kezdettől végig ijesztőleg józan és minden képzelet nélküli; azon kicsinylő és túlokos mód, melyen a vallási dolgokat tárgyalja, egyenesen visszasztatító. Előadása, öntudatos ellentétben tartva a görögök szokásos művészileg stilizált historiographiájával, ugyan helyes és világos, de sekély és bágyadt is, kelleténél többször eltér tárgyától polemizálás vagy saját élményeinek emlékiratszerű, gyakran öntetszelgő leírása kedvéért. Az *oppositio* szelleme veres fonálként vonul végig egész munkáján; szerző könyvét főkép a rómaiak számára írta, és mégis ezeknél is csak igen csekély kört talált, mely őt megértse; érezte, hogy a rómaiak szemében idegen, földieie előtt pedig renegát maradt, és hogy a viszonyok nagyszabású felfogása őt inkább a jövő, mintsem a jelen emberévé tesz. Ez okozta, hogy nem volt ment bizonyos lehangoltságtól és személyes keserüségtől, mely a felületes vagy épen megvesztegethető görög és a kritikaiatlan római történetírók elleni polemiáiban nem egyszer házsártos és kicsinyes módon nyilatkozik, s őt történetíróból kritikussá teszi. Polybios nem szeretetreméltó író; de miután az igazság és annak szeretete többet ér minden dísznél s ékességnél, az

ökornak nincs talán egy írója sem, kiből több komoly oku-
lást meríthetnénk, mint belőle. Könyvei e téren ragyognak
mint a nap; ahol ő tollát kezébe veszi, ott eloszlik azon
ködfátyol, mely még a samnít s a pyrrhosi háborúkat elta-
karja, s ahol leteszi, ott új, s ha lehetséges még sűrűbb
homály köszönt be.

A római történetnek e nagyszabású felfogásával és Római króni-
kezelésével egy külföldi író által, sajtárságos ellentétben áll kások.
az egykorú hazai történeti irodalom. E korszak kezdetén
találunk még néhány görögül írt krónikát, mint Aulus
Postumiusét (consul 603), melyet már említettünk s mely 151.
telve van hibás pragmatikával, és Gaius Aciliusét, ki 612-ben 142.
agg korában jutott dolgainak végére; de egyfelől a catói
hazafiságnak, másfelől a Scipio-kör finomabb műveltségé-
nek befolyása alatt a latin nyelv e téren oly határozottan
fölébe kerekedett a görögnek, hogy nemcsak az újabb tör-
ténelmi munkák közt alig akad itt ott egy, mely görög
nyelven volna írva,*) hanem még a régibb görög krónikák
is latinra fordítottak és valószínűleg leginkább e fordítá-
sokban olvastattak. E kor latinul írt krónikaiban azonban
az anyanyelv használatán kívül egyéb dicséretre méltót
alig találunk. Eléggé számosak és kimerítők voltak — így
például, említettnek Lucius Cassius Hemináé (608 körül), 146.
Lucius Calpurnius Pisóé (consul 621), Gaius Sempronius 133.
Tuditanusé (consul 625), Gaius Fanniusé (consul 632). 129. 122.
Ezekhez járul a hivatalos városi krónika nyolevan könyv-
ben, melyet a mint jogász is tekintélyes Publius Mucius

*) Az egyetlen valódi kivételt, amennyire tudomásunk terjed,
Gnaeus Aufidius görög történelme képezi, ki Cicero (*Tusc.* 5, 38,
112) gyermekkorában, tehát 660 körül virágzott. Publius Rutilius
Rufus (consul 649) görög emlékiratait alig tekinthetjük kivételnek,
miután szerzőjük azokat száműzetésében Smyrnában írta.

133. Scaevola (consul 621) mint főpontifex szerkesztett s adott ki, s ezzel a város könyvét annyiban befejezte, amennyiben a pontifexek feljegyzései ettől fogva, ha egyenesen meg nem szűntek is, de legalább a magán krónikások mind nagyobb tevékenysége mellett többé irodalmi tekintetben nem estek a mérlegbe. Mindezen évkönyvek, nyilvánították legyen bár magokat magán- vagy hivatalos munkáknak, lényegökben egynemű összeállításai voltak a meglevő történeti és quasi-történeti anyagnak; s forrási s formai értékek kétségkívül ugyanazon mértékben süllyedt, amelyben részletesebbekké s kimerítőbbekké lettek. Igaz ugyan, hogy a krónikában sehol a valót költészet nélkül meg nem találjuk és oktalanság volna Naevius és Pictort kérdőre vonni, hogy miért nem jártak el máskép, mint Hekataeos és Saxo Grammaticus; de azon későbbiek kísérletei, kik e ködfellegekből házakat akartak építeni, még a legkipróbáltabb türelmet is kemény próbára teszik. A hagyományban nincs hézag, elég mély arra, hogy e sima és lapos hazugság azt játszi könnyedséggel be ne töltené. A napsetétedéseket, a census számait, nemzetségek lajstromait, a diadalmeneteket minden habozás nélkül felviszik a folyó évtől a város alapításának első évéig; meg van írva, mely évben, hónapban és napon szállt Rómulus király az égbe s miként triumphált Servius Tullius király
571. az etruskok felett először 183. november 25-kén, másod-
567. szor 187. május 25-kén. Ezzel teljes összhangzásban áll az is, hogy a római dockokban, a hívőknek megmutatták azon hajót, melyen Aeneias Ilionból Latiumba vitorlázott, hogy ugyanazon sertést, mely Aeneiasnak útmutatóul szolgált, jól besózva, Vesta római templomában őrizték. Ezen előkelő krónikaírókban a költő hazudási képességével a legunalmasabb írónoki pontosság párosul, s mindnyájan azon lapossággal kezelik tárgyukat, mely szükséges következése

minden költői és egyúttal minden történelmi elem kiküszöbölésének. Ha például Pisonál olvassuk, hogy Romulus tartózkodott a poharazástól, ha másnap ülésbe kellett mennie; hogy Tarpeia a várat csupa hazaszeretetből árulta el a sabínoknak, hogy az ellenséget pajzsaitól megfoszsza: nem lephet meg, hogy értelmes kortársak ezen egész firkászhad iratairól úgy ítéltek „hogy ezek nem történetet írnak, hanem történeteket mesélnek a gyermekeknek.“ Sokkal különbek voltak a legközelebbi múlt s a jelen történetéről írt egyes munkák, nevezetesen a hannibáli háború története Lucius Caelius Antipatertől (633 körül) és az, melyet a kevéssel ifjabb Publius Sempronius Asellio saját koráról írt. Ezekben volt legalább értékes anyag és komoly érzék az igazság iránt, Antipaternek még előadása is erőteljes, habár kissé pongyola volt; de azért minden feljegyzés és ránk maradt töredék arra mutat, hogy e könyvek közt nem volt egy sem, mely akár velős alakja, akár eredetiség dolgában Cato keletkezési történeteit utólérte volna, ki, fájdalom, a történetírói téren ép úgy nem alkotott iskolát, mint nem a politikain. Erősen képviselvék, legalább ami tömegöket illeti, a történelmi irodalom alárendelt, inkább egyéni és ephemer ágai: az emlékiratok, levelek, beszédek. Róma első államférfiai már feljegyezték saját élményeiket: így Marcus Scaurus 639-iki, Publius Rufus 649-iki, Quintus Catulus 652-iki consul, sőt maga a kormányzó Sulla is; de azért úgy látszik hogy mindezen munkákat csakis tárgyi tartalmuk tette az irodalomra nézve jelentősekké. A Gracchusok anyjának, Cornéliának levélgyűjteménye figyelemre méltó egyrészt nyelvének mintaszerű tisztasága, s írójának emelkedett szelleme által, másrészt mint az első Rómában közzé tett levelezés és egyúttal mint egy római nőnek első irodalmi terméke. A beszéd-irodalmárkodáson e

121.

Emlékiratok
és beszédek.

115. 105.

102.

korban rajta maradt azon bélyeg, melyet Cato ütött reá; az ügyvédek védbeszédei még nem tekintettek irodalmi termékeknek, s a kiadott beszédek politikai pamphletek voltak. E röpiratirodalom a forradalmi mozgalom korában terjedelemben úgy, mint jelentőségben növekedett, s a rövid életű termékek nagy tömege közt akadtak olyanok is, melyek mint Demosthenes Philippikái és Courier röpívei, szerzőiknek kiváló állása és saját nyomatékosságuk folytán maradandó helyet foglaltak el az irodalomban. Ilyenek Gaius Laelius és Scipio Aemilianus állami beszédei, mintadarabjai úgy a legkitünőbb latinságnak, mint a legnemesebb hazaszeretetnek; ilyenek Gaius Titius sziporkázó beszédei, melyeknek drastikus helyi- és korrajzaiból — a szenátori esküdtek leírását fentebb közöltük — a nemzeti vígjáték sokat átvett magába; ilyenek mindenekfelett Gaius Gracchus nagyszámú beszédei, melyeknek lángszavai e nagy ember szenvedélyes komolyságát, nemes magatartását és tragikus végzetét híven visszatükrözik.

Tudományok.

150.

A tudományos irodalom terén Marcus Brutus jogi vélemény-gyűjteményében, mely 600 körül jutott nyilvánosságra, figyelemreméltó kísérlettel találkozunk, mely a szaktudományi anyagnak a görögöknél szokásos párbeszédekben való tárgyalását Rómába átültetni, s a beszélgetés személyei, ideje és helyének meghatározása által az értekezésnek művészi, félig drámai alakot adni igyekszik. A későbbi tudósok azonban, már a nyelvész Stilo és a jogász Scaevola, ezen inkább költői mintsem gyakorlati modorral úgy az általános mivelődési, mint a szaktudományokban felhagytak. A tudomány értékének, mint ilyenének, emelkedése, s az iránta táplált, Rómában túlnyomó tárgybeli érdeklődés világosan kitűnik azon gyorsaságból, melylyel az a művészi forma bilinenseit lerázta magáról. Ami a rész-

leteket illeti, az általános humanistikai tudományokról, a grammatikáról vagy helyesebben philológiáról, a retorikáról és philosophiáról annyiban már szólottunk, amennyiben ezek most lényeges alkatrészeivé lettek a rendes római műveltségnek, a minek folytán most először kezdtek a tulajdonképeni szaktudományoktól elválni. Az irodalom terén a latin philologia vidám felvirágzásnak indul, szigorúan a görög irodalomnak már régóta biztos alapokon nyugvó philologiai tárgyalására támaszkodva. Említettük már, hogy e század kezdetén a latin epikusok is megtalálták Diaskeuastáikat és szövegrevizoraikat; kiemeltük azt is, hogy nem csupán a Scipio-kör törekedett egyáltalán mindenekfelett szabatosságra, hanem még a legnevezetesebb költők közt is voltak egyesek, például Accius és Lucilius, kik a helyesírás és nyelvtan szabályozásával foglalkoztak. Ezzel egyidejűleg találunk egyeseket, kik a réalphilológiát történeti oldaláról kísérik meg kifejleszteni; igaz ugyan, hogy e kor élnetetlen évkönyvíróinak értekezései, mint pl. Hemináé „a censorokról“, Tuditanusé „a hivatalnokokról“ aligha sikerültek jobban, mint krónikaik. Érdekesebbek Gaius Gracchus barátjának, Marcus Juniusnak a hivatalok-ról írt könyvei, ki ezekben először kísértette meg a régiség-buvárlatot politikai célokra hasznosítani*), s a tragikus Accius mértékes nyelven írt didaskaliái, első kísérlet a latin dráma irodalomtörténetének mezején. Az anyanyelv tudományos tárgyalása körül tett ezen kísérletek azonban még nagy mértékben magokon viselik a műkedvellés bélyegét és élénken emlékeztetnek a Bodmer és

Philologia.

*) Azon állítás például, miszerint a quaestorokat a királyi korban nem a király, hanem a polgárság nevezte ki, ép oly kétségbevonhatlanul hamis, amennyire magán viseli a pártszínezet bélyegét.

Stilo.
100.

Klopstock korának helyesírási irodalmára Németországban; s e kor antiquariusi vizsgálatait is méltánytalanság nélkül igen szerény helyre tehetjük. Lucius Aelius Stilo (650 körül) volt Rómában az, ki a latin nyelv- és régiségbuvárlatot az alexandriai mesterek szellemében tudományosan megállapította. Ő volt az első, ki visszatért a régi nyelvemlékekre és commentálta a saliusok litániáit s a római városi jogot. Ő fordított különös figyelmet a hatodik század komödiájára, s állította össze először a nézete szerint valódi Plautus-féle darabok jegyzékét. Ő igyekezett görög modorban a római élet és forgalom minden egyes jelenségének kezdetét történelmileg megállapítani s mindeniknek „feltalálóját“ kisütni, s egyúttal az évkönyvekben foglalt összes hagyományt belevonta vizsgálódásainak keretébe. Hogy mily sikert aratott kortársainál, mutatja az, hogy korának legjelentékenyebb költői és történeti műve, Lucilius satirái és Antipater történeti könyvei, neki ajánlottak; s Rómának ezen első philologusa a jövőre nézve is irányt adott nemzete tanulmányainak, midőn nyelvi s egyúttal tárgyi kutatási modorát tanítványára, Varrora, átszállította. — Alárendeltebb nemű volt, mint természetes, a latin retorika mezején való irodalmi tevékenység; e téren nem volt más teendő, mint kézi- és gyakorló könyveket írni Hermagoras és mások görög compendiumainak mintájára, s ilyeket az iskolamesterek részint a szükség, részint a hiúság és pénz kedvéért készítettek is eleget. Egy ily, Sulla dictátorsága alatt készült kézikönyve a szónoklatnak maradt ránk, ismeretlen szerzőtől, ki az akkori szokás szerint a latin irodalmat és egyszersmind a latin retorikát is tanította s mindkettőről írt; mely tankönyv nemcsak a tárgy tömör, világos és biztos kezelése, hanem mindenekfelett szerzőjének, a görög mintákkal szemben

tanúsított aránylagos önállósága miatt is figyelmet érdemel. Habár módszer dolgában teljesen függ a görögöktől, a római mégis határozottan, sőt nyersen elvet „minden haszontalan lomot, melyet a görögök összehordtak, csak hogy a tudomány nehezebben megtanulhatónak lássék“. Keserűen megrójjá a szórszálhasogató dialektikát a „szónokiatlanság e fecsegő tudományát“, melynek tökéletes mestere attól féltében, nehogy kétértelműen fejezze ki magát, végre még saját nevét sem meri kimondani. A görög iskolai terminológiát elejétől végig, szándékosan kerüli. Komolyan óv minden tanárt a túlságos tanítástól és lelkére köti azon arany szabályt, miszerint a tanítványt mindenekelőtt arra kell megtanítania, hogy önmagán tudjon segíteni; ép ily komolyan elismeri, hogy az iskola csak mellékes, az élet pedig a földolog és kezdettől végig önállóan összeválogatott példatárában azon ügyvédi beszédeknek adja viszhangját, melyek a római ügyvédvilágban az utóbbi évtizedek alatt feltünést okoztak. Figyelmet érdemel, miszerint a hellenesség kinövései elleni oppositio, mely azelőtt a tulajdon latin szónoklati művészet keletkezése ellen irányult, ennek létrejötte után benne magában folytatódik, s ezzel a római ékesszólásnak, szemben az egyidejű görög szónoklattal, elméletileg úgy mint gyakorlatilag nagyobb méltóságát és használhatóságát biztosítja. — A bölcsészet végre,

Bölcsészet.

az irodalomban még nincs képviselve, miután sem nemzeti római bölcsészet benső szükségképen ki nem fejlődött, sem a körülmények latin bölcsészeti irodalom keletkezésére nem vezettek. Biztosan e korba tartozókül még népszerű bölcsészeti compendiumok fordításai sem mutathatók ki; aki bölcsészetet űzött, görögül olvasott és vitázott.

Szaktudományok.

A szaktudományokban csekély tevékenységgel találkozunk. Bármennyire értettek is Rómában a szántáshoz és

számításhoz, a phisikai és matematikai vizsgálódás mégsem bírt benne gyökeret verni. Az elmélet elhanyagolásának következményei gyakorlatilag meglátszanak a gyógytudománynak s a katonai tudományok egy részének alacsony fokán. Valamennyi szaktudomány közül csak a jurisprudentia virágzik. Belső fejlődését nem bírjuk időrendileg szabatosan kísérni; egészben véve a sacrális jog mindinkább háttérbe szorult s e korszak végén körülbelül oly helyet foglalt el, mint mai nap a kánoni; a jognak azon finomabb és mélyebb felfogása azonban, mely a külső ismertető jelek helyébe a bensőleg hatékony momentumokat teszi, mint például a szándékos és a gondatlanságból elkövetett hiba, az előlegesen védelemre jogosított birtok fogalma a tizenkét tábla korában még nem, de Cicero korában már ki volt fejlődve s lényeges kiképzését alkalmassint a jelen korszaknak köszöni. A politikai viszonyoknak visszahatását a jog fejlődésére már több ízben jeleztük; s az nem mindig vált ennek előnyére. Így például a százados örökségi törvényszékének felállítása következtében a vagyoni jog terén is egy esküdtszék kezdett szerepelni, mely úgy, mint a bűnfenyítő hatóságok, a törvény egyszerű alkalmazása helyett, annak fölibe helyezte magát s ügynevezett méltányosságával a jogi intézményeket aláasta; aminek a többi közt egyik következménye azon oktalan tétel lett, miszerint mindenkinek, kiről valamely rokona, végrendeletében megfelelkezett, szabadságában állt a törvényszék előtt a végrendelet megsemmisítését indítványozni, mely kérelem felett a törvényszék belátásához képest határoz. Határozottabban felismerhető a jogi irodalom fejlődése. Eddig formulárek gyűjtésére és a törvények szavainak magyarázatára szorítkozott; e korban először is a jogi vélemények irodalma keletkezett, mely körülbelül a

mai előzetes esetek gyűjteményeinek felel meg. A véleményeket, minőkkel már régóta nemcsak a pontifexek collegiumának tagjai, hanem mindazok, kiket akadt aki megkérdezett, otthon vagy a piacon szolgáltak, s melyekhez más rationális és polemicus fejtegetések és a jogtudomány sajátosságát képező állandó controversiák csatlakoznak, a hetedik század kezdete táján fel kezdték jegyezni és gyűjteményekben közzétenni, amit először az ifjabb Cato (+ 600 körül) és Marcus Brutus, körülbelül vele egyidejűleg, tettek; és, úgy látszik, már e gyűjtemények is tárgyanként voltak rendezve*). Ezt csakhamar az országos jognak tulajdonképeni rendszeres előadása követte. Ennek megalapítója Quintus Mucius Scaevola főpontifex (consul 659, † 672) volt, kinek családjában a jogtudomány úgy mint a főpapság apáról fiura szállt. „Az országos jogról“ írt tizenhét könyve, mely a pozitív jogi anyagot: a törvények határozmányait, a praejudicatumokat és autoritásokat részint a régibb gyűjteményekből részint a szóbeli hagyományból lehető tökéletességgel magába összefoglalta, kiindulási pontjává és mintaképévé lett a kimerítő római jogrendszereknek; rövidre össze vont „Definitiók“ (ὄροι) című irata pedig a jogi compendiumoknak és szabálykönyveknek lett alapjává. Habár a jognak e fejlődése természetesen, lényegében a hellenességtől függetlenül ment végbe, mégis a görögök bölesészeti-gyakorlati schematismusával való megismerkedés általánosságban véve kétségkívül ösztönzésül szolgált a jogtudomány rendszeresebb tárgyalására, amint-hogy a görög befolyás a legutóbb említett könyvnek már

150.

95. 82.

*) Cato könyvének címe alkalmasint *De iuris disciplina* (Gell. 13, 20) volt, Brutusénak pedig *De iure civili* (Cic. *pro Cluent.* 51, 141. *de or.* 2, 55, 223); hogy lényegökben vélemények gyűjteményei valának, kitünik Ciceróból (*de or.* 2, 33, 142).

címén is feltűnik. Hogy egyes, inkább külső dolgokban a stoa adott irányt a római jogtudománynak, azt már említettük.

Művészet.

84/3.

Még kevésbé örvendetes jelenségekkel találkozunk a művészet mezején. Az építészet, szobrászat és festészet terén a műkedvellői kedvtelés ugyan mind általánosabbá lett; de a művészet sajátkezü gyakorlása inkább hanyatlott, semmint emelkedett. Mindinkább szokásba jött a rómaiaknál, hogy görög földön jártukban a műtárgyakat meg szemlélték, amiben nevezetesen Sulla seregének 670/1-iki ázsiai téli szállásolása alkotott korszakot. A műértelem Itáliában is fejlődésnek indult. A kezdetet ezüst és bronz házi szerek képezték; e korszak kezdetén már nem csak a görög szobrok, de a görög festményeket is becsülni kezdték. Az első kép, mely Rómában nyilvánosan kiállított, Aristeides Backhosa volt, melyet Lucius Mummius a korinthei zsákmány árverése alkalmával az árverés alól visszavont, miután árát Attalos király már 6000 denárra (1827 tallér) felverte. Az építkezésben nagyobb pompát fejtettek ki, s e célra főkép a tengerentúli, nevezetesen a hymettosi márványt (Cipollin) használták — az itáliai márványbányák még nem vétettek művelés alá. Azon pompás, még a császári korban is csodált oszlopfolyosó, melyet 143. Makedonia legyőzője, Quintus Metellus (consul 611) a Mars mezején építtetett, az első márványtemplomot foglalta magában, melyet a főváros látott; nemsokára hasonló 138. építkezéseket tett Scipio Nasica (consul 616) a capitoliu-
128. mon, Gnaeus Octavius (consul 626) a versenytéren. Az első, márványoszlopokkal ékesített magán ház a szónok 91. Lucius Crassusé volt († 663) a Palatin hegyén. De ahol az önálló teremtés helyett rabolni vagy vásárolni csak lehetett, azt megtették; s a római építészet ékesszóló szegény-

ségi bizonyítványt adott magáról, midőn már elkezdte a régi görög templomok oszlopait felhasználni, amint hogy például Sulla a római capitoliumot az athéni Zeus-templomból elhordott oszlopokkal ékesítette fel. Amit ezenkívül még Rómában készítettek, az idegenek kezéből került ki; azon kevés e korbéli római művészek, kiknek nevei említettnek, kivétel nélkül bevándorlott itáliai, vagy tengerentúli görögök: ilyenek a kyprosi Salamisból származott Hermodoros építész, ki a többi közt a római dockokat helyreállította és Quintus Metellus (consul 611) számára az ezáltal építtetett csarnokban Jupiter Stator templomát, Decimus Brutus megbízásából pedig (consul 616) a flaminiai circusban Mars templomát építette; a nagygörögországi Pasiteles szobrász (665 körül) ki elefántesontból készített istenképeket a római templomok számára; az athéni festész és bölcész Metrodoros, kit Rómába hozattak, hogy Lucius Paullus diadalmenete (587) számára fessen képeket. Jellemző, hogy e korszak pénzei, az előbbi korbéliekkel összehasonlítva, typusok dolgában ugyan nagyobb különféleséget, bélyegeik metszésében azonban inkább hanyatlást, mintsem haladást mutatnak. — Végre a zene és tánc hasonló módon átköltöztek Hellasból Rómába, csupán hogy itt a decoratív fényűzés emelésére szolgáljanak. Ez idegen földön termett művészetek nem voltak új dolog Rómában; az állam a maga ünnepélyein régi idők óta léptetett már fel etrusk flótásokat és táncosokat, s a szabadon bocsátottak és a római nép legalsó osztálya már ezelőtt is ráadta magát e foglalkozásra. De új dolog volt az, hogy a görög táncok és zenei előadások az előkelő lakomák állandó kísérőivé lettek; új volt a tánciskola, minőt Scipio Aemilianus egy beszédében boszankodással eltelten rajzol, melyben egy balletmester ötszáznál több fiút és leányt, úgy a

148.

188.

89.

168.

nép söpredékéből mint hivatalokat és méltóságokat viselő apáktól származott gyermeket együtt tanított kevéssé tiszteletre méltó castagnettes táncokra, ezeknek, megfelelő énekekre és a rossz hírben álló görög húros hangszerek kezelésére. Új volt — ha nem is annyira az, hogy egy consularis és főpontifex, mint Publius Scaevola (consul 621) a játéktéren ép oly ügyességgel kapkodta fel a laptát, minővel otthon a legbonyolódottabb jogi kérdéseket megoldotta, de az, hogy előkelő római ifjak Sulla ünnepi játékein az összes nép előtt mutogatták jockey-művészetöket. A kormány egyszer ugyan megkísértette végét vetni e divatnak; így például a censorok 639-ben az egy, Latiumban magában benföldi egyszerű flóta kivételével minden zenehangszer használatát eltiltották. De Róma nem volt Spárta; a lanyha kormány efféle tilalmi által a létező bajokat inkább csak ilyenekül megbélyegezte, mintsem csak meg is kísértette volna tilalmainak erélyes és következetes alkalmazása által rajtok segíteni.

Ha végül egy pillantást vetünk azon egész képre, melyet Itália irodalma és művészete Ennius halálától kezdve a cicerói kor kezdetéig szemünk elé tár, úgy, a megelőző korszakhoz hasonlítva, e téren is a teremő szellem határozott hanyatlásával találkozunk. Az irodalom fensőbb műfajai elhaltak, vagy fonnyadásnak indultak, így az epos, a szomorújáték, a történetírás. Csak az alárendelt fajok virágzanak, az ármánydarab fordítása és utánzása, a bohózat, a költői és prózai röpirat; az irodalomnak ez utóbbi mezején, melyen a forradalom fergetege teljes erejével végig dühöngött, találkozunk e korszak két legnagyobb irodalmi tehetségével, Gaius Gracchusszal és Gaius Luciliusszal, kik mindketten messze kimagaslanak egy sereg többé kevésbé közepszerű író tömegéből, a mint

kimagaslottak a francia irodalom egy hasonló korszakában Courier és Beranger, magokról sokat tartó, de teljesen üres társaik nagy csapatából. Hasonlókép teljesen semmissé lesz a Rómában minden időben csekély termékenység a képző és a rajzoló művészetek mezején is. Ellenben a költsönvevő művészeti és irodalmi élvezet virágzik; e kor epigonjai, valamint a politikai téren lefoglalják és kizsákmányolják az apáikra szállt örökséget, azonképen e téren is szorgalmas színházlátogatókként, irodalombarátokként, műismerőkként s még inkább gyűjtőkként szerepelnek. E tevékenységnek tiszteletreméltó oldalát a tudományos buvárlat képezi; mely mindenekfelett a jogtudományban s a nyelv- és tárgyphilológiában adja jelét a szellem erőfeszítésének. E tudományok megalapítása, mely tulajdonképen a jelen korszakba esik, s ezzel együtt az alexandriai üvegházi költészet utánzásának első, csekély kísérletei már előhírnökéül szolgálnak a római alexandrianismusnak. Mindaz, amit e korszak teremtett, simább, hibátlanabb, rendszeresebb a hatodik század termékeinél; e kor irodalmárainak és irodalombarátainak némileg igazuk volt, midőn elődeikre, mint kontár kezdőkre tekintettek vissza. De míg ama kezdők műveinek hiányosságát megmosolyogták vagy megrótták, másfelől mégis épen a hetedik század legszellemesebb emberei bevallhatták magoknak, hogy a nemzet ifjúkora lejárt, s akadhatott köztök, kit lelke mélyében megszállt a vágy, vajha lehetséges volna az ifjúság szeretetreméltó tévedéseit még egyszer elkövetniök.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

